HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

FELSZABADULÁSUNK 40. ÉVFORDULÓJÁRA

1

XXXII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1985.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1985

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXXII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Beránné Nemes Éva, a történelemtudományok kandidátusa, ny. egyetemi docens, Budapesti Műszaki Egyetem, Tudományos Szocializmus Tanszék (Budapest); *dr. Böhm Jakab*, a Hadtörténelmi Levéltár ny. tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Csonkaréti Károly*, a Magyar Közlöny szerkesztője (Budapest); *dr. Gazdik Gyula* egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Tudományos Szocializmus Tanszék (Budapest); *Marsi László* középiskolai tanár (Gyula); *dr. Molnár József* ny. ezredes (Budapest); *Petneházy Zoltán* ny. kapitány (Budapest); *R. Király Imre* középiskolai tanár (Gyula); *dr. Sárközi Zoltán*, a történelemtudományok kandidátusa, főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár (Budapest); *dr. Tóth Róbert* levéltáros, Magyar Országos Levéltár (Budapest); *dr. Vargyai Gyula*, a jogtudományok kandidátusa, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Segédtudományi Tanszék (Budapest); *Winkler György* (Budapest); valamint *dr. Bencze László* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, *Damó Csilla*, *dr. Gazsi József*, *Kottra Györgyi*, *dr. Makai Ágnes*, *Nádor Tibor* alezredes, *dr. Szakály Sándor* és *Viniczai István*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 331-170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,—, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

85.2707/20-01 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

FELSZABADULÁSUNK 40. ÉVFORDULÓJÁRA

BERÁNNÉ NEMES ÉVA

A MOKAN-KOMITÉ TEVÉKENYSÉGE

A MOKAN-komité — ahogyan 1944 nyarától a miskolci—diósgyőri háborúellenes, antifasiszta ellenállási mozgalmat nevezték — a résztvevők táborának összetettsége, kiterjedtsége és eredményessége következtében értékes része a német megszállók elleni küzdelmek hazai történetének.

A MOKAN-komité egyik sajátos vonása, hogy míg a hazai ellenállási mozgalmak sorában ismerünk számos munkásmozgalmi indíttatású, közvetlenül a Békepárt, illetve a Kommunista Párt, esetenként a Szociáldemokrata Párt irányításával létrehozott csoportot; értelmiségiek, haladó polgárok csoportjait; legális fegyveres alakulatok keretében működő ellenállási szervezeteket; ismert a katonai ellenállási vonal, addig a miskolci—diósgyőri mozgalomban mindezek egy szervezet keretében találhatók.

Gerincét a vasgyári szervezett munkásság adta, hozzájuk csatlakoztak nagy számban a háborús politikát elítélő munkások közül olyanok is, akik nem tartoztak a szakszervezethez, a városi és a környéki munkások, fiatal marxista értelmiségiek, ifjúmunkások és diákok, haladó szellemű németellenes polgárok és katonatisztek, egy hazafias érzelmű leventékből álló nemzetőrszázad, valamint a környéken állomásozó zsidó munkaszolgálatos alakulatok egyes tagjai. Mindezek összekapcsolódása az elért eredmények egyik legfőbb forrása volt.

A MOKAN-komité másik sajátossága, hogy összetettsége nem csupán a különböző ellenállási csoportok sokféleségét tükröző összetételében, hanem az ellenállási tevékenység sokféleségében is érvényesült.

Megfigyelhető a tömegmértékben kifejlődött és hosszan elhúzódó passzív ellenállás, a munkalassítás, szórványosan a szabotázs, majd különösen az anyagi kiürítési és személyi elvonultatási parancs megtagadása, a helyben maradás — ami a hazai ellenállás legáltalánosabb formája volt. E mellett kiemelkedő az 1944. szeptember 21-i vasgyári béketüntetés, amelyet politikai tartalma, szervezettsége és mérete méltán emelt országos jelentőségűvé. Mint ismeretes, ehhez fogható abban az időben egyedül a csepeli megmozdulás volt. Fontos vonása a rendszeres politikai felvilágosító munka szóban és írásban, röpiratok készítése és terjesztése, s hogy a szervezés és a propaganda csupán eszköze volt az aktív harcnak, hogy eljutott a fegyveres akciókig, s különösen — ha rövid időre is — kapcsolatot tudott teremteni a Vörös Hadsereggel. Szerteágazó tevékenységét áttekintve megállapítható, hogy fellelhető benne a hazai ellenállási mozgalmak csaknem valamennyi válfaja.

Eredetét kutatva mindenekelőtt a Diósgyőri Vasgyár Ágyúgyárában (a mai Diósgyőri Gépgyár) működött kommunista csoportból kiindult háborúellenes, antifasiszta mozgalomhoz jutunk el, amely az ország hadbalépésétől kezdve éreztette hatását a vasgyári munkások körében, s már 1943 őszén nagyarányú béketüntetéssel adta tanújelét erejének és szervezettségének.[1]

A vasgyári kommunista csoport létrehozásának egyik kezdeményezője Fekete Mihály munkás volt, aki Hejőcsabán lakott. Ott a húszas-harmincas évek fordulóján kapcsolatban állt Alpár Mihállyal, a KMP borsodi kerületi titkárával,[2] aki később, az ellenállási mozgalom idején is szerepet játszott. Fekete Mihály a harmincas években, a KMP kerületi szervezete tagjainak letartóztatása után, Detvay Gyula, Grósz Károly, Lenkei Béla, Nagy Károly és Libertényi Lajos vasgyári munkásokkal kommunista csoportot alakított.[3] A másik alapító tag, Barbay Ferenc, korábban a debreceni kommunista mozgalomban vett részt,[4] s 1935-ben került a Diósgyőri Ágyúgyárba. Orosz Kálmánnal, id. Szaladnya Ferenccel (aki a kassai kommunista mozgalomból érkezett), id. Galló Jánossal, Pásztor Károllyal, majd az Erdélyből jött fiatal művezetővel, Fehér Ferenccel az előbbihez hasonló kommunista csoportot alkotott.[5] 1939/40-től kezdve Fekete Mihály és Barbay Ferenc összehangolták a politikai munkát és formálni kezdték a gyári munkásság hangulatát. A KMP politikai irányvonaláról, harci felhívásairól budapesti, kassai és debreceni kapcsolatok révén jutottak tájékozódáshoz és rendszeresen hallgatták a moszkvai rádió magyar nyelvű adásait, valamint a Kossuth Rádiót.

A háborúellenes, antifasiszta felvilágosító munka során jó együttműködést alakítottak ki baloldali szociáldemokrata szakszervezeti vezetőkkel, Oszip Istvánnal, Mazuch Józseffel, Moravszky Antallal, Zafir Sándorral és másokkal. 1943 nyarán Fekete Mihályt beválasztották a szakszervezet választmányába,[6] mozgalmi kapcsolataik rendszeresebbé váltak.

Kommunisták és szociáldemokraták jó együttműködésének eredménye volt a fent említett, 1943. szeptember 9-i béketüntetés a Diósgyőri Vasgyár Ágyúgyárában.

1944 tavaszán, a német megszállás után, felhasználva a kedvező körülményt, hogy addigi tevékenységük a hatóságok előtt rejtve maradt, hozzákezdtek a megszállók elleni harc szervezéséhez.

Az első akciót — a németek elleni tiltakozás jeléül nemzeti színű kokárdák kitűzését — a Barbay Ferenc csoportjához tartozó Kecskés Ferenc szervezte.[7] Közben összehangolt politikai agitációval erősítették a kialakuló németellenes hangulatot és tanulmányozták, kiket vonhatnak be körükbe. Politikai munkájuk színvonalának emeléséhez hozzájárult, hogy Fekete Mihály — s az ő révén a diósgyőri mozgalom — éppen ekkor került kapcsolatba a Békepárttal.

Ennek ismertetéséhez egy kis kitérőt kell tennünk.

A fentebb már említett Alpár Mihály ekkor Budapesten, a Békepárt központjához kapcsolódó vonalon dolgozott. A párt szerette volna eljuttatni röpiratait

1 *B. Nemes Éva:* Az 1943. szeptember 9-i diósgyőri béketüntetés. Párttörténeti Közlemények, 1969. 3. sz. 118—134. o.

2 Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez III. k. 1930—1938. (Összeállította: Beránné Nemes Éva és Román János.) (A továbbiakban: Források), Miskolc, 1979. 51. o.; Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban: PA) 867. f. 2/a—22.

3 *Fekete Mihály:* Ellenállók az Avas alján. Egy diósgyőri munkás visszaemlékezései. 1974. 40—47. o.

4 *Farkas Dezső:* A munkás és szegényparaszt tömegek harca a második világháború időszakában 1939—1944. Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története. (Szerkesztette: Tokody Gyula.) Debrecen, 1970. 554. o.; Borsod megyei Pártarchívum — Tóth Mihály visszaemlékezése.

5 Fehér Ferenc szóbeli közlése.

6 *Magyar Vasmunkások Lapja,* 1943. július 15. 3. o.

7 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár (a továbbiakban: BAZmLt) MvLt. Ig. biz. 1945—16.

a diósgyőri munkásokhoz, ezért megbízta Alpár Mihályt, hogy szerezzen miskolci és diósgyőri címeket, olyan munkásokét, akik rokonszenveznek a párt célkitűzéseivel és várható, hogy munkástársaik körében folytatott politikai beszélgetésekben felhasználják a röpiratok tartalmát. Alpár Mihály, aki hosszú börtönbüntetés után, e vidékről kitiltva, illegalitásban élt, nem utazhatott oda. Megkérte Tóth Béla szabómestert, a Tanácsköztársaság volt harcosát, akit a váci börtönből ismert, hogy egy Budapestre hívó üzenettel utazzék Fekete Mihályhoz Hejőcsabára.[8] Bár a kapcsolatfelvétel ezen az úton nem sikerült, mert Tóth Béla az ügyhöz és a viszonyokhoz képest szokatlan nyíltsággal közvetítette az üzenetet, e látogatás a későbbiekben a MOKAN-komité története szempontjából mégis nagy szerephez jutott.

Alpár Mihály más utat választott üzenete továbbításához. Erre így emlékezik: „Feketével együtt jártam iskolába. Úgy ismertük egymást, mint a testvérek. Tudtam, hogy ráismer az írásomra. Egy egyszerű nyílt levelezőlapon a következőt írtam neki: Kedves Mihály! Jól vagyunk, szeretnék veled beszélni, vasárnap 10 órakor várlak a Kálvin-téren." Fekete Mihály vállalta a kockázatot, s a megjelölt napon, március utolsó vasárnapján, Budapestre utazott. Megbeszélésük során Alpár ismertette a párt helyzetét, Fekete tájékoztatta őt a diósgyőri politikai hangulatról, vállalta a címek gyűjtését és továbbítását, valamint átvette a Békepárt néhány röpiratát. Már csak a címanyag Budapestre juttatásának a módját kellett megtalálni, amikor váratlanul megjelent Tóth Béla. (A megbeszélés az ő szabóműhelyében folyt, ahová Alpárnak kulcsa volt, de nem számított arra, hogy a vidéken lakó Tóth Béla vasárnap felkeresi a műhelyt). E véletlen találkozás azután egycsapásra tisztázta Fekete előtt, hogy nem provokátor járt nála, Alpár pedig a kapcsolattartást Tóth Béla közvetítésével tudta megoldani. Fekete Mihály a lakcímek szerzésébe bevonta Barbay Ferencet, Barla Annát, Bencs Sándort és Thuróczy Lászlót. Mintegy 150 címet juttatott Budapestre, s ettől kezdve közel három hónapon keresztül különböző vállalatok cégjelzéses borítékjaiban rendszeresen érkeztek békepárti röpiratok e vidékre.[9] A politikai helyzetről szóló ismertetések és a megszállók elleni harcra buzdító felhívások jó politikai hatást keltettek és a szervezést is segítették.

A mozgalom hatókörét ezek által is sikerült kiterjeszteni és további kapcsolatokat teremteni. Ennek révén találkozott össze az ellenállási mozgalomban az Ágyúgyáriak fent leírt csoportjainak és a C-gyárban (a mai Lenin Kohászati Művek) dolgozó Urbancsok Mihálynak a tevékenysége.[10]

Urbancsok Mihály 1939-ben, nagy mozgalmi tapasztalatokkal érkezett Miskolcra, ill. Diósgyőrbe. Hamarosan tagja lett a vasmunkás szakszervezet diósgyőri csoportja vezetőségének és a Szociáldemokrata Párt miskolci pártszervezete végrehajtó bizottságának. Harcos, baloldali ember volt, jól agitált, értett munkástársai nyelvén, sokan hallgattak rá. A német megszállás után, amikor az SZDP-t betiltották, több vezetőjét letartóztatták és a nagykanizsai inernáló táborba hurcolták, Urbancsok Mihály meg akarta szervezni az SZDP illegális végrehajtó bizottságát. Amikor azonban látta, hogy ez a kísérlet nem jár eredménnyel, Gaál István, Károlyi Tivadar és felesége, Krajcsi János, Tóth László, Thuróczy László, Moravszky Antal, Zafir Sándor és Füredi István segítségével

8 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Pgy.M.116.; Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége (a továbbiakban: MEASZ) gyűjt. Alpár M. visszaemlékezése; *Fekete M.*..i. m.: 67—69. o.

9 Herman Ottó Múzeum (a továbbiakban: HOM) Legújabbkori Adattára; Moravszky Antal vasgyári munkás ma is őriz egy békepárti röpiratot, amely egy rovarirtó cég borítékjában érkezett a címére. Moravszky Antal személyes közlése.

10 Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez IV. k. 1939—1944. Miskolc, 1981. 200., 226., 229., 295., 385. és 400. o.

Barbay Ferenc

Fekete Mihály

Tóth Béla

hozzákezdett az ellenállás szervezéséhez.[11] Egy alkalommal Moravszky Antal, aki ismerte a Békepárt röpiratait, tájékoztatta őt ezek politikai irányvonaláról, tartalmáról.[12] Ez időtől fogva Urbancsok Mihály tudatosan vállalta a Békepárt

11 PA 867. f. 1/u—10.
12 Moravszky Antal szóbeli közlése.

politikájának érvényesítését és erőteljes szervező munkába kezdett. Időközben Barbay Ferenccel is összeköttetésbe került. Barbay nagy gonddal foglalkozott egy fiatalokból álló csoporttal — Kossovich Gyulával, Lakatos Gézával, Soltész Károllyal, Csermák Róberttel, Molnár Lászlóval és ifj. Urbancsok Mihállyal. Szemináriumokat tartott nekik, s felkészítette őket a németellenes harcra.[13] Urbancsok Mihály fia révén ismerte e fiatalokat, s Barbay Ferenccel az ő közvetítésükkel ismerkedett meg. A mozgalmi ismeretség a tevékenység jobb összehangolását jelentette.

Diósgyőr községben Nyírő Sándor végzett nagyarányú szervező és agitációs munkát. Ő korábban az SZDP községi szervezetének volt a titkára. A német megszállás után letartóztatták, de sikerült kiszabadulnia.[14] Ezután rendőri felügyelete ellenére szervezte a mozgalmat. Az ellenállásra való felkészülés érdekében mintegy 30 emberrel tartotta a kapcsolatot és ismertette a Békepárt politikáját.

A békepárti szervezkedés Diósgyőrön kívül kiterjedt Miskolcra, Görömbölyre, Hejőcsabára és Tapolcára. Görömböly községben Tirpák János volt a mozgalom helyi vezetője, s ide tartozott Cseh László is.

Az utolsó röpirat, amely eljutott e vidékre, a Ságvári Endre meggyilkolása alkalmából kiadott felhívást tartalmazta, sürgetve fegyveres csoportok szervezését, fegyverek szerzését és általában több irányban a német megszállók elleni harcra való felkészülést.

1944 nyárutóján Fekete Mihály és Barbay Ferenc, e felhívás ismeretében is, a fegyveres harc előkészítésének a lehetőségeit latolgatták, s keresték az ehhez legmegfelelőbb szervezeti formát. Éppen ekkor érkezett meg Budapestről Tóth Béla, aki ismertette előttük: a pártnak az a kívánsága, hogy tevékenységüket a továbbiakban a MOKAN-komité keretében folytassák.

Szükségesnek látszik e fordulatnak az előzményeit ismertetnünk.

Tóth Béla írásaiból kitűnik, hogy ő kezdettől fogva kevesellte azt a feladatot, ami a békepárti röpiratok terjesztése céljából az összegyűjtött címek továbbításával reá hárult.[15] Tulajdonképpen kevesellte a Békepárt egész működését. Ráadásul egy alkalommal azt az eligazítást kapta, hogy nincs szükség további címekre, s nem kapott más megbízatást sem. Úgy látta, hogy az a szándéka, mely szerint ő maga jelentős mértékben részt venne a németellenes, antifasiszta harcban, csak öntevékeny mozgalom szervezésével valósulhat meg.

A szervezést Budapesten kezdte meg, Váradi Sándor, Ganz-gyári munkás; Szalai Ádám zuglói villamosellenőr és Hartyányi Pál szabómester segítségével.[16] Valamennyien kommunista meggyőződésű, régi mozgalmi emberek voltak. Tóth Béla nem fedte fel előttük a mozgalom öntevékeny jellegét, mert úgy vélte, nagyobb eredményeket érhet el, ha abban a hiedelemben hagyja az embereket, hogy ő a párt megbízása alapján jár el, sőt azt is sejteni engedi, hogy a moszkvai emigrációval is kapcsolatban áll.

Több helyen épített ki bázist a mozgalom számára: Szalai Ádám zuglói házában — ide tartozott Ferber Tibor, Ferber Gyuláné, Kapás Sándor és Sass Ernő —, Váradi Sándor Toldy Ferenc utcai lakásában — e csoport tagjainak a nevét nem ismerjük —, valamint Nemes Béláné Nefelejcs utcai lakásában, ahová Nemecz Mihály, Magyarits Miklós és Sipos Béla tartozott.[17] Tudunk egy

13 MEASZ gyüjt. — Kossovich Gy., Soltész K., Csermák R., Molnár L. visszaemlékezése.
14 BAZmLt Bm. ai. 1944—8971.
15 PA 867. f. 1/j—13; HL Pgy. M. 116.
16 HL Pgy. M. 116., uo. 129.
17 MEASZ gyüjt. a fent felsoroltak visszaemlékezései; továbbá HL Pgy. M. 63., 111., 146. E budapesti csoportok mindvégig bázisul szolgáltak Toth Béla ellenállási tevékenységéhez, de ennek részletesebb leírása meghaladja e dolgozat kereteit. Megjegyzendő, hogy Sass Ernő és Kapás Sándor később az újpesti partizánokhoz csatlakoztak.

Szondy utcai bázisról Stolicz Karolánál, s feltehető, hogy ezeken kívül is volt illegális találkozásra, leíró apparátus elhelyezésére, röpiratok raktározására, s illegalitásba kényszerült kommunisták, baloldali emberek, üldözött zsidók és szökött katonák elrejtésére alkalmas helye.

1944. május 10-én a Gestapo Tóth Bélát kereste, ettől fogva maga is illegalitásban élt, váltogatva a fent felsorolt helyeken.

Tóth Béla írógépet és sokszorosító apparátust szerzett, elkészítette az első, kissé fellengzős fogalmazású, „Felhívás" c. röpiratot,[18], s megszervezte annak leírását, sokszorosítását és terjesztését Budapesten. A MOKAN-komité elnevezés — Magyarországi Kommunisták Antináci komitéja — itt bukkan fel első ízben. Tíz évvel később erről így írt Tóth Béla: „Sokat gondolkodtam, mi legyen a neve a mozgalomnak. Szerettem volna, hogy minden benne legyen, amely kifejezi a célunkat is és azt is, hogy kinek a kezdeményezésére és kinek a vezetésével folyik a mozgalom. A Kommunisták Magyarországi Pártja elnevezésből indultam ki, a sorrendet megfordítva, hozzátéve, hogy Anti Náci komité, vagyis bizottság."[19]

Nyilvánvaló, hogy az elnevezés aligha tükrözte helyesen a célt, a széles körű antifasiszta összefogást. A mozgalomban többen érezték és tudták ezt — úgy vélem, ma már nehezen tisztázható, hogy Tóth Béla maga mennyire látta be — a gyakorlatban azonban áthidalták azzal, hogy csak a rövidítést használták, egy időben pedig jelszóként, így: „Mokan urat keresem".

A budapesti működés idejére esik az igazolványok elkészítése is, teljesen Tóth Béla egyéni terve alapján. Magyarits Miklós nyomdász a Franklin Nyomdában, volt munkatársa, Beiczi Győző segítségével, megszerezte az igazolványokhoz szükséges nyomdai betűket, megcsinálta a szedést. Beiczi Győző egy ötágú csillag kliséjét elkészítette ólomból, ezt bélyegzőként használták. (Megjegyzendő, hogy több bélyegző készült, egyet Váradi Sándor készített rézből.) Az igazolványok magyar és orosz nyelven tanúsítják, hogy annak tulajdonosa a MOKAN-komité tagja, négy különböző kategóriába sorolva.[20] Az igazolványok alapján rekonstruálható szervezeti felépítés, s maga az igazolvány rendszeresítése is a mozgalom furcsaságai közé tartozik. Szokatlan, hogy egy illegális mozgalom igazolvánnyal látja el tagjait, bár azóta tudjuk, hogy nem egyedülálló eset. Múzeum őrzi pl. a Vörös Brigád vagy a Várnai Zseni névvel működött csoportok egyes tagjainak igazolványait.

A MOKAN-igazolványok láttán arra lehet következtetni, hogy Tóth Béla elgondolása szerint a mozgalomba bevont emberekben ez növeli a bizalmat. A mozgalom vezetői érezték ennek hátrányait is, hiszen növelte a veszélyt és az igazolványok készítése is sok energiát kötött le. Mégis igaz, hogy a szervezés során néha kivételesen jó hatású volt. Ami pedig a szervezési sémát[21] illeti, a gyakorlat túllépett rajta, a szervezés a feladatok szerint alakult, a kategorizálás nem érvényesült.

Közben készültek a további röpiratok „Magyarok, munkások, parasztok, katonák!", „Magyar polgárok!", „Magyar tisztek!", „Felhívás a magyar nőkhöz!" címmel, valamint különböző „Szervezési direktívák".[22] Ezeket írógéppel, vagy sokszorosítással készítették, s kezdetben a fővárosban terjesztették, de eljuttatták pl. Hangonyba is.

18 PA 867. f. 1/j—13. Itt gépelt másolat található.
19 HL Pgy. M. 116.
20 HOM Legújabbkori Adattára; fotómásolatok: HL Pgy. M. 63.
21 A MOKAN-komité Szervezési direktívái. Közli: *Harsányi János:* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941—1945. Budapest, 1966. 560—561. o.
22 PA 867. f. 1/j—13.

1944 augusztusától kezdve Tóth Béla fő működési területe Miskolc lett. Az volt a terve, hogy a Budapesten létrehozott MOKAN-komitét összekapcsolja a diósgyőriek jól fejlődő mozgalmával, de önálló vonalat is ki akart építeni.

Felkereste rokonát, Kiss Miklóst, aki a Diósgyőri Vasgyárban dolgozott, s megbízta azzal, hogy „szervezzen be olyan embereket, akik hajlandók vállalni a németek elleni harcot".[23] Kiss Miklós becsületesen teljesítette a megbízást, de teljesen járatlan volt a mozgalmi munkában, s szervezés közben a nagyobb nyomaték kedvéért hivatkozott arra, hogy a szervezés hátterében az ő 19-es nagybátyja áll, „akiről Moszkvában is tudnak." Kiss Miklóst nem sokkal később letartóztatták, majd rajta keresztül akartak Tóth Béla nyomára bukkanni. Kiss Miklós ezúttal nagyon vigyázott, nehogy újabb hibát kövessen el, és sikerült a nyomozó szerveket félrevezetnie. Szabadulása után a továbbiakban a mozgalom védelmében egy időre ki kellett őt kapcsolni a munkából.

Tóth Béla további próbálkozása volt a röpiratok miskolci előállításának a megszervezése. Pacher Károly lakásán írógépet és sokszorosítót helyezett el, megszerzett egy lezárt cukorkaboltot a főútvonalon, itt nyomdai eszközöket, papírt, röpiratokat és igazolványokat raktározott, ugyanitt leírás, sokszorosítás és igazolványkészítés is folyt.[24] Az eszközök megszerzéséhez igénybe vette unokaöccse, Blach János rövidáru-kereskedő, egykori ifjúmunkás segítségét is.

Utazásai alkalmával Budapestről Miskolcra vitt illegalitásban élő mozgalmi embereket, s feleségét is itt helyezte el. Csoportjának e tagjait rendszeresen ellátta feladatokkal, egyiket-másikat összekapcsolta Fekete Mihállyal. 1944 augusztusában azonban közülük kettőt, Tóth Bélánét és Blech Évát, más-más körülmények között elfogták és a nagykanizsai internáló táborba hurcolták, Ferber Tibor pedig ekkor a város elhagyására kényszerült.[25]

Ily módon a csak részben sikeresnek mondható előkészületek után került sor a diósgyőri mozgalom vezetőivel, Fekete Mihállyal és Barbay Ferenccel arra a megbeszélésre, amelynek során Tóth Béla a mozgalmat a MOKAN-komité keretébe vonta.[26]

Fekete Mihály és Barbay Ferenc idegenkedtek az elnevezéstől és az egyes formáktól, végül azonban elfogadták Tóth Béla indítványát, amelynek a lényege — túl az elnevezésen és egyéb furcsaságokon — mégiscsak az volt, hogy megkezdik a miskolci—diósgyőri ellenállási mozgalom szélesebb alapokra helyezését és előkészítik a partizánharcot.

A megbeszélés után Tóth Béla még egy kísérletet tett arra, hogy ezt a tervet összekapcsolja Alpár Mihállyal, az ő révén pedig a Békepárttal. Azt szerette volna elérni, hogy Alpár Mihály is vegyen részt Miskolcon a mozgalom új keretek közötti beindításában. Alpár Mihály azonban — fegyelmezett pártmunkás lévén — nem dönthetett ebben felső pártkapcsolata beleegyezése nélkül. Ennek lefolyására Alpár Mihály így emlékezik: „Háy Mihály egy hét múlva, vagyis a következő találkozón közölte velem, hogy nem mehetek Miskolcra, ezt vegyem utasításnak. Egyrészt nem hiszik el, hogy én ott megúszom szárazon, kicsi a város, mindenki ismer és ki örömében, ki pedig gyűlöletből beszélni fog rólam. A másik kérdés pedig az, hogy ezt a nagy dolgot nem bízzák Tóth Bélára, a pártnak pedig nincs ereje ahhoz, hogy Budapestről olyan távol partizánmozgalmat szervezzen és vezessen, mikor a legnagyobb gondban van az ilyen dolgokban itt Pesten is. Ebből én Tóth Bélával csak annyit közöltem,

23 HL Pgy. M. 116.
24 Borsod megyei Pártarchívum — Vajda Gábor visszaemlékezése.
25 Tóth Béláné, Blech Éva és Ferber Tibor személyes közlése.
26 *Fekete Mihály:* i. m.: 84. o.; HL Pgy. M. 116.

hogy nem mehetek Miskolcra, nem tartják helyesnek."[27] Tóth Béla úgy érezte, hogy az ő tervére „nem kapott se igent, se nemet", s a mozgalom megindítása mellett döntött.[28] Ismét úgy járt el, mint a budapesti csoportok szervezése során. Amikor visszament Miskolcra, Fekete Mihállyal azt közölte, hogy beszélt Alpár Mihállyal, ami megfelelt a valóságnak, ám azt is hozzátette, hogy Alpár Mihály megbízta őt, s rajta keresztül Fekete Mihályt, a partizánmozgalom megszervezésével. Nem szólt arról, hogy lényegében megszakadt a pártkapcsolata, s hogy ettől fogva a helyi mozgalom csak a saját erejére támaszkodhat.

A politikai tájékoztatók, a színvonalas röpiratanyag elmaradása természetesen hamar érezhetővé vált, azt azonban, hogy a MOKAN-komité szervezésére nem volt pártutasítás, a mozgalom valamennyi vezetője csak a felszabadulás után tudta meg.

A mozgalom eredményessége azonban nem attól függött, hogy érvényesült-e közvetlen formában központi irányítás, sokkal inkább attól, hogy képes-e kilépni a munkásmozgalom kereteiből, s magához vonzani egy szélesebb körű antifasiszta tábort, ugyanakkor képes-e megtartani a munkásmozgalmi indíttatásból eredő karakterét, ami politikai következetességben és szervezett tömegerőben meghatározó jelentésű volt.

Tóth Béla, Fekete Mihály és Barbay Ferenc megbeszélését követően, 1944 szeptemberétől kezdve a MOKAN-komité keretében folyt tovább az ellenállási mozgalom szervezése, s igen rövid idő alatt kiterjedt, szerteágazó mozgalommá vált.

Fekete Mihály fiát, Sándort küldte Urbancsok Mihályhoz egy megbeszélésre szóló üzenettel, melynek eredményeképpen Urbancsok Mihály csatlakozott hozzájuk. Tóth Bélával is közvetlen kapcsolatba került, s ettől fogva a vezetéshez tartozott.[29]

Bekapcsolódott a MOKAN-komité tevékenységébe Kopácsy József miskolci vasgyári munkás, a vasmunkás szakszervezet és a városi szociáldemokrata pártszervezet vezetőinek egyike is, akit a német megszállás után a nagykanizsai internáló táborba vittek.[30] Szabadulása után illegalitásba ment, s a diósgyőri Herman-telepen egy elhagyott romos házban feleségével és fiával, Sándorral — aki a Diósgyőri Vasgyárban dolgozott — kiépítette az ellenállási mozgalom egyik bázisát. Itt keresett később menedéket Oszip István és további, mintegy tíz, rejtőzni kényszerült mozgalmi ember, szökött katona vagy munkaszolgálatos. A Herman-telepiek és a MOKAN-komité más csoportjai közötti összeköttetést Kopácsy Sándor kerékpáros futárként biztosította.[31]

Közben Bánhegyi Béla révén — akit Fekete Mihály a vasgyárból ismert — összeköttetés jött létre a Ládi-fatelepen állomásozó, 107/301. sz. munkaszolgálatos században szerveződő ellenállási csoport vezetőjével, Világ Miklóssal. Ő 1944 júniusában kezdte meg a szervezést, ami kb. harminc emberre terjedt ki.[32] Világ Miklós újságíró volt, korábban Miskolcon élt, főiskolai hallgatóként kapcsolatban állt a KMP miskolci szervezetével (szerepelt egy kommunista perben is[33]). Fekete Mihály nem ismerte Virág Miklós munkásmozgalmi tevékenységét, írói munkásságával azonban találkozott, beszélgetésük pedig meg-

27 MEASZ gyüjt. — Alpár M. visszaemlékezése.
28 HL Pgy. M. 116.
29 PA 867. f. 1/u—10.
30 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K.150.1944—VII—9—176515.
31 HL Pgy. M. 117.
32 HL Pgy. M. 117.; MEASZ gyüjt. — Márkus Dezső visszaemlékezése.
33 Források. III. k. 210. o.

győzte arról, hogy baloldali gondolkodású, antifasiszta beállítottságú és politikailag képzett emberrel gyarapodik a tábor. Világot Fekete Mihály bevonta a MOKAN-komitéba, összekapcsolva Urbancsok Mihállyal, Barla Annával, majd Tóth Bélával.[34]

E találkozás a további szervezésben is segített. Virág Miklós ugyanis a diósgyőri SZDP, vagy a szakszervezet vezetőit keresve eljutott Nyírő Sándorhoz, aki Kovács Imre házában ekkorra már valóságos mozgalmi központot épített ki. Kovács Imre vasgyári munkás, egykori vöröskatona, két fiával minden idejét a mozgalomnak szentelte. Munkájukban részt vett Kovács Imréné, községi bábaasszony, aki a foglalkozásából adódó mozgási lehetőségeket is kitűnően ki tudta használni. Mintegy tizenöt vasgyári munkás tartozott ide. Fekete Mihály és Barbay Ferenc együtt keresték fel Nyírő Sándort. Feltárták előtte a MOKAN-komité céljait és megállapodtak tevékenységük összehangolásában. A továbbiakban főleg Világ Miklós révén tartották a kapcsolatot.

Újdiósgyőrben Koncz István, helybeli parasztember fejtett ki erőteljes szervezést a lakóterületen. Háza gyakran mozgalmi találkozóhelyül szolgált: Világ Miklós, Fekete Mihály és Nyírő Sándor gyakran megfordult nála. Egy budapesti útja alkalmával közvetített Világ Miklós és dr. Zahorán Ákos között, aki a Kovács Imre-féle ellenállási mozgalom egyik tagja volt.

Az újdiósgyőri település másik szervezője Barla Anna volt. Ő a szocialista nőmozgalomban és a munkáskönyvtárban szerzett korábbi ismeretségét felhasználva kereste fel azokat, akikről úgy vélte, hogy megnyerhetők a mozgalom számára. Fodrászüzlete jó lehetőséget adott a mozgalmi feladatok megbeszélésére, továbbítására.[35]

Miskolcon Barbay Ferenc bekapcsolta a MOKAN-komité munkájába a fentebb már említett, fiatalokból álló csoportot, s több, Miskolcon lakó vasgyári munkást. Nagy nyeresége volt a mozgalomnak, hogy éppen ebben az időben érkezett Miskolcra Debrecenből egy fiatal tanárházaspár, Rácz Zoltán és felesége, akik a debreceni egyetemen marxista körökben dolgoztak, kommunistákkal is kapcsolatban álltak, s németellenes, antifasiszta agitációs munkát folytattak.[36] Barbay Ferenc, aki a háború éveiben is fenntartotta debreceni mozgalmi kapcsolatait, onnan ismerte őket. Összeköttetést teremtett részükre Tóth Bélával, Fekete Mihállyal. Tevékenységük ettől fogva közvetlenül a vezetőséghez kapcsolódott. Az ő körükhöz tartozott a nagyváradi mozgalomból érkezett Vajda Gábor fiatal nyomdász és újságíró is. A továbbiakban mindhárman vezető szerepet játszottak a MOKAN-komité propagandamunkájában.

A szervező munka erőteljesen haladt, Tóth Béla, Fekete Mihály, Barbay Ferenc és Urbancsok Mihály azonban érezték, hogy a továbblépés elengedhetetlen feltétele a városi értelmiségiek és polgárok megnyerése. Megállapodásuknak megfelelően ilyen irányban kezdtek tájékozódni. Elsőként Pődör László gimnáziumi tanárral vették fel a kapcsolatot. Ezt megkönnyítette, hogy Pődör László a gimnáziumban felfigyelt Fekete Mihály fiára, Sándorra, aki marxista szellemű olvasottságával tűnt fel. Pődör László megtudta tőle, hogy apja gondolkodásmódját követve fordult érdeklődése a marxista irodalom felé. Pődör László már kezdeményezte a megismerkedést Sándor apjával, amikor a mozgalom oldaláról is megérlelődött a kapcsolat felvételének az igénye.[37] Találkozá-

34 *Fekete M.*: i. m.: 113—114. o.
35 PA 867. f. 1/b—77.; HL Pgy. M.12.
36 MEASZ gyüjt. Rácz Zoltán és Rácz Zoltánné személyi anyaga.
37 Magyar Rádió Dokumentumszerkesztőség müsora: Hányan voltak? Szerk. Tomkai Judit. Beszélgetés Pődör Lászlóval. (1984 márc.)

suk eredményeként Pődör László bekapcsolódott a MOKAN-komité további szervezésébe, elsősorban katonatisztek és más, a mozgalom számára fontos személyek megnyerésével. Felesége kezdettől sok segítséget nyújtott ehhez.

Pődör László meghívta lakására dr. Petrássy Miklós orvos alezredest, az 546. sz. hadikórház parancsnokát. Petrássy Miklós e megbeszélésen csatlakozott a MOKAN-komitéhoz és vállalta, hogy segít más tisztek megnyerésében is.[38] Ő ajánlotta a miskolci VII. hadtesttől Szalay Tibor tüzér alezredes és Ginzery Sándor tüzér ezredes bevonását.

Szalay Tibor alezredes 1942/43-ban átélte a doni katasztrófát, a hadműveleti területeken szerzett tapasztalatai alapján németellenessége megerősödött, a német megszállás után beteget jelentett, hogy ne kelljen a megszállóknak engedelmeskednie.[39] A vele való kapcsolat felvételét a MOKAN-komité vezetői alaposan előkészítették. Kapóra jött, hogy tisztiszolgája, Kuncsik János, Fekete Sándorral barátságban volt. Kuncsik János vállalta, hogy egy tisztekhez szóló MOKAN-röpiratot elhelyez az alezredes asztalán, aztán kipuhatolja ennek fogadtatását. Amikor ennek eredményéről beszámolt, Pődör László megbeszélésre hívta az alezredest, amelyen az előkészítés szerint részt vett Petrássy Miklós, Tóth Béla és Fekete Mihály is. Ugyanide hívták Ginzery Sándor ezredest, a diósgyőri székhellyel működő Lőszerátvételi Kirendeltség vezetőjét.[40]

A tisztek vállalták az ellenállási mozgalomban rájuk váró feladatokat. Szalay alezredes bevonta Jándy Géza tüzér hadnagyot, s megállapodott vele, hogy adandó lehetőséget kihasználva ütegével együtt csatlakozik a MOKAN-komitéhoz.[41]

Szalay alezredes németellenes magatartásának környezetében is híre ment. Erre mutat Nógrádi Sándor partizánparancsnok noteszában egy bejegyzés, amely szerint felderítői jelentették, hogy „a VII. hadtestnél Szalay alezredes hajlik a demokratikus tábor felé".[42] A Nógrádi-egységnek nem volt tudomása a MOKAN-komitéról, így nem tudhatta azt sem, hogy Szalay Tibor ekkor már szervezetten az ellenálláshoz tartozott.

Ginzery Sándor németellenes kijelentéseivel vonta magára a figyelmet, s beosztása révén is fontos feladat várt rá.

Időközben Fekete Mihály beszervezte Fodor János tüzér századost, a vasgyári tüzérségi javítóműhely parancsnokát.[43] Mozgalmi kapcsolatba hozta Ginzery ezredessel. Ők egyébként, addigi munkájuk során, már ismeretségben voltak.

A MOKAN-komité ütőképessége szempontjából fontos esemény volt 1944 november elején Szabó Lajos őrmesternek, egy nemzetőrszázad parancsnokának a csatlakozása, amellyel egy könnyen mozgósítható, legális fegyverviseléssel és jó felszereléssel rendelkező alakulathoz jutott.

Szabó Lajos 1940-től kezdve — sorkatonai szolgálata teljesítése után — írnoki beosztásban dolgozott a miskolci leventeparancsnokságon, két évvel később pedig, a behívások következtében keletkezett oktatóhiány miatt, leventeoktatói beosztást kapott. Ipari tanulókból — akkori elnevezés szerint tanoncokból — álló leventecsapattal foglalkozott, a hozzá segédoktatóként beosztott Rudnyánszky Pállal együtt. A foglalkozásokon mindketten, az ún. „nemzetvédelmi" előadások politikai hatásának ellensúlyozására, Hitler-ellenes szellem érvényesíté-

38 HM Központi Irattár 1668.; HM 1945. eln. szü. 35102.
39 PA 867. f. 1/j—13.; HL HM 1945. eln. szü. 35102.; HL Békeelőkészítő Biz. IV. cs. 20.
40 HL Pgy. M. 288.; HM Közp. Irattár 654.
41 PA 867. f. 1/j—13.; HL HM 6769/eln. szü. 1946.
42 PA 682. f. 4. őe.
43 HL HM 1945. eln. szü. 35102.

sére törekedtek.[44] Ebben szerepet játszott, hogy Szabó Lajos fiatal korában részt vett a prágai kommunista ifjúsági mozgalomban, s ha a következő 8—10 évben nem is volt a munkásmozgalommal kapcsolata, gondolkodásmódját meghatározta ez az indíttatás. Rudnyánszky Pál baloldali meggyőződésű, családi és baráti kapcsolatai révén sok szállal a szociáldemokrata párthoz kötődő fiatal volt, felismerte és támogatta Szabó Lajos törekvéseit, sok tekintetben maga is kezdeményező volt. 1944-ben, amikor a leventedandár-parancsnok megtiltotta, hogy az előírtnál alacsonyabb iskolai végzettségű Szabó Lajos oktatóként működjön, Rudnyánszky Pál lett az oktató. Szabó Lajossal további kapcsolatban maradt.[45]

Számukra új lehetőséget jelentett az 1944 szeptemberében megjelent rendelet, amely nemzetőrszázadok felállítását írta elő, s ennek szervezését a leventeparancsnokságokra ruházta. A nemzetőrséget, közbiztonsági feladatok ellátására, a polgári lakosság soraiból kellett kiállítani.[46] Szabó Lajos és Rudnyánszky Pál ezt használták fel az ellenállási csoport megalakítására. A nemzetőrség állományába szóló behívók megírása és a bevonultak elosztása Szabó Lajos feladata volt, de ebben is segédkezett neki Rudnyánszky Pál. E munka során azoknak a behívóját, akikre számítottak a tervezett ellenállási csoportban, Szabó Lajos nevének kezdőbetűjével, „SZ" jellel látták el, majd beosztásukat úgy intézték, hogy valamennyien egy századba kerüljenek. Nyolcvanöt fővel alakították meg ezt az alegységet.[47] A századparancsnok Szabó Lajos, helyettese Rudnyánszky Pál lett. Tagjaikat jó felszereléssel, Mannlicher puskával és lőszerrel látták el. A felszerelési anyagok kiadását Szabó Lajos jelenlétében a közvetlen törzsbe beosztott Antal Ferenc és Varró Lajos végezte. Később a századból a törzsbe került Juhász Zoltán, ifj. Áfra Béla, Kovács György, Sándor Gyula, ifj. Tóth Béla, Kiss Miklós és ifj. Kiss Gusztáv. Voltak, akik nem fértek be a század létszámába, csak igazolványaik szerint tartoztak oda. Ide tartoztak: Jelinek László, Négyesi Lajos, és a legfiatalabb, Takács Jenő.

Fontos körülmény, hogy bár a nemzetőrség felállításáról szóló rendeletet még a Lakatos-kormány adta ki, annak végrehajtása éppen a Szálasi-puccs utáni időre esett. A nemzetőrszázad október 16-án vette át a felszerelést, s még aznap, a nyilas hatalomátvétel elleni tiltakozásul, a Horthy-nótával, tüntető felvonulást rendezett. Ezután járőrszolgálat közben rendszeresen zavarták a nyilasok mozgását és összetűzéseket kezdeményeztek velük.[48]

A MOKAN-komitéval való kapcsolatuk úgy jött létre, hogy Lakatos Géza és Soltész Károly ifjúmunkások Urbancsok Mihály figyelmét felhívták Szabó Lajos nyilasellenes tevékenységére, majd összeköttetést teremtettek Urbancsok Mihály és Szabó Lajos között.[49] A munkásmozgalmi vezető és a nemzetőr századparancsnok őrmester találkozása szokatlan volt mindkettőjük számára, mint utóbb kiderült, kölcsönösen gondoskodtak fegyveres védelemről arra az esetre, ha az ismeretlen másik fél ellenségnek bizonyulna. A megbeszélés azonban tisztázta a közös célokat, létrejött a kölcsönös bizalom, s ennek alapján végbement Szabó Lajos vezetésével a nemzetőrszázad csatlakozása a MOKAN-komitéhoz.

44 PA 867. f. 1/sz—23.; HM Közp. Irattár 5304—IV—84.
45 *Szabó Lajos:* A miskolci partizánokról. Vagyunk az ifjú gárda. Emlékezések az ifjúmunkásmozgalomra 1900—1944. Budapest, 1957. 258—269. o.
46 3430/1944. ME. sz. Közli: *Csima János:* A Horthy-hadsereg szervezete és tevékenysége. HM Központi Irattár Kiadása.
47 HL Pgy. M. 309. 1944. október 16-i keltezéssel, az eredeti felszerelési lajstrom fotómásolata.
48 *Szabó Lajos:* i. m.; *Antal Ferenc:* Harc a fasiszta megszállók ellen. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője. 1955. 1. sz. 34—44. o.; PA. 867. f. 1/a—25; uo.: 1/j—16.

A MOKAN-komité szervezése ezzel lényegében befejeződött, egy táborba kerültek mindazok a társadalmi erők, amelyek a németek és a nyilasok elleni harcban számításba vehetők voltak. Egyes emberek és egyes kisebb csoportok csatlakozására természetesen a MOKAN-komité egész működése alatt a továbbiakban is sor került, valamennyi erősítette a mozgalmat, de összetételében már nem jelentett változást.

A fentiekben az aktív harcot vállalók táboráról szóltunk, s közülük is azokról, akik szervezetten a MOKAN-komitéhoz tartoztak. Kiegészül azonban e kör azokkal a németellenes városi polgárokkal, akiket Tóth Béla a mozgalom anyagi támogatására nyert meg. Sicskó Sándor texilkereskedő fegyvervásárlásra és ellátásra rendszeres pénzbeli támogatást nyújtott, több ízben lakását is rendelkezésre bocsájtotta; Ternai István hentesmester és egy pékmester élelemmel segítettek, s voltak, akik az élelem szállításában, rendeltetési helyére juttatásában vettek részt.[50] Szolgálataik nagyban hozzájárultak a MOKAN-komité működési feltételeihez, s az sem elhanyagolható, hogy tevékenységük nem volt veszélytelen.

A szerteágazó szervezet létrejöttét áttekintve megállapítható, hogy a kapcsolatok szövevényes rendszere alakult ki, amelynek hiába kísérelnénk meg megkonstruálni a hierarchiáját. Egy-egy ember többfelé is rendelkezett kapcsolatokkal, s a csoportok összetétele szintén rugalmasan változott a feladatok szerint. Mindemellett az öntevékenységnek is meglehetősen nagy szerepe volt, a MOKAN-komité tagjai és csoportjai nem mindig a vezetőség konkrét utasításai alapján hajtották végre akcióikat. Ha alkalom adódott, megtették, amit lehetett, majd beszámoltak róla vezetőiknek.

Maga a vezetőség összetétele, az ülésein és megbeszélésein részt vevők köre is meglehetősen változó, a feladatok függvényében alakuló volt. Alapítóként Tóth Bélát tarthatjuk számon, aki a már tőle függetlenül kialakult diósgyőri antifasiszta, háborúellenes mozgalomba kapcsolódott bele az általa szervezett MOKAN-komitéval, ugyanakkor kezdeményezőkészsége, leleményessége, ötletessége és szervezőképessége nélkülözhetetlen szerepet játszott abban, hogy a mozgalom kilépett a hagyományos munkásmozgalmi keretekből, s a helyzetnek és a feladatoknak megfelelő, széles körű ellenállási mozgalommá vált. A MOKAN-komité vezetői voltak Tóth Béla mellett kezdettől Fekete Mihály és Barbay Ferenc, majd Pődör László és Urbancsok Mihály. Rácz Zoltánné, Rácz Zoltán és Vajda Gábor szintén a vezetés részét képezték, ugyanis ők, mint erről fentebb már szó volt, az egész mozgalom propagandamunkáját irányították. Sajátos a katonatisztek elhelyezkedése, akik közvetlenül a vezetőkkel álltak kapcsolatban, de működésük nem terjedt ki a mozgalom minden területére. Szabó Lajos és Rudnyánszky Pál a nemzetőrszázad vezetőiként egy szervezett csoport közvetlen és kizárólagos irányítói voltak.

A vezetőség gyakran ülésezett, mert az események gyorsan követték egymást, s a kölcsönös tájékoztatás, az információcsere és a tennivalók elosztása ezt megkövetelte. Az üléseket sokszor Pődör László Görgey utcai lakásán tartották, ha a megbeszélésen a tisztek is jelen voltak, akkor bizonyosan ott. A vezetőségi ülések zavartalan lefolyásáról, a megfelelő konspirációról Pődör Lászlóné nagy körültekintéssel és ügyességgel gondoskodott. Gyakran volt vezetőségi ülés a Rácz házaspár Toronyalja utcai lakásában, főleg akkor, amikor a röpiratokkal kapcsolatos megbeszélések folytak. Ilyenkor mindig jelen volt Vajda Gábor is. A harmadik vezetőségi bázis Barla Anna újdiósgyőri fodrászüzlete volt, itt főleg a diósgyőri csoportok vezetőivel folyt tanácskozás.

49 PA 867. f. 1/u—10.; MEASZ gyüjt. — Lakatos Géza és Soltész Károly visszaemlékezése.
50 HL Pgy. M. 116.

A MOKAN-komité szervezetének áttekintése után következzék tevékenységének vázlatos leírása.

Működésének köre három irányú volt:

1. A német megszálló alakulatok zavarása;
2. az üzemek, gyárak kifosztásának, a műtárgyak rombolásának megakadályozása, emberek és anyagi javak mentése a németek és a nyilasok pusztításai elől;
3. felkészülés a visszavonuló németek hátbatámadására.

Mindezen célok megvalósítását irányított propagandamunkával igyekeztek előkészíteni.

A MOKAN-komité politikai felvilágosító munkájának fő formája minden bizonnyal a szóbeli agitáció volt, amelyet a csoportok tagjai környezetükben, munka- és lakóhelyükön, a különböző összejöveteleken, különösen új tagok beszervezése alkalmával folytattak. Ezeknek a visszaemlékezések alapján rekonstruálható tartalma: a frontesemények alakulása, a németek előre látható háborús veresége; a Vörös Hadsereg, a Hitler-ellenes koalícióba tömörült erők győzelme; a német megszállók tevékenységének leleplezése; a belpolitikai helyzet; a háborúból való kilépés, a németekkel való szembefordulás szükségessége és nyilasellenes akciók szervezése.

Az aktivisták számára Barbay Ferenc és Világ Miklós több ízben tartottak szemináriumi foglalkozásokat.

Nagy gondot fordítottak az írásos propagandára is. Rendszeresen készítettek röpiratokat. Ezeket Tóth Béla, Fekete Mihály, később a Rácz házaspár és Vajda Gábor írta és szerkesztette. Tóth Béla gondoskodott leíróeszközökről, papírról, gépelésről, sokszorosításról. A terjesztés megszervezésében a vezetőség valamennyi tagja részt vett.

Alkalmazták az írásos propaganda sajátos eszközét, a falra festést is. 1944. szeptember 20-án és 21-én a Vasgyárba vezető útvonalon a kövezeten és a palánkon „Békét", „Békét akarunk!" felirat volt olvasható.[51] Ez a vasgyári tüntetés előkészítését szolgálta közvetlenül. (Nem sikerült pontosan megállapítanunk, hogy ki végezte a festést.) A másik falfestési akciót a nyilas hatalomátvétel másnapján Fekete Sándor szervezte meg.[52] Ekkor, a letartóztatások következtében, a mozgalmi hálózat átmenetileg szétzilálódott, ami a propagandamunka kényszerű szüneteltetésének a veszélyével járt. Fekete Sándor nyilasellenes jelszavakat szerkesztett, elkészítette a feliratok sablonjait, s Fancsalszky Kálmánnal, majd Barla Annával, végül édesapja, Fekete Mihály közreműködésével vörös festékkel ráfestették a jelszavakat a Városháza épületére,[53] a főútvonalon több épület falára, másnap a Diósgyőrbe vezető útvonalon a házak falaira. Következő napon követőjük akadt, a Martin-telep és a vasúti állomás környékén krétafeliratokon ugyanazok a jelszavak voltak láthatók.

A propagandamunkában jelentős változás következett be november elején, ugyanis ettől fogva röpirataikat sikerült nyomdai úton előállítani. Tóth Béla Pődör Lászlót kérte fel, hogy ismeretségi körét felhasználva, segítsen nyomdát szerezni.[54] Pődör László, a miskolci Fekete Pál és Társai Felső-Magyarországi

51 PA 651. f. 2. 1944—1—16641.
52 PA 867. f. 1./b—77.
53 Árvai Albert rendőr tiszthelyettes igazolásához beadott életrajzában ismertette, hogy Papp Kálmán polgármesterhelyettes elmarasztalta őt amiatt, hogy a festés idején ő volt az ügyeletes őrségparancsnok és nem tudta megakadályozni, illetve elfogni a tetteseket. BAZmLt MvLt Miskolc NB 1. cs. 1945—5. In: Fegyverrel a fasizmus ellen. Budapest, 1968. 168. o.; továbbá *Fekete Sándor:* A kamasz álma. Budapest. 1984. 14. o.
54 Pődör László szóbeli közlése.

Nyomdavállalat tulajdonosát, Fekete Pált keresték fel.[55] Fekete Pál baloldali gondolkodású ember volt, mielőtt átvette a céget, évtizedekig szervezett munkásként, szakszervezeti vezetőként dolgozott. A célkitűzéseket megismerve a nyomdát a MOKAN-komité rendelkezésére bocsájtotta, ezt követően a MOKAN-komité megbeszélésein is részt vett. A nyomdai röpiratok nagy részét a Rácz házaspár és Vajda Gábor szerkesztette, Vajda Gábor a nyomdai munkákat vezette, a betűk kiválasztásában és a szedésben is részt vett. Segítségükre volt Jencsel János, Kubányi Jenő és Szücs Andor, akik korábban ugyanebben a nyomdában dolgoztak.[56] A berakói munkát Szabados Gizella és Ilona végezték. A nyomdai munka feltételeit a Szabados család, fegyveres őrzését a nemzetőrök látták el. Szabó Lajos erre a feladatra Antal Ferencet, Négyesi Lajost, Varró Lajost, Kiss Gusztávot, Juhász Zoltánt és Áfra Bélát választotta ki.[57] A röpiratokat a nyomdából részben Vajda Gábor, részben Rudnyánszky Pál, valamint az őrség tagjai különböző elosztó helyekre vitték. (Ráczék Toronyalja utcai lakására, a Mindszenti temetőben megjelölt találkozóhelyre, a MOKAN-komité vezetőinek Ghillányi utcai rejtekhelyére; innen Hajdú Rezső és Tóth László szállították a diósgyőri csoport tagjaihoz.) A terjesztés kiragasztás, vagy szórás útján történt. Ebben a munkában minden csoport részt vett. A röpiratok megjelenése jó hatást keltett. Ebben az időben már egyetlen nyomda sem működött Miskolcon, a hivatalos felhívások is stencilezett eljárással készültek, így a szép nyomdatermék jelentős erőt sejtetett.[58]

Közben öntevékeny röpiratkészítés és terjesztés is folyt. Kovács Imre, aki Nyírő Sándor révén összeköttetésben állt a MOKAN-komitéval, diósgyőri házában két fiával együtt ezrével állította elő a háború- és németellenes felhívásokat, Békepárt aláírással.[59]

A mozgalom kiemelkedő politikai eseménye volt 1944. szeptember 21-én a — fentiekben már említett — béketüntetés, az előző évihez hasonlóan a Diósgyőri Vasgyár Ágyúgyárában.[60] A korábbi tapasztalatokat felhasználva ismét a spontaneitás látszatát keltették, a szónok, id. Galló János fellépése is rögtönzöttnek hatott. A csendőrnyomozó-parancsnokság azonnal megkezdte a tüntetés politikai hátterének a felderítését. A kihallgatások egész sora után azonban csak annyit állapított meg, hogy „a munkásság olyan módszert alkalmazott, amelyből az egyes emberre pillanatnyilag hátrány nem származhat, s a bekiáltozók úgy helyezkedtek el a tömegben, hogy ne legyenek felismerhetők". A diósgyőri rendőrkapitányság végül 18 munkásról derítette ki, hogy hangadók voltak a tüntetés folyamán. Nevüket — különleges katonai munkásszázadba javasolva — felterjesztette a Belügyminisztériumba.[61]

A MOKAN-komité vezetői közül Barbay Ferenc és Fekete Mihály vettek részt a tüntetés előkészítésében, de ennek idején Fekete Mihálynak már illegalitásba kellett mennie. A tüntetés másnapján Tóth Béla, számítva arra, hogy erőteljesebb nyomozás a MOKAN-komité vezetőihez is elérhet — rövid időre Budapestre utazott.

Közben a mozgalom számos vonalon folyt tovább, s szeptember végére újra együtt volt a teljes vezetőség.

55 Fekete Pál előbb üzletvezető volt, 1944 augusztusában vette át a nyomdavállalatot. BAZmLt MvLt Polgm. 1944—339. és 401.

56 Borsod megyei Pártarchívum — Vajda Gábor visszaemlékezése; HOM Legújabbkori Adattára — Kubányi Jenő, Szücs Andor visszaemlékezése.

57 *Szabó Lajos:* i. m.: 264. o.

58 *Komáromy József:* A mickolci MOKAN-komité dokumentumai. HOM Évkönyve III. köt. Miskolc, 1963. 183—193. o.

59 HL Pgy. M. 112.

60 A béketüntetés menetének és értékelésének leírása meghaladja e kereteket. Részletesebben: *Beránné Nemes Éva:* Béketüntetés a Diósgyőri Vasgyárban. Borsodi Szemle, 1970. 4. sz. 30—39. o.

61 Források... IV. k. 490—495. o.

A MOKAN-komité tevékenységének fontos területe a fegyveres harcra való felkészülés érdekében a fegyverek gyűjtése volt. Jelentős mennyiségű fegyvert juttattak a mozgalomnak a beszervezett katonatisztek. Petrássy orvos alezredes a hadikórházban gyűjtött össze nagy mennyiségű fegyvert, ezek egy részét a kórházon kívül rejtették el. Több láda kézigránátot juttatott Ginzery Sándor ezredes és Szalay Tibor tüzér alezredes, s különböző fegyvereket Fodor János tüzér százados.[62]

Szabó Lajos nagy mennyiségű fegyvert és kézigránátot halmozott fel már korábban a leventeparancsnokságon, azután ezeket a nemzetőrszázad körletében raktározta el. Urbancsok Mihály közvetítésével sokat juttatott ezekből a MOKAN-komité más csoportjai részére is. Emellett nemzetőr-igazolvánnyal és karszalaggal látta el a MOKAN-komité számos tagját, ami lehetővé tette, hogy puskát viseljenek.

Különös merészséggel sikerült egy ízben a németektől is fegyvert szerezniök. A Mezőgazdasági Iskola épületét németek foglalták el, s egy részét raktározásra használták. Egy oda bejáratos magyar parancsnok közbenjárására Szabó Lajosnak sikerült onnan saját berendezésük kiegészítésére egy szekrényt megszerezni. Ez az első emeleti folyosón állt, közel a fegyverekhez. Rudnyánszky Pál, Antal Ferenc, Bugyi Kálmán és Pacher Károly hamar megrakták a szekrényt és lovaskocsival elszállították.

Egy alkalommal nyilas pártszolgálatosok behatoltak a nemzetőrszázad állomáshelyéül szolgáló Szepesi laktanyába, és megdézsmálták a nemzetőrszázad fegyverraktárát. Szabó Lajos fegyveres kísérettel, bravúros vállalkozással szerezte vissza ezeket a nyilas székházból.[63]

Azután tömegessé vált, hogy a mozgalom tagjai szökött katonáktól szereztek fegyvert, sokat ők beszéltek rá a szökésre, s civil ruha ellenében megszerezték fegyvereiket. Kecskés Ferenc a Búza tér környékén kocsideréknyi fegyverre tett szert, amit Ferenczi Géza segítségével elszállított és elrejtett.[64]

A fegyverszerzés eredménye volt, hogy a MOKAN-komité csaknem minden tagja elláthatta magát pisztollyal, sokan kézigránáttal. Különböző helyeken rejtett fegyverraktárakat létesítettek a tervezett, általános fegyveres harc esetére.

Míg ez előbbi tevékenység elsősorban az előkészületek jegyében zajlott, más területen megkezdődött a közvetlen akció, a megszálló német csapatok zavarása. Október végétől az egyes csoportok rendszeresen rongálták a német katonai alakulatok összeköttetéseit biztosító kábeleket. Sokan bakancsaik szögvasait élesítették ki, mások vágószerszámmal dolgoztak. Egy alkalommal négy helyen vágták át a vezetékeket. Megfigyelhető volt, hogy közel hét órán keresztül folyt a hibák keresése és a javítás. Ez idő alatt nem volt telefonösszeköttetés a diósgyőri és a lillafüredi német egységek között. Ezután motorkerékpáros járőrrel őriztették a 14 km-es útszakaszt.

Pásztor Károly és társai a vasgyárban hulladékvasat reszeltek élesre, ezeket álló német katonai járművek kerekeihez szórták. A kocsik indulása után a gumik alaposan megrongálódtak.

Szabó Lajos nemzetőrei többször megkörnyékeztek német aknavetőket, s egy óvatlan pillanatban homokot szórtak a csövekbe. Amikor ezek az akciók gyako-

62 HL Békeelőkészítő Biz. IV. cs. 20.
63 PA 867. f. 1/sz—23.
64 MEASZ gyűjt. — Ferenczi Géza visszaemlékezése.

ribbá váltak, a németek lezárták a tüzelőállásokhoz vezető útvonalakat és megkettőzték őrzésüket. Járőrözés közben a kábelek rongálásában is részt vettek.

A MOKAN-komité fegyveres csoportjai és egyes tagjai Miskolc határában, a Miskolc és Diósgyőr közötti útvonalon és Diósgyőrben több kézigránátos támadást hajtottak végre egy-egy német üteg, harckocsi, teherautó, vagy a német őrség egy-egy tagja ellen.

A nemzetőrök fokozták a nyilasok elleni támadásokat is. Számos esetben megakadályozták őket a lezárt üzletek fosztogatásában és a lakosság zaklatásában. A mind gyakoribbá váló összetűzések azt eredményezték, hogy a nyilasok azt hitték, az egész nemzetőrség szemben áll velük, ezért lépten-nyomon beléjük kötöttek. Ennek visszahatásaként azok a nemzetőrök is ellenségesen viselkedtek a pártszolgálatosokkal, akik nem tartoztak Szabó Lajos csapatához. A tűzoltók is teljesítettek nemzetőrszolgálatot; a nyilasok és a nemzetőrök összetűzései alkalmával a nemzetőröknek segítettek. Előfordult, hogy nyilas pártszolgálatosokat leszereltek. Az egyik ilyen akciót Farkas Gyula tűzoltótiszt-gyakornok vezetésével hajtották végre.[65]

Diósgyőrben Simon Albert és csoportja igyekezett féken tartani a nyilas pártszolgálatosokat. Egy alkalommal egy Damó nevű nyilast tetten értek fosztogatás közben. Ebben megakadályozták, fegyverét elszedték és ártalmatlanná tették.[66]

November elején egyszer csendőrökkel folyt tűzharc. A már említett munkaszolgálatos századból az elvonultatás elől megszöktettek mintegy harminc embert. Az akciót Nyírő Sándor szervezte, aki az iratok beszerzéséről és az emberek elhelyezéséről Barla Anna segítségével gondoskodott. Megjegyzendő, hogy közülük 8—10 ember vállalta adott esetre a fegyveres harcot. Világ Miklós, Márkus Dezső, Bedő László és dr. Gyarmati Mihály a Herman-telepen levő Kopácsi-házban rejtőzött el és tevékenyen részt vett a MOKAN-komité akcióiban. Egy másik csoportjuk Bánhegyi Béla segítségével Koncz István bérelt présházában nyert elhelyezést. Élelmezésükről és a MOKAN-komité vezetőivel való összeköttetésükről Koncz István gondoskodott. A csoport fegyverrel volt ellátva és utasításra várt. Vigyázatlanság folytán azonban a hegyőr meglátta őket és a csendőrjárőrt odavezette.[67] Éjszaka törtek rájuk. Gerő László az egyik csendőrt csellel kicsalta és belelőtt, Virág Gyula is fegyverhez nyúlt, de célt tévesztett és megsebesült. A másik csendőr géppisztolysorozatot adott le, melynek következtében Csekő János meghalt. A járőr erősítésért ment, ezalatt a csoport többi tagja elmenekült. A sebesült Virág Gyulát egy Kerekes nevű munkás fogadta be, aki a történtekről Barla Anna útján értesítette Fekete Mihályt. Gerő László Koncz Istvánékhoz menekült, egy ideig rejtőzött, majd Emőd irányában a Vörös Hadsereg elé ment és csatlakozott hozzájuk. Az eset következtében Koncz Istvánnak és feleségének is, mindenüket hátrahagyva, menekülniök kellett.

A MOKAN-komité számára új feladatot jelentett az üzemek, különösen a Diósgyőri Vasgyár megmentése, akkor, amikor a kormány a németek utasítására elrendelte az üzemek berendezéseinek a Dunántúlra, vagy Németországba szállítását, a nem szállítható eszközöknek pedig az ún. bénítását, vagyis üzem-

65 PA 867. f. 1/sz—23; 1/j—16.
66 MEASZ gyüjt. — Simon Albert visszaemlékezése.
67 HL Pgy. M. 117.; MEASZ gyüjt. Márkus Dezső gyüjtése.

képtelenné tételét.[68] Az üzemek megmentésének fontosságát az ekkorra már erőteljes háborúellenes hangulatban magáénak érezte a munkások és a műszakiak legnagyobb része, ezért a berendezések leszerelése, elszállítása igen vontatott ütemben folyt. Ebbe a folyamatba kellett bekapcsolódnia a mozgalomnak, hogy a tömegekben érlelődő passzív ellenállást tudatossá és szervezetté tegye. Kedvező körülmény, hogy a németek és nyilasok terveinek keresztülhúzásában tömeges támogatásra számíthatott, s közvetlenül csak a nyilas rezsim és a németek kiszolgálóival került szembe, csak ezeket kellett elszigetelnie. Az eszközt, az alkalmat is kínálta a bombatámadások nyomán előállott helyzet: a romos üzemrészekben, romtakarítás közben leszerelték és elrejtették az értékes gépalkatrészeket. A MOKAN-komité tagjai agitációval, szervezéssel tevékenyen részt vettek ebben, összeköttetésbe léptek mérnökökkel, üzemvezetőkkel. Végül a gyár megmentésében döntő szerepet játszó akció megszervezése közvetlenül a MOKAN-komité vezetőségének tevékenységéhez kapcsolódik.

1944 november elején a Központi Szállításvezetőség parancsnokságának írásbeli utasításával Miskolcra érkezett Kilczer Béla tartalékos főhadnagy — civilben salgótarjáni építőmester —, hogy kivizsgálja, miért halad olyan lassan a Diósgyőri Vasgyár gépeinek leszerelése és elszállítása, foganatosítson megfelelő intézkedéseket, a vizsgálat eredményéről és a tett intézkedésekről jelentést adjon. Kilczer Béla rokoni kapcsolatban állott Pődör Lászlóval, a MOKAN-komité egyik vezetőjével, s a városba érkezve először őt kereste fel. Ennek a véletlennek köszönhető, hogy Pődör László tudomást szerzett a főhadnagy megbízatásáról, további véletlen, hogy Kilczer Béla megérkezésekor a MOKAN-komité vezetői, Tóth Béla, Fekete Mihály és Ginzery Sándor Pődör Lászlóval együtt éppen az ő lakásán tanácskoztak. A MOKAN-komité vezetői e kedvező körülményeket kitűnően hasznosították. Feltárták Kilczer Béla előtt a mozgalom céljait és csatlakozásra szólították fel őt. Megbeszélésük eredményeként Kilczer Béla és Ginzery Sándor másnap végigjárták a gyárat, megvizsgálták a leszerelés állapotát és utasították a gyárvezetőséget, hogy a további leszerelést, mint feleslegest, szüntesse be. Kilczer Béla ezután hamis jelentést készített a Központi Szállításvezetőség parancsnokságának,[69] ezzel további időt biztosított azok számára, akik a gyár értékes berendezéseinek elrejtésében munkálkodtak.

Ginzery Sándor a gyár további védelmének biztosítására gyárőrséget szervezett, az őrség vezetésével ifj. Szaladnya Ferencet bízta meg. A gyárőrség szoros összeköttetésben állt Szabó Lajossal, aki vállalta, hogy szükség esetén embereivel az őrség védelmére siet. Megállapodtak abban, hogy egy kazánt állandóan fűtenek, hogy a szirénát megszólaltathassák, ha veszély fenyegetné a gyárat.[70]

Egy alkalommal Sárkány nyilas főhadnagy vezetésével egy szakasz pártszolgálatos érkezett a gyárkapuhoz. A gyárőrség felhatalmazást, belépési engedélyt követelt, ezzel feltartóztatta őket. Szaladnya Ferenc közben jelt adott, amire sorban kinyíltak az ablakok, ajtók, előbukkantak a golyószórók és a géppuskások. A nyilasok eltávoztak.[71] A Gestapónak azonban tudomására jutott a szervezkedés, s november 11-én egy őrségváltás alkalmával az Ó-gyárban a váltásra érkezőket letartóztatták, helyettük saját embereiket állították be. Az

68 A miskolci 7. honvédkerületre szeptember 24-én terjesztették ki a hadműveleti kiürítés rendelkezéseit. OL K. 150. XVIII. Om. biz. 367.010/1944.

69 *Pődör László:* A gyár megmentéséről. *A Tett.* 1946. május 1.; Kilczer Béla 1970. december 23-i levele a Nógrád megyei Múzeum őrzésében.

70 PA 867. f. 1/u—10.; 1/sz—23; HL Békeelőkészítő biz. IV. cs. 20. HM rendelet hadiüzemi nemzetőrség felállításáról: OL Z. 372. RSVRt. Titk. 42. cs. 169. d.

71 MEASZ gyüjt. — ifj. Szaladnya Ferenc visszaemlékezése.

Ágyúgyárban pedig sikertelen kézigránátdobálás után az őrség tagjai menekülni kényszerültek. A nemzetőrszázad kívülről jövő beavatkozására a váratlan lecsapás miatt nem került sor.

Ginzery Sándor maga is tartott az események ilyen alakulásától. A kritikus napokban jelentést tett a MOKAN-komité vezetőségének. Ismertette, hogy előkészületeket tett a Miskolci Központi Gáz és Villamossági Rt., a Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalat Szállító Villamos üzemeinek telepei, a Barva Malom és főként a Diósgyőri Vasgyár megmentésére. Két karhatalmi századot alakított, ezeket fegyverrel és lőszerrel látta el, azonban úgy találja, hogy teherbírásuk igen csekély, nincsenek megfelelő tisztjeik és altisztjeik, feltehető tehát, hogy a német katonai erőkkel való összecsapáshoz nem lesz kellő kitartásuk. Kérte a vezetőség hozzájárulását ahhoz, hogy ő más úton próbálja a célt megvalósítani. Ismertette, hogy tárgyalásokat kíván folytatni a német parancsnoksággal, erre a célra szerkesztett egy hamis nyílt parancsot az 1. honvéd hadsereg bélyegzőjével ellátva, amellyel őt a kormány nevében felhatalmazták a német parancsnoksággal való tárgyalásra. Feltárta a MOKAN-komité vezetői előtt, hogy bár ezt kockázatosnak tartja, nem lát más megoldást. Terve elfogadása esetére a MOKAN-komité vezetőinek utasítását kérte, valamint azt, ha elfognák, a mozgalom vállalja családjának a gondozását.[72]

Nem sokkal később — 1944. november 13-án — Ginzery Sándort a Gestapo emberei a német parancsnokságon folytatott tárgyalás közben letartóztatták. Családját is elfogták, őrizet alatt Salgótarjánba vitték őket, majd Ginzery Sándort különválasztották, a budapesti Pestvidéki Törvényszék épületében levő börtönbe szállították (ez akkor a Gestapo kezelésében volt.) Súlyos szabotázs vádjával hadbírósági eljárást indíttattak ellene és Sopronkőhidára irányították. Szállítás közben egy légitámadást kihasználva átsodródott egy deportációs transzporthoz, tudva, hogy adott helyzetében ez is menekülést jelent. Így került németországi koncentrációs táborba, ahol később felismerték és táborról táborra hurcolva végül egy — túszként kezelt — vezető személyiségekkel teli táborba került.[73] Itt érte meg a felszabadítást. Közben a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége ülésén (ez volt a nyilas parlament) bejelentették, hogy Ginzery Sándort halálra ítélték. Ott úgy tudták, hogy az ítéletet végre is hajtották. Elhatározták, hogy ezt elrettentő példa gyanánt a propagandában felhasználják.[74]

A gyár megmentésére irányuló akció és Ginzery Sándor személyes közreműködése mégis eredményes volt, az áldozat nem volt hiábavaló. Közben ugyanis mind szorosabbra zárult a gyűrű a németek körül, s a késlekedés miatt kiesett szállításokat a német és a magyar hadvezetés már nem pótolhatta. A rombolást pedig a gyár munkásai, számos mérnök és műszaki beosztású ember segítségével, a bombakárok okozta helyzetet kihasználva, látszatrombolásokkal, erőteljesen akadályozták.

Eredményes mentési munka folyt a miskolci 546. sz. hadikórházban is. Parancsnoka, Petrássy Miklós alezredes, beosztottaival megállapodott: tevékenységük arra irányul, hogy mennél több embert megmentsenek a további hadiszolgálattól, menekülteket segítenek, és megakadályozzák a kórház berende-

72 HL Pgy. M. 288.
73 HL Pgy. M. 288.; HL HM Eln. szü. 1945—45464.; HM Közp. Irattár 654.
74 OL K. 2. Ogy. Lt. Törvényhozók Nemzeti Szöv. jkv. *A. I. Puskas:* A magyar haladó erők az ország felszabadításában c. tanulmányában a TNSZ jegyzőkönyvében szereplő téves adatot ismerteti. *Századok*, 1966. 4—5. sz. 774. o.

zésének, felszerelésének az áttelepítését is. A kórház parancsnoksága a felgyógyult betegek százait hosszú lejáratú betegszabadságra küldte, a bevonulási kötelezettségek kijátszására százszámra adott hamis orvosi bizonyítványt. Katonaszökevényeket és tizenöt szökött munkaszolgálatost bujtattak.[75] Petrássy alezredes Dajkó Ferenc, súlyos sebesüléssel fogságba esett partizánt, kilétét leplezve, a kórházban ápoltatta, majd magyar katonai okmányokkal ellátva átmentette egy sebesültszállítmányhoz. Dajkó Ferenc a Grubics—Fábry vezette ejtőernyős partizánegység tagjaként harcolt, amikor a sebesülés érte.[76]

A kórház felszerelésének megmentése csak részben sikerült. November 22-én két ezredest megfelelő fegyveres személyzettel Miskolcra vezényeltek a kórház azonnali áttelepítésére vonatkozó paranccsal. A személyzet egy része is csak halálos fenyegetésnek engedelmeskedett. A felszerelés egy részét ekkorra már elrejtették. A parancsnok a kórház beosztottainak egy részével ekkor sem tett eleget a parancsnak, s az avasi pincékben rejtőzött el. Dr. Petrássy Miklós alezredes ellen a 7. honvéd kerületi parancsnokság bírósága nyomozó levelet bocsátott ki.[77]

További jelentős mentési akció volt az elvonultatási parancsok megtagadásának a szervezése. 1944. november 4-én általános bevonulási hirdetményt tettek közzé, amely 17 évestől 48 évesig, katonai szolgálatra alkalmasságtól függetlenül, minden férfit bevonulásra kötelezett.[78] Ekkorra már számos hadiüzem működését leállították, megcsappant a mentesítettek száma, a rendelet nagy tömegeket érintett. A bevonulókat menetszázadba osztották be és elvezényelték Miskolcról. A MOKAN-komité tagjai erősítették az emberekben a már tömegesen érlelődő elhatározást, hogy nem hagyják el lakóhelyüket, s segítettek a szökésben, a környéki szőlőkben és az óvóhelyeken való bujdosásban.

A hadműveleti kiürítési parancs érintette a leventéket és a nemzetőrséget is. A leventeparancsnokságon az elvonultatás megszervezésével megbízott parancsnok Szabó Lajost szállászcsinálónak jelölte ki, s a raktárkészletek elszállításának előkészítését is rábízta. Szabó Lajos a felszerelés nagy részét szétosztotta, vagy elrejtette, az elvonulás idejére pedig elrejtőzött, sőt, a kényszerűségből kocsira rakott holmit is visszaszerezte oly módon, hogy Jelinek Lászlóval együtt titokban a menet után utazott, két kocsit visszairányított, s több leventét is rábeszélt a Miskolcra való visszatérésre. A nemzetőrszázad elvonultatására vonatkozó parancsot nem hajtották végre, s Rudnyánszky Pál javaslatára megszervezték, ha újabb parancs érkezik, riadóláncon értesítik a fiatalokat. Amikor ez bekövetkezett, az eredetileg megszervezett csapat kis részben „Ö" betűs megjelöléssel polgárőrségként tovább működött, nagyobb része pedig a városban szétszóródott, de vezetőikkel továbbra is összeköttetésben maradtak.[79]

A német megszállás utolsó szakaszára esik Szabó Lajos csoportjának az az akciója, amellyel két Szinva-hidat sikerült megmenteniök a felrobbantástól. Járőrözés közben már korábban tanulmányozták a hidak környékét, várható volt, hogy a németek fel akarják azokat robbantani. Szemmel tartották azt is, hogyan készítették ezt elő. Egy éjjel azután Antal Ferenc a Corso Mozi melletti Szinva-hídnál elvágta a robbantózsinórt, majd bergmanncső muffal összekötötte és beeresztette a vízbe, arra számítva, hogy ha időnként ellenőrzik is, nem fe-

75 Petrássy Miklós 1945. augusztus 23-i jelentése a Honvédelmi Minisztériumnak HL Pgy. M. 288.
76 HL Pgy. Cs. 23.; HL Pgy. M. 74.
77 HL Miskolci 7. honv. ker. parság. Biz. ker. parsági parancs 1944—183. In: Források... IV. k. 508. o.
78 OL Hadm. ter. polg. közig. Vez. ált. 358.; OL ME. Keleti Hadm. ter. kormb. ir.
79 PA 867. f. 1/sz—23.; MEASZ gyüjt. — Rudnyánszky Pál visszaemlékezése; Rudnyánszky Pál szóbeli közlése.

dezhetik fel. Áfra Béla és Juhász Zoltán pedig a Martin-telepi nagy vasúti híd oszlopából szedték ki a robbanóanyagot s hordágyon, gondosan letakarva, úgy szállították el, mintha sebesültet vinnének.[80]

A mentőakciók sorában tudunk arról, hogy a Weidlich palota mögötti mosoda épületében a Gestapo öt zsidó férfit tartott fogva azok közül, akiket a nyári deportálások idején a Hadirokkantak utcájában létesített „Judenheim"-ben visszatartottak és dolgoztattak. Schmidt Somlár Rezső őrnagy tudott az épületben fogva tartott emberekről. Összeköttetésben állt a komitéval, s beosztását felhasználva kapcsolatot tartott a németekkel, hogy kipuhatolja szándékaikat. Amikor tudomást szerzett arról, hogy foglyaikat el akarják szállítani, az őröket félrevezetve kiszöktette őket a házból. A menekülőket Tamasku Lajosnéhoz irányította, aki mindnyájukat befogadta és rejtegette a felszabadulásig.[81] A felszabadulás után derült fény arra, hogy harminchat társukat kivitték Hejőcsaba határába és ott kivégezték őket.[82] (Megjegyzendő, hogy deportálás elől vagy munkaszolgálatból szökött zsidók mentése rendszeresen folyt a városban,[83] ilyen akciókban a MOKAN-komité számos tagja vett részt. Ennek számbavétele további kutatás feladata.)

Előkészületben volt két további, fontos mentési akció. A nyilas hatalomátvétel után — bár a hatóságok és a nyilasok sem tudták a MOKAN-komité szervezeteit felfedni — korábban ismert tevékenységük alapján a mozgalom számos tagját letartóztatták. Közülük Barbay Ferenc és id. Szaladnya Ferenc a miskolci rendőrkapitányság fogdájába került,[84] másokat, köztük id. Galló Jánost két fiával, Iglár Antalt, Huzsvári Kálmánt, Csacsovszky Józsefet, Kerner Antalt a Szilvásváradon létesített internáló táborba hurcolták.[85] Barbay Ferenc fiatalokból álló csoportja mindenáron szerette volna őket kiszabadítani a börtönből. Napokig ültek a Pece-patak partján, figyelték a rendőrségi épületet és az útvonalat, hogy ha el akarnák szállítani Barbay Ferencet, közbeléphessenek. Azután Kossovich Gyula, a csoport egyik tagja, vízvezetékszerelőnek öltözve bejutott a börtönbe Barbayhoz, fegyvert vitt a számára és meg akarta vele beszélni szökését.[86] Közben azonban Barbay Ferenc értesült arról, hogy a rendőrség elvonulni készül — lehetséges, hogy közölték vele Tasnádi rendőrkapitánynak azt a tervét is, hogy elvonulásuk előtt a politikai foglyokat szabadon bocsátja — ezért nem látszott érdemesnek erőszakos kiszabadítással további kockázatot vállalni. Kossovich Gyula szerencsésen kijutott az épületből — vállalkozása másként is végződhetett volna! — s november 10-én, amikor a rendőrkapitányság állományát felsorakoztatták az elvonulásra, kinyíltak a börtönajtók.[87] Barbay Ferenc és id. Szaladnya Ferenc a többi politikai fogollyal együtt hazatérhetett.

Szilvásváradon tizenkét ózdi nyilas őrizte a foglyokat. Nagyméretű gödröket ásattak velük, tömeges kivégzésekre készülve.[88] A MOKAN-komité vezetősége

80 *Szabó Lajos:* i. m. 268. o., PA 867. f. 1/a—25.; 1/j—16.
81 Magyar Rádió Dokumentumszerkesztőség „Hányan voltak?" c. adása. Szerk. Tomkai Judit. 1984 március: Beszélgetés Sipos Tamással.
82 *Felvidéki Népszava,* 1945. május 29.; Népbírósági Közlemények, 1946. II. 6. sz.
83 Pl. Jorkó Erzsébet 18 éves miskolci lányt internálták, mert szökésben levő zsidó nőnek segíteni akart. OL K. 150. BM ált. 1944—VII—9—188686.
84 Barbay Ferencné és ifj. Szaladnya Ferenc szóbeli közlése.
85 BAZmLt BmLt Diósgyőr nagyközs. 1944—5646.
86 MEASZ gyűjt. — Kossovich Gyula és Lakatos Géza visszaemlékezése.
87 BAZmLt MvLt Ig. biz. 1945—78.
88 A tábor őrségéről: Új Magyar Központi Levéltár M. 311. NOT. 1945—1630.; a tábor életéről: Csacsovszky Józsefné szóbeli közlése.

megkezdte a lefogottak kiszabadításának előkészítését,[89] erre azonban szintén nem került sor, mert a nyilasok november 9—10-én a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulása miatti félelmükben elmenekültek, foglyaik elhurcolásához pedig nem rendelkeztek kellő erővel. Ekkor a lefogottak elhagyták a tábort és hazatértek.

1944. november 10-e után a MOKAN-komité csoportjai — kihasználva a rendőrség, a csendőrség és a nyilas pártszolgálatosok elmenekülését[90] — fokozták a németek elleni akciókat és a Vörös Hadsereg közeledésének hírére egyre türelmetlenebbül sürgették egy felkelés jellegű, egységes támadás időpontjának kitűzését.

Miskolcon Gaál István az avasi légvédelmi katonáktól szerzett géppisztolyt és csoportjával két német ágyúra adott le lövéseket; Zelenák János és csoportja a csendőrlaktanya melletti üteget hallgattatta el;[91] Orosz Kálmán — Páricsi Ernővel, Szabadkay Bélával és Jekkel Gézával — a Bedegh-völgyben hajtott végre támadást egy német üteg ellen, s kézigránáttal támadtak egy német teherautót.[92] Újdiósgyőrben a Ferenczi Gézánál elrejtett fegyverekkel készenlétben állt az egész csoport: Ferenczi Géza, Nagy Károly, Tóth László és Varga Ferenc.[93] A diósgyőri Pecér-völgyben Grósz Péter egész egységével, ugyancsak Diósgyőrben Bátori Pál, Szabó János, Dancza Lajos fegyveres csoportjai hajtottak végre akciókat és készültek egy egységes támadásra.[94] Újabb Sándor 18 embert gyűjtött maga köré, mielőtt a MOKAN-komitéhoz csatlakozott, s mindannyian ellátták magukat fegyverekkel.[95] Perecesbányatelepen Dozsnyák János, Brungel Béla, Maczok Győző, Tresztián Lajos, Simon Mihály, Simon Lukács és Muntyán Péter alkottak fegyveres csoportot, s Simon Albert révén a MOKAN-komitéhoz kapcsolódtak.[96] A MOKAN-komité legerősebb fegyveres csoportjai voltak ezek, s Nyírő Sándor csaknem valamennyivel összeköttetésben állt. Hejőcsabán Turó Gyula szervezett embereket, Tirpák János Görömbölyön hat parasztembert nyert meg, ők is felfegyverezték magukat.[97] Velük Fekete Mihály tartotta a kapcsolatot, összekötője Barla Ferenc volt. Barla Ferenc és Fekete Sándor egy ízben a harsányi úton, futárút alkalmával, kilőttek egy német motorkerékpárost. Fegyverét és iratait elvették, úgy tértek vissza Miskolcra. Harc közben Barla Ferenc könnyebb fejsebet kapott.[98]

Közben Jándy Géza tüzér hadnagy Eger felé vonulva megkísérelte az átállást a Vörös Hadsereghez. Miután ez nem sikerült, katonáival együtt használhatatlanná tették ütegüket és visszatértek Miskolcra. Jándy Géza Szalay Tibor alezredesnél jelentkezett és csatlakozott a MOKAN-komitéhoz. Húsz tagú csapatából a további harcot hét katona vállalta. Fegyverrel és adó-vevővel rejtőztek el, várva a harcra hívást. Tóth Bélával és Fekete Mihállyal állandó kapcsolatban voltak, ők ettől fogva náluk hallgatták a rádióadásokat.[99]

A MOKAN-komité vezetősége többször tanácskozott a felkelés lehetőségeiről és annak előkészítéséről. Szalay alezredes azonban — Ginzery Sándor ezredes elhurcolása után a legnagyobb katonai szaktekintélynek számított — úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a városban állomásozó német erők felkelés ese-

89 Pődör László szóbeli közlése.
90 HL Miskolci 7. honv. ker. par. 1944. nov. 5-i parancs.
91 PA 867. f. 1/j—13.; BAZmLt MvLt Ig. biz. 1945—141.
92 HL Pgy. M. 155.; BAZmLt MvLt Ig. biz. 1945—1979 és 217.
93 MEASZ gyújt. — Ferenczi Géza visszaemlékezése.
94 HOM Legújabbkori Adattára — Dancza Lajos visszaemlékezése.
95 MEASZ gyújt. — Újabb Sándor visszaemlékezése.
96 BAZmLt MvLt Ig. biz. 1945—177.
97 BAZmLt MvLt Ig. biz. 1945—91.; HL Pgy. M. 117.
98 HL Pgy. M. 117.
99 HM Közp. Irattár 13354—VI—24.

tén erősítést kaphatnak, felmorzsolnák a mozgalmat és felégetnék a várost. A vezetőség tagjainak a véleménye erősen megoszlott, többen meghátrálásnak érezték az alezredes helyzetértékelését. Vita és mérlegelés után a vezetőség a felkelés elhalasztása mellett döntött.[100] Amikor Szabó Lajos értesült erről az állásfoglalásról, nem helyeselte azt és folytatta az előkészületeket.[101]

Szabó Lajos tevékenységének központja — a leventeparancsnokság elvonulása után — Bobák József lakása lett. Innen indultak és ide tértek vissza jelentéseikkel azok a fiúk, akiket Szabó Lajos felderítő munkára mozgósított, hogy állandóan tájékozott legyen a német ütegek helyzetéről, azok mozgásáról.

November közepén a német parancsnokság falragaszokon közzétette, hogy tudomása van arról: a város lakossága szabotál és nem hajtja végre a parancsnokság utasításait. Megtorlásul túszok agyonlövetését helyezte kilátásba. A MOKAN-komité éppen Újdiósgyőrben ülésező vezetősége úgy határozott, hogy válaszul fokozni fogja a németek elleni akciókat. Összekötőik útján értesítették erről a csoportok vezetőit. Tudván, hogy az akciók végrehajtására leginkább a diósgyőri csoportok alkalmasak, megbízták Bánhegyi Bélát, teremtsen velük összeköttetést.[102] Nyírő Sándort sokan ismerték, kockázatos lett volna őt behívni Újdiósgyőrbe, ezért Világ Miklóst és Márkus Dezsőt hivatták, akik ekkor a Herman-telepen tartózkodtak.

Közben hír érkezett arról, hogy szovjet csapatok jelentek meg Diósgyőr déli szegélyén. Barbay Ferenc és Orosz Kálmán vállalkoztak arra, hogy felderítik a helyzetet. Egy helybeli orvostól gépkocsit szereztek, Orosz Kálmán öccsét, Bélát is magukkal vitték, s eljutottak Kovács Imre házához. Itt összetalálkoztak Bánhegyi Bélával, aki, miután Világékat nem találta, ugyanide tért be. Együtt indultak vissza, közben azonban tűzbe kerültek, autójukat találat érte. Ekkor a szovjet rajhoz húzódtak, s bekapcsolódtak a német támadás visszaveréséért folyó harcba.[103] Eközben Bánhegyi Béla egy sebesült szovjet katonát akart biztonságosabb helyre húzni, amikor egy pózna fedezékéből egy német katona két lövést adott le rá. A golyók a tüdejét érték, súlyosan megsebesült. Kovács Imre és családja vette őt gondozásba, lakásukon ápolták és a szovjet egység elvonulása után rejtegették a németek elől. Orvosi kezelését a Herman-telepen rejtőző dr. Gyarmati Mihály gyermekorvos látta el.[104]

E kritikus órákban — ha nem is éppen a tervezett módon — Világ Miklós és Márkus Dezső eljutottak egy szovjet egység parancsnokságára.[105] Mint utóbb kiderült, ez a 101. szovjet ezred egy alegysége volt, Usztyinov kapitány vezetésével. Különös módon velük érkezett Diósgyőrbe Bganics Károly diósgyőri papírgyári munkás, aki már korábban megszökött a katonaságtól.[106] Nyírő Sándor be akarta vonni a csoportjába, mert Bganics Károly tudott oroszul, s gondolta, hogy ennek alkalomadtán hasznát veheti a mozgalom. Bganics még nem állt be a csapatba, élelemszerzésre ment vidékre. Emődön értesült arról, hogy beérkeztek a szovjet csapatok. Jelentkezett a parancsnokságon, s a továbbiakban az ő helyismerete segítette a felderítő alegységet a legmegfelelőbb útvonalon Diósgyőrbe. Usztyinov kapitány tőle értesült először arról, hogy a községben magyar partizánok vannak. Virág és Márkus helyzete nehezebb volt, mert ők, gyanútlanul, fegyveresen járkáltak és a MOKAN-komité

100 Borsod megyei Pártarchívum — Vajda Gábor visszaemlékezése.
101 HM Közp. Irattár 5304—IV—84.
102 MEASZ gyüjt. — Bánhegyi Béla visszaemlékezése.
103 MEASZ gyüjt. — Bánhegyi Béla ésOrosz Kálmán visszaemlékezése.
104 MEASZ gyüjt. — Kovács Imréné, Gyarmati Mihály visszaemlékezése.
105 HL Pgy. M. 117.
106 BAZmLt MvLt Ig. biz. 1945—152.

igazolványt mindenhatónak hitték. Partizánvoltukat a parancsnokságon hitték is, nem is. Márkus Dezsőt fogva tartották, Világot pedig arra utasították, hogy három órán belül jelentkezzék a partizánparancsnokkal. Ez volt hivatva igazolni egyúttal azt is, hogy miért volt náluk fegyver.

Váratlan segítség érkezett. Sztaskó János és fia, László, elfogtak egy német lovasfutárt, s azzal jelentkeztek a parancsnokságon. A felderítő alegység nagy hasznát vette a „nyelv"-nek, egyúttal bizalmat ébresztett bennük a diósgyőriek mozgalma iránt. Világ Miklóst igazolvánnyal látták el, ami a szovjet vonalakon való átjutáshoz volt szükséges, majd Márkus Dezsőt is elengedték.

Világ Miklós Nyírő Sándortól kért segítséget, hogy Fekete Mihályt megtalálja, minthogy azonban harcok folytak, nem tudtak átjutni a frontvonalon.

Az összeköttetés mégis létrejött. Amikor ugyanis Barbay Ferenc visszaérkezése után beszámolt a vezetőség többi tagjának mindarról, ami útjukon történt, egyúttal arról is, hogy sem Világékkal, sem Nyírővel nem sikerült kapcsolatot találni, Fekete Mihály Barla Annát és Nemes Évát bízta meg azzal a feladatta, hogy jussanak át az arcvonalon, vegyék fel a kapcsolatot a diósgyőriekkel, közöljék, hogy készüljenek fel az erők összevonására, ugyanakkor tájékozódjanak arról, hogy összeköttetésbe tudtak-e lépni valamelyik szovjet katonai parancsnoksággal. A megbízottak a főútvonalat megkerülve átjutottak az arcvonalon, s a Herman-telepen levő Kopácsy-házban Világ Miklóssal közölték Fekete Mihály üzenetét.[107] A találkozáson jelen volt Kopácsy József, Márkus Dezső és Nyírő Sándor is. Világ Miklós és Nyírő Sándor azonnal jelentették a szovjet parancsnokságon, hogy küldöttek érkeztek a MOKAN-komité miskolci központjától. A parancsnokságról visszatérve Világ Miklós ismertette a küldöttekkel Usztyinov kapitány üzenetét a MOKAN-komité vezetői számára: derítsék fel a német csapatok miskolci ütegállásainak a helyét és adatait, majd jelentkezzenek a parancsnokságon.

Barla Anna és társa az üzenettel visszatért Miskolcra és tájékoztatta a vezetőséget. Együtt találták Tóth Bélát, Fekete Mihályt, Barbay Ferencet, a Rácz házaspárt és Vajda Gábort.

A MOKAN-komité vezetői csaknem az egész állományt mozgósították a felderítésre, s reggelre együtt volt a teljes anyag. Az ágyúgyári munkások könnyen felismerték a fegyvereket, Barbay, Thuróczy, Orosz Kálmán, Szaladnya Ferenc is sok anyagot hozott, részt vett a felderítésben Molnár László és a fiatalok csoportjának több tagja. Szabó Lajos nemzetőrei különösen sokkal járultak hozzá az adatok gyűjtéséhez, mert már addig is rendszeresen végeztek felderítést. Az adatokat Szabó Lajos rajzolta be egy „Miskolc és környéke" c. térképre és jelmagyarázatot is készített. Szalay Tibor alezredes szakmailag ellenőrizte a munkát.[108]

A térképet és a jegyzeteket Barla Annára és társára bízták, útjukon fegyverrel követte őket Fekete Mihály és Orosz Kálmán. Előző útjukhoz hasonlóan ismét a Herman-telepre mentek, bár ezzel túlhaladtak azon a ponton, ahol a szovjet parancsnokság állomásozott, de előbb Világékat kellett megkeresniök. Innen Fekete Mihály, Orosz Kálmán, Nyírő Sándor, Világ Miklós és Márkus Dezső kíséretében vitte át a felderítési anyagot a parancsnokságra, s ismertette azt is, hogy készülnek a németek elleni támadásra. Usztyinov kapitány elismerő szavakkal vette át a térképet, s kifejtette, hogy ezzel segítik legjobban a fasiszták elleni harcot. A németek hátbatámadásának a tervét pedig határo-

107 PA. 867. f. 1/b—77.; 1/j—13; HL Pgy. M. 117.; Márkus Dezső szóbeli közlése.
108 *Fekete Mihály:* i. m.: 165—157. o.; *Szabó Lajos:* i. m. 265. o.

zottan ellenezte. Felhívta Feketéék figyelmét arra, hogy a németek elpusztítanák a várost, ezt pedig a Vörös Hadsereg feltétlenül el akarja kerülni.[109]

Fekete Mihály, Orosz Kálmán és velük együtt a két lány ugyanaznap visszatért a még német kézen levő Miskolcra, s néhány óra múlva örömmel tapasztalták, hogy működésbe léptek az aknavetők és jól irányzott lövésekkel támadják a németek állásait. Másnap a tisztek és Szabó Lajos felderítői végigjárták a térképre jelölt helyeket, s megfigyelték a lövedékek nyomait, a pontos találatokat, s látták, hogy a németek lázas sietséggel változtatják tüzelőállásaikat.

A felderítő munka közvetlen és jó eredménye örömmel töltötte el a mozgalom tagjait, ugyanakkor sokan helytelenítették, hogy a németek hátbatámadása elmarad. Rosszul érintette őket, hogy a szovjet parancsnok álláspontja a korábbi vitát közvetve így döntötte el, kevesellték azt, hogy a MOKAN-komité csak felderítő munkát végezzen. Nem mondható szerencsésnek ekkor annak a belső használatra kiadott röpiratnak a hangvétele sem, amelyben Tóth Béla utasítást adott az egyéni akciók leállítására és felderítésre.[110]

Fokozta a kedvezőtlen hatást, hogy a szovjet egység három nappal később visszavonulásra kényszerült, így a MOKAN-komité miskolci központja és a Vörös Hadsereg között megszakadt a kapcsolat. A diósgyőriek közül azonban többen csatlakoztak a szovjet alakulathoz. Sztaskó János, Endrész János és Malinovszky József harcolva, együtt vonult vissza a szovjet egységgel, Bganics Károly és Sztaskó László éppen a községben tartózkodott felderítésen, amikor megindult a német betörés. Elrejtőztek, majd kijutottak a németek vonalából és utolérték a szovjet egységet. Ettől fogva a felszabadulásig, mintegy három hétig, a szovjet egység kötelékében, felderítőként harcoltak valamennyien.[111]

A szovjet egység visszavonulása után Diósgyőrben Dancza Lajos egy sebesült szovjet katonára bukkant. Azonnal segítségére sietett, házának padlására rejtette, majd amikor a németek odaköltözése miatt ez nem látszott biztonságosnak, értesítette Kopácsy Józsefet, aki megszervezte a sebesültnek a házból való kijuttatását.[112] Feleségével együtt ápolta és rejtette a szovjet csapatok visszaérkezéséig. Egy másik, a németek fogságából szökött szovjet katonáról Orosz Kálmán és Páricsi Ernő gondoskodott.[113]

A MOKAN-komité tagjai közül többen más helyeken jutottak el a szovjet csapatokhoz. Koncz István, akinek a présházában lezajlott csendőrségi összeütközés miatt menekülnie kellett, elhagyta a várost, Szentistván községnél átjutott az arcvonalon, s a Vörös Hadsereggel együtt a felszabadulás idején tért vissza Miskolcra. Tirpák János Vatta és Harsány községek között csatlakozott egy szovjet egységhez, s kitűnő helyismeretét hasznosítva szabályos felderítő munkát végzett. Három ízben ment át az arcvonalon. Egy alkalommal erdei búvóhelyükről meglátták őt görömbölyi harci csoportjának tagjai, kimerészkedtek az útra, ekkor német támadás érte őket. Közülük két ember megsebesült, az egyik, Soltész János, felgyógyult, a másik, egy Petrovics nevű, belehalt sérüléseibe.[114]

109 PA 867. f. 1/b—77.; 1/j—13; HL. Pgy. M. 116.
110 A röpirat gépelt másolata: HL Pgy. M. 116.; PA 867. f. 1/j—13.
111 A szovjet parancsnokság a felderítőket katonai igazolvánnyal látta el, Usztyinov kapitány aláírásával, 1944. november 27-i dátummal. Sztaskó László igazolványa, saját tulajdonában.
112 HOM Legújabbkori Adattár — Dancza Lajos visszaemlékezése; HL Pgy. M. 364.
113 HL Pgy. M. 155.
114 *Fekete Mihály:* i. m. 181. o.

Miskolcon tovább folyt a németek zavarása. Szabó Lajos tett még egy kísérletet a németek elleni általános támadás előkészítésére. Összeköttetésbe került egy vasútrobbantó század parancsnokával, megállapodott vele az együttműködésről, s egy polgári telefon útján és motorkerékpáros hírvivővel való kapcsolat tartásáról. Az együttműködés azonban nem realizálódott, néhány nap múlva nem jelentkezett a hírvivő és a telefonösszeköttetés is megszakadt. Rudnyánszky Pál elindult a felkutatásukra, de eredménytelenül tért vissza. Közben egy véletlen találkozásból más kapcsolat is keletkezett, Ruprecht német páncélos őrmesterrel, akit Szabó Lajos a prágai ifjúsági mozgalomból ismert. Az együttműködési terv vele sem valósult meg, mert hamar elvezényelték. Szabó Lajos ezután megpróbált kapcsolatot teremteni a Vörös Hadsereggel Zsolca irányában, azonban útközben megsebesült és vissza kellett fordulnia.[115]

Mindvégig működött a nyomda. A MOKAN-komité falragaszokon szólította fel a lakosságot, hogy ne engedelmeskedjen az elvonultatási parancsoknak. Röpcédulával léptek fel a fosztogatók ellen. Felhívásaikban közzétették: „Közeledik a Vörös Hadsereg! Közeledik a felszabadulás!" Napokkal e történelmi esemény előtt elkészült a felszabadulást üdvözlő plakát, valamint az első szabad újság, a „Szabad Magyarország" terve és a vezércikk.

December 3-án, Miskolc felszabadulása napján, a MOKAN-komité tagjai nyomban bekapcsolódtak az új helyzet adta új feladatokba. Szervezték a politikai élet, a demokratikus átalakulás kibontakozását, a fasiszta maradványok elleni harcot, a romok eltakarítását, a rend helyreállítását, a termelés újraindítását.

A diósgyőriek december 4-én még egy partizánfeladatot hajtottak végre. Kalinovker kapitány Virág Miklóst és Kovács Imrét a parancsnokságra hívatta. Ismertette előttük, hogy két német szakasz és egy üteg befészkelte magát a felső papírgyárnál. Az állások között azonban nyolc mozdony és mintegy hetven vagon vesztegel. Ezek megmentése a feladat, mielőtt ők megindítják a támadást a németek kikergetésére. A kapott feladatot Kovács Imre hajtotta végre. Tizenkét embert vett maga mellé harcostársai közül, s elindultak a vaksötét, ködös éjszakában. A német állásoktól 100 méternyire dolgoztak, előrehaladásukról óránként jelentettek a Kovács-házban várakozó Kalinovker kapitánynak. Hajnalra kiürítették a pályaudvart, megmentették a vasúti kocsikat.[116]

A MOKAN-komité elismerését jelentette, hogy Mihajlov szovjet városparancsnok meghagyta fegyvereiket.[117] Ez először fordult elő a felszabadított területeken. Tóth Béla a kapott engedéllyel karhatalmi alakulatot szervezett. Mihajlov tábornok az ő javaslatára Szalay Tibor alezredest nevezte ki parancsnokká. Parancsnokhelyettes Szabó Lajos lett.

Ott volt a MOKAN-komité az új államiság születésekor, az Ideiglenes Nemzetgyűlésben. Az Előkészítő Bizottság a miskolci és diósgyőri képviselők számát a MOKAN-komité érdemeire tekintettel a tervezetthez képest kettővel felemelte.[118] Így, önálló MOKAN-mandátummal, képviselő lett Rácz Zoltánné és Petrássy Miklós, kívülük a pártok, illetve szervezetek listáján a MOKAN-komité tagjai közül képviselővé választották Tóth Bélát, Fekete Mihályt, Pődör

115 PA 867. f. 1/sz—23.
116 HL Pgy. M. 117.
117 MOKAN-felhívás 1944. december 4-én. HOM Legújabbkori adattára, Plakátgyűjtemény. Közli: *Gazsi József:* Fegyverrel a hazáért. Budapest, 1980. 103. o. Toborzó felhívás: *Szabad Magyarország*, 1944. december 11.; működésének dokumentumai: Az élet megindulása Miskolcon és Borsodban a felszabadulás után. (Összeállította: Beránné Nemes Éva és Román János) Miskolc, 1970. 32—33., 35., 81—82., 84., 100., 112—114., 128—129., 164—165. és 254—255. o
118 Jegyzőkönyv az ideiglenes nemzetgyűlés egybehívására képviselők jelölésére alakított bizottság üléséről Miskolc, 1944. december 16. In: az Élet megindulása... (l. az előző jegyzetet) 53. o.

László, Oszip Istvánt, Kopácsy Józsefet és Dancza Lajost.[119] Közöttük lett volna a helye Barbay Ferencnek is, erre azonban nem kerülhetett sor, mert a város felszabadulása napján, egy tragikus félreértés folytán, szovjet golyó kioltotta az életét.[120]

Az egykorú sajtóforrások: a TASZSZ, a Reuter hírügynökség jelentései, haditudósítók beszámolói a frontújságokban, s a felszabadult országrészeken megjelent első demokratikus lapok méltatják a MOKAN-komité jelentőségét, követendő példaként hivatkoznak rá.[121]

A memoárirodalomban német tábornokoknak a magyarországi csatákról szóló leírásaiban az ellenállási csoportok közül egyedül a miskolci—diósgyőri mozgalomról olvashatók viszonylag részletes leírások, amelyekből kitűnik, hogy a német véderő ezen a területen nem érezte biztonságban magát, a váratlan és számukra kiszámíthatatlan, szétszórt akciók mögött a valóságosnál sokkal nagyobb erőt sejtettek.[122] (Megjegyzendő, hogy a partizánmozgalmaknak mindig ebben rejlik az erejük.)

A MOKAN-komité történetének áttekintése után megállapíthatjuk, hogy jelentős politikai mozgalom volt, mintegy 180 szervezett taggal működött rendszeresen, hatása több száz, egyes akciók esetében (pl. béketüntetés, vagy a gyár megmentése és az elvonultatási parancsok megtagadása) néhány ezer emberre terjedt ki. Munkájuk eredménye, fontos iparvidék lévén, gazdasági jelentőséget is hordozott, végül a németek állásainak puszta „zavarása" pedig következményeiben katonai eredményt is jelentett. Elfogadhatónak tekinthetjük a hazai ellenállási mozgalmak történetével foglalkozó szakirodalomban kialakult álláspontot, amely szerint a vidéki csoportok közül a legnagyobb méretű és legjelentősebb volt.[123]

119 A debreceni feltámadás. Krónikás könyv az új Magyarország megszületéséről. (Szerk.: Paál Jób—Radó Antal) Debrecen, 1947. 19. o.

120 A képviselők jelölésére összehívott bizottság ülésén Barbay Ferenc nevét, mint a MOKAN-szervezet hősi halottjáért, Rácz Zoltánné javaslatára, jegyzőkönyvileg megörökítették. In: Az élet megindulása... (l. a 117. sz. jegyzetet) 55—56. o. Az 1944. december 17-én Miskolcon rendezett népgyülésen Tóth Béla záróbeszédében megemlékezett Barbay Ferencről, „aki abban a pillanatban esett el, amikor a győzelem bekövetkezett." U. o. 61. o.

121 OL Sajtó Lt. MTI. Napi tudósítások: TASZSZ Moszkva, 1944. december 4.; Reuter London, 1944. december 4.; *Hírek Kiadja az Arcvonal Politikai Osztálya a magyar lakosság számára* — 1944. december 6.; *Új Szó*, 1945. 6. szám.; *Néplap* (Debrecen) 1944. december 5.

122 *Borus József:* Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Történelmi Évkönyv I. köt. Miskolc, 1965. 191. o. Megjegyzendő, hogy a hazai szakirodalomban elsőként Borus József munkája tárta fel a fenti adatokat, azóta valamennyi szerző az ő általa közölt szemelvényeket idézi. Ugyanakkor Borus József a német hadtörténeti memoárirodalom megállapításait nem veti egybe a miskolci-diósgyőri ellenállási mozgalom valóságos kiterjedtségével, tanulmányának nem ez volt a feladata. V. ö.: Fegyverrel a fasizmus ellen, Budapest, 1968. 164—165. o.

123 *Korom Mihály:* A magyarországi partizánmozgalom a második világháború idején. In: Fegyverrel a fasizmus ellen... 118. o.; *Pintér István:* A Magyar Front és az ellenállás. 1970. 249—250. o.; *Gazsi József:* Antifasiszta ellenállás és partizánharc Magyarországon. Fegyverrel a hazáért. Budapest, 1980. 102. o.

SÁRKÖZI ZOLTÁN—TÓTH RÓBERT

EGYKORÚ FELJEGYZÉS A SZOVJETUNIÓ BARÁTAI MAGYARORSZÁGI EGYESÜLETÉNEK (SZUBME) A HAZAI ANTIFASISZTA ELLENÁLLÁSBAN BETÖLTÖTT SZEREPÉRŐL 1944—1945

A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete (rövidítve: a „SZUBME"), az ország 1944. március 19-én történt német katonai megszállását követően, valamikor a nyár folyamán, Budapesten alakult meg.

Alapító tagjai Fisch Emil és Pénzes Géza voltak. Az előbbi 1898. november 6-án Kiskunfélegyházán született. Egyetemi hallgatóként már 1918-ban kapcsolatba került a „Galilei Kör"-rel, majd — mint vegyészmérnökjelölt — a műegyetemi „Szocialista Diákszövetség"-gel. Részt vett — többek közt — a lánchídi csatában. A Magyarországi Tanácsköztársaság leverése után Bécsbe emigrált. Innen 1931-ben családjával együtt a Szovjetunióba távozott, ahol a filmgyártásban foglalkoztatták. 1938-ban tért vissza ismét Magyarországra.[1]

Pénzes Géza (1906—1973), aki 1931 és 1936 között a Szovjetunióban dolgozott, kitűnően ismerte az orosz nyelvet. Spanyolországban a köztársaságiak oldalán harcolt. A felszabadulás után orosz nyelvű szovjet irodalmi műveket fordított magyarra. Önálló regényt is írt „Közjáték Spanyolországban" címmel, melyet 1947-ben Budapesten a Cserépfalvi Kiadó jelentetett meg. 1954-ben mint építészmérnök tevékenykedett.[2]

A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete tevékenységét egészében Budapestre korlátozta. Kapcsolatban állt az illegális Kommunista Párttal és rajta keresztül a Magyar Fronttal. A főváros területén 1944 szeptemberében több helyi szervezetet hozott létre. Ezek közül a legjelentékenyebb az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Részvénytársaság gyártelepén működött. A szervezetek legfontosabb feladata kezdetben a felvilágosító munka volt. A Szovjetunió életének, politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyainak az ellenforradalmi rendszer hamisításaitól megtisztított, a valósággal megegyező bemutatása az e célt szolgáló illegális sajtó példányain, továbbá röplapokon és brosúrákon keresztül történt. Erre különösen azért volt nagy szükség, mert Budapest lakossága szinte a küszöbön álló felszabadítás pillanatáig mindezekről elsősorban ellenséges beállításban szerezhetett tudomást.

Az Egyesületnek az értelmiség körében volt nagyobb hatása. Jellemző, hogy az „Egyesült Izzó"-ban rövidesen sikerült megnyerniük Dallos György főmérnököt, Bay Zoltán világhírű fizikus professzort, sőt magát gróf Jankovich Dénest,

1 A Magyar Antifasiszta Ellenállás Lexikona. (Kézirat)

2 *Pintér István:* A Magyar Front és az ellenállás. (1944. március 19—1945. április 4.) Bp., 1970. (a továbbiakban: *Pintér*, 1970.) 222—223. o. — *Domokos József:* Két per egy kötetben. Bp., 1978. (a továbbiakban: *Domokos*) 331. o., valamint Gazsi József szíves közlése alapján.

a vezérigazgatót is. A SZUBME-n keresztül került be az ellenállási mozgalomba — több társával együtt — a később mártírhalált halt Nagy Jenő ezredes. Az Egyesület szorosan együttműködött a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségével (MHSZSZ), valamint a betiltott „Magyar Nemzet" újságíró gárdájával.[3]

Az egyesületi tagok későbbi tragédiájának egyik oka az volt, hogy 1944 őszén különböző kalandor jellegű csoportokkal is összeköttetésbe kerültek. Itt elsősorban Topa Jánosra és Stolte Istvánra gondolunk. Az előbbi, az állítólagos „partizánvezér", a budapesti peremkerületek munkásait igyekezett a SZUBME helyi szervezetei útján tömöríteni (Kispest, Pesterzsébet, Csepel, Kőbánya), míg az utóbbiról később kitűnt, hogy az ellenállási mozgalomban gyanúsan kétes szerepet játszott.

Többek közt a SZUBME-n keresztül kapcsolódott a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságához az ún. Demény-frakció is.[4]

A SZUBME fontosságának bizonyítéka, hogy az ellenállási mozgalom csúcsszervében, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságában — titkárán, Pénzes Gézán keresztül, akinek mozgalmi neve: dr. Fekete volt — személyes képviselettel rendelkezett. Nevezettet november 20-a körül a Malinovszkij marsallhoz és Molotov külügyminiszterhez intézendő levél átadása ügyében összeállított 3 tagú küldöttségbe is jelölték, különös tekintettel orosz nyelvtudására és szovjet kapcsolataira.[5] A küldöttség elindulását — mint ismeretes — az 1944. november 22-én bekövetkezett lebukások akadályozták meg.[6]

A katonai vezetők elhurcolása utáni napokban, 1944. november 23-án és 24-én letartóztatták Topa Jánost, Fisch Emilt és Stolte Istvánt. Valamennyiüket a Margit körúti fegyházba szállították be. Innen továbbhurcolták őket Sopronkőhidára. Hasonló sorsra jutott a december 2-án letartóztatott Ujvári Miklós, az alább közölt feljegyzés írója is. Míg azonban őt Sopronkőhidáról visszaszállították Budapestre, addig a katonai bíróság 1945. január 3-án és 4-én tartott tárgyalásán Topa Jánost és Fisch Emilt halálra ítélte. Mindkettőjüket kivégezték. A 15 évi fegyházra ítélt Dallos György a fegyházban öngyilkos lett.[7] Stolte Istvánt pedig a többi rabbal együtt — gyalogmenetben — Németországba kényszerítették.[8] Így végződött a SZUBME vezetőinek és az ellenállás során hozzájuk kapcsolódott mozgalmi emberek sorsa. Pénzes Géza volt talán az egyetlen, aki lebukás nélkül érte meg Budapest felszabadítását. A Németországból hazakerült Kálmán Andor cipőgyáros pár nappal élte túl kiszabadulását.[9]

*

Az alább közölt feljegyzés a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Z 221-es törzsszámú, „Ügyvezető Igazgatóság" elnevezésű állagának „báró Korányi János igazgató iratai" sorozatában, a 67. csomó 489. dossziéjában található meg.

3 A Magyar Antifasiszta Ellenállás Lexikona. (Kézirat) — *Vigh Károly:* Ugrás a sötétbe. 2. bőv. kiad. Bp., 1984. 209—210. o. — *Lévai Jenő:* A Margitkörúti vészbírák... Vádirat Babos József, Dominich Vilmos és hadbíró-pribékjeik ellen. Részletek a különböző ellenállási mozgalmakból. Bp., 1945. 29—30. o. — *Pintér István:* Magyar antifasizmus és ellenállás. Bp., 1975. (a továbbiakban: *Pintér*, 1975.) 353. o.

4 *Pintér*, 1975. 353., 418—419. és 431—433. o. — Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. (Szerk.: Harsányi János.) Bp., 1966. 570., 582—583., 596—597. és 603—604. o. — *Pintér*, 1970. 214—216. o. — *Domokos*, 299—300., 331—351. és 405. o.

5 Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen... i. m. 596. o. — *Pintér*, 1975. 222—223. o. — *Domokos*, 298—300., 331—351. és 405. o.

6 *Pintér*, 1975. 223. o.

7 *Domokos*, 347—352. és 405. o. és *Almásy Pál:* Sopronkőhidai napló. 1944—1945. Budapest, 1984. (a továbbiakban: *Almásy*) 51. és 130. o.

8 *Markos György:* Vándorló fegyház. Bp., 1971. 391. o.

9 *Révay Kálmán:* Sopronkőhida 1944—45. Bp., 1946. 145. o. és *Almásy*, 311. o.

„SZ. U.B.M.E"-I, ILLETVE A NEMZETI ELLENÁLLÁSI MOZGALOMBAN VALÓ MŰKÖDÉSEMNEK TÖRTÉNETE

Előre is elnézést kérek, ha netán hosszadalmas lennék, de ha a feladatot intuitíven és lelkiismeretesen teljesítem, úgy nem szabad olyan momentumok, sőt benyomások felett sem szó nélkül napirendre térnem, amelyek — felületes elbírálással — lényegtelennek tűnhetnének, vagy amelyek nincsenek tényke-désemmel szoros kapcsolatban. Nem szeretnék biografikus útra siklani és nem szeretnék szerénytelennek tűnni esetleges olyan kritikával, hogy igénytelen szerepemnek és működésemnek túlzott jelentőséget tulajdonítok. Kimerítő is-mertetésemre kizárólag az a szándék vezet, hogy minden olyan „Szubme"-tag működése, ki az elmúlt — talán a történelem legsötétebb, legaljasabb és legvéresebb uralmának, — rendszerének aláásása, megdöntése érdekében aktíve valamit is tett, az annak ismertetésével a „Szubme" történelmének egy darab-káját tükrözze vissza. Annak a „Szubme"-nak, melynek vezetősége minden kockázatot vállalva, félretéve hivatásának célkitűzését — mely abban kulminál, hogy kulturális síkon mozog —, átállt a harcos vonalra és harcolt is lelkesen — az aljas árulásig — olyan hévvel, mely a földalatti mozgalmak terén minden kritikát kibír.

Szabotázs mozgalmak megindítása a nagyiparban, partizán szervek létreho-zása, ennek kapcsán pedig a vezérkar és tiszikar ellenállási mozgalmával való együttműködés, a magyar polgári ellenállási mozgalmakkal való érintkezés fel-vétele és szoros kapcsolata, földalatti újság megindítása a tömegek felé, azzal az intencióval, hogy a sugalmazott és irányított sajtón keresztül a Szovjetunió belső berendezkedése elleni, a Szovjetunióban levő helyzetről hazug propagan-dával szuggerált torzképek ellensúlyozására lehetőség adassék. Azoknak tehát helyes és a tényeknek megfelelő megvilágítása, továbbá a magyar tudományos, irodalmi és művészeti körök kiválóságaival való kapcsolat felvétele, mindmeg-annyi oly tényked és, olyan pozitív eredmény, mely a „Szubme" történelmének majdani megörökítése esetén méltán fogadható el útmutatásul a jövő nemze-dék számára is.

Mielőtt a tényleíráshoz kezdenék, mély részvéttel és kegyelettel emlékezem meg mártír katonai vezetőink és elvtársaink emléke előtt:

KISS JÁNOS
altábornagy,

NAGYJENŐ
vezérkari ezredes

TARCSAY VILMOS
nyugállományú vezérkari százados

FISCH EMIL
vegyészmérnök

SZILÁGYI SÁNDOR
a Magyar Közművelődési Tanács ügyv. elnöke

DALOS GYÖRGY
gépészmérnök és

KÁLMÁN ANDOR
cipőgyáros

Mozgalmunk vértanúi Ők, akik a fasizmus elleni harcuk oltárán életüket kellett áldozzák. A nácibérenc gyilkosok szadisztikus ítélet-végrehajtása a sors végzetes, kegyetlen és idegtépő véletlene folytán részben a Margit körúti fogházban, cellám ablaka alatt folyt le.

Most pedig az előadottak után, rátérek — lehetőség szerint kronologikus sorrendben —, azokra a tényekre, melyekkel megvilágítani igyekszem az átélt eseményeket.

1944. év nyarán keresett fel *Fisch Emil* vegyészmérnök, akihez több, mint két évtizedes meleg barátság szála fűzött, amelyet nem szakított meg az az intervallum sem, melyet a Moszkvában és Kazánban töltött évei jelentettek, mert még ebben az időben is baráti levelezésben állottunk egymással. Ez alkalommal *Fisch* barátom annak közlése céljából keresett fel, hogy egy dr. Fekete nevű barátjával, — ki szintén hosszabb időt töltött Szovjet-Oroszországban —, ellenállási mozgalmat szerveznek, amelynek alfája egy földalatti újság megindítása. Örömmel vállalkoztam mindenre, amire fölkért. Átszellemülten fogtam fel mindennek jelentőségét, amely a fojtogató, bűnös, vérgőzös rendszer rombadöntésének elősegítése érdekében mutatkozott, melyet ha atomnyi erővel és lehetőséggel tudok csak előmozdítani, boldog kötelességteljesítést jelent. Másnap *Fisch* barátom dr. Feketével keresett fel, akinek személyében *Pénzes Gézát* ismertem meg. Ebben az időben én már egy SS szabotázsüzem műhelyében voltam, mint kesztyűkészítő munkás alkalmazásban, mely üzemnek két vezetőjéhez, *Kálmán Andorhoz* és *Staub Hermannhoz* baráti szálak fűztek. Különösen régi és bensőséges volt ez a viszony *Kálmánnal* szemben, akinek az üzembe való bejutásomat köszönhettem. Ez a menedék családom részére ugyancsak — ha nem is abszolút, de relatív védelmet nyújtott. Ez az üzem oázist jelentett azok számára, akiket *Kálmánnak* és *Staubnak* megbújtatni sikerült, — akár mint politikai üldözöttet, akár katonaszökevényeket, vagy mint deportálás elől a koncentrációs táborokból menekült egyéneket. — *Pénzessel* és *Fischsel* való megbeszélés alkalmával azonnal átláttam, hogy *Kálmánnak* és *Staubnak*, illetve az üzemnek a mozgalom szolgálatába való állítása elsőrendű érdek. Ebből kiindulva vezettem én elsősorban és ízben *Pénzest* és *Fischt* a Semmelweis u. 2. sz. alatti üzembe *Kálmánhoz*, akit nem volt nehéz feladat rábírnom arra, hogy legyen segítségünkre úgy anyagilag, mint minden más rendelkezésére álló eszközzel. Még aznap felkerestük *Szilágyi Emil* barátomat, a Salgótarjáni Kőszénbányának elmozdított igazgatóját. Ez alkalommal arra az elhatározásra jutottunk, hogy *Pénzest* és *Fischt* bekonferálja *br. Korányi János* volt kollégájánál, lehetőséget nyújtva arra, hogy a magyar ellenállási front akkori vezetőivel, többek között *gr. Dessewffy Gyulával*, *őrgr. Pallavicinivel* és *Pálffy József gróffal* találjanak érintkezést és lehetőséget arra, hogy a „Szubme" lapjának megindíthatása céljára nagyobb összegű anyagi segítséget szerezhessenek. *Pénzes* és *Fisch* néhány nap múlva a kora reggeli órákban ül-

tek össze nevezettekkel a Nemzeti Kaszinó kisszalonjában, ahol sikerült megegyezésre jutniok.

Az anyaggal, az új feladatok megoldásával a munka arányosan nőttön-nőtt, úgy hogy *Fisch* barátom nem sokáig tétovázott elhatározásán, amely a munkatáborból való azonnali szökését jelentette. Teljes napot betöltő, intenzív munkát igényelt akkor már a „Szubme" egyre terjeszkedő hálózata. *Pénzes* és *Fisch* pedig fúrták a földalatti alagutakat és dolgoztak éjjel-nappal, úgyszólván megállás nélkül. De mi történjék *Fisch* szökése után? Amennyire lehetséges legalizálni kell a szituációt, mert különben, — eltekintve az elfogatási veszélytől —, gátolva van a szabad mozgásában és így az igen értékes munka elvégzésében. Készen voltam a tervvel! Be kell hozni az SS üzembe. — Így állította be *Fisch* vegyészmérnököt *Kálmán*, mint cipész-segédmunkást az üzem státusába azzal, hogy az üzemben csak üres óráiban kell mutatkoznia. — Egy úgyevezett SS védett házban szereztünk számára lakást is, ahol a földalatti munka nagyobb biztonságban folyhatott a kitűzött cél felé. Ebben a házban mutattam be *Pénzesnek* és *Fischnek Dalos György* barátomat, az Egyesült Izzó főmérnökét és kísérleti osztálya vezetőjét, *Bay* professor asszisztensét. *Dalos* barátom hozta el lakásomra *Bay* professort, akit ott bemutatva *Pénzesnek* és *Fischnek* hosszú tanácskozás folyt, melynek eredménye *Bay* professor táborunkba való állása. A megbeszélés oda irányult, hogy megfelelő szabotázzsal megakadályozható legyen a gyárban tároló nyersanyagnak és készárunak a németek részéről való elszállítása, robbantások megakadályozása, esetleg gyári fegyveres erő megszervezése stb., stb. *Bay* professor készséggel szolgált felvilágosítással a műegyetemi helyzettel kapcsolatos kérdésekben is, majd nagy érdeklődéssel hallgatta *Pénzes* és *Fisch* előadását a Szovjetunió tudományos életének irányáról, eredményeiről és nívójáról. Más alkalommal *Bay* elvitte *Pénzest* és *Fischt Jankovich gr.-nak*, az Egyesült Izzó vezérigazgatójának lakására, ahol *Jankovich* utasította *Dalost*, hogy szolgáltasson ki *Pénzesnek* és *Fischnek* egy-egy telepes rádiót és álljon minden tekintetben rendelkezésükre. Ugyanakkor [a] földalatti újság részére nagyobb összeget utalt ki, melyet én előlegeztem *Dalosnak*, illetve *Pénzesnek*. Erre az időszakra esik *Bay, Dalos, Pénzes, Fisch Szent-Györgyi* professorral való megbeszélésének lefolyása.

Ezekben a napokban ismerkedtem meg *Fisch* lakásán egy *Topa* nevezetű fiatalemberrel, akit mint orosz partizán őrnagyot mutatott be nekem *Fisch*. *Topa* elbeszélte többek között, hogy a német csapatok mögött Odesszától tette meg az utat Budapestig. *Pénzes* és *Fisch* működése, befolyása a hadsereg ellenállási mozgalom szerveihez megfelelő intenzitással folyt. Közben bekövetkeztek az október 15-i tragikus események és annak fejleményei, pedig sok eredményt vártunk azoktól a napoktól. *Pénzes* és *Fisch* politikai síkon nagyon szép eredménnyel működtek. *Bethlennel* és a fiatal *Horthyval* való tanácskozásaik, illetve az ebben a körben szerzett benyomások okkal ringathattak mindannyiunkat olyan illúziókba, hogy az a lépés, amit annyira vártunk és amely lépés a sürgető körülmények folytán a tervezett időpont előtt váratlanul bekövetkezett, megmenti az országot attól a katasztrófától, melybe a Szálasi nyilas orgia taszította és attól a mélységtől, amelybe zuhant. Sajnos azonban az árulás itt is győzelmet aratott.

Az események kergették egymást, a cselekvés órája pedig közeledett. A győzelmesen haladó felszabadító szovjet hadsereg megérkezett Budapest kapuihoz. Ezzel egyidejűleg kerültek mozgásba a magyar vezérkar és hadsereg ellenállási szerveinek kis számban tömörült vezetői és a különböző partizáncsopor-

tok vezetői is. *Pénzes* és *Fisch* kapcsolata különösen ebben az időszakban volt igen élénk nevezett körökkel.

Fisch egy szombati napnak délelőttjén azzal sietett haza, hogy *Dalossal* kell sürgősen találkoznia, mert a legnagyobb horderejű események küszöbén állunk. A véletlen különös játéka folytán *Dalos* éppen akkor toppant be hozzám. Élénk vitát eredményezett *Fischnek* az a közlése, hogy majdnem bizonyos Budapest ellen az éjszakai nagy offenzíva megindítása, és ezzel egyidejűleg pedig a Pesten beszervezett ellenállási erők megmozdulása és felkelése. A fegyverek kiosztása már reggel megkezdődött! — *Dalosnak* szerepe, illetve feladata volt, hogy még az esti órákban német tiszti egyenruhába öltözött egyének kíséretében, — át kell jutnia Csepelre és ott technikai segítséggel megakadályozva a rádiótorony robbantását gondoskodni arról, hogy a rádió üzemképes állapotban mielőbb a felkelők rendelkezésére állhasson. — Heves vita kezdődött, mert *Dalos* sok kérdést nem látott tisztán, melynek folytán a feladat elvégzését úgyszólván lehetetlennek tartotta. Én magam is *Dalos* álláspontjával azonosítottam magam. Ekkor közölte velünk *Fisch*, hogy a katonai körök már előző nap nem tudtak *Pénzessel, Szilágyi Sándorral* a Magyar Közművelődési Tanács székházában tanácskozást folytatni, mert érzésük szerint a ház megfigyelés alatt áll. A felkelés, illetve az ellenállási mozgalom katonai vezetőivel *Kálmán Andor* Semmelweis utcai lakásán szeretnének tehát összeülni éspedig aznap délután. A tárgyalás, illetve a közben ide orosz oldalról befutó hírek és esetleges utasítások fogják eldönteni az éjszakai események súlyát. Mi is a lakásban fogunk tartózkodni, mert a rádiótechnikai kérdések megvitatásánál, illetve eldöntésénél *Dalosra* szükség lehet. Már 2 órakor ott voltunk *Dalossal* és *Fisch-sel*. Átérezve a találkozó igen nagy jelentőségét, nem leplezhető izgalommal vártuk annak lefolyását.

Délután pontosan 3 órakor érkeztek meg egymás után, egyenként: *megboldogult Nagy Jenő* vezérkari ezredes, *Mikó* vezérkari százados, *gr. Dessewffy Gyula, Topa János* állítólagos orosz partizán őrnagy, *Stolte István* állítólagos magyar partizánvezető és *Pénzes Géza*. Mi *Dalossal*, és *Kálmán Andornéval* — villamossággal telített légkörben, — egy szomszédos helyiségben vártuk a megbeszélés végét, amelynek eredménye — a közben befutott direktívák folytán — a felkelés elhalasztása volt. A társaság elszéledt, mi pedig abban a tudatban indulhattunk haza, hogy az elkövetkezendő napok eseménytelenségre vannak ítélve.

Fisch Emillel azonban lankadatlan tetterővel dolgoztunk tovább és készítettük elő az ellenállást. Az Egyesült Izzóéhoz hasonlóan beszerveztük *dr. Ofner Alfréd* „Szubme"-tag és lakótársunk útján az Egyesült Izzó szomszédságában levő dr. Lázár és dr. Ofner vegyészeti és növényolajgyárat. *Fisch Emil dr. Ofner Alfréddal* kidolgozta a tervet és megszervezte az ellenállást azon esetre, ha a gyárat leszerelni, vagy megbénítani akarnák. *Dr. Ofner Alfréd* a gyárba nem mehetett ki, ezért *Perjés József* cégvezetője útján érintkezett *Asztalos Pállal*, a gyár művezetőjével, aki a Szociáldemokrata pártnak régi tagja volt. Közreműködésükkel sikerült a gyári fegyveres ellenállást megszervezni. *Asztalos Pál* kapcsolatba lépett a zuglói kommunista földalatti szervezettel, ahol megbeszélték, hogy szükség esetén 300 ember áll rendelkezésükre a gyár megvédésére. Ezenkívül beszervezték természetesen a gyár megbízható munkásait is. *Perjés József* a bevonulások alkalmával hamis igazolványokkal és minden egyéb más intézkedéssel megakadályozta, hogy a gyárból a beszervezett munkásokat elvihessék katonának. Sikerült is elérni, hogy a beszervezett gárda a gyárban maradt, sőt be is költöztek oda, úgy hogy éjjel-nappal ügyelhettek arra, hogy a gyárban a legcsekélyebb rombolás se történjék.

Bánhalmi Rezső mérnök, „Szubme"-tag, aki jelen volt a Pannónia utcai *Bay* professzorral folytatott megbeszélésen, Tito partizáncsoportjával való kapcsolatot mélyítette ki és összehozta *Fisch Emilt* ennek a csoportnak vezetőivel. *Jovanovics* titkárral és *Lewi Boroval* kijelölték azt az utat, melyet a közös harcban követni kell. Az összekötőtiszt szerepét *Bánhalmi* vállalta és a kapcsolat mind szorosabb lett. *Bánhalmi* fenti csoport vezetőit összehozta *Kálmán Vilmos* cipőgyárossal, abból a célból, hogy hiányos cipő- és bakancsfelszerelésük pótolva legyen. *Kálmán Vilmos*, mint mindenben, ez irányban is készséggel állott rendelkezésre. Meg kell említenem, hogy tulajdonképpen *Fisch Emilt* az üzemben *Kálmán* bujtatta.

Néhány napos intervallum után új izgalom! A Semmelweis utcai megbeszélés után egy hétre, szombaton este hiába várjuk haza *Fisch Emilt*. Telnek az órák és az éjszakába nyúlnak a rémképeket rajzoló, nehezen múló percek. *Dr. Ofner Alfréd, Földes Lajos* és *Pongrácz László* lakótársaim és barátaim társaságában virrasztok és várom a reggeli pirkadást, hogy elindulhassak *Kálmán* barátomhoz, akinél megdöbbenéssel hallom, hogy *Fisch Emil* megjelent nála *Stolte Istvánnal* előző este és közölte, hogy *Szilágyi Sándort* a Gestapo letartóztatta. A *Kálmán, Staub és Ujvári* nevekre szóló és ott fekvő magyar és orosz nyelven írt levelek, melyek az orosz megszállás esetén való azonnali szabad mozgásunk lehetőségét biztosították volna számunkra, olyan katasztrófális tárgyi bizonyítékot jelenthettek hármunk ellen, melynek következményei beláthatatlanok. — Érthető izgalommal közölte *Kálmán* velem, hogy *Fisch* ezért nem jött haza már az éjszaka. Rokonával, Büchler Pállal üzent még előző este nekem, de Büchlert az üzenet tolmácsolásának végrehajtásában megakadályozta az a körülmény, hogy az úton nyilasok elfogták és őrizetbe vették. Nehéz órák és nehéz napok következtek ismét, sőt a legnehezebbek!

Éreztük, hogy szegény *Szilágyi Sándor* lebukásával katasztrófa ért mindannyiunkat, de nem gondoltuk, hogy ezzel megkezdődik az ellenállási mozgalom kegyetlen és tragikus felgöngyölítése. Nem gondoltuk különösen azért, mert a vonal még napok múltán is intakt maradt. Egy bajtársunk vállalkozott arra, hogy „légós" ruhában, mint tömbparancsnok, helyszíni szemlére indul *Szilágyi Sándor* hivatalába és megkísérli kicsempészni a cirill betűs írógépet és a három levelet. Az illető — Pálvári barátunk — eredménytelenül térhetett vissza, mert a hivatalban ott ült már a Gestapo embere.

November végén *Fisch Emil* elhurcolása következett. Ez a tragikus esemény természetesen a legnagyobb izgalmat keltette baráti körében. Nem tudtuk, hogy milyen irányból következett ez be. Különösen *Fischné* előadása és a másnap megjelent *Pénzes Géza* véleménye tévesztett meg bennünket, ki abból kiindulva, hogy a politikai vonal intakt, arra következtetett, hogy *Fisch Emil* lebukását nem politikai síkon kell keresnünk, hanem nyilván nyilas vonalon. Ezt a feltevést alátámasztotta *Fischné* előadása is, amely szerint a letartóztatás körülményeiből mi sem gondolhattunk másra. Az események után mindenesetre jónak tartottuk *dr. Ofner Alfréddal* és *Fisch Emilnével* a lakásunkban levő bizonyítékoknak, „Szubme"-igazolványoknak megsemmisítését, ami meg is történt. Hogy ezt megtehettük, annak a szerencsés körülménynek következménye, hogy a letartóztatást végző közegek elmulasztottak házkutatást tartani. Tulajdonképpen ez a tény erősítette meg azt a feltevésünket, hogy *Fischt* nem gyakorlott nyomozók, hanem nyilasok vitték el. Fentiek következménye, illetve ez a félreértés volt az oka annak, hogy ahelyett, hogy mi az események után megszöktünk volna, *Fisch Emil* lázas keresésére indultunk. Minden követ megmozgatva és minden anyagi áldozatot meghozva próbáltuk *Fisch* hollétét fel-

kutatni. *Staub Hermann* vette kézbe itt az irányítást, aki eddigi áldozatkészségét is túlhaladva késznek mutatkozott *dr. Ofner Alfréddal* és *Földes Lajossal* együtt arra, hogy Fischt megkeressük és kiszabadítsuk. Sajnos fáradozásunk sikertelen maradt. — *Fisch Emilt* mindenhol kerestük, csak természetesen ott nem, ahol már napok óta kínozták; a Margit körúti fogházban.

Fisch után lebukott a katonai vonal is, *Bajcsy-Zsilinszky Endrével* együtt. Utána mi kerültünk terítékre; *Kálmán, Staub* és én.

Bánhalmi a letartóztatást úgy kerülte el, hogy nevét úgy *Bay*, mint én kihallgatásunk alkalmával nem említettük. *Dr. Ofner Alfréd* pedig annak köszönheti megmenekülését, hogy a sorozatos letartóztatások után közös lakásunkról megszökött. — Ugyancsak így kerülhette el a letartóztatást *Szilágyi Emil* és *br. Korányi János* akiket lázasan kerestek szintén a vérebek. —

A végzetes szombati nap! Mint az utóbbi hetekben minden idegölő esemény, baj és katasztrófa, amely ránk zúdult, letartóztatásunk is végzetszerűen szombaton (december 2.) következett be.

Az SS üzemben nehezen telnek a rossz előérzettel terhelt percek. De. 10 óra lehetett, amikor munkaasztalomhoz hírét hozták annak az öt civil embernek érkezéséről, akikről nem tudtuk még, hogy a német Gestapo emberei. Amikor az ajtók elállásáról, illetve lezárásáról értesültünk, éreztem hogy nincs menekülés. Később bejött munkaszobámba Ölscher nevű munkafelügyelő, a Dachauból idekerült SS-őrmester, akinek állatiasan kegyetlen egyénisége csak atavisztikus lehet. Lelkületét jólesően töltötte be a vérszaggal fűszerezett szituáció. Harsány hangon szólított és követve őt úgy éreztem, hogy utolsó óráimat élem. A műhely előterében öt férfit láttam *Kálmán* és *Staub* barátaimmal szemközt állni. Megfagyott körülöttünk a levegő a teremben. Megfelelő távolságra ültettek bennünket egymás mellé azzal az utasítással, hogy egymásra néznünk sem szabad. Most már öten néztek hármunkkal farkasszemet és várták az útban levő parancsnokot, Grabau főhadnagyot. Megérkezett végre Grabau, aki a Gestapo emberének tájékoztatása közben — úgyszólván — megtántorodott. Nem érinthette kellemesen annak tudata, hogy a vezetése alatt álló SS-üzem a felkelési mozgalom főfészke, élen az üzem munkavezetőivel. Úgy látszik gyorsan felfogta a helyzet demoralizáló voltát és súlyát. Grabau főhadnagy a Gestapo főhadnagyi rangban levő vezető pribékjeivel eltávozott az SS Sonderstaab főparancsnokához, Bächer alezredeshez. Mi pedig tovább vártunk. Az időközt, búcsút véve családomtól és életemtől megrendülten töltöttem. Már bele is törődtem annak gondolatába, hogy talán órákon belül bekövetkezik kivégzésem, hiszen a vád, amivel terhelhettek a legsúlyosabb, azonkívül nemcsak háborúban, hanem harctéren is vagyunk! Még ma is csodálkozom azon a metamorfózison, amin úgyszólván percek alatt átestem. Nem volt sok időm a gondolkodásra, megérkezett Grabau és megkezdődött összeláncolásunk. Engem *Staubbal* fűztek össze, közben a „szertartást" végző Gestapo véreb vészes fenyegetéssel sziszegte a fülembe: „Sie Kriegsverbrecher" és megindult a két Pol... kocsi a társasággal a Margit körúti fogház kapujához. Felvezettek bennünket a csendőrnyomozók II. emeleti kínzókamráihoz, történetesen dr. Balassa csendőr főhadnagy hírhedt csoportjához. Az előszobában falnak állítva vártuk a fejleményeket. *Staub* és *Kálmán* után én kerültem sorra. Az inkvizíciós szobában nyolc emberbőrbe bujtatott vadállattal találtam magam szembe. Az öt német Gestapo- és három magyar csendőrnyomozó vérben forgó szemei meredtek rám. Németek hallgattak ki ez alkalommal. Kihallgatásom kezdetén megnyílt az ajtó: egy emberi roncs vánszorgó alakja tűnt fel. Arra a kérdésre, hogy ismerem-e, nem tudtam válaszolni, mert mindaddig, amíg hangját nem hallot-

tam, nem ismerhettem fel *Fisch Emil* barátomat. Minden képzeletet felülmúlóan deformált emberi roncs állt előttem, ki sokatmondóan határozott hangon igyekezett szemembe mondani azokat a vádakat, melyekkel illethettek. Ebből megérezhettem a tendenciát. *Fisch* tudván, hogy szívtrombózison estem keresztül, meg akart kímélni a felesleges kínzásoktól. Így akarta tudtomra adni, hogy kár tagadnom, mert szereplésemről mindent tudnak. — Amikor cellánk felé meneteltünk *Fisch* oda is súgta *Staubnak:* „mindent tudnak, ne tagadjatok, mert agyonvernek benneteket is". A III-ik emeleti cellasor előtt elváltunk *Fischtől*, előttünk pedig megnyílt a 98-as számú cella vasajtaja.

A cellában intellektusokból álló társaságot találtunk az úgynevezett Prónay néven ismeretes különítményhez tartozó fiatalembereket, akiknek nagy része fegyveres ellenállás részvételével volt vádolva. Borzalmas kép tárult elém. Eltorzult arcokból a megkínzás fájdalmas kifejezése. Vér és vér mindenkin, minden alsó és felső ruházaton. Délután 4 óra felé járt az idő és így nem volt már alkalom a kölcsönös interjúkra, mert el kellett helyezkedni még világosban a leterített szalmán. A régi lakók hangos diskurzusba fogtak, mi pedig négyen újoncok, — őszintén bevallom — félig letargikus állapotban néztünk a nagyon bizonytalan jövőnk felé. Gondolataimban cellánk ajtajának nyikorgása zavart meg. Az ajtónál egy magas alak kontúrja tűnt fel, a fegyőr pedig gépies, monoton hangon szólalt meg, hogy helyezzük el az új vendéget. A sötétben sikerült az illetőt egy üres szalmapartra irányítani. Az új vendég pedig *Bay Zoltán,* az atomfizika világhírű tanára volt. Nem akartam a sötét cellában zavarni, éreztem a hangján, hogy fáradt. Én is annyira kimerültnek éreztem magam, hogy nem sok kedvet éreztem a társalgáshoz. — Átvirrasztott éjszaka következett. Feleslegesnek tartom az emóciók ecsetelését és igyekezni fogok azt az elkövetkező soraimból is kiküszöbölni. — Másnap *Bay* professor mellé heverve beszélgettünk a szomorú jelenről és a kilátástalan jövőről. *Bay* nyugalma és férfias magatartása imponáló volt. Melegen érdeklődött asszisztense, *Dalos György* sorsa iránt. *Bay* társaságától fosztott meg az a csaknem három órás kihallgatás, amit a csendőrnyomozók társaságában töltöttem. —

A kihallgatás során siettem előrebocsátani, hogy szívbajos ember vagyok, tehát ütések, vagy kínzások esetén ki vannak téve annak, hogy nem lesz, aki a jegyzőkönyvet aláírja. Mást nem tudtam most sem mondani, mint előző napon *Fisch* jelenlétében, legfeljebb *Fisch* régebbi magántermészetű mérnöki teljesítményeiről, amit szintén érdeklődéssel hallgattak. A kihallgatás tüzetesebb volt, mint az előbbi Gestapo-kihallgatás, a jegyzőkönyv felvétele pedig rendkívül nehézkesen ment. Abból kiindulva, hogy én hoztam *Pénzest* és *Fischt Bay* professorral, illetve *Dalossal* össze, arra következtettek, hogy tudok *Szent-Györgyi Albert* professor hollétéről is. Ennek a kérdésnek feszegetésénél futott be — szerencsémre, — dr. Balassa csendőr főhadnagyhoz, aki kihallgatásomnál jelen volt, a hír, hogy *Szent-Györgyi* professor exterritoriális területet élvez, amennyiben a svéd követ vendége. Dr. Balassa csendőr főhadnagy nagy ambícióval indult el azonnal a külügyminisztériumba. A *Szent-Györgyi*-kérdéshez hasonló feszültségben folyt le faggatásom *Pénzes Géza* tartózkodási helyét illetőleg. Elmondottam, hogy *Pénzes* már őrizetbe vételem előtt bújdosott és nevetve közölte velem, hogy még feleségének sem árulja el búvóhelyét.

Példátlan szerencsével megúsztam tehát a kínpad megismerése nélkül e kihallgatást, mert megelégedtek nálam egyelőre a fenyegetések szemléltető módozataival. Barátaim nagy örömmel fogadtak a cellámba való visszavezetés után. Délután *Bay* professorra került a sor, aki nem is tért vissza a cellába, mert mint utóbb kiderült, szabadon engedték. Úgy képzeltük el, hogy *Bay* sikeres kiszabadulása érdekében nagy összeköttetések érvényesülhettek. Fel-

szabadulásunk után értesültünk arról, hogy *Bay* elbocsátásával a nyomozó hatóságok tulajdonképpen *Pénzest* remélték léprecsalni, azt feltételezve, hogy a megfigyelés alatt álló *Bayt Pénzes* fel fogja keresni. *Bay* azonban idejekorán, megfelelő módon értesítette őt erről.

Másnap, hétfőn reggel ismét nyílt a cellaajtó: *Kálmán Andor* kihallgatása következett. Szívszorongva vártuk őt vissza és megrendültünk a látványtól, ami visszajövetelekor elénk tárult. Összevert, összetört, megvillanyozott, agyongyötört emberi roncs vánszorgott vissza. Napokig borogattam csontgyulladásos lábát és kezét, egyetlen, a Gestapótól nálam hagyott rongydarabommal, nyaksállammal, amíg 2—3 nap után talpra tudtam állítani. *Kálmán* után *Staub* vette ki bőven a villanyozásból részét, kinek erős fizikuma bámulatosan gyorsan kiheverte az átélt gyötrelmeket. Ahányszor megnyílt a cellaajtó, annyiszor éreztük torkunkban szívünk fojtó dobogását. Sohasem tudtuk ki következik. Ahányszor kivittek közülünk valakit, annyiszor osztoztunk mindannyian őszinte, mély részvéttel a kínzásra, rettenetes tortúrára ítélt cellatársunk sorsában. Tizenhat tagból álló, egymást nagyon szerető családdá kovácsolódtak össze a cella lakói. Két nap elmúltával már hozzá tudtam nyúlni az ételhez is. *Kálmán* egészségi állapota is örvendetesen javult. Reggelenkint, miután fekvőhelyeinkről felkeltünk, természetesen nem öltözködni, hanem vetkőzni kezdtünk. Hiszen nemcsak felsőruhánkban feküdtünk le, de a felsőkabátot sem tudtuk levenni. Ami ruháinkban található volt, azt mind elvette a Gestapo. Irigykedve néztem tehát azt a cellatársamat, akinek olyan luxustárgy maradt véletlenül birtokában, mint egy zsebkendő. Eltűnődhettem az elmúlt rendszerek embertelen közönyén, a civilizáció megcsúfolásán, azon, hogy luxusintézmények építése közben nem jutottak eszükbe börtöneink, ahol igen kis anyagi befektetéssel vízvezetéket lehet bevezetni. Nem a kényelem kielégítéséről gondoskodott volna ez az intézkedés, de a fertőző betegségek megakadályozása céljából miért kell, hogy a cellában 16 ember ürüléke 4 órán keresztül egy bedobott dézsában, árassza penetráns szagon keresztül a különböző fertőző betegségek baktériumait?! — A mosdó kiszámított vízadagja stb. stb.

Az elmélkedést mind gyakrabban zavarja meg cellánk ablaka alatt, úgynevezett golyófogó előtti vesztőhelyről a velőtrázó sortüzek robaja, ropogása. Legnagyobb megdöbbenésemre egy sötét este egymás után kilenc sortűz rázza meg cellánk ablakát. Érdeklődésemre megtudtam, hogy ilyenkor este a kivégzéseket a szabad[téri] színpadnál alkalmazott hatásos világítási effektusokat utánozva, reflektorok segítségével hajtják végre. —

A detonációk robaja a harcnak, Buda ostromának közeledésére mutatott. Visszafojtott lélegzettel figyeltük éjszakáról éjszakára a becsapódások, illetve kilövések szimptómáit. Olyan hírek kerültek be hozzánk, hogy az oroszok már Budakeszin vannak. Felcsillant a remény, hogy az elmenekült és bujdosó bajtársak első feladatai közé tartozik majd a mi felszabadításunk elősegítése. Ebben az illúzióban múltak a napok. Közben mindhármunkat autón ismét elvittek a Gestapo detektívjei kihallgatásra a megszokott recept és mód szerint. Négy órán keresztül láttak ez alkalommal vendégül bennünket, meglepetést jelentett számunkra, mikor hárman maradtunk *Kálmánnal* és *Staubbal* cellánkban. Nem tudtuk mit jelent ez?! Nem sokáig tűnődhettünk, mert másnap reggel átvittek bennünket legnagyobb meglepetésünkre abba a cellába, ahol *Fisch Emil, Stolte István, Patek, Moskovitz* és *Zempléner* egyetemi tanár tanyázott. A találkozás megrázó volt. Tudtuk, hogy a szomszéd teremben *Pénzes Gézáné, Makayné, Stolte* volt felesége és menyasszonya tartózkodnak. *Pénzes Gézánénak,* áldott állapotban levő elvtársnőnknek végig kellett szenvednie a kínpad

minden gyötrelmét. Hiába hivatkozott állapotára, hiába könyörgött irgalmat. Férje személyében nemes, nagy vadra vetette magát a vadászok, hajtók és vérebek serege. Ott volt egyik cellában *Halász Éva* tagtársunk is, *Fisch Emil* 20 éves unokahúga, aki *Pénzes Gézáéhoz* hasonlóan megismerte a csendőrnyomozók kínzóeszközeinek széles skáláját.

Megélénkült cellánk élete. Rekonstruáltunk sok mindent, az árulás nyomait kutattuk, melyet *Fisch* szerint katonai körökben kell keresnünk.

Három nap után sorakozó és viszik a társaságot az ügyészség fogdájába. Őszinte örömünkre innen szabadul szerencsésen *Staub* barátunk. Nem volt nehéz kiszámítani, hogy a „Szubme"-komplexum ügyészi kihallgatása és az iratok bírósági tanulmányozása hosszabb időt vesz igénybe. A fontos, sőt legfontosabb, hogy maradunk! Okoskodásunk szerint most már — órák múltán — lehetetlen a szállítás, hiszen a bécsi országút orosz tüzérségi tűz alatt állhat. Ebben bízni nagy hiba volt, mert a reakció, melyet a sopronkőhidai autóbuszokra való felpakolás jelentett, minden képzeletet felülmúlt. Lelkileg összeomlottunk! *Fisch Emil* összeláncolt párom eszelősen ismételgette: „Ez a vég!" De nem sok időnk van a meditálásra, autóbuszunk erős fegyveres kísérettel elindul velünk és döcögünk a sötét éjszakában Sopronkőhida felé.

A fegyház magas kőkerítését éjjel 3 óra körül láttuk meg. Az elhelyezés gyorsan ment. Az egyszemélyes cellák ajtajai gyorsan nyíltak meg és még gyorsabban zárultak mögöttünk. Megfigyelhettem, hogy *Fisch* bal oldali, *Kálmán* pedig jobb oldali szomszédom. A sötét cellában kitapogattam fekvőhelyemet, de álom sehogy sem jött a szememre, pedig lerogytam a fáradságtól. Az egyedüllét borzalmasan hatott rám. A nosztalgia és a rémképek családommal kapcsolatban a legkínzóbb lelki gyötrelmeket jelentették. Láttam, hogyan hurcolja el feleségem egy véreskezű Gestapo-hóhér. Lelki szemeim előtt ilyen és hasonló rémképek kergették egymást. — Másnap reggel kezdődött a két szomszédos cella falain keresztül az ismert morsejelek adása. A válasz jelezte, hogy barátaim vannak ott. Maródira jelentkeztem, de nem oda, hanem az ügyészségre vezettek négyünket *Patekkal, Moskovitzcal* és *Stolte* menyasszonyával. Az ügyész viszonylag meglepően jóindulatot tanúsított mind a négyünkkel szemben. Tudomásul vette a Margit körúton tett vallomásom visszavonását. Az ügyészi kihallgatás után cellámba visszatérve el is felejtettem, hogy előző napi reggeli leves óta nem volt még falat a számban, pedig már du. 4 óra felé jár az idő. Nem voltam éhes, csak kimondhatatlanul fáradt. Az erőm mindjobban cserben hagyott, úgyhogy az új III-ik emeleti cellámba való átkísérésem után aléltan estem fekvőhelyemre. Azonnal el is aludtam. Nem lehetett késő este, amikor mély álmomból felébresztett a cellám ajtaját kinyitó fegyőr. Nevemet kérdezte és továbbment. Többé nem tudtam elaludni, megismétlődött az előbbi éjszakán lezajlott szenvedés azzal a különbséggel, hogy most már igyekeztem a filozófiámon korrigálni, igyekeztem beleélni magam abba a tudatba, hogy ne várjak szabadulást és igyekezzem magam beleélni abba a meggyőződésbe, hogy nincs szabadulás a német összeomlásig. Ágyam szélén ülve, átmeneti kabátom feltűrt gallérjába dideregve húztam be a fejem és gondolataimba mélyedve vártam a pirkadást, amikor ismét nyílt a cella ajtaja. Marcona képű fegyházőr közölte, hogy öt óra, készülődjek, mert fél hatkor indulok vissza Pestre. Extázisban kérek és kapok magyarázatot: szabadulok! Álomnak tűnt a jelenet és a sötét cellában tapogatózva, az izgalomtól megrészegülten jártam le és fel. Hét óra lehetett, amikor értem jöttek és én rablánc nélkül járhattam, kelhettem a fegyház labirintusában kedvem szerint. Lent találkoztam mindhárom társammal, kikkel előző napon az ügyészi kihallgatáson voltam. Mind a négyen szabadultunk! Egyikünk sem értette a helyzetet. Megállapodtunk abban a fel-

tevésben, hogy az ügyész jól felírhatta mindünk nevét és címét. Dr. Szelecsényi Andor ügyvéd, akit családom és barátaim kiszabadításommal megbíztak, azt állítja, hogy neki köszönhetem szabadulásomat.

Nemrégiben alkalmam volt találkozni egyik eddig ismeretlen védőmmel, dr. Damjanovics ny. hadbíró ezredessel, aki dr. Szelecsényi felkérésére vállalta úgy *Kálmán Andor*, mint az én sopronkőhidai védelmemet. Dr. Damjanovics, ki akkor Győrben tartózkodott, átjött Sopronkőhidára és tájékoztatása szerint *Kálmán Adorral* való tárgyalása után engedélyt kért a velem való beszélgetésre. A soros ügyész Damjanovics legnagyobb meglepetésére kijelentette, hogy ezt a kérést nem teljesítheti, mert „Ujvárit tévedésből sajnos elbocsátották." Itt meg kell jegyeznem, hogy utólagos információm szerint a bennünket elbocsátó ügyész — úgy látszik közismerten több, mint humánus magatartása és cselekedetei miatt, — már nem képviselhette a főtárgyaláson a vádat. Hogy mi lett az ügyész sorsa nem tudom.

A cellák ablaksoraira pillantva távozásom előtt, boldogságommal arányban volt a keserű fájdalom és részvét érzete barátaimmal szemben. Különösen nem tudtam beletörődni *Kálmán Andor* barátom ott-tartásában, hiszen az ellenem emelt vádak összehasonlíthatatlanul súlyosabbak voltak.

Tizenöt órás út után éjjel 11 órakor érkeztem meg Pestre a fegyház autóbuszán a Margit körútra. Fedetlen fővel, Kossuth-szakállal tettem meg az utat Soprontól a fegyház elbocsátólevelével a zsebemben. Tétovázva álltam néhány percig a fogház siratófala előtt. Hová induljak? Nem tudom merre van családom, az uccán való járás telve veszéllyel. Úgy határoztam, hogy a Margitszigeti pontonhídon keresztül a Katona József uccában levő régi lakásom házának légóparancsnokánál, *Virág Mihály* pénzügyminiszteri tanácsosnál keresek szállást. Így is cselekedtem és éjjel 12 óra után kopogtam be a Katona József uccai kapun, ahová minden baj nélkül érkeztem meg. — A megtett úton izgalom fojtogatta a torkom, mit csinál, hol és merre van családom?! Ez a gondolat, ez a kérdés zakatolt agyamban szüntelenül. Attól a gondolattól fűtve, hogy perceken belül minderre választ kapok, rohantam végig az uccákon. — Megnyílt a Katona József uccai kapu előttem, ahol a házfelügyelőnétől *Pap Lajosnétól*, visszafojtott lélekzettel hallgattam a várva várt felvilágosítást családom helyzetéről. Megtudva, hogy idegen papírokkal jó helyen bújnak valahol, megkönnyebbült idegzettel indultam a lépcsőzetnek. *Virágné* és katonaszökevény fia: Laci, vendégszerető kedvességgel fogadtak. A reggeli órákban Laci fiú nagy örömmel vitte családomnak a hírt hazaérkezésemről, elhozta hozzám feleségemet, majd gyermekeimet, akiket a legnagyobb boldogságban ölelhettem magamhoz.

Megdöbbentő volt szegény feleségem leromlott fizikuma. Arcára rajzolódott az átélt izgalom minden fájdalma. Gyermekeim — úgy éreztem — ugyancsak mustrálják nagy súlyveszteségemet, ami a 25 kg-t is túlhaladta. Mariann és Gyuri okosak és magyarázat nélkül fel tudják fogni, hogy mi történt. Hogy apjuk aljas árulás áldozata és mindaz, amit távollétemben anyjuk kínos szenvedésein és saját tortúrájukon keresztül átéltek, magasztos célok jegyében történt. A fiatal emberpalánták szemeinek fénye büszke öntudatot árult el, tekintetükön keresztül érzem a vigaszt, hogy szívesen vállalták a mártíromság korai megismerését.

Mielőtt továbbmennék két fiatalember nevénél kell megállnom: Virágné fia, *Kummer László* tagtársunk az egyik, ki *Fisch* barátommal adott direktíva szerint pontosan hozta az Imrédy-pártban lefolyt tanácskozások, gyűlések anyagát és az ottani események híreit és terjesztette a földalatti újság példányait. Ezért

nem jár tőlem köszönet neki. Köszönöm azonban keserű és bizonytalan száműzetésem alatt nagyon magára hagyott családom iránt tanúsított gondoskodását, szökésük és bujtatásuk elősegítését. —

A másik fiatalember, áldott emlékű, megboldogult tagtársunk *Rafael (Raffay) István*, a Fővárosi Operett Színház igen tehetséges fiatal tagja. Gyilkos nyilas golyó végzett vele! Lelki szemeim előtt áll intelligens szép arca, amint lelkesen vette át és terjesztette a színházvilág berkeiben a „Szubme" által kibocsátott lappéldányokat. —

Egy napig élvezhettem a Katona József uccai jól kiérdemelt nyugalmat, mert váratlanul megzavarta a házat másnap hajnalban az a nagyszabású razzia, amely miatt hat órát voltam kénytelen az V-ik emeleten levő szárítófülkében megbujva tölteni. Eltanácsolásra úgy határoztam, hogy távozom innen is, mégpedig sürgősen! Még aznap este tíz órakor kísértettem el magam a katonai szolgálatból éppen szabadságon levő házfelügyelőmmel, az igen rendes és megbízható *Pap Lajossal* egy úgynevezett svéd védett házba, ahol a hátralevő időt egy kis konyhában nyolcadmagammal megbújva töltöttem. —

Ez az időszak sem volt veszélytelennek mondható. A nyilas banditák végvonaglása csak fokozta eszeveszett vérengzési vágyaikat. Már pergőtűzszerűen dübörögtek az ágyúk s ropogtak a kézi fegyverek a város utcáin, de ők kopók módjára szimatoltak a házakban és vérben forgó szemekkel, éjt nappallá téve, kéjes kielégüléssel használtak fel minden lehetőséget a polgári lakosság gyilkolására. —

Az anarchia, az életbiztonság valószínűtlensége általános vonatkozásban elérte mélypontját! Ebben a helyzetben pillantottam meg egy kora reggel, a havas utcára kipillantva az első orosz katonát, ki meghozta felszabadulásomat.

Hosszú időn keresztül nem kaphattunk hírt Sopronkőhidán sínylődő barátaink helyzetéről, és sorsáról. A felszabadulás napvilágra hozta az ottani tragédiák sorozatát. Megtudhattuk, hogy *Fisch Emilt* és *Topa Jánost* kötél általi halálra ítélték, *Dalos György* 15 évi fegyházbüntetésének kihirdetése után felőrölt idegzettel cellájában önkezűleg vetett véget életének, *Szilágyi Sándor* sorsáról pedig a mai napig sem tudok.

Halász Éva nem régiben tért haza Németországból, hova Sopronkőhidáról hurcolták, megrázó élményeit ismertette unokabátyjának, Fisch Emilnek a siralomházban vele együtt eltöltött utolsó órájáról. Ugyanis *Fischnek* utolsó kívánságát teljesítették azzal, hogy ezt az időt unokahúga társaságában tölthette. Áldott emlékű Emil barátunk férfias bátorsággal viselte el a nehéz perceket. Családjának jövőjéért aggódva, elveihez szilárdan ragaszkodva és azokat utolsó perceiben is öntudatosan hangoztatva, büszkén vállalta a mártíromság életet követelő áldozatát.

Kálmán Andor barátunk miután végigszenvedte a fegyház és az elhurcolás minden tortúráját, célba érkezett, de hazajövetele utáni negyedik napon sokat szenvedett nemes szíve megszűnt dobogni.

Felszabadulásom óta hat hónap telt el. Jegyzeteimben, „földalatti és feletti" emlékeimben kutatva szorongó érzéssel és fájdalommal állapítom meg, hogy vannak mártírjaink, kikről a nemzet — mulasztások következtében — nem vesz tudomást. Vádolnak e nevek:

Fisch Emil,
Szilágyi Sándor,
Dalos György

Kiknek érdeke, hogy munkájuk, harcuk, szenvedéseik feledésbe merüljenek? Kiknek érdeke, hogy a fegyház jeltelen sírjában porladó hős vértanúinknak még az emléke is elsikkadjon? Ők többet adtak nekünk, mint az életüket! Elsők között voltak, akik a szabadság zászlaját kibontották, mely alá állni olyan kockázat volt, amit vállalni akkor még — sajnos — kevesen mertek.

Szeretném felrázni bajtársaim és elvtársaim lelkiismeretét, beleharsogva a nagyvilágba, hogy vannak ennek a kis országnak még névtelen hős vértanúi, akiknek emléke szent, szelleme maradandó. Életük és tragikus haláluk örök emlékként kell hirdesse a szocializmus és demokrácia igazságát. Elmúlásuk nem maradhat jeltelen, nem sikkadhat el, mert az eszme, melyet Ők képviseltek, melyért életüket adták, győzött és örökké élni fog!

Az utat, melyet a »Szubme« maga elé tűzött, a lehetőségek determinálják. Ennek jegyében tekintünk a hatalmas Szovjetorosz birodalom felé barátságukat keresve és jóindulatú segítségüket kérve, mélységbe és posványba taszított országunk felemelésének érdekében.

Budapest, 1945. augusztus 1.

Ujvári Miklós.

Eredeti, géppel írt másolat. — OL Z 221. 67. csomó, 489. dosszié.

MARSI LÁSZLÓ—R. KIRÁLY IMRE

A GYULÁN TELEPÍTETT SZOVJET HADIKÓRHÁZ ÉS A MAGYAR LAKOSSÁG KAPCSOLATA (1944—1945)

1944. október hatodikán hatalmas ágyú- és aknavetőtűz indult meg és verte fel a hajnali csendet. Megkezdődött a hazánk felszabadításának első szakaszát képező debreceni hadművelet. A 2. Ukrán Front főcsapásmérő csoportosításába az 53. hadsereg, a 6. gárda-harckocsihadsereg és Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja tartozott.

Ezen csoporton belül a 6. gárda-lovashadtest lendült támadásba a Székudvar—Gyulavári—Gyula—Doboz—Vésztő—Darvas—Földes irányában.

Ez a támadás gyorsan áttörte a védelmet, főleg miután kivilágosodott az ég és így az egész front-légierő biztosítani tudta a földi csapatok harcát. (A szovjet légierő ezen csapatainak gépei ekkor napi 450 felszállást hajtottak végre!) A városban a harc már reggel 5 és 6 óra között eldőlt és hét órára az ellenállási gócok megszűntével minden elcsendesedett.[1]

„A tűzcsapás ereje és a roham meglepő hatása eldöntötte az első állásért folyó harc kimenetelét!" — írja Plijev tábornok, a Szovjetunió kétszeres Hőse.[2]

A felszabadított Gyula városa a legelső felszabadított megyeszékhely volt, nagyon sok intézménnyel és nagyon jól kiépült egészségügyi hálózattal. Így vetődött fel a frontparancsnokságban az a gondolat, hogy itt egészségügyi bázist lehetne kialakítani. A sebesültek számára akkor még csupán a szovjet katonai tábori kórházak nyújtottak elsősegélyt, s utána hátravitték a sebesülteket a város határain túlra.

Az elhunytak közül többen ideiglenesen nyertek nyugalmat gyulai területen, mivel később hamvaikat szülőföldjükre szállították vissza. Ugyancsak a város határain kívül kerültek elhantolásra az első vonalban elhunytak.

Még ezen napon, október 6-án, reggel fél nyolc felé az elöljárók, dr. Blanár László és Szikes Antal vezetésével, átadták a város kulcsait a felszabadítók parancsnokának, aki azonnal intézkedett is a város területének és lakosságának megóvásával kapcsolatban.[3]

Az 53. hadsereg részéről kijelölte az 57. lövészhadtest embereit, személyesen Osztasenko vezérőrnagy (akkor ezredes) felelősségével. Ők biztosították mindvégig a hatalmas hadsereg azon egységeinek menetét, melyek átvonultak városunkon a debreceni főirányba.

Maga a várost biztosító egység a fenti hadtest 228. lövészhadosztályának tag-

1 *Ölvedi Ignác:* A budai vár és a debreceni csata. Budapest, 1970. 115. o.
2 *Borus József:* Békés megye felszabadítása. H. n. é. n. 418. o.
3 Özv. Szikes Antalné visszaemlékezése 1982-ben. Szóbeli közlés.

jaiból került ki Jeszin vezérőrnagy (akkor még alezredes) parancsnoksága alatt.[4]

Ezen egységek mindvégig szem előtt tartották Malinovszkij marsall 1944. október 30-án kiadott parancsát: „Az ellenséget kivételes gyűlölettel kell ütnivágni, a békés lakosságot viszont az igazság fegyverével kell megnyernünk!"[5]

A fent említett egység adta első, ideiglenes városparancsnokunkat is, aki 18 beosztottjával együtt próbálta fenntartani a rendet és a fegyelmet. Ez a létszám viszont a nagytömegű csapatátvonulások miatt sokkal több rendészeti erőt kívánt volna. Ezért bevonták a rendfenntartó erők közé polgárőrségünket, akiket magyar és orosz nyelvű igazolvánnyal, továbbá karszalaggal láttak el. Ők mindig együtt mentek és főleg együttműködtek a szovjet katonai járőrrel.[6]

Október 12-én vette át az újonnan kinevezett parancsnok, Szamszonov százados a város parancsnokságának vezetését, aki egységével egyetemben nagyon részletes utasításokat kapott feladata végrehajtására. Elsősorban egységének létszámát az említett 18-ról 30 főre emelték. Ezek mind szovjet harcosok, részben belbiztonsági szovjet erők voltak. Ugyanakkor megerősítették a gyulai városi polgárőrséget is, sőt fegyverrel is ellátták őket. A városparancsnok mellé jólképzett tolmácsokat is beosztottak.[7]

A későbbi — kórházvárosi — jellegünk miatt megnövekedett magasabb szovjet katonai létszám magával hozta, hogy már november végére állandó katonai parancsnokot állítottak mind a megye, mind a város élére, az előzőt Zsázsa őrnagy, az utóbbit Kainov őrnagy személyében — természetesen megfelelő törzsapparátussal.[8]

Már 1944. október 11-én az Aradon székelő hadseregparancsnokságtól egy törzskari százados érkezett Gyulára, aki részletes felméréseket végzett egy hadikórház felállítása céljából.[9]

A felmérés ugyan megtörtént, de végrehajtási utasítás nem érkezett, mivel időközben megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. Remény volt arra, hogy Magyarország felelős vezetői megszüntetik a szovjetekkel szembeni ellenségeskedéseket, ezért csupán átmeneti hadikórház felállítása látszott célszerűnek, melyet ekkor nagyjából 5—600 főre terveztek.[10]

Az 1944. október 15-i Horthy-proklamáció nagy örömet keltett, de sajnos, csak nagyon rövid időre. A Szálasi-féle nyilas hatalomátvétel miatt valószínűnek látszott, hogy hatalmas ütközet fog kibontakozni a debreceni térségben. Így is lett, tehát már a hatalomátvétel utáni első napon, október 16-án megérkezett a parancs, melynek értelmében Gyula városát az egész tiszántúli körzet szovjet katonai kórházközpontjává jelölik ki.

A fenti határozat értelmében ezen a napon közölték a szovjet parancsnokság részéről Bagi Sándor akkori polgármesterrel, valamint dr. Blanár Lászlóval, hogy 24 órán belül biztosítaniuk kell a városban egy ezer fős befogadóképességű és felszereltségű kórházat.[11]

Ennek az első kórháztömbnek a helyiségéül az akkori József-laktanyát (ma szociális otthon), valamint az Erkel Ferenc Gimnázium épületét jelölték ki, pár környező házzal együtt. A polgármesteri hivatal ösztönzésére és felhívására

4 *M. V. Zaharov:* a 2. és 3. Ukrán Front hadműveletei Délkelet- és Közép-Európa felszabadításában. 1944—1945. Budapest, 1973. 430—437. o.
5 Három szabad évtized Gyulán. Tanulmányok. A gyulai Városi Tanács Kiadása, Gyula, 1975. 15. o.
6 *Dr. Marik Dénes:* Város a front mögött. Gyulai füzetek 1. sz. 1957.
7 Dr. Bereczki Sándornak, a Városi Tanács VB. ny. titkárának szóbeli közlése, 1982.
8 Három szabad évtized Gyulán, I. m. 15. o.
9 Uo. 22. o.
10 Dr. Werner Dénes körzeti főorvos (akkor kórházi orvos) szóbeli közlése, 1982.
11 *Dr. Marik Dénes:* Dr. Blanár László. Arcok a gyulai munkásmozgalomból c. sorozat. Gyula, 1971. 39. o.

17-én reggel a város lakossága meg is kezdte a nagytakarítást a kijelölt épületekben, berendezték azokat ágyakkal, bútorzattal, felszerelték ágyneművel, étkészletekkel és egyéb használati tárgyakkal.

Még ezen a napon, az esti órákban, a szovjet parancsnokság átvette az immár sebesültfogadásra alkalmassá tett épületeket, s másnap reggel már meg is érkeztek az első sebesültszállítmányok.[12]

Az első szovjet katonai és orvosi—ápolói személyzetet a 2. Ukrán Front részéről V. I. Vosztruhov altábornagy biztosította. A hatalmas harcok miatt ezt ki kellett bővíteni, így csatlakozott a 3. Ukrán Front részéről Sebutyin altábornagy személyzete is.[13]

Októberben és novemberben magyarokat csak mint karbantartókat, lakatosokat, takarítókat, fűtőszemélyzetet és konyhai dolgozókat —, egyszóval, segédszemélyzetet — alkalmaztak a szovjet katonai kórházaknál.[14] Ekkor még magyar egészségügyi dolgozó nem volt hivatalosan a kórháznál, elegendőnek bizonyult a saját személyzet.

A kórháztömb, majd valamennyi későbbi kórházblokk szovjet katonai parancsnoka egy Sz kezdőbetűs, de nagyon nehezen megjegyezhető és hosszúnevű orvos-alezredes (sebész) volt. Sajnos, további adatokat nem sikerült róla megszerezni azon kívül, hogy nagyon messzi tájékról került hazánkba. Ugyanakkor a fia is itt teljesített katonai szolgálatot, törzsőrmester (sztarsina) rendfokozatban. Ő nagyon jól értett, sőt — törve — beszélt is magyar nyelven. Így a beosztott magyar karbantartók és az egyéb segédszemélyzet, valamint a szovjet kórházi személyzet között főleg ő tartotta fenn a kapcsolatot.[15]

Sajnos, a tovább folytatódó harcok miatt egyre újabb és újabb kórháztömböket kellett még létesíteni.

Második tömbként került sor a Gyula városán kívül eső József Attila szanatórium és a Gyularemetei Gyógypedagógiai Intézet épületeire. Ezek akkoriban üresek voltak és egészségügyi felszerelésük (a röntgen, a műtő, az ágyak, és a mellékhelyiségek stb.) is érintetlen volt.

Október 20-ára szerveződött meg a harmadik tömb. A megyei Törvényszék épülete, (akkor polgári fiúiskola, jelenleg a 3. sz. általános iskola) majd az Államrendőrség épülete tartozott még ide. Ezen kórházi egységbe már valamennyi berendezést Aradról szállították ide. Sajnos a felszerelések nagy része erősen elhasznált volt és ezért elég sok magyar szakmunkást foglalkoztatott a berendezések, röntgen, -és egyéb elektromos készülékek javítása és karbantartása. Ezek a magyar munkaerők általában nem csak a gyorsan romló, állandóan csökkenő vásárlóértékű pénzben, hanem főleg terményekben kapták meg munkadíjukat. Kijárási kedvezményt és egyéb előnyöket is élveztek. Névre szóló igazolványokkal látták el őket, orosz és magyar szöveggel.[16]

Egy hét múlva a Kossuth Lajos úti és a Károlyi utcai iskolák (jelenleg az 1. sz. Általános Iskola és a román nyelvű iskola), valamint a mellettük levő Szalézi Intézet Fiúinternátusa (jelenlegi Pálffy Kollégium) épületeit rendezték be kisegítő, lábadozó osztálynak, vagy raktárhelyiségnek, az irodák számára pedig át kellett adni az Árvízmentesítő Társulat (jelenlegi Vízügyigazgatóság) épületeit.

12 Dr. Gyenge István ny. főorvos (akkor kórházi igazgató főorvos) szóbeli közlése, 1982.
13 *M. V. Zaharov:* i. m. 423—424. o.
14 Gácsi Mátyás szakoktató, gyulai lakos (akkor karbantartó festő) szóbeli közlése, 1981.
15 Ambrus János, a gyulai II. sz. Vízgépészeti Vállalat dolgozója (akkor elektromos- és röntgentechnikai szerelő) szóbeli közlése, 1982.
16 Gácsi Mátyás, Ambrus János és id. Bakonyi Mihály (utóbbi kórházi fűtő) közlése 1981 december és 1982 május között.

Eddigre az itt ápolt sebesültek és lábadozók létszáma már túlhaladta az 5000 főt!

Természetesen a már időközben feltöltött szovjet katonai egészségügyi létszám is túl kevésnek bizonyult. Így tehát az ápoláshoz már magyar vörös-, valamint zöldkeresztes ápolónőket és magyar, valamint német egészségügyi katonai személyzetet is alkalmazni kellett a sebesültek ellátása érdekében.

A gazdasági munkákra igénybe vett, de nem állandó magyar személyzetet általában élelmiszerben fizették. Az egészségügyi személyzet viszont ezen kívül rendszeres bért is élvezett, melynek kifizetése pengőben, valamint a szovjet hadsereg által kibocsátott — az államival egyenértékű — pengőben történt.[17]

November 15-re ki kellett üríteni a sebesültek részére az addig megkímélt megyei kórházat is. A polgári betegeket egyrészt a volt Almásy-kastélyba (jelenleg az állami gondozottak bölcsődéje) — másrészt a Kárpát utcai gyermekkórház épületeibe telepítették át.[18]

A Megyei Kórház a kiürítés utáni legelső napon már több, mint 1500 sebesültet fogadott be!

A sok betegellátó központ sok melléképületet is igényelt: a budapesti harcok kezdetekor kórháznak és melléképületnek kellett berendezni magát a Megyeházát, a Pénzügyigazgatóságot és a Postaigazgatóságot (jelenleg Városi Tanács, MNB, Posta) is.

Decemberben — a budapesti csata kezdete után — csatolták a meglevő tömbökhöz a zsinagógát (jelenleg (Zeneiskola), a Polgári Kör épületét (most Jókai Mór Kultúrház), a Gőzfürdőt, a Csendőrlaktanyát és még kb. 50 házból kellett a lakosságot kitelepíteni raktárak, irodák és műhelyek céljaira.

A budapesti harcok után még a fentiekhez csatolták a Társadalombiztosító Intézet épületét (jelenleg SZTK Rendelőintézet) és végül a Vízügyigazgatóság összes melléképületét.

Ebben az időben Gyula város belterületi lakossága már alig haladta meg a 14 000 főt, viszont az itt ápolt szovjet katonák létszáma meghaladta a 18 500 embert![19]

Az élelmezés, tüzelőanyag és egyéb szükségleti cikkek tekintetében szükségessé vált immár nem csupán a megye, hanem a város lakosain kívül az egész Tiszántúl, sőt a szovjet hadsereg részéről is a támogatás kérése!

A megye tiszti főorvosa — dr. Blanár László —, a Kommunista Pártszervezet egyik alapító tagja irányította a szervező munkát a nehézségek leküzdésében. Így jelzi jelentésében, hogy: „... csak karácsonyra javult annyira a helyzet, hogy lehetővé vált a tisztviselők és az ápolók részére a fizetés kiutalása. Igen nagy hiány van a cukorban és egyes gyógyszerekben — pl. insulin, kötszerek, főleg gaze-ban."[20]

Személyes közbenjárására e gondok leküzdéséhez elsőnek a szovjet katonai szervek nyújtottak segítséget, miután kissé nagyobb ellátmányt kaptak.

1945-ben a harcok már súllyal a Dunántúlra helyeződtek át, és Gyulától nyugatabbra is több kórházközpont létesült, így lassan kevesebb és főleg nem túl súlyos sebesültet kellett csak Gyulán a továbbiakban ápolni.

Ezért lehetővé vált az, hogy előbb az intézmények épületeit, majd később fo-

17 Sali Ilona ny. kórházi dolgozó, gyulai lakos közlése, 1981.
18 Dr. Gyarmati István főorvosnak a gyulai kórházközpont akkori igazgatójának közlése, 1982. A kórházakra vonatkozó adatok: Három szabad évtized Gyulán. I. m. 22—23. o.; továbbá *dr. Marik Dénes:* i. m. 40—41. o.
19 Dr. Bereczki Sándor közlése.
20 Békés megyei Levéltár, Békés Vármegye közigazgatási főnöki iratok, 385/1945. Közli: Békés megye 1944—45-ben. Tanulmányok. Békéscsaba, 1975. 175. o.

lyamatosan a városi hivatalos épületeket is sorban kiürítsék és azokat, eredeti rendeltetésüknek megfelelően visszaállítva, ismét polgári célokra hasznosítsák.

Budapest felszabadulása után, az ottani sok és megfelelő egészségügyi — illetve annak átalakítható — középület berendezése következtében a gyulai centrumnak is csökkent a megterhelése.

Az 1945. február 25-i polgármesteri jelentés szerint már csak valamivel több, mint 7000 sebesültet ápoltak Gyulán.[21]

Bár városunk az 1944-es október 6-i frontális támadás mellékirányában feküdt, ennek ellenére már ezen a napon is több sebesülés és haláleset történt — természetesen mindkét fél részéről.

A gyorsan távolodó frontvonal után már a hadtápszolgálatra tartozott az elesettekről való gondoskodás. Így az első napról eléggé kevés adat maradt fenn, de ezek egybehangzó véleményeken és szemtanúk elbeszélésein alapulnak.

Városunkban akkor már reguláris katonai erők nem állomásoztak, csupán a visszavont határvadász-zászlóalj egy — csökkentett létszámú — szakasza. A hatalmas erejű, tüzérséggel és légi erőkkel támogatott — támadás elől ők is visszavonultak.

Az előrenyomuló szovjet erők egységei sebesültjeiket és halottaikat azonnal hátraszállították, a határon túlra. Kivételt képezett kilenc deszantos lövészkatona, kik az erőszakos felderítés folyamán a kétegyházi út elágazásának környékén haltak hősi halált, s ezeket ideiglenesen ott is temették el. A későbbiek folyamán — nem oly hosszú idő múlva — őket is kihantolták és valószínűleg szülőföldjükre szállították vissza.[22]

A. M. Noviscsenko gárda-főhadnagy a 6. lovashadtest egyik századparancsnoka volt. Egysége élén lovagolt másodmagával, mikor egy közeli aknarobbanástól lova megriadt, oldalra kiugrott és aknára lépett. A robbanástól a tiszt életét vesztette és többen megsebesültek.[23] A gárda-főhadnagyot még aznap este katonai tiszteletadással temették el a Kossuth Lajos téren. Sírját vörösre festett kis obeliszk jelölte ráerősített kis márványtáblával egészen addig, míg végső nyughelyére, a jelenlegi temetőbe nem kerültek hamvai.

A debreceni csata kibontakozásával a hadikórház-központ immár totális működésével egyéb vonatkozásaiban is sajnálatosan megváltozott a helyzet. Ez a változás azt jelentette, hogy a kórházak körletéhez lehetőleg közel eső helyen kellett az ideiglenes temetőhelyeket kijelölni. Kezdetben ilyenek nem voltak, így pl. egy repülő-tisztiiskolás növendéket valamint a vele együtt lezuhant ejtőernyős felderítő őrmesternőt a jelenlegi Szupermarket előtti téren temették el. Nagyobb létszámra szóló temetkezési helyként jelölték ki a Szentháromság temetőt a hősi halottak ideiglenes nyughelyéül. Ez jóval több, mint harminc főre volt tehető. Így a város sok helyén fordultak elő katonasírok, s volt közöttük több olyan is, melybe nem csak egy halottat helyeztek el: a mai Csigakert előterében több hősi sír, a Kastélyparkban — mely szintén kórházblokk volt — több, mint harminc elesett, s a vele szemben levő, jelenleg is üres gyepes területen, a Vár előtti térségben szintén legalább ugyanennyi katona lelte ideiglenes nyughelyét.

A sebesülteket, mikor Gyulára hozták őket, természetesen külön kórházblokkban helyezték el. Ezt az elhelyezési elosztást maga a parancsnok orvos-alezredes végezte, ki minden sebesült fogadásánál személyesen ott volt. A se-

21 Három szabad évtized Gyulán. I. m. 24. o.
22 Dr. Bereczki Sándor közlése.
23 Serbán István és Hajdú Mihály gyulai lakosok (egykori leventék) személyes élményei. Szóbeli közlés, 1982.

besülés milyenségének, a súlyosság fokának megfelelően szállították a katonákat a különböző szakorvosok alá tartozó blokkokba, osztályokra. Így külön kórházi részlegek foglalkoztak a fejsérülésekkel, a láb, a kar, gyomor és nem utolsósorban az égési sérülésekkel, valamint a légnyomásos sebesültekkel.[24]

A szállítás közben elhunytakat rögtön továbbszállították a határon túlra. A szállításokat, amennyiben vasúton érkeztek a sebesültek, egyrészt a városi, akkor még működő kisvasút, de nagyobbrészt katonai kétlovas országos járművek bonyolították le. A tehergépkocsikkal érkező sebesülteket erre a célra átalakított szovjet gyártmányú, fa kocsiszekrénnyel ellátott, nyolc hordággyal, illetve fekvőhellyel berendezett, vöröskeresztes jelvénnyel és külön zászlóval megkülönböztetett járművek hozták.[25]

A legnagyobb számú halottat magába foglaló ideiglenes jellegű szovjet katonai temető a jelenlegi 1919-es hősi emlékmű terén (akkoriban teljesen üres terület), a Mogyoróssy-könyvtár előtt volt. Egy szintén több elesettet befogadó temetkezési hely a Groza-park területén helyezkedett el.[26]

A sírhelyek megjelölése egységesen történt. A szovjet hadtápszolgálat egyforma kis vörös gránit — későbbiekben műkő — oszlopokat állított fel. Ezeknek a csúcsából laposacél nyúlt ki, melyre szegecseléssel, vagy forrasztással ötágú, vörösre festett csillagot erősítettek. A tiszteknél a csillag a felső két vízszintes ágig felnyúló, félkör alakú, szimbolikus babérkoszorúval volt megkülönböztetve. Az obeliszkekre két csavarral, vagy süllyesztett fejű nagy szeggel illesztették fel előbb a márvány, később a műkőtáblát, melyen az alant nyugvó családnevét, esetleg rendfokozatát, valamint a halálozás dátumát tüntették fel orosz nyelven, cirill betűkkel. A betűket a bevésés után fekete festékkel húzták ki.[27] Maga a kis obeliszk négyzetes alapú csonkagúla, a teteje pedig teljes gúla volt. Magassága 80 centimétertől 120 centiméterig terjedt. Ezekből, sajnos, nem sikerült felkutatnunk megmaradt példányokat, s így csak a szemtanúk leírására támaszkodhattunk.

Az ideiglenes nyugvóhelyekre való temetés általában a késő délutáni órákban történt. Magát a sír megásását, a díszkíséretet és minden ceremóniát a szovjet egységek biztosították.

A temetések díszsortűzzel értek véget. Hivatalos személyiségek magyar részről ezen temetéseken nem vettek részt, csak a város lakosai.[28]

A Szentháromság temetőn kívül a szovjet parancsnokság más, hivatalos temetkezési helyet nem vett igénybe. Így a többi ideiglenes jellegű katonasír nyílt területen helyezkedett el.

Még 1944-ben november 20. környékén kezdődtek meg a szovjet katonai parancsnokság által elrendelt exhumálások.

Amennyiben a hősi halott igazolásai alapján vagy bajtársainak, esetleg közvetlen barátainak, honfitársainak segítségével sikerült kideríteniük az illető lakóhelyét, a holttestet koporsóban elszállították. A szállításban a 2. Ukrán Front hadtápszolgálata részéről kivezényelt alegység vett részt, erre a célra alkalmazott tehergépkocsikkal, majd a román határon túl vasúttal. A vasútra való

24 Özv. Csomós Józsefné Szücs Erzsébet ny. kórházi nyilvántartó közlése, 1981.
25 Ambrus János közlése.
26 Dr. Bereczki Sándor, Ambrus János, Gácsi Mátyás és dr. Kardos György (utóbbi Gyula Város akkori főjegyzője) közlései, 1981—82.
27 Mogyoróssy István kőfaragó mester (a történtekkor apjánál kőfaragó inas) gyulai lakos személyes élményei alapján. Szóbeli közlés, 1981. Ugyanerről Gál András nyugdíjas gyulai lakos, egykori kinevezett „városgazda" visszaemlékezése, 1982.
28 Mogyoróssy István, Ambrus János, valamint Hegedüs József (utóbbi abban az időben városi szolgálatban állt alkalmi munkás, jelenleg ny. földműves) közlései alapján, 1981—1982.

elhelyezés után a gépkocsik visszatértek. Ebben a munkában összesen öt teherautó vett részt, de ezekből 2—3 darab mindig javításon volt.[29]

Az azonosítási munkákban nagy részt vállalt magára a Vöröskereszt és Vörös Félhold Társaság, melynek több kádere állomásozott Gyulán. Ez a létszám változó volt, de 3 főnél soha nem volt kevesebb. Munkájuk körülbelül 1945 júniusáig tarott, mikor — más feladatot kapván — elhagyták városunkat. Parancsnokuk Sztukalov kapitány, majd a tolmácsként is szereplő és sokáig Gyulán tartózkodott összekötő tiszt, Mátyás László főhadnagy (később százados) volt.[30]

Azokat a szovjet hősi halottakat, akik városunkhoz aránylag közeli területeken laktak (az ukrán, belorusz, moldvai köztársaságok polgárait), lakóhelyükre, szülőföldjükre szállították vissza. Nem tehették meg viszont ugyanezt a 6. lovashadtest egységeiben szolgáltakkal, akik Rosztov környékéről származtak, sem a taskenti és tbiliszi lakosokkal.

Ebből adódik, hogy városunk véglegesen kialakított szovjet hősi temetőjében a nagyarányú halálozási létszám ellenére is csupán azok nyugszanak, akik vagy a harcok elején haltak hősi halált, vagy származási helyük túl távoli, esetleg ismeretlen volt.

Az utolsó, nálunk végső nyughelyet lelt két katona halálozási dátuma március 24. A balatoni csatákban sebesültek meg. Mindketten március e napján hunytak el kórházunkban, s ezzel a két harckocsizóval zárult le végleges temetőnk halottainak hosszú listája. N. Sz. Makarov és G. D. Potacsenko vöröskatona az az utoljára nálunk elhelyezett két hős, akinek hamvait, nagyon távoli szülőhelyük miatt, már nem vitték el.[31]

Városunk a front tovavonulása miatt veszített egészségügyi központi jellegéből, mert ezek után csak állandóan csökkenő létszámú és nem oly súlyos állapotú sebesültek kerültek Gyulára.

Az egészségügyi helyzet úgy alakult, hogy ezek után inkább csak az utókezeléseket, a lábadozók roborálását végezték. Február végére, március elejére már nagyobb létszámú személyzetet is továbbirányítottak, egyrészt a budapesti körzetbe, másrészt a Dunántúl egyes egészségügyi körzetei, kórházai felé. Így a 3. Ukrán Front egész hadtápszemélyzetét — beleértve természetesen az egészségügyi szolgálatot is — Balassagyarmatra vitték, majd később Székesfehérváron állomásoztatták. Kisebb részük Veszprémbe került, az ottani katonai és polgári kórházakba.[32]

A létszám csökkenésével együtt járt az egyes kórházblokkok felszámolása és az épületek, valamint segédépületek visszadása polgári célokra. Május hónapban megközelítőleg 820—860 főre csökkent az ápoltak létszáma. Oka az volt, hogy a szovjet katonai parancsnokság a szállítható sebesülteket folyamatosan visszavitte hazájukba, s újabb sebesültszállítmányokat, a hosszú utánpótlási vonalak miatt, csak eléggé ritkán, hetente egy alkalommal kaptunk. Ezek olyan sérültek voltak, akik a rövidebb utakat ugyan elbírták, de egy hosszú, napokig tartó utazás végzetes lehetett volna a számukra. Ilyen sebesültek részére tartalékolták a harcok végére a Szanatóriumot és a gyularemetei iskolát, melyek városunk határain kívül voltak.

A sebesültek fogadása a beérkezésektől függően történt, előzetes kiértesí-

29 Ambrus János, valamint Baki Imre autószerelő kisiparos visszaemlékezései, 1982.
30 *Dr. Marik Dénes:* i. m., valamint özv. Csomós Józsefné visszaemlékezései, 1981.
31 Sali Ilona ny. kórházi dolgozó, dr. Kardos György nyugdíjas és Tölgyesi Mihály nyugdíjas (egykori városi anyakönyvvezető) közlései, 1981—82.
32 Dr. Szűcs Jenő ny. honvéd orvos-alezredesnek, az egykori veszprémi Lazarett hadikórház volt parancsnokának visszaemlékezése. Budapest, 1981.

tés után, általában kora délután. A továbbszállításra mindig késő délután, vagy éjjel került sor.

Az 1945. május 11—12 közötti éjszaka — nyilván egy előzetesen kapott parancs értelmében — Gyula, mint kórházi központ, megszüntette működését. A szovjet alakulatok teljesen kiürítették a még utolsóként használt kórházépületeket, s reggel 8 órára az őrségeket is visszavonták előlük. A város vezetősége délelőtt szóbeli tájékoztatást kapott s így valamennyi épületet újra polgári kezelésbe lehetett venni.[33]

A szovjet katonák is eltávoztak, csak a parancsnokság és törzse maradt városunkban. Ők a Városi Rendőrkapitányság épületében voltak, ahol addig is tartózkodtak. Így tudott együttműködni a szovjet és a magyar hatóság is minden esetben, az akkor elérhető legjobb körülmények között.

1945-ben az ittmaradt szovjet törzs a békéscsabai hadtápszolgálat bevonásával megkezdte a katonai exhumálásokat, de csak azon sírok vonatkozásában, melyekben a hazánkhoz közeli, tehát elég rövid idő alatt elszállítható holtak nyugodtak. A tőlünk távol lakó elesettek sírhelyeit nem bolygatták akkor meg, hiszen hazaszállításuk akkor lehetetlen feladat volt. Ezeket az exhumálásokat délutánonként végezte egy szovjet katonai alakulat, s a tovaszállítás is szovjet katonai tehergépkocsikon történt, előttünk ismeretlen végső nyugvóhelyük felé. Ugyanakkor viszont kisebb síregyütteseket érintetlenül hagytak.[34]

A háború befejezte után viszont, lassan, alkalom nyílt arra is, hogy az egy nemzetiségű elesettek számára egy központi temetőt létesítenek. Így alakult ki külön-külön az egyes városokban a szovjet, bolgár, román, angol, amerikai, jugoszláv temetők hosszú sora. Ennek az adta különleges jelentőségét, hogy nemzeti kegyhelyek is kialakulhattak, továbbá az, hogy a hozzátartozók leróhatták kegyeletüket szeretteik sírjánál.

Városunkban a szovjet hősi temető kialakításának végső megoldása már 1945-ben felvetődött, a hivatalos utasítás és engedélyezés hiányában azonban létrehozása csak 1946-ban kezdődött el: ekkor indult meg az „áthelyezési eljárás", vagyis hogy valamennyi szovjet hősi halottat egy közös, központi temetőben helyeztek el.

Első lépésként megfelelő területet kellett erre a célra biztosítani, mely eléggé nagy és tetszetős is. Ezt a tereprészt találta meg Zsázsa és Kainov őrnagy a temető jelenlegi helyén, a Nagyváradi úton.

Ez a terület a Gyula—Miklósvárosi Görögkeleti Egyház területét képezte. Könnyen megközelíthető, áttekinthető telek a református temető oldalánál, ráadásul abban az időszakban a város tulajdonában volt, mert 1943-ban az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter központi utasítása értelmében lefoglalták a területet — az illető egyházközség irattárával, pénztárkönyvével együtt — s valamennyi nemzeti egyház működését betiltották.[35]

Azokban a napokban a területfoglalásra vonatkozóan hivatalos szerződés nem készült, csak jóval később. Csige Varga István — a szovjet hadseregparancsnokság által elfogadott megyei közigazgatási főnök — aki 1944 végétől rendelkezett ezzel a megbízatással, kizárólagos érvényességűnek jelentette ki az előző kormány által jóváhagyott törvényeket.[36] (Az 1947. XIX. sz. tc. e terület városi tulajdonul való megszerzését írta elő.) Végül a 8852-es telekkönyvi betét alatt

33 Dr. Bereczki Sándor, Gácsi Mátyás, özv. Csomós Józsefné, továbbá Sipos István ny. kórházi tisztviselő (a történtek idején a polgármesteri hivatal tisztviselője) közlései, 1981—1982.
34 Ábrahám István ny. honvéd alezredes, volt városi kiegészítő parancsnok közlése, 1981.
35 Mészáros Tivadarnak, a görögkeleti egyházak magyarországi vikáriusának szóbeli közlése, 1982.
36 Csige Varga István szóbeli visszaemlékezései és levelezése. Utóbbi személyi tulajdonban, 1981.

a magyar államra szállt a Gyula Város Tanácsa kezelésében levő, 1118 négyzetméteres alapterületű, szovjet hősi temető.[37]

A szovjet katonai parancsnokság 1946 telén — többek szerint november 6-án — helyezte örök nyugalomra katonai tiszteletadással első három hősi halottját nagyon sok gyulai lakos és több városi vezető jelenlétében: Noviscsenko főhadnagyot, E. F. Tyeremeckája ejtőernyős őrmestert és Sz. M. Kornyejcsuk gárda-őrnagyot; az őrmestert fehér, a két tisztet fekete koporsóban.[38]

Ekkor a temetőt még közönséges drótkerítés vette körül. A sírjelek is a már előzőekben leírt obeliszk-szerű vörös oszlopok voltak.

A temető hivatalos kijelölésével együtt járt az egyeséges emlékoszlopok elkészítése is. Erről szintén a szovjet katonai parancsnokság intézkedett.

Dallos Ferenc polgármester és egy „magas, vékony, sápadtarcú szovjet őrnagy" (Kainov őrnagy), együtt keresték fel a legnagyobb kőfaragó és sírköves műhely tulajdonosát, id. Mogyoróssy Istvánt. Egységes és időálló sírköveket, valamint emlékművet rendeltek. Mivel id. Mogyoróssy Istvánon kívül még két sírköves volt a városban a kenyérkereset miatt a munkát Mogyoróssy megosztotta velük.

Az állandóan fokozódó infláció miatt a bért Kainov őrnagy morzsolt kukoricában javasolta megfizetni. A későbbiekben is ez maradt az alapbér. Mivel egyik kőfaragó sem ismerte a cirill betűket, felfogadták Forgách címfestőt is, és az ő segítségével készültek a feliratok. Elsőként egy szovjet katonai tolmács (Harkovban volt tanító) írta le nyomtatva a neveket, ezeket a címfestő átmásolta egy nagyobb papírra, melyről indigóval nyomták át a betűket a kövekre. A szovjet tolmács helyett gyakran egy itteni fűszeres orosz származású felesége segédkezett.

Az exhumálások meggyorsulásával a sírkövesek munkája is megszaporodott. Gyakran éjjel is dolgozniuk kellett a sírköveken és az emlékművön. Előfordult, hogy ilyen éjszakai munkák során a szovjet tisztek ellenőrizték munkájukat, előrehaladásukat (Sztukalov és Mátyás kapitány). Nagyon gondosan ellenőrizték a feliratokat, két alkalommal utána kellett vésni a sírköveket.

Ellenőrzéseink során a tisztek a dohányt, vagy cigarettát „prémiumként" adták, de nagyon gondos munkát követeltek cserében.

Az egyes sírok oszlopára erezett, a tömegsírok oszlopára csak körvonalazott csillagot kellett kivésni.[39]

Valamennyi síremlék alapanyaga műkő, két vastagságban. A vastagabb, alsó rész az alapzat, 80—90 centiméter magas, a felső — a feliratos — rész magassága megközelítőleg 120 centiméter. A felső rész timpanonos lezárású.

Utolsó fázisként került sor magára, a temető középpontjában elhelyezkedő emlékoszlopra.

Míg az egyszerű sírjeleket a város emberei helyezték el, az emlékoszlopot maguk a kőfaragó mesterek és beosztottjaik állították fel. Akkor a sírok még nem voltak a jelenlegi, lebetonozott állapotukban, de nagyjából már kirajzolódott a temető jelenlegi képe.[40]

Az exhumálásokra a megbízatást Hajdú István, a Szentháromság temető gondnoka kapta meg a katonai parancsnokságtól, illetve a városi elöljáróság-

37 Az említett törvénycikk előírja ... a szovjet-orosz katonai hősi temetők céljaira szolgáló területeket, — amennyiben azok nem közterületek, — a város köteles tulajdonul megszerezni."

38 Sok szemtanú egybehangzó visszaemlékezése. Majdnem valamennyi temetésnél jelen volt Szabó Sándor, volt partizán, jelenleg nyugdíjas, Gyula-Máriafalvi lakos. Szóbeli közlés, 1982.

39 ifj. Mogyoróssy István kőfaragó mester, valamint Góg András kőfaragó mester (akkoriban Mogyoróssynál inas) továbbá idősb Gróh András, ny. kőfaragó mester visszaemlékezései. Szóbeli közlések, 1981—82.

40 Mogyoróssy, Góg András, valamint Csőke István kőfaragósegéd helyezte el egy kőműves segítségével.

tól. A sírgödröket a város napszámos emberei előre kiásták, előkészítették. E munkát gumicsizmában, gumikötényben, gumikesztyűben végezték. Egy hősi halott végső pihenőhelyre való szállításáért a város 50 pengőt fizetett, amelyben a fenti munkák bennfoglaltattak. A végső elhantolások a szovjet katonai parancsnokság és a város vezetőségének kijelölt képviselői előtt történtek, természetesen nagyszámú helybeli lakos érdeklődő jelenlétében.[41]

1946 végén a Városi Polgármesteri Hivatal kinevezte Gál András városgazdának, vagyis az összes kertészeti és városépítési ügyek vezetőjének, majd később igazgatójának. Legelső feladatául kapta a szovjet hősi temető rendezését.[42]

Elsősorban magát a területet, a parcellákat kellett rendezni, miközben még nagyban folytak az áthelyezések és így a sírok száma nőttön-nőtt. A területhatárt azonban már nagyjából végleges formájában lehetett rendezni: „... 41× 26 m területű területen fekszik... Kerítése téglaalap és a lábazati falakon téglaoszlopok közötti sodronyszövetháló. Falak, oszlopok hézagolva, s betonfedlappal ellátva. Rácsos vaskapu bejárat."[43]

Noha ez a jelentés 1949-es, a kerítést és kapuzatot kivéve még mindig nem a teljes, mai képet mutatja.

A parcellák kijelölése után a virágosítás is nagy gondot jelentett akkor: az Almássy-kastélyból, Póstelekről hoztak szánkókon tujákat, tiszafákat és borókafenyőket. A sírokra örökvirágzó szimpla piros rózsákat ültettek. A sírtáblák ideiglenes keretéül járdapallókat alkalmaztak.

Az előzőekben tárgyaltak szerinti állapotokat Békés vármegye Alispánjának jelentése rögzíti (pontos elhelyezési részletekkel — fényképmellékletekkel egyetemben).

Ekkor még csak 16 egyes sírt és 7 közös sírhelyet jelöltek meg. Ezeket műkősírjellel jelölteknek írja le a jelentés.

A temetők végleges kialakításával kapcsolatosan új helyzet állt elő, amikor az új előírás szerint 1949. május 1-ig az ország egész területére vonatkozóan rendbe kellett hozni a Szövetséges Hatalmak elesettjeinek emelt emlékműveket, valamint a sírkerteket is. Pontosan, név- és szám szerint, kategorizálva.

Erre azért volt nagy szükség, mert sok-sok hősi halott özvegye, árvája, szülője kereste hozzátartozói sírhantját. A Vöröskereszt és Vörös Félhold segítségével így le tudták róni kegyeletüket szeretteik iránt, s egyben megismerhették azt az országot is, melynek felszabadításáért gyermekük, férjük, vagy hozzátartozójuk az életét áldozta. Különösen nagy fontosságú volt ez nálunk, ahol a Tiszántúl felszabadítása során a lakosság felszabadítókként fogadta a szovjet hadsereg harcosait, és a lehető legjobb bajtársi és főleg baráti kapcsolatok kötődtek a magyarok és a szovjet harcosok között.

A temető kialakítására Gál András városgazda ekkor már nem csupán szabad kezet, hanem anyagi és munkaerő-segítséget is kapott.

Miután a hely adott volt, vagyis a telekhatáron túl terjeszkedni nem lehetett, a szovjet katonai parancsnokság engedélyezte, sőt szorgalmazta a közös sírba való temetést. Erre pontos terv született, s a parancsnokság részéről elő-

41 Az exhumálásokra a megbízást a várostól Hajdú István, a Szentháromság temető akkori gondnoka kapta, s azokat későbbi vejével, Serbán Istvánnal, valamint Kővári Istvánnal és annak fiával hajtotta végre. Utóbbiak a református újtemető gondnokai voltak. Serbán István gyulai lakos, csoportvezető szóbeli közlése. 1982.

42 Gál András egykori városgazdának (jelenleg a gyulai Kertészeti és Városfejlesztési Vállalat ny. igazgatója) szóbeli közlése, 1982.

43 Békés vármegye alispánjának jelentése. Iktatószám 6.875/1949. Békés megyei Levéltár, Főispáni Levéltár, 81/95/—1949. sz.

re kijelölték azon ideiglenes nyughelyeket, ahonnan majd, a sorrend alapján, végső nyughelyükre temethetik az elesetteket.[44]

Így született meg az az egyedülálló sírfelirat, melyre, tudomásunk szerint, a gyulai hősi temetőn kívül tömegsírok esetében nincs példa.

A legutolsó sorban egy tizennégy hősi halottat magába foglaló sír felirata magyar nyelven állít emléket Dudarev elvtársnak, aki nagyon sokat tett városunk nyugalma, biztonsága érdekében. Mivel a végső temetőhely-kialakítás folyamán a sírok lábazatát betonnal töltötték fel, az utolsó sor nem olvasható. Maga az eredeti szöveg így hangzik: Dudarev elvtársnak a gyulai hálás lakosságtól. (A név cirill, a szöveg latin betűkkel és magyarul vésve.)[45]

Dudarev városunk belbiztonságának felügyelője volt, állomány szerint a „zöldsapkások"-hoz, vagyis a VCSKA-hoz tartozott. Tulajdonképpeni feladata a szovjet katonák magatartásának, fegyelmének ellenőrzése volt. Magas, megtermett alakjával maga volt a katonai szigor. Ha néhanapján a katonák részéről túlkapások fordultak elő a moziknál, a szórakozóhelyeken, csak bement, összevonta a szemöldökét és csípőre tette a kezét. A renitenskedők nyomban elhallgattak.[46]

Dudarev elvtárs általában csak sima bőrkabátban, rendfokozati jelzések nélkül járt. Mikor nagyritkán köpenyben volt, a vállapján 3 csillag fénylett, (tehát valószínűleg főhadnagy volt).[47]

1944 decemberében egy pár szökött katona (idegen nemzetiségűek és magyarok vegyesen) garázdálkodott Gyula külterületén az egyik tanyán. Egy szomszéd kihívta a rendészetet, velük Dudarev elvtársat. A tűzharcban valamennyi szökevény életét vesztette, de ugyanakkor halálosan megsebesült a rendészeti erők parancsnoka is.

Miután hosszú időn át hiába keresték családját, hozzátartozóit, a szovjet katonai temetőbe való átszállításakor csupán közös sírba kerülhetett. Emlékét azonban a sírfeliraton megörökítették.[48]

Közben lassanként kialakult a temető mai formája. A kerítéslábazatot megemelték, a kerítéselemeket merevítőkkel is ellátott keretbe foglalták. A főkapu két oszlopának tetejére felhegesztették a régi emlékműveken meglevő, laposacél szárra erősített csillagokat, s ugyanilyent helyeztek el a bal kapu közepére is.

A legnagyobb változás akkor történt, mikor az új síremlékek teljes elkészülése után eltávolították az ideiglenes — még a szovjet hadsereg által biztosított — emlékműveket, a már többször említett vörös műkőoszlopokat, s az alapzatokat is feltöltötték. Ez előtt a sírdombok külön-külön is láthatók voltak.

Az eredeti terv szerint mintegy 35—50 centiméterre magasították fel a hantokat a földtől. Ezeket most egy magasságba hozták, oldalaikat lapos, egyenlő magasságú faragott kővel borították, befedték. (Így került Dudarev elvtárs sírfeliratának utolsó sora az alapzat alá.)

A sírok között vezető utakat, sírközöket vörös alapú söder borítja. A sírokra

44 Sipos István, Serbán István, valamint dr. Tóth Ferenc a gyulai Városi Tanács VB. igazgatási osztálya vezetőjének szóbeli közlései 1981—1982.

45 id. Gróh András ny. kőfaragómester, 84 éves gyulai lakos visszaemlékezése.

46 Kincses Alajos szakoktató, gyulai lakos, Ambrus János és Serbán István visszaemlékezései 1981—82.

47 A 46. lábjegyzetben megnevezettek, továbbá Mészáros Lajos ny. kórházi röntgentechnikus, gyulai lakos közlései, 1982.

48 Roxin György és felesége (Gyula—Nagyökörjárás külterületi lakosok) nyugdíjas földművesek közlései, 1981. A felirat megrendelését Dallos Ferenc polgármester adta ki id. Gróh András ny. kőfaragó mester emlékezete szerint. A megkeresésre vonatkozó részletekre hivatalos iratokat nem találtunk, de a járási Vöröskereszt titkára, Novák Mátyás, elődjének elbeszéléseiből emlékezett rá.

folyton nyíló rózsákat telepítettek, s az egész kertet örökzöld fák a már említett borókák és tuják szegélyezik.

Ezóta a rendezés óta a gyulai szovjet temető nem változott. Az emlékmű a terület középpontját uralja, rajta orosz nyelvű díszes felirat, valamint — külön márványtáblán — magyar nyelven készült írás őrzi a hősök emlékét.

Az oszlop előtt, a bejárattól jobbra és balra kilenc-kilenc sírkő magasodik, egy-egy közös keretbe befoglalva. Ezek alatt nyugszanak a szovjet hadsereg katonai tiszteletadással elhantolt egyéni hősei, közöttük az előzőekben megemlítettek is. E sorban vannak a tisztek, parancsnokok egyes temetéssel földbe helyezett hamvai. Közöttük található a névtelen hősök sírhantja, mely alatt — a felirattal ellentétben — nem egy, hanem négy szovjet tiszt és tiszthelyettes alussza örök álmát.[49]

Az emlékmű két oldalán jobbra és balra két-két sorban már többes síremlékek találhatók, minden egyes parcellában három obeliszk áll.

Végezetül, az emlékmű háta mögött, mintegy a temetőkert lezárásaként, egy hosszú közös parcella húzódik, kilenc síremlékkel.

Munkánk összesített eredményeképpen megállapítható, hogy a gyulai szovjet hősi temetőben 39 egyéni és tömegsír van, melyekben 247 elesett nyugszik. Közülük négynek a halálozási dátumát utólag nem tudtuk megállapítani, csak nevüket és rendfokozatukat. Négyen mindvégig teljesen ismeretlenek maradtak.

Eltérés mutatkozik viszont az előzőekben idézett főispáni jelentés, valamint az anyakönyvi kimutatás és a tényleges, tanúk által közölt adatok között:

Felmérésünk szerint a temetőben 243 név szerint is ismert, valamint 4 ismeretlen hősi halott nyugszik. A főispáni jelentésben az eltemetettek száma 245, az anyakönyvi jegyzetekben pedig csak 243-nak lehet nyomára bukkanni.

A felterjesztett jelentésben szereplő hét közös és tizenhat egyes sír helyett a valóságban van öt parcella, az egyikben 9, a továbbiakban 3—3 sírhellyel, valamint két parcella egyéni sírhellyel, ezekből kilenc-kilenc van a két oldalon. Ezek egyikében nyugszik a négy névtelen hős.

Névelírás (a valóságos és az anyakönyvezett név eltérése) — valószínűleg elhallás, vagy rossz fordítás miatt — 55 esetben fordult elő, rosszul volt anyakönyvezve 5 esetben a rendfokozat is. A halálozási időpont tíz esetben az anyakönyvi bejegyzésekben találtatott tévesnek, egy esetben a síron.

Mindezen tévedéseknek a feszített munkatempó, az orosz nyelv és kiejtés tökéletlen ismerete, az anyakönyvi bejegyzés és szovjet bejelentések közötti időeltérések, s végezetül az eléggé nehezen olvasható, pacás, gyűrött irományok és okmányok lehettek a közvetlen, vagy közvetett okozói.

Sokkal több problémát okozott a rendfokozatok egységesítése. Meg kell jegyeznünk, hogy a főispáni jelentésben túl magasra értékelték a rendfokozatokat: törzstiszti és főtiszti rangokról jelentettek. A szovjet hadseregben van ugyan törzskari tiszt — nálunk ennek megfelelője volt a vezérkari tiszt — de ez nem jelentett külön rendfokozatot. Ugyanakkor a főtiszti rang náluk is az őrnagytól kezdődik. A kapitányok (századosok) külön csoport: már nem beosztott tiszt, de még nem főtiszt. Kimutatásunk szerint munkánkban azért őket is a főtisztekhez soroltuk.

A növendékek (hallgatók) rendfokozata abban az időben megfelelt a magyar zászlósi rendfokozatnak. Meg kell jegyeznünk, hogy 1944 júniusától harcba már

49 Az exhumálást végrehajtó Serbán István, valamint szemtanúként Szabó Sándor visszaemlékezései és szóbeli közlése alapján. 1982.

csak az ejtőernyős, valamint a repülő fegyvernemekben vetettek be végzős tisztiiskolás növendékeket.[50]

A tiszthelyettesek az őrmestertől a törzsőrmesterig foglalták el a ranglétrát, majd a szakaszvezetők és tizedesek voltak a tisztesek. A minálunk őrvezetőnek megfelelő rang náluk akkoriban a brit „első osztályú katona" címnek felelt meg, külön jelölése nem volt. (Érdemes tudni, hogy erre a mintára a Néphadseregben nálunk is helyt kapott egy időben az őrvezető helyett az „élhonvéd" kifejezés — 1954. szeptember 29-ig.)

A fenti eltérések figyelembe vételével tehát a rendfokozat szerinti megoszlás az alábbiak szerint alakult:

I. *Főispáni jelentés:*		II. *Anyakönyv:*		III. *Tényleges:*	
Törzstiszt:	22 fő	Főtiszt:	4 fő	Főtiszt:	4 fő
Főtiszt:	13 fő	Beosztott tiszt:	12 fő	Beosztott tiszt:	12 fő
Vöröskatona:	210 fő	Tiszthelyettes:	21 fő	Tiszthelyettes:	8 fő
		Növendék:	2 fő	Növendék:	2 fő
				Tisztes:	14 fő
				Ismeretlen:	4 fő

Ha még a fentiekhez hozzávesszük például Dudarev elvtárs rangjának ismeretlenségét, belátható, hogy a leggondosabb utánjárással sem sikerült egységes képet kapnunk. Így azután nem csupán a létszámban, hanem a nevek és rendfokozatok, halálozási időpontok között is találhatók eltérések. Mindezekhez még erősen hozzájárult, hogy Plijev magasabbegysége több — a debreceni csata után szétvált — alakulatra bomlott, valamint az is, hogy alárendeltségébe más alakulatok és alegységek, egységek is kerültek.

Ugyancsak nehezítette kutató tevékenységünket az itt harcolt alakulatok kiegészítő parancsnokságainak tőlünk való óriási távolsága is.

Kimutatásunkhoz még csupán annyi adat tartozik, hogy a nálunk levő legtöbb halálozás 1944 novemberében és decemberében történt (75, illetve 79 fő).

Végezetül rendfokozat szerinti megoszlásban közöljük a temetőnkben nyugvó hősi halottakat:

Őrnagy (gárdaőrnagy)	1 fő
Gárdaszázados	1 fő
Százados	3 fő
Gárdafőhadnagy	1 fő
Hadnagy	5 fő
Alhadnagy	6 fő
Tisztiiskolai növendék	2 fő
Törzsőrmester	2 fő
Őrmester	2 fő
Szakaszvezető	12 fő
Tizedes	2 fő

A többi vagy őrvezető, vagy vöröskatona, vagy pedig ismeretlen rendfokozatú hősi halott.

50 *Stemenko Sz. M.* A vezérkar a háború éveiben. Bp. 1975.

MELLÉKLET

A gyulai szovjet hősi temetőben nyugvók névsora

A temetőkben örök álmukat pihenő hősökről eleinte nem is tudtuk, milyen sorrend szerint készítsük el a nevüket megörökítő emlékeztetőnket. Végezetül arra a megoldásra jutottunk, hogy nem a rendfokozatuk a döntő, s nem is a szoros ábécérend, sem a sírhelyük száma. Úgy találtuk, az a leghelyesebb, hogy az elhalálozásuk napját vegyük figyelembe.

Igyekeztünk a dolgozatunkban feltárt hibáknak a végére járni, s a továbbiakban azokat elkerülni. Utánajárásunk eredményeképpen reméljük, hogy ez a névsor a tényleges állapotot tükrözi. Amennyiben elírásra találtunk, a hibásnak bizonyult változatot zárójelbe tesszük.

A síremlékek sorszámát egyénileg határoztuk meg, hogy támpontot tudjunk adni esetleges későbbi kutatásokhoz. Így a leghelyesebbnek tartottuk a balról-jobbra, valamint az első sortól hátrafelé menő emelkedő sorrendű számozást.

1944. október	*Név:*	*Rendfokozat:*	*Akvi. sz.:*	*Sírhely:*
6.	Novicsenko A. M.	főhadnagy	238	7.
12.	Táncev A. Sz.	vöröskatona	73	37.
20.	Konovalov I. G.	vöröskatona	46	33.
21.	Csugonov I. G.	vöröskatona	47	33.
30.	Ivanyec V. I.	vöröskatona	44	33.
1944. november				
1.	(Gokov) Golcov M. I.	vöröskatona	192	21.
2.	Szuhonoszov V. Sz.	vöröskatona	45	33.
	Zsabszkij M. J.	vöröskatona	180	20.
5.	Filatov M. I.	vöröskatona	179	20.
	Szubbotyin A. V.	alhadnagy	240	4.
6.	Razarenov (?)	szakaszvezető	9	32.
	Lenkovszkij D. L.	vöröskatona	10	32.
7.	Kornyejcsuk Sz. M.	gárdaőrnagy	237	8.
8.	Kolmusz O. M.	vöröskatona	168	19.
	(Gimelzon) Gitelzan I. A.	vöröskatona	182	21.
	Karavan I. A.	vöröskatona	183	21.
10.	Sadur G. L.	vöröskatona	169	20.
	Pancsenko I. T.	vöröskatona	181	21.
	Makejev N. A.	hadnagy	236	9.
12.	Jefremov (?)	vöröskatona	8	32.
	Setyihjin A. A.	vöröskatona	189	21.
13.	Gangyenko F. I.	vöröskatona	188	21.
	Ivankov F. V.	vöröskatona	172	20.
14.	Ignatyev P. K.	vöröskatona	187	21.
	Kravec P. M.	vöröskatona	191	21.
	Morajev A. G.	vöröskatona	112	39.
15.	Avagyejev N. I.	vöröskatona	59	35.
	Olejnyik D. Z.	vöröskatona	167	19.
	Koszejkov I. J.	szakaszvezető	184	21.
	(Kpivenko) Krivenko I. N.	vöröskatona	185	21.
	Lesznov N. A.	százados	235	?0.
16.	Naluszov J. V.	alhadnagy	227	18.
18.	(Zárnyuk) Zarjanjuk D. G.	vöröskatona	57	35.
	Szlovinszkij V. V.	vöröskatona	170	20.
19.	Zajcsenko N. N.	vöröskatona	186	21.
20.	Oblov I. (T.) P.	vöröskatona	58	35.
	Levengyuk Sz. K.	vöröskatona	165	19.
	Malicsenko K. I.	vöröskatona	171	20.
	Aturin V. M.	alhadnagy	229	16.

1944. november	*Név:*	*Rendfokozat:*	*Akvi.sz.:*	*Sírhely:*
21.	Korbut T. B.	vöröskatona	173	20.
	Andrjusenko I. I.	vöröskatona	174	20.
	Karpov N. N.	vöröskatona	177	20.
	Trocko A. P.	vöröskatona	178	20.
	Hohkov I. M.	törzsőrmester	190	21.
22.	Boriszov D. V.	vöröskatona	164	19.
23.	Bobrikov I. I.	vöröskatona	43	33.
24.	Litvinov Sz. V.	szakaszvezető	27	34.
	Tkacsev J. I.	vöröskatona	35	34.
	(Mityiszarov) Migyiszarov Sz.	vöröskatona	37	34.
	Maganov G. I.	vöröskatona	41	33.
	(Hvosztovszov) Hvosztovcov Sz. I.	vöröskatona	111	39.
	Bikov I. M.	vöröskatona	175	20.
25.	Bikov I. I.	vöröskatona	28	34.
	Nazarov I. Sz.	vöröskatona	29	34.
	Isakulov L.	vöröskatona	30	34.
	Mjasznyuk F. K.	vöröskatona	31	34.
	Kisznyicsin N. T.	vöröskatona	34	34.
	(Olajnyik) Olejnyik V. A.	vöröskatona	38	33.
	Oszatcsij G. M.	vöröskatona	61	36.
	Nazorov M. Sz.	vöröskatona	176	20.
27.	Zselcov I. V.	vöröskatona	33	34.
	Mihajlin M. G.	vöröskatona	36	34.
	Merzlikin I. Sz.	vöröskatona	62	36.
	Polajuvszkij M. K.	vöröskatona	63	36.
	Gomela K. I.	vöröskatona	97	38.
28.	Goljamov M. G.	vöröskatona	6	32.
	(Gyerkan) Derkacs M. I.	vöröskatona	7	32.
	Bojcsuk N. A.	vöröskatona	26	31.
	Omelcsenko I. K.	vöröskatona	32	34.
	Gyevjatyij M. I.	vöröskatona	40	33.
	Hmorenko A. V.	vöröskatona	64	36.
	Pantyilejev M. I.	vöröskatona	76	37.
	(Szuntyejev) Sumtejev M. I.	vöröskatona	77	37.
	Tretyakov M. T.	vöröskatona	96	38.
	(Busujev) Buscsev G. A.	vöröskatona	110	39.
29.	Szavinkov (?)	vöröskatona	75	37.
30.	Bárb I.	vöröskatona	65	36.
	Tyiminszkij V.	vöröskatona	67	36.
	Felman (?)	vöröskatona	95	38.
1944. december				
1.	Hamrajev A.	törzsőrmester	5	32.
	(Matarov) Makarov A. D.	vöröskatona	66	36.
	Jackov P. I.	vöröskatona	93	38.
2.	Magyeljan O. M.	vöröskatona	52	35.
	Racsinszkij P. I.	vöröskatona	53	35.
	Dugarmujatosz (?)	vöröskatona	54	35.
	(Csernyok) Csernyák I. P.	vöröskatona	60	35.
	(Magyeljan) (?) Modeljan A. N.	vöröskatona	74	37.
	Vakulov N. K.	vöröskatona	78	37.
	Csernyák K. P.	vöröskatona	98	38.
	Andnyev A. A.	szakaszvezető	108	39.
	Szoprebljanszkij Sz.	vöröskatona	109	39.
	Matkovszkij M. I.	vöröskatona	156	19.
3.	Jurofejev F. J.	tizedes	4	32.
	Szemerik P. F.	vöröskatona	51	35.
	(Finymaán) (?) Finman (?)	vöröskatona	79	37.

1944. december	*Név:*	*Rendfokozat:*	*Akvi.sz.:*	*Sírhely:*
4.	(Daumelov) (?) Dautelov	szakaszvezető	12	32.
	Pegy P. K.	vöröskatona	84	37.
	(Rusznyikov) Ljutnyikov M. L.	szakaszvezető	107	39.
	(Szamuszenko) Szamujse J. F.	vöröskatona	161	19.
5.	Katomkiny D. M.	szakaszvezető	11	32.
	(Szuhurukov) Szuhorukov I. Sz.	vöröskatona	70	36.
6.	Szlovasnyuk A. A.	vöröskatona	99	39.
	Guszak (?)	vöröskatona	100	39.
	Szerobabin I. G.	vöröskatona	101	39.
	(Kurutko) Korotko M. Sz.	vöröskatona	160	19.
	(Korisin) Kovrisiny V. A.	alhadnagy	242	2.
8.	Kucserjuk F. G.	vöröskatona	69	36.
	Rakityin A. I.	vöröskatona	105	39.
	Szitranko (?)	vöröskatona	106	39.
	Golovkin (V.) Z. Sz.	vöröskatona	159	19.
9.	Berezobszkij P. P.	vöröskatona	3	32.
	Rubcov G. I.	vöröskatona	104	39.
10.	Gontar A. F.	vöröskatona	13	32.
12.	(Mamazov) Namazov N. A.	vöröskatona	68	36.
	Bogdanov J. M.	vöröskatona	94	38.
13.	Ruszulov Sz.	vöröskatona	2	32.
	(Tulszkij) Tuljaszkij F. D.	vöröskatona	56	35.
14.	Ahmedov H.	vöröskatona	55	35.
	(Tyirilov) Kirilov G. P.	vöröskatona	80	37.
	(Novoszkolmec) Novoszkolszev I. V.	hadnagy	243	1.
15.	Truhanyev M. J.	vöröskatona	166	19.
16.	Dudarev N. T.	?	81	37.
17.	Omarov (?)	vöröskatona	82	37.
	Busujev G. A.	vöröskatona	103	35.
18.	Tárnyec N. V.	vöröskatona	87	38.
	Alekszejenko I. A.	vöröskatona	102	39.
	Mchirarjan Sz. K.	vöröskatona	1	32.
19.	(Grobovik) Propogi I. I.	vöröskatona	39	33.
	(Gyakanov) Gyakonov V. G.	vöröskatona	83	37.
20.	Bobkov V. J.	vöröskatona	48	33.
21.	Zorikov I. Z.	katonaisk. növ.	20	31.
	(Privalor) Privalov K. P.	hadnagy	231	14.
	Ivaszjutyjin I. Sz.	vöröskatona	50	33.
22.	Loparin I. V.	katonaisk. növ.	21	31.
	Szlakun J. F.	vöröskatona	89	38.
	Rugya K. J.	vöröskatona	90	38.
	Ivlitov Z. V.	vöröskatona	91	38.
	Gladun I. H.	vöröskatona	29	38.
23.	Szedov N. J.	vöröskatona	88	38.
	(Mutyenko) Jutyenko M. A.	vöröskatona	158	19.
24.	(Kiricsenko) Kirinyenko I. F.	vöröskatona	157	19.
	Mjasznyuk F. V.	vöröskatona	163	19.
25.	(Patyika) Patita D. T.	vöröskatona	42	33.
26.	Murzak I. A.	vöröskatona	72	37.
27.	Omalesko N. P.	vöröskatona	22	31.
	Reznyik A. F.	vöröskatona	162	19.
28.	(Prokarev) Prohorev J. F.	vöröskatona	71	37.
	(Kazankin) Kazankiny D. N. (Pohaliveczki U. D.)	őrmester	19	31.
	Poholivecki U. R.	vöröskatona	86	38.
29.	(Krikov) Lirikov V. Sz.	vöröskatona	23	31.
	Fokin (?)	vöröskatona	24	31.
	Rikov V. I.	vöröskatona	25	31.
	Hajdarov I.	vöröskatona	85	38.
	Prohorov (U.) I. A.	hadnagy	232	15.
	Tyeremckaja L. F.	(szakaszvezető) őrmester	239	6.

1944. december	*Név:*	*Rendfokozat:*	*Akvi.sz.:*	*Sírhely:*
30.	Mazur D. F.	vöröskatona	18	31.
	Belij J. M.	vöröskatona	205	23.
31.	Svasenko P. V.	vöröskatona	17	31.
1945. január				
1.	Agazdrov N.	vöröskatona	16	31.
	Potasev I. P.	vöröskatona	118	29.
	Gyimitrijev V. D.	vöröskatona	134	27.
	Sevljakov Sz. M.	vöröskatona	147	25.
	Gigarev F. V.	vöröskatona	148	25.
	Balaban I. N.	vöröskatona	206	23.
2.	(Csenyanov) Csenjanov V. P.	vöröskatona	117	29.
	Riba A. B.	vöröskatona	149	25.
	(Arikov) Aripov G.	vöröskatona	150	25.
	Koselev I. A.	vöröskatona	151	25.
	(Budir) Budirja N. K.	vöröskatona	208	23.
3.	Omelcsenko I. K.	vöröskatona	207	23.
5.	Zelinszkij P. J.	szakaszvezető	15	31.
	Liszicin Sz. M.	vöröskatona	209	23.
7.	Rozskov D. Je.	vöröskatona	125	27.
9.	Sejanovszkij J. N.	vöröskatona	203	23.
	Goriorko I. M.	vöröskatona	204	23.
	(Rigyenko) Rugyenko	vöröskatona	214	23.
	Levinszkij M. M.	szakaszvezető	217	24.
	Urev A. I.	alhadnagy	241	3.
11.	Alehperov A.	vöröskatona	210	23.
12.	Samolov D.	vöröskatona	14	31.
	Bek I. N.	vöröskatona	132	27.
	Lejcsenko F. G.	vöröskatona	211	23.
13.	Csenszki T. N.	vöröskatona	131	27.
	(Nyisinszkij) Tisinszkij I. A.	gárdakapitány	234	11.
14.	Mirosnyik V. I.	vöröskatona	216	24.
16.	Cskomov Sz. I.	vöröskatona	130	27.
	Usakov I. G.	vöröskatona	133	27.
17.	(Astafuszov) Asztafurov Sz. T.	szakaszvezető	116	30.
18.	Ponaszajev G. M.	vöröskatona	128	27.
	Kobaszkij I. G.	vöröskatona	129	27.
19.	Zatikam (?)	alhadnagy	228	17.
20.	Melnicsuk I. K.	vöröskatona	139	26.
21.	Guzmakov N. D.	őrmester	121	28.
	Bezuglij (T). N. P.	vöröskatona	138	26.
	Cimbaljuk F. A.	(vöröskatona) tizedes	215	24
23.	Mimar N. D.	vöröskatona	122	28.
24.	Kruselnyickij L. V.	vöröskatona	220	24.
	(Koljaga) Koljada I. J.	vöröskatona	221	24.
25.	Korencev F. D.	vöröskatona	123	28.
	Galovanov P. N.	vöröskatona	212	23.
	Szarumszakov F.	vöröskatona	219	24.
26.	Tyugyakov I. N.	szakaszvezető	222	24.
29.	Gorov A. D.	vöröskatona	113	30.
30.	Koszenko A. A.	vöröskatona	213	23.
31.	Sirmak N. D.	vöröskatona	114	30.
	(Londnik) Londnyih I. P.	vöröskatona	115	30.
	Ribak N. Sz.	vöröskatona	218	24.
1945. február				
1.	Golov A. M.	vöröskatona	223	24.
2.	(Bamnyik) Bannyik F. V.	őrmester	224	24.
4.	Poluskin Sz. I.	hadnagy	230	15.

1945. január	*Név:*	*Rendfokozat:*	*Akvi.sz.:*	*Sírhely:*
5.	Pahomov A. J.	vöröskatona	152	25.
	Marcsenko I. A.	vöröskatona	153	25.
6.	Igorcsenko N. D.	vöröskatona	154	25.
	Kornyevszkij A. J.	vöröskatona	225	24.
7.	Dubnyak V. N.	vöröskatona	126	27.
11.	Gorbenko Sz. P.	vöröskatona	226	24.
12.	Berjuk D. N.	vöröskatona	127	27.
	(Furcsenko) Turcsenko G. V.	vöröskatona	135	26.
	(Falbah) Faljabah F. N.	vöröskatona	136	26.
	(Golopszov) Golupcov V. P.	vöröskatona	155	25.
15.	Poljetyisko A. F.	vöröskatona	140	26.
16.	Rugyak (D.) A. I.	vöröskatona	141	26.
21.	(Hrebkok) Hrebkov A. I.	vöröskatona	142	26.
24.	Momaszkov I. V.	vöröskatona	144	26.
25.	Barnyaga I. N.	vöröskatona	143	26.
	Alimov F. G.	szakaszvezető	193	22.
26.	(Okramenko) Ohramenko I. Sz.	vöröskatona	194	22.
1945. március				
2.	Szalov A. Sz.	százados	233	12.
3.	Kosztyenko I. T.	vöröskatona	145	26.
	(Nyeszvizsnyik) Nyeszvozsnyik J. J.	vöröskatona	146	25.
6.	Matnozov S.	vöröskatona	124	27.
11.	Jufimenko K. T.	vöröskatona	201	22.
12.	Tyeresenko P. N.	vöröskatona	200	22.
13.	Minyitumajov M.	vöröskatona	198	22.
	Ivanov F. N.	vöröskatona	199	22.
22.	Dovbec I. I.	vöröskatona	197	22.
24.	Makarov N. Sz.	vöröskatona	195	22.
	(Potacsenko) Potapenko G. D.	vöröskatona	196	22.
	Ismeretlen halálozási dátummal:			
	(Kraszjuk) Karaszjuk (?)	vöröskatona	49	33.
	Obrucsikov (?)	őrmester	119	29.
	Rutcsik N. V.	őrmester	120	29.
	Zagrehajev N. V.	vöröskatona	137	26.
	Haljimetov (?)	vöröskatona	202	22.

A névtelen hősök az első sor középső sírjában nyugszanak az 5. számmal jelzett emlekmű alatt.

Temetőnk területét, külalakját, a sírok elhelyezését már közöltük. Viszont ide tartozik még végezetül, hogy egy-egy közös sírba hány hősi halottat temettek.

Az 1—4, valamint a 6—18. sorszámmal jelölt sírhantok egyedi sírok, vagyis alattuk egy-egy ismert halott nyugszik.

Az 5. számú sírhely a négy ismeretlen szovjet katona emlékműve. A továbbiakban:

a 19. számmal jelzett emlékmű alatt 13 harcos,
a 20. számmal jelzett emlékmű alatt 12 harcos,
a 21. számmal jelzett emlékmű alatt 12 harcos,
a 22. számmal jelzett emlékmű alatt 10 harcos,
a 23. számmal jelzett emlékmű alatt 12 harcos,
a 24. számmal jelzett emlékmű alatt 12 harcos,
a 25. számmal jelzett emlékmű alatt 10 harcos,
a 26. számmal jelzett emlékmű alatt 11 harcos,
a 27. számmal jelzett emlékmű alatt 11 harcos,
a 28. számmal jelzett emlékmű alatt 3 harcos,
a 29. számmal jelzett emlékmű alatt 4 harcos,
a 30. számmal jelzett emlékmű alatt 4 harcos,
a 31. számmal jelzett emlékmű alatt 13 harcos,
a 32. számmal jelzett emlékmű alatt 13 harcos,
a 33. számmal jelzett emlékmű alatt 13 harcos,

a 34. számmal jelzett emlékmű alatt 11 harcos,
a 35. számmal jelzett emlékmű alatt 10 harcos,
a 36. számmal jelzett emlékmű alatt 10 harcos,
a 37. számmal jelzett emlékmű alatt 14 harcos,
a 38. számmal jelzett emlékmű alatt 14 harcos, és végül
a 39. számmal jelzett emlékmű alatt 14 harcos nyugszik.

Tudjuk, hogy munkánk nem teljes, egész, de szolgáljon mentségünkre a jóakarat, valamint az a hála, melyet felszabadítóink iránt éreztünk, mikor kutatómunkánknak nekifogtunk.

MOLNÁR JÓZSEF

A FELSZABADULT MAGYARORSZÁG LEGELSŐ ÉS LEGÚJABB KITÜNTETÉSE*

40 éves a „Budapest-hídérem"

A főváros Duna-hídjai 40 év előtti történetének egyik szerény, de figyelemre méltó szereplője a „Budapest—Hídérem"[1] (a továbbiakban: Hídérem), amely előfutárja és méltó reprezentánsa demokratikus kitüntetéseink históriájának. Készíttetése és adományozása kerek egy esztendővel előzte meg a Magyar Szabadság Érdemrend — a felszabadult Magyarország első *állami* kitüntetése — alapítását.

A Hídérem hátlapja

* Korábbi időszakaink kitüntetéseiről viszonylag sokat tudunk — az olvasóink előtt már ismert kitüntetés-kutató, Molnár József jóvoltából.

Felszabadulásunk 40. évfordulója alkalmából joggal merült föl a kérdés, hogy az új Magyarországon mikor, milyen körülmények között adományoztak először kitüntetést. Erre a kérdésre a szerző legújabb kutatásai derítettek fényt: a még a felszabadítási harcok idején, elsőként adományozott „Budapest-hídérem" ez a kitüntetés.

Felszabadulásunk kerek évfordulójához kapcsolódva két új kitüntetés alapítására is sor került, ahogyan a közvélemény a sajtóközleményekből már tudja.

A szerző szívesen vállalkozott arra, hogy olvasóink előtt bemutassa az 1985. április negyedikén első ízben adományozásra kerülő Csillagrendet és Április Negyedike Érdemrendet is. (A Szerk.)

1 A „Budapest-Hídérem" megnevezést a szerző a kitüntetés jellegéből adódóan és az írásos dokumentumokban szereplő megnevezések ötvözéséből önkényesen választotta.

A Hídérem születésének közvetlen előzménye — a Duna-hidak lerombolása következtében kettészakadt főváros összekapcsolása a felszabadító harcok sikeres folytatása érdekében a szovjet hadsereg katonái által — elválaszthatatlan a hősi korszak többi eseményétől, az ország felszabadításától, a béke megszületésétől. Igaz, a helyreállított Ferenc József (Szabadság)-híd, amelyhez az érem adományozása kötődik, nem hosszú ideig szolgálta a városrészek közötti összeköttetést,[2] de ez sem a hídépítők érdemeit, sem a híd jelentőségét, sem a kitüntetés kivételes ritkaságú voltát nem csorbítja.

A Hídérem a szovjet katonák hősies helytállásának látható jel formájában történt elismerése. E magyar kitüntetés kevesek körében ismert történelmi dokumentum és numizmatikai kuriózum, ezért tartjuk szükségesnek felidézését és története ismertetését.

„... A fasiszták visszavonulásakor Budapesten is felrobbantották a Duna-hi-

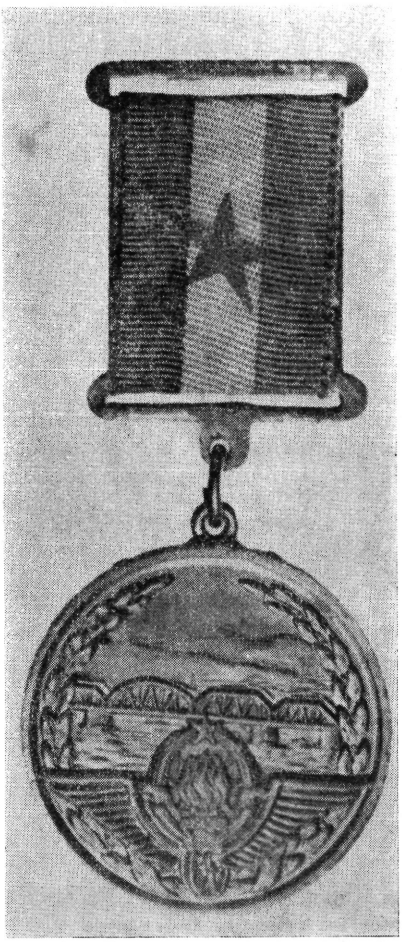

A belgrádi híd helyreállításáért adományozott jugoszláv érem.

2 A híd helyreállításánál alkalmazott úszó aljzatkonstrukció, ideiglenes jellegénél fogva, a jégzajlás vagy áradás bekövetkezéséig volt használható.

dakat. A helyreállításnál, mint másutt, itt is szovjet katonai építő alakulatok segítettek. A különösen kiválóan dolgozóknak magyar emlékérmet adományoztak orosz nyelvű felirattal: *Budapest város nagyrabecsülésének kifejezése, a dicsőséges Vörös Hadsereg hídépítő csapatai hősies teljesítményéért" — olvashatjuk* az Orosz és szovjet érdemérmek c.[3] kiadványban. Ugyanitt láthatjuk a Hídérem szalag nélküli jelvénye hátlapjának képét, alatta a következő szöveggel: *„Magyar érem szovjet katonák részére, a budapesti Duna-hidak helyreállításáért".*

Érdekessége a képnek, hogy az érmet szalag nélkül mutatja. Különös ez azért is, mert közvetlenül mellette jugoszláv érem látható (kék-fehér-piros színezetű) szalaggal a következő, kép alatti szöveggel: *„Jugoszláv emlékérem a belgrádi Duna-híd helyreállításáért".* Ez ideig nem találtunk megalapozott magyarázatot a Hídérem szalag nélküli bemutatásának indokolására.

Az érem 40 mm átmérőjű, 2 mm vastagságú bronzkorong. Előlapja középrészén a Ferenc József (Szabadság)-híd, két pillére között úszó aljzatú (uszályokra épített) középrésszel, hátterében a lerombolt Erzsébet-híd, amögött a megrongált Lánchíd, majd a budai hegyek vonulatának domborképe látható. A jelvény peremének bal alsó részén a tervező neve: IVÁN I.[4] A hátlap felső harmadában Budapest város koronás címere, alatta a már idézett szöveget olvashatjuk: *Budapest város nagyrabecsülésének kifejezése . . .*" orosz nyelven.

A Hídérem szalagjának színére utal Budapest székesfőváros polgármestere 1945. december 28-án kelt határozatának ide vonatkozó része:

„. . . Felhívom egyidejűleg a Városháza gondnoki hivatalát, hogy 150 darab emlékéremhez szükséges, a *főváros színeit* viselő éremszalag beszerzése iránt intézkedjék . . ."[5]

A határozat, amelyből a fentieket idéztük, egy már korábbi Hídérem-megrendelésre is hivatkozik, így az említett 150 darab jelvény tulajdonképpen pótrendelés, amely arra enged következtetni, hogy a Hídéremmel kitüntettek más budapesti Duna-híd újjáépítésén dolgozó szovjet katonákat is. Ezt a feltételezést igazolhatja a jelvény hátlapjának — már korábban említett — felirata, amely általánosan utal „. . . a Vörös Hadsereg hídépítő csapatai hősies teljesítményére."

3 *V. Durov:* Orosz és szovjet érdemérmek. A Lenin Renddel kitüntetett Állami Történelmi Múzeum 1977. évi kiadványa.

4 *Iván István:* (Szombathely, 1905. június 23 — Budapest, 1967. december 25.) az Iparművészeti Főiskolán Reményi Józsefnél és Csajka Istvánnál tanult. Mint a Budapesti Pénzverde vésnöke, majd 1949—1967-ig az Állami Pénzverő műteremvezetője, számos kiváló emlékérmet készített. Magyarország fém- és papírpénzei 1926—1976. (Kiad. a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1977.)

5 1945 december 28-án kelt 225.787. sz. ügydarab fotómásolata; a szerző magángyűjteményében.

Készítése és adományozásának körülményei

Az előzőekben leírtakon kívül hitelt érdemlő hazai forrásnak tekintjük az Állami Pénzverő 1945. évi Központi Iktató Könyvének adatait:

Ikt. sz.	A hivatal neve és ügyszáma	A fél neve és az ügyirat tárgy kivonata	Előadó neve	Az elintézés módja és napja
86. IV. 14.	Bpest-Székesfőváros Polgármestere 220.641/1945 XI. ü.o. IV. 12.	A vörös hadsereg hídépítő alakulatai részére adandó emlékérem elkészítése	Vésnökség IV. 14. Pénz- és éremverő Pénztár Szmv. nyv. IV. 68	Bpest-Székesfőváros polgármestere rtáv. V. 15. Selejtezve 1953. március
352 VI. 2.	Bpest. Szfőv. Polgármester	Az orosz hadsereg hídépítő alakulatai részére emlékérem megrendelése	Pesti VI. 2.	634/945
524 VI. 27.	Bp. Székesfőváros Polgármestere	60 db Hídérem rendelése	Sz. V. VIII. 3. VII. 4. kö. VIII. 9.	Bp. Szfőv. Polgármestere Selejtezve 1953. márc.

Az adatok, a Hídérem készítésének helyéről és idejéről, és a megrendelőről tanúskodnak, valamint kétízbeni jelvényrendelésről. Sajnos, a 353-es iktatószámú tételénél nincs feltüntetve a rendelt jelvények darabszáma és így napjainkig eldöntetlen, hogy hány Hídérem készült, illetve került adományozásra.

Az Iktató Könyv 524-es számú június 27-i keltezésű bejegyzése 60 db Hídérem rendeléséről tanúskodik. Bizonyos, hogy ez is pótrendelés, az alaprendelést (352. iktatószám) követően. A rendelések időpontjai arra engednek következtetni, hogy az adományozások 1945 júliusától 1946 végéig történtek, valószínűleg kizárólag szovjet katonaszemélyek számára.[6]

Az 1945 nyarán Budapest Székesfőváros által veretett Hídérem vitathatatlanul a demokratikus Magyarország első adományozott kitüntetése.

A Hídéremről megtudottak közlését nem egy elfelejtett kitüntetés felidézésének szántuk. Megjelenésével és létezésével olyan eseményeknek állított emléket, amelyeket elő- és hátlapja illusztrációi magyarázatot nem igénylően, hűen kifejeznek, számunkra pedig történelmi mozaikot jelent a felszabadítás nagyszerű cselekményeinek egyikéről.

Korántsem tekintjük lezártnak a Hídérem történetének kutatását. Választ keresünk számos kérdésre: így továbbra is ismeretlen az adományozott emlékérmek darabszáma, a szalag formájának pontos leírása, az adományozások időpontja (okirat, oklevél, parancs stb.), a főváros vezetésének szerepe a kitüntetés alapításában stb.

6 A híd helyreállításánál — tekintettel annak hadműveleti jelentőségére — csak szovjet szakalakulatok beosztottjai dolgoztak.

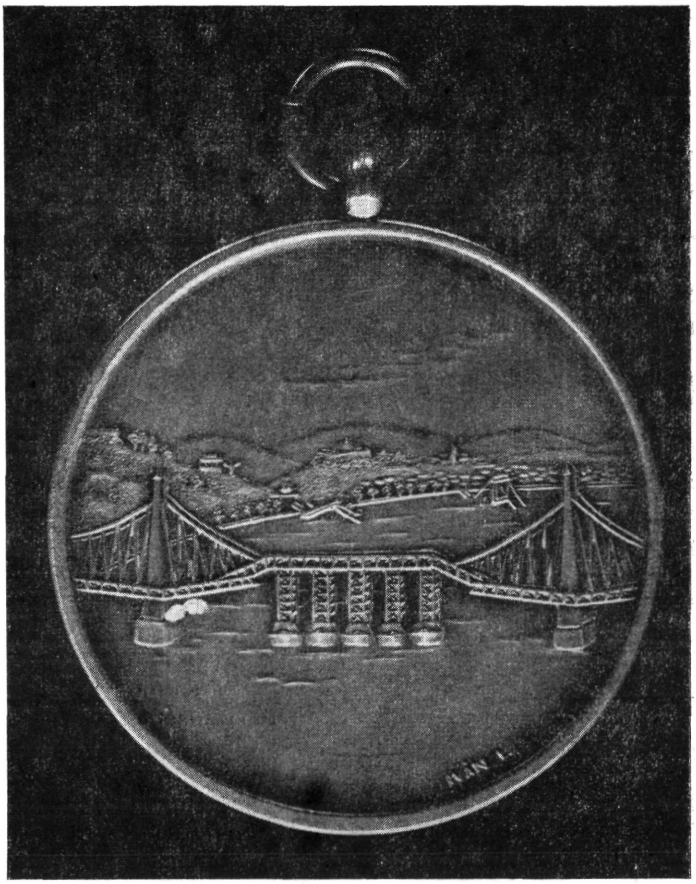

A Hídérem előlapja a helyreállított Ferenc József (Szabadság)-híddal

Mivel a kitüntető érmet szovjet hídépítőknek adományozták, tehát a Szovjetunióban inkább előfordulhatnak érmek, illetve vonatkozó emlékek, mint nálunk (szovjet múzeumokban, magánszemélyeknél, esetleg a hídépítő alakulat jogutódjainak csapatmúzeumában), a további adatokat is főleg a Szovjetunióból várhatjuk.

Legújabb kitüntetéseink

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1984. évi 18. számú törvényerejű rendeletével új kitüntetéseket alapított: a Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendjét, a Magyar Népköztársaság kardokkal díszített Csillagrendjét, a Magyar Népköztársaság Csillagrendjét és az Április Negyedike Érdemrendet.

Az érdemrendek felszabadulásunk 40. évfordulóján kerültek első ízben adományozásra.

Az új kitüntetések nemcsak alapítási idejüket tekintve nevezhetők újaknak, de a fokozataik és tartalmuk, a szimbólumaik és mondanivalójuk, szalagmegoldásuk is külön-külön figyelemre méltó újdonságokkal szolgál.

Az Elnöki Tanács alapította kitüntetések között egyedülálló a kardos fokozatú, illetőleg díszítményű érdemrend. A kitüntetések kardékítményei (díszítményei) általában militáris jelentőségűek, hadi, háborús, fegyveres szolgálat és tevékenység elismerését jelképezik. A Magyar Népköztársaság kardokkal díszített Csillagrendje a béke ügyéért, a népek barátságáért kiemelkedő tevékenységet folytató katonaszemélyek érdemi elismerésének kifejezője, állampolgárságukra való tekintet nélkül.

Az Elnöki Tanács által jelenleg adományozható nem kevesebb mint húsz[1] kitüntetés, külalakját tekintve, alapvetően a nemzeti címer, a csillag, a zászló és koszorú szimbólumok kombinációja. Az Április Negyedike Érdemrend az első, amely — a megszokottól eltérően — központi részében magyarázó, eseményt és történést kifejező alakot ábrázol: a felszabadulási emlékművet.

Többfokozatú kitüntetéseinknél (Magyar Szabadság Érdemrend, Magyar Köztársasági Érdemrend és Érdemérem, Magyar Munka Érdemrend, Köztársasági Elnök Elismerésének Koszorúja, Kossuth Érdemrend, Magyar Népköztársasági Érdemrend és Érdemérem, Magyar Népköztársaság Zászlórendje stb.) a fokozatokat a jelvények fémanyaga, illetőleg színezése (arányozás, ezüstözés, patinázás), vagy a jelvények különböző mérete fejezi ki. A Csillagrend esetében a díszítmények különbözősége mellett, mint a későbbiek során majd látni fogjuk, a szalagmintázat is újszerűen jelzi a fokozatokat.

1 Magyar Közlöny, 1984. október 14. 42. szám 698. o.

A kitüntetések tervezésének előzményei

Az Elnöki Tanács Titkársága 1984. február 13-án megbízást adott Csucs Viktória[2] és Pakurár István[3] tervező művészeknek az Április 4. Érdemrend[4] és a Magyar Népköztársaság Csillagrendje kitüntetések két-két változatú színes, kivitelezésre alkalmas tervrajzának 1984. március 30-i határidőre történő elkészítésére.

Ugyanakkor szóbeli tájékoztatást is kaptak a tervezők: mindkét érdemrend

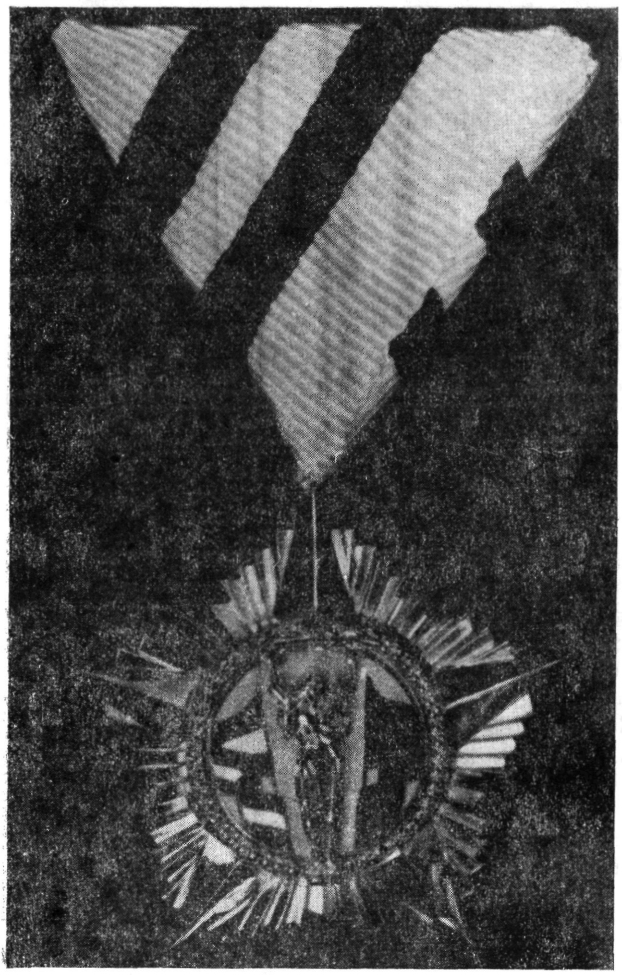

Az Április Negyedike Érdemrend

2 *Csucs Viktória* (Kiskunhalas, 1934—) Kisplasztikus. Az Iparművészeti Főiskolán Borsos Miklós tanítványa, az Állami Pénzverő tervezőművésze. Az 1972-ben kibocsátott I. István király 100 forintos tervezője. Ő tervezte többek között a külföldön nagy sikert elért, ezüstben és aranyban is kivitelezett népi iparművészeti sor öt változatát, továbbá a „Budapest 100 emléktallért", valamint a Szocialista Magyarországért Érdemrendet.

3 *Pakurár István* (Pesterzsébet, 1925—) Tervező, a honvédség polgári alkalmazottja. Ő tervezte többek között a Magyar Népköztársaság Hőse, a Béke és Barátság Érdemrend, a Felszabadulási Jubileumi Emlékérem, a Kiváló Bányász Érem kitüntetéseket, továbbá a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság 7 kitüntetését, az Önkéntes Rendőri Szolgálatért, és a MALÉV törzsgárda jelvényt.

4 A tervezési megbízásban, az Állami Pénzverőnek küldött megrendelésben és más „korai: írásos dokumentumokban a kitüntetés „Április 4." Érdemrend jelöléssel szerepel. Későbbi pontosítás következtében nyerte a kitüntetés, helyesen az „Április Negyedike Érdemrend" jelölést.

magyar és külföldi állampolgárok részére is adományozható legyen; a Csillagrend három fokozatban kerüljön megtervezésre (Csillagrend, Csillagrend kardokkal és Csillagrend aranykoszorúval); a Csillagrend fokozatai a fegyveres erőknél rendszeresített plexi szalagsávon is megkülönböztethetőek legyenek; az érdemrendek jelvényeinek anyaga tombak; a jelvények átmérője maximum 42 mm lehet; az érdemrendek szalagját a hagyományos háromszög alakúra tervezzék.

A fentieken kívül lényeges szempontokat kaptak a tervezők, az érdemrendek jelvényein alkalmazható szimbólumokra.

A benyújtott pályázatokat elbírálván az Elnöki Tanács illetékesei Csucs Viktóriától az Április Negyedike Érdemrend, Pakurár Istvántól pedig a Csillagrend tervét fogadták el.

A tervezés munkájára visszaemlékezve Csucs Viktória a következőket mondja:

„A megbízás vállalásának pillanatától az a gondolat és elképzelés ösztönzött és buzdított, hogy az Érdemrendek megtervezésénél a gyakran alkalmazott — zászló, címer, csillag, koszorú stb. szimbólumok mellett, vagy azokkal együtt, egy monumentális, a kitüntetések nevének és lényegüknek megfelelő, kifejező és ismert, létező valamit, alkotást — (képet, szobrot, építményt stb.) mint központi figurát komponáljak az érdemrendek középrészeibe.

Csakhamar kiderült, hogy elképzelésem megvalósítására csakis az egyik kitüntetés, az Április 4. Érdemrend felelhet meg, mert a Magyar Népköztársaság Csillagrendjét, neve és a tervezéshez kapott szóbeli eligazítások alapján, egy eléggé megkötött formájú és külalakú kitüntetésként kellett figyelembe venni, illetőleg tekinteni.

Való igaz, hogy a tervezés során gondolataim és érzelmeim egyre jobban az Április 4. Érdemrend felé koncentrálódtak.

A kitüntetés megtervezésénél, az Érdemrend nevéből és lényegéből adódóan azt kellett megoldani, hogy a jelvényszimbólum és szalagszínezet együttesen, érzelmet keltve kifejezze a magyar nép felszabadulását, a szabadság és a béke megszületését.

Nem kevés gondot okozott a már korábban említett középrész figurájának megtalálása. Ma már evidensnek tűnik, hogy választásom a Szabadság Szoborra esett, de a tervezés időszakában nem egy álmatlan éjszakát okozott a megoldás keresése.

Így komponálódott a fentieket legméltóbban kifejező emlékmű főalakja a kitüntetés csillagrendszer övezte középpontjába.[5]

Pakurár István visszaemlékezése, a Csillagrend tervezésének folyamatát idézi:

„A tervezésre szóló megbízás az érdemrend három fokozatára szólt: A Magyar Népköztársaság Csillagrendje; A Magyar Népköztársaság Csillagrendje a kardokkal; és a Magyar Népköztársaság Csillagrendje aranykoszorúval.

Az Elnöki Tanács Titkárságán történt szóbeli megállapodás értelmében a tervezésnél figyelembe kellett venni, hogy az érdemrend mindhárom fokozata elsősorban külföldi — így nyugati — állampolgárok számára is adományozásra kerül.

Több vázlat után alakult ki a végleges, fehér zománcozású hatágú csillag, szárai között az arany sugárnyalábokkal. A csillagszárak, valamint a sugarak hegyes, merev vonalait hivatott feloldani az érem közepén látható kör alakú, nemzeti színű mező és az azt szegélyező, gömbökből álló keret. Ez a megoldás

5 A visszaemlékezés a szerző magángyűjteményében (1984. október 2.).

egyúttal az úgynevezett sima Csillagrend érme, mely (azonban) eléggé mozgalmas ahhoz, hogy a kardokkal, vagy az aranykoszorúval — a zsúfoltság veszélye nélkül — tovább lehessen díszíteni. Így született a gondolat, hogy a fémből készült kardos ékítmény, illetve a koszorú ne az éremre, hanem a szalagra és a szalagsávra kerüljön felerősítésre.

Az eredeti terveknél azért is alkalmaztam a szalag alapszínénél a világoskéket, hogy a felerősített kardok, illetve koszorú aranyszínét jobban kiemeljék. Végül is az alapítók kívánságára alakult a végső formánál fehérre a szalag alapszíne.

A megállapodásnál szóba került, hogy az érdemrendek egyes fokozatait esetleg magyar állampolgárok is megkaphatják. Ezért figyelembe kellett venni, hogy a fegyveres erőknél a kitüntetések szalagsáv formában való viselése — az alkalmazott megoldás[6] — nem teszi lehetővé az eredeti szalagsáv viselését a

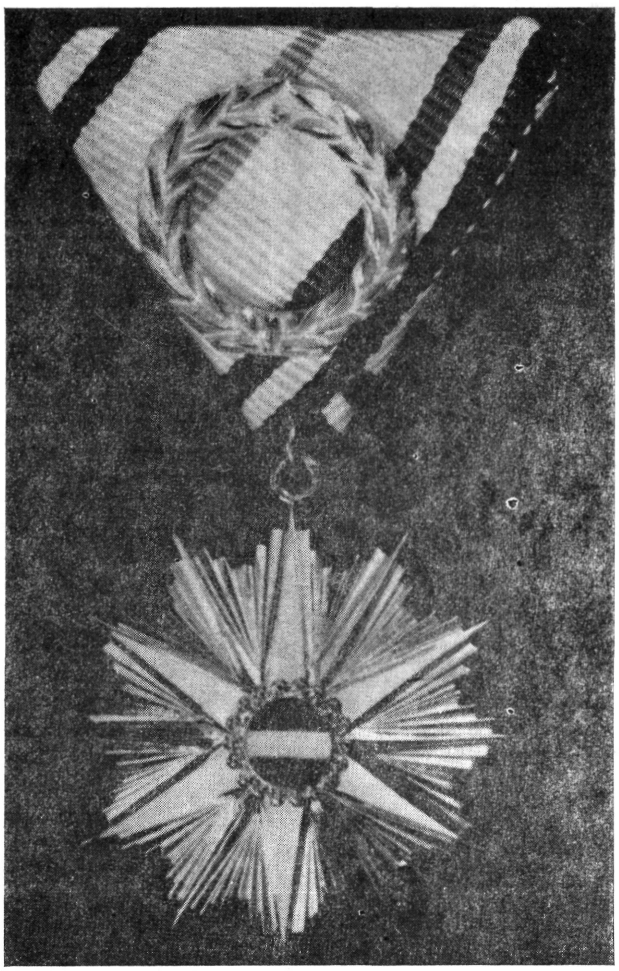

A Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendje

6 Az „alkalmazott megoldás" kifejezés alatt a tervező a fegyveres erőknél rendszeresített szalagsávot érti.

kardokkal. Tehát különböző csíkozással kellett érzékeltetni, hogy a sima szalagsávok az érdemrend melyik fokozatát jelentik."[7]

Az érdemrendek jelvényeinek előállítási munkáit, Mészáros Ferenc, az Állami Pénzverő üzemvezető-helyettese a következőkben foglalta össze:

„Az Elnöki Tanács Titkársága a megfelelő előkészítés után, amely a rajztervek kiválasztását és a terv átadását jelentette, 1984. május 14-én megrendelte a... kitüntetések mintapéldányainak elkészítését... A technológiai végrehajtás nagy körültekintést igényelt: a terméket több darabból kellett összeállítani, több színű tűzzománcot kell(ett) alkalmazni. Mindez magas fokú szakmai tervezői és kivitelezői színvonalat követelt meg, nemkülönben a valódi aranybevonat is. A gyártás pontos szerszámozást, vésnöki munkát és kivitelezést feltételez.

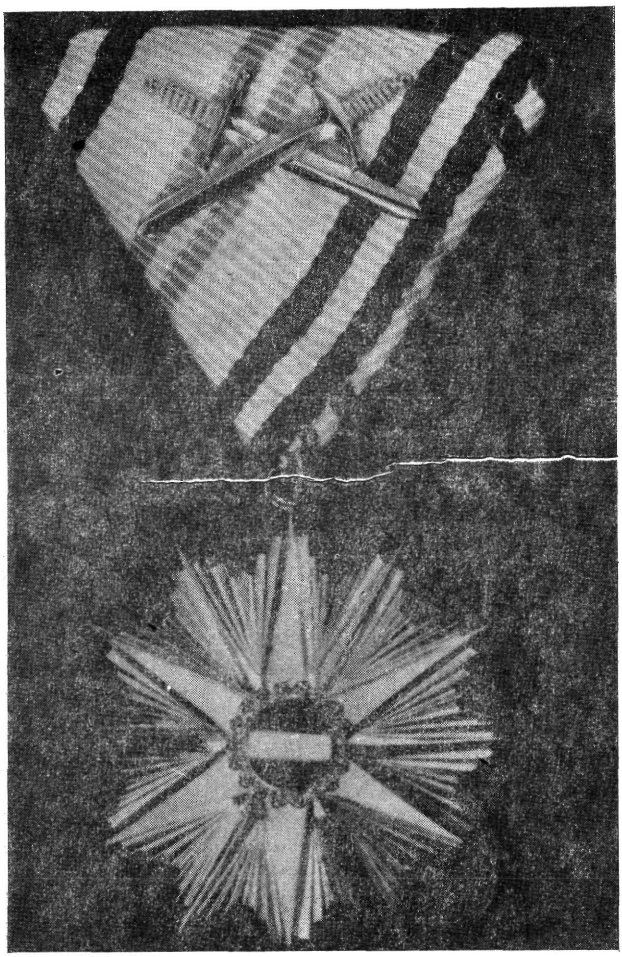

A Magyar Népköztársaság kardokkal díszített Csillagrendje

7 A visszaemlékezés a szerző magángyűjteményében (1984 augusztus 27.).

Az Április 4. Érdemrend három részből áll és egy, egy darabból kiképzett keskeny szalagra szerelt miniatűr jelvény is tartozik hozzá.

A Csillagrend jelvénye két részből áll, amely mindhárom fokozatnál azonos. Eltérések: a harmadik fokozatnál a szalag sima. A második fokozatnál a háromszögletű szalagra nagyobb, a keskeny szalagra kisebb keresztbe fektetett két kard van elhelyezve. Az első fokozatnál a kardokat koszorú váltja fel.

A kitüntetések anyaga: CuZn 10 (közismerten: tombak). A bevonata valódi galvánarany.

A mintadarabokat a megrendelő részére megfelelő minőségben 1984. szeptember 30-án átadtuk.

Az 1985. évi rendelések sorozatgyártásának feltételeit megteremtettük."[8]

Az elfogadott tervek alapján elkészített mintadarabok azt bizonyítják, hogy mind a tervezők, mind a kivitelezők magas szinten teljesítették azokat az elvárásokat, amelyek a kitüntetés kifejezősége, esztétikuma és gyárthatósága fogalmában összesíthetők.

A kitüntetések külalakja

A Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendjének jelvénye 40 mm átmérőjű, hatágú, fehérre zománcozott, aranyszegélyes domború csillag, amelynek szárai között arany színű sugárnyalábok vannak. A csillag közepére kör alakú, 8 mm átmérőjű piros-fehér-zöld zománcozású, aranyszegélyes idom van erősítve, melyet 18 db 1,5 mm átmérőjű, arany színű fém gyöngyből álló keret vesz körül. Az aranykoszorúval díszített Csillagrend háromszögletű fehér szalagon viselendő, melynek közepén 2 mm széles aranysárga, két szélén 9—9 mm széles piros-fehér-zöld színű csík húzódik. E szalagra 23 mm átmérőjű, 3,5 mm széles, kettős levélosztású, aranyozott tombakból készült babérkoszorú van erősítve.

A szalagsáv a kitüntetés szalagjának 40 mm hosszú, 15 mm széles téglalap alakú sávja.[9]

A következőkben, a Csillagrend többi fokozatánál, csak az eltéréseket közöljük, amelyek lényegében a szalagok csíkozásában és a díszítmény formájában jelentkeznek.

A Magyar Népköztársaság kardokkal díszített Csillagrendje... háromszögletű fehér szalagon viselendő, melynek közepén, egymástól 2 mm távolságra, két 2 mm széles aranysárga, két szélén 9—9 mm széles piros-fehér-zöld színű csík húzódik. E szalagra két — aranyozott tombakból készült — keresztben fekvő kard van erősítve, melyek hossza 28—28 mm.

A Magyar Népköztársaság Csillagrendje... háromszögletű fehér szalagon viselendő, melynek közepén, egymástól 2—2 mm távolságra, három 2 mm széles aranysárga, két szélén 9—9 mm széles piros-fehér-zöld színű csík húzódik.

A fegyveres erők tagjainál, az egyenruhán viselt kitüntetések eredeti formáját helyettesítő szalagsávon a Csillagrend fokozatainak megkülönböztetését, illetőleg felismerését a szalag közepén húzódó, egy, két, vagy három 2 mm széles aranysárga csík szolgálja.

8 A visszaemlékezés a szerző magángyűjteményében (1984. október 22.):
9 Lásd az 1. sz. lábjegyzetet; 704. és 706. oldalak.

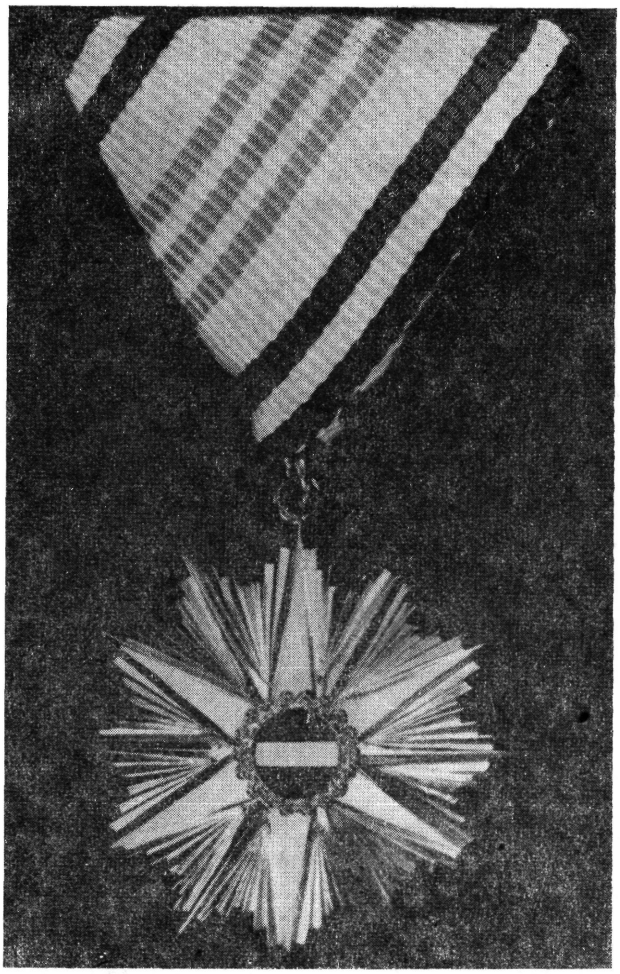

A Magyar Népköztársaság Csillagrendje

Az Április Negyedike Érdemrend jelvénye 40 mm átmérőjű, arany színű, ötágú csillag, a csillagszárak között 9—9 sugárral. A jelvény 20 mm átmérőjű világoskék középmezejében hazánk felszabadulási emlékművének plasztikus, kicsinyített mása látható, mellette kétoldalt vörös, illetve piros-fehér-zöld színű zászló van. Az Április Negyedike Érdemrend háromszögletű, csontszínű, közepén 18 mm széles piros-fehér-zöld sávval ellátott szalagon viselendő.

A szalagsáv a kitüntetés szalagjának 38 mm hosszú, 15 mm széles téglalap alakú sávja.

Felszabadulásunk évfordulója tiszteletének egyik legméltóbb kifejezője az Április Negyedike Érdemrend.

Az új kitüntetések megjelenése nemcsak szám szerint szaporítja kitüntetéseinket, hanem egyben a békéért és más nemes célokért folytatott harcban szerzett érdemeknek az eddigieknél szélesebb körű elismerését is lehetővé teszi.

KÖZLEMÉNYEK

WINKLER GYÖRGY

A TÉRKÉP SZEREPE AZ 1848/49. ÉVI SZABADSÁGHARC HONVÉDSEREGEINEK VEZETÉSÉBEN

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc irodalma a térképnek, mint a hadműveleti és harcászati tervezés és hadvezetés modern háborúkban nem nélkülözhető segédeszközének a kérdésével nem foglalkozik. E mulasztás okainak feltárása nem könnyű, a magyar hadtörténelem egészére kiterjedő pótlása pedig még nehezebb feladat és messze meghaladja vállalkozásunk határait.

Mindenesetre megállapítható, hogy a szabadságharcot tárgyaló könyvtárnyi kötet, hírlap- és folyóiratcikk, tanulmány szókészletének rengetegében a térkép szó csak elvétve fordul elő. Ha használják is, legtöbbször nem a lényegre, a térképnek a hadvezetésben betöltött szerepére utalnak vele. Ízelítőül bemutatunk néhány idézetet.

Matolai Etele[1] ezt írja: „»Most már minden veszve van!« mondá németül Guyon és egy térképet húzván ki zsebéből »Rékasra hátrálunk« — folytatá — »de ki tudja oda az utat?« kérdé széttekintve."

Id. Szinyei József naplójegyzeteiben[2] az 1848. XII. 17-i bejegyzésből: „Megvettem Magyarország megyék szerinti térképét tábori használatra".

Ezek a szerzők nem tartoztak a felső hadvezetőség köreibe. A térkép katonai jelentőségére utaló adatokat nem várhatunk az emlékiratokból vett idézetektől, csak a térkép megemlítésének átlagos vonatkozásaira kívántunk velük példát szolgáltatni.

A térkép az ábrázolt területre vonatkozóan a katonai földrajzi és a tereptani ismeretek grafikus információtárolója. Adatrendszerét jelkulcsi ábrázolással fejezi ki. Méretaránya természeti méretadatok meghatározását teszi lehetővé. Sík- és domborzatrajza a való térszín képzeleti megjelenítésére inspirál, szemlélése és mérésszaki kezelése a terepen történő csapatmozgás és -mozgatás (menet, biztosítás, támadás, védelem stb.) tervezéséhez nyújt adatokat. (A felsorolt ismérveket a katonai térkép vonatkozásában emeltük ki. Más rendeltetésű térképek — kataszteri térkép, földrajzi térkép stb. — tekintetében egyéb felhasználási sajátságok is hangsúlyozhatók.)

Az államok vezetőségei két évszázadot meghaladó idő óta mind nagyobb és nagyobb anyagi áldozatokat hoznak azért, hogy hadseregeik hatékonyságát minél jobb térképanyaggal segítsék. A modern háborúkban a felsőbb katonai vezetés és a különböző szintű parancsnokságok eredményesen is hasznosítják a

1 *Matolai Etele:* Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Sátoraljaújhely, 1883. (a továbbiakban — *Matolai*) 162. o.
2 *id. Szinnyei József:* Komárom 1848—49-ben. Naplójegyzetek. Hazánk, 1884. II. k. 23., 127., 209., 284., 354. o. Az idézett rész: 1884. I. évf. II. k. 141. o.

rendelkezésre álló lehetőségeket. A térképnek a szabadságharc több mint egy esztendeig tartó gigászi küzdelemsorozatában betöltött szerepe is nagy jelentőségű. Ennek feltárása és értékelése sem a hadtudomány története, sem a hazai térképészet fejlődése szempontjából nem érdektelen. Jelen tanulmány e kérdésekhez kísérel meg adalékokat szolgáltatni.

A magyar szabadságharc a napóleoni háborúkat követően a XIX. század első felének legnagyobb európai háborúi közé sorolható. Százezreket meghaladó hadseregek álltak egymással szemben. Egyes nagy csatáiban sok tízezer főnyi erők csaptak össze a győzelem kivívásáért. Például Kápolnánál 37 000[3], Isaszegnél 52 000, Nagysallónál 42 000,[4] vagy Komáromnál — július 2-án — 90 000 fő.[5] Ilyen nagy hadseregek mozgatása, ellátása, elszállásolása, utánpótlásának biztosítása térkép alapján való megtervezés nélkül az akkori viszonyok között már el sem képzelhető.

A szabadságharc magyar katonai vezetőinek nagyobb része nagyon alapos katonai kiképzésben részesült. Többen közülük Ausztria legmagasabb szintű tisztképző intézményeiben szerezték meg szakismereteiket. Alapos kiképzést nyújtottak az akkori négyéves hadapród iskolák. A térképészeti kiképzés tekintetében ezek közül is kiemeljük az utász- és tüzérhadapród iskolákat: Tullin, Korneuburg, Graz. Magasabb szintű kiképzést adott a magyar nemesi testőrség kétéves tiszti továbbképző tanfolyama. A legalaposabb képzést pedig a két katonai akadémia nyújtotta: a bécsi Hadmérnöki Akadémia és a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémia.

Bona Gábor[6] elemzi a honvédsereg tábornoki és törzstiszti karának szakképzettségét. Háromszáznyolcvan főre kiterjedő „minta" alapján hajtja végre a vizsgálatokat. Arra a megállapításra jut, hogy a 380 fő 68,5%-a polgári és 31,5%-a katonai előképzettséggel rendelkezett. A 119 katonai iskolát végzett egyén 30,2%-a katonai nevelőintézetben (ez volt a legalacsonyabb fokú katonai kiképzés), 42%-a hadapródiskolában (középfokú katonai képzés) és 27,8%-a katonai akadémián (legmagasabb fokú képzés) sajátította el katonai ismereteit. A bemutatott százalékszámok csak a vizsgált 119 főre vonatkoznak és nem terjeszthetők ki az egész honvéd hadvezetőségre.

A honvédség felső vezetésében néhány olyan személy működött, aki korábban a cs. k. Katonai Földrajzi Intézetben szolgált, ott terepfelmérői tanfolyamot végzett és felmérési gyakorlatra is szert tett. Ezek tekinthetők a szabadságharc térképészetileg legképzettebb tisztjeinek (pl.: Hollán Ernő, Tóth Ágoston honvéd ezredes és Czecz János honvéd tábornok).

Annak érzékeltetésére, hogy milyen mélységű volt és mennyire volt alapos az a térkép- és tereptani oktatás, amit a korszak tisztképző intézményei a tanulóifjúságnak nyújtottak, idézzük Görgey Artúrnak a tullni utászkari hadapródiskolából 1836. május 10-iki kelettel édesapjához címzett levelle vonatkozó sorait:[7] „... Hátra van még az utolsó és minden tekintetben legkellemesebb tanfolyam. Még ezen a héten egy közeli helységben szállásolnak el bennünket [utolsó éves növendékeket] 18 napra katonai térkép-készítés (Militairmappierung) végett." Az év folyamán elsajátított elméleti ismeretek után egy 18 napos terepfelmérői gyakorlat azt jelenti, hogy a hallgatók e témából nagyon ala-

3 *Borus József:* Dembinsky fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975. 276—277. o.
4 *Szeremlei Samu:* Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéből. I—II. k. Budapest, 1886. II. k., 97., 121. o.
5 *id. Görgey István:* 1848 és 1849-ből. (Élmények és benyomások) I—III. k. Budapest, 1885—1888. III. k. 34. o. (A továbbiakban — id. *Görgey*, 1885—1888.)
6 *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848—49. Budapest, 1983. 71. és köv. o.
7 *id. Görgey István:* Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916. (A továbbiakban — *id. Görgey*, 1916).

pos kiképzésben részesültek. A térkép felhasználásához szükséges ismereteken (térképtan, tereptan, domborzattan) túl a térképkészítés (felmérés, térképrajzolás) tudományába is bevezettélk a tiszti sarjadékokat.

A térképtan és a terepfelmérés a katonai akadémiákon[8] és a vezérkari tanfolyamokon[9] is tananyag volt. A harcászati oktatásnak is segédeszközévé vált a térkép. Mindezekből megállapítható, hogy az osztrák hadsereg a XIX. század második harmadában térképismeretekkel jól vértezett tisztikart képzett ki a maga számára.

A katonai térképkultúra fellendülése a XVIII. században kezdődött. Az újkori hadvezetési elvek és módszerek kialakulása, mindenekelőtt a haderő központi irányítás alá vonása, kényszerítően sürgette a korszerű térképek készítését a hadvezetés térképpel való ellátása érdekében és ennek folyamányaként a katonai vezetők térképismeretekben való kiképzését. Ez a kölcsönhatás teremtette meg azon katonai térképkultúra kialakulásának a feltételét, amely az európai katonai nagyhatalmakat egymás után országuk részletes felmérésére szorította.

Elsőként a francia hadsereg vezetőinek követelésére indult meg a Franciaország egész területére kiterjedő részletes topográfiai felmérés, amely 1744—1789 között ment végbe. A térképmű 184 térképlapon, M =1 : 86 400 méretarányban ábrázolja Franciaországot. A kartográfiatörténet Carte Géometrique de la France, másképp Cassini-féle térkép néven tartja nyilván az ebből a felmérésből származó térképanyagot.[10]

Ezt a térképkészítést időrendben mindjárt Ausztria követte. Mária Terézia rendeletére 1763-ban kezdődött a birodalom felmérése, amely az aktuális katonai igények szerint ütemezve huszonnégy év alatt befejezést nyert.[11] Érdekességként megemlítjük, hogy ez a térképmű, amelyet hivatalosan I. katonai felmérésnek neveznek, volt az első olyan felmérés, amely nemcsak elkezdődött, hanem be is fejeződött hazánkban. Kétszáz évnek kellett utána eltelnie, hogy egy másik térképművet, Magyarország 10 000-es topográfiai alaptérképét, terv szerint elkészítsenek és 1981-ben be is fejezzenek. A közbülső időszak alatt egyetlen egy országos felmérést sem hajtottak végre terv szerint kezdettől a befejezésig Magyarországon.

Jelen sorainkban csak az I. katonai felmérés térképanyagának méretarány-kérdését szándékozunk érinteni, mert ennek mind katonai, mind polgári felmérési vonatkozásban kiemelkedő jelentősége van. A térképezés méretarányát úgy választották meg, hogy a térképen mért egy hüvelyknyi hossz a természetben 400 bécsi öl távolsággal legyen egyenértékű, ami M = 1 : 28 800 méretaránynak felel meg. A méretarány megválasztásának részben tisztán katonai, részben földmérési, térképezési oka volt. A katonai szempont az volt, hogy a méretarány terepi távolságoknak, még inkább menettávolságoknak, fejben való gyors kiszámítását tegye lehetővé. Ezért a térképen való mérésnél használatos léptéik hosszegységéhez (a bécsi hüvelykhez) a csapatoknak egy negyed óra alatt megtett természetbeni menettávolságát (400 bécsi öl, azaz 760 m) rendelték hozzá (ez az egyszerű katonai mérték). Ez allatt a menetteljesítmény alatt természetesen a hadoszlopok egész napi, átlagos mozgásának az időegységre eső

8 *Gatti, Friedrich:* Geschichte der k. k. Ing - u. Genieakad. 1717—1869. I—II. k. Wien, 1901. I. k 577. o.
9 *Csendes László:* Térképhistória. Budapest, 1980. 120. o. (a továbbiakban — *Csendes*)
10 *dr. Albán Imre:* A térképek műszaki előállítása. Térképészeti Közlöny, 1934. évf. II. k. 3—4. füzet, 73—95. o.
11 *Paldus József:* A katonai térképek készítése II. József császár idejében. Hadtörténelmi Közlemények, 1917. évf. *Borbély Andor és Nagy Júlia:* Magyarország I. katonai felvétele II. József korában. valamint *Csendes*, aki több munkájában is foglalkozik a témával.

hányadát kell érteni. Magában foglalja a menetelés alatt pihenésre, étkeztetésre fordított időtartamokat is. Ez a kicsinyítési arány kielégítette a térképezési szempontokat is. A térképkészítésnél alkalmazott mérőasztalfelvételi eljárásnál a poláris pontkapcsolási módszerrel (irányzás és mérés) a poláris távolságot többnyire becsléssel, lépéssel, ritkábban mérőlánccal való végigméréssel határozták meg. A terepviszonyok és egyéb tényezők miatt a még elfogadható megbízhatóságú, legnagyobb természetbeni hosszmérést kb. 400 ölnek lehet tekinteni, így a méretarányszámból adódik, hogy a legnagyobb természetbeni, poláris távolság a léptéke egy hosszegységével térképezhető. A választott kicsinyítés mellett lehetővé vált, hogy a katonai szempontból lényeges tereptárgyak feltüntetése ne okozzon a térképen oly mértékű túlzsúfoltságot, mely az áttekinthetőséget zavarná.

Az M = 1 : 28 800 méretarányszám volt az oka annak, hogy a magyar polgári felmérésben a méter hosszegységet még a métertörvény (1874: VIII. tc.) meghozatala után száz évvel sem lehetett általánosan bevezetni (a kataszteri térképek szelvényezése, hálózata, a térképező eszközök, a területi nyilvántartás stb. miatt). Ebben a tekintetben viszont a katonai térképészet messze megelőzte a polgári felmérést, mert a III. katonai felmérést már metrikus hosszegységből levezetett méretarányban, M = 1 : 25 000 kezdték meg 1869-ben[12], míg a polgári szervek öles szelvényezésű térképanyaggal dolgoztak, egészen az 1970-es évek elejéig.

A XVIII. század harmadik nagy európai térképészeti munkája Poroszország katonai felmérése volt, amelyre csaknem az ausztriai I. országos felméréssel egyidőben került sor (1767—1780). Ez a felmérés 270 lapon, M = 1 : 50 000 méretarányban ábrázolta Poroszországot.

A kor nyomdatechnikai fejletlensége nem tette lehetővé a felvételi szelvények sokszorosítását, és velük a csapatok ellátását. Példaként Ausztria haderejére utalunk, amely a XIX. század elején 58 ezredet, 15 határőrezredet, 39 lovasezredet és 216 üteget foglalt magába[13]. Ennek a hadseregnek a II. József-féle felmérésből eredő 5400 térképlappal való ellátása (ezredenként és ütegenként csak 1—1 sorozatot számítva) 1 800 000 egyedi térképnyomatot igényelt volna. Az 5400 nyomólemez (rézkarc, rézmetszet) elkészítése és a nyomás meghaladta volna Ausztria egész, akkori sokszorosítóipari kapacitását.

Az I. katonai felmérésből származó térképanyagot (és tartozékrészeit)a hadseregfőparancsnokságon őrizték. Csak egy szűk körnek volt az anyagba betekintési lehetősége és csak legfelsőbb szervezési szinten került ez a térképanyag felhasználásra.

A gőzgéppel meghajtott gyorssajtó és a litográfiai kőről való nyomás feltalálása (Sehnefelder) és termelésbe állítása gyökeres változást eredményezett a sokszorosító iparban. Az osztrák hadseregben 1806-ban létrehoztak egy, a vezérkar mellett működő szervet, a „Topographisches Bureau"-t, amelynek a hadsereg térképellátása volt a feladata. Az egység később (1818) „litográfiai osztállyal" bővült és ettől kezdve Topographisch-litographisches Institut a neve.[14] Ebből a szervből nőtt ki később a híres cs. k. Katonai Földrajzi Intézet (k. k. Militairgeographisches Institut).

A hadvezetőség számára kézenfekvő volt, hogy a felvételi méretarányban (M = 1 : 28 800) készült részletes térképre sem a csapatoknak, sem a magasabb

12 *Messner, Robert:* Die österreichische Landesaufnahme. (75 Jahre Kartographie am Hammerlingplatz) Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen. (Landesaufnahme). Wien, 1980. (a továbbiakban — *Messner*) 60. o.
13 *Pethő Tibor:* A háborúk ára. Budapest, 1966. 145. o.
14 *Messner*, 38. o.

parancsnokságoknak nincs szüksége. Felmerült tehát egy, a csapatok ellátására szánt, célszerű térképanyag készítésének és kiadásának a gondolata. Ennek alaki és tartalmi megtervezésénél azok a katonai feladatok voltak irányadók, amelyekben a térképet felhasználták. Ezek a következőkben foglalhatók össze:

a) Az ellenség helyzetének térképi azonosítása (a beérkezett kémjelentések és a felderítő tevékenység alapján).
b) Az ellenség mozgásának térképen való követése és következtetés várható mozdulataira.
c) Következtetés az ellenséges csapatok közlekedési és szállítási lehetőségeire (ellátás, utánpótlás).
d) Saját csapatok mozgásának térkép alapján való tervezése.
e) Közlekedési és útviszonyok megállapítása menetek és szállítás céljára.
f) Vízi akadályok, vízi szállítási lehetőségek térképi megállapítása.
g) Mozgást és szállítást gátló talajviszonyok (mocsaras, ingoványos területek) megállapítása.
h) Domborzati viszonyok megállapítása a menet, a védelem és a támadás szempontjából.
i) Természetbeni távolságok meghatározása és menetteljesítmények tervezése térképi adatok alapján.
j) Ütközetre alkalmas helyek megválasztása.
k) Esetleges visszavonulási helyek kiválasztása és megjelölése.
l) Utánpótlási vonalak tervezése.
m) Következtetés települések seregellátási lehetőségére (sütőhelyek száma, vágóállatok mennyisége, kézműipar).
n) A csapatok elszállásolásának tervezése (épületek, istállók száma).
o) Állásharcoknál támadási pontok és védőállások helyének kiválasztása.
p) Üteg-, lövegállások helyének megtervezése.
q) Tüzérségi (és gyalogsági) tűzzel való pásztázás területének meghatározása.
r) Célpontok lőtávolságának a meghatározása.
s) Átlőhetőség megállapítása.
t) A tüzérségi tűzhatás megfigyelési helyének kiválasztása.
u) Általában: tereppontok és tereptárgyak térképi azonosítása, terepi tájékozódás.

A felsorolt térképi feladatok elvégzése (az állásharcon és a tüzérség szempontjain kívül) többnyire a hadseregek mellett felállított „táborkar" ügykörébe tartozott. A szabadságharc honvédseregeinél a térkép elsősorban a táborkar és a hadtesthez, hadosztályhoz beosztott táborkari tisztek tevékenységének volt a munkaeszköze. Utóbbiak, valamint a kikülönített (ún. száguldó) csapatok a hadseregparancsnokság intézkedéseinek végrehajtásánál, továbbá jelentések terepi hivatkozásainál hasznosították a térképet. Alsóbb parancsnokságok (zászlóalj, század stb.) egyáltalán nem használtak térképet. Ennek az az oka, hogy egyrészt kisebb katonai egységeket egyáltalán nem, vagy csak nagyon elvétve bíztak meg önálló harcászati feladattal, ezért a felső hadvezetés nem is adott ki számukra diszpozíciókat (hadintézkedéseket), másrészt ezeknek az egységeknek az élén gyakran katonailag gyengébben képzett (sokszor képzetlen) tisztek álltak, akik korábban a császári hadseregben altiszti, vagy alacsonyabb csapattiszti szolgálatot láttak el, vagy akiket rátermettség és az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartás alapján a honvédsereg legénységi állományából válogattak ki. Ezek többnyire nem részesültek térkép- és tereptani oktatásban, nem is rendelkeztek ilyen ismeretekkel. Velük eligazításnál közölték (a soha-

sem távoli) menetcélt. Helyszínre vezetéshez helyi viszonyokkal ismerős személyek közreműködését vették igénybe.

A helyszínre vezetőket kalauzoknak nevezi a korabeli szóhasználat. Szerepükről gyakran tesznek említést a szerzők:[15] „Április 10-én reggel a Bóbics-dandár (Klapka hadtestéből) parancsot kapott, megkerülő hadoszlopot képezni és Bottyánból Hartyánnak és Csegének a szőlőkön keresztül Verőcze felé menni, az ellenség visszavonulását elmetszendő. De ezen dandár az utat parancsnoka hanyagságából eltévesztette. Ez ugyanis két század Császár-huszárral és a 6-fontos üteggel a gyalogságot hátra hagyván félórányira előre sietett — helyes irányban; a kalauzt magával vivén, de a gyalogság mellé nem adván kalauzt. — A gyalogság aztán kalauz nélkül P. Penz felé tévedt: (egyenest északnak Hartyántól) ... Bóbics alezredes utóbb észrevette, hogy gyalogsága még mindig nem közeledik. Segédtisztet küldött vissza érte. Időközben több, mint két óra múlt el és Vácz teljesen ki volt ürítve az ellenségtől, mire a Bóbics-dandár a (váczi) szőlőkön keresztül vonult. A terv tehát meg volt hiúsítva s az ellenség csak is megveretett ..."

Másik idézet utal arra, hogy kiknek a segítségét vették igénybe a kalauzi szolgálathoz „»Hát hová vezettél bennünket?« (...) »De hát te kerülő vagy itten, hát csak tudnod kell hol vagyunk?«"[16]

A „kalauz" segítségével végrehajtott menetfeladatoknál különös jelentősége volt a menetcél pontos, a helyi lakosság által ismert nevén való megjelölésének. Ez nem volt mindig összhangban a térképi helységnévmegírással.

Ismerve azokat a katonai feladatokat, amelyeknél térképhasználatra van szükség és amelyeket az előbbiekben az a)—u) pontokba foglaltakban tárgyaltunk meg, továbbá ismerve a térkép felhasználói körének térkép-tereptani felkészültségét, vizsgálható, hogy milyen tartalmi és alaki feltételeket kellett kielégítenie a katonai rendeltetést legjobban kiszolgáló térképnek. Tartalmi tekintetben ezek nagyjából a következők:

A) A földfelszín vízhálózati rajza a vízi átkelési helyek és lehetőségek feltüntetésével.
B) A térszín domborzatának szemléletes ábrázolása a lejtőviszonyok minőségi feltüntetésével (meredekség) — esetenként magasságkülönbségek megállapítására szolgáló rajzi, vagy számszerű adatokkal.
C) Közlekedési utak nyomvonalának feltüntetése, az utak minőségének megjelölésével, útszakaszok meredekségére (kaptató) utaló jelzéssel.
D) Települések feltüntetése (pusztától a városig) a lakosság lélekszámára utaló jelöléssel (pl. különböző méretű karikák és betűnagyság.)
E) Tájékozásra alkalmas létesítmények és tereptárgyak jelkulcsi rajza.
F) Nagyobb, összefüggő erdőségek a faféleségre utaló jelkulcsi ábrázolással.
G) Menetet gátló, vagy nehezítő talajviszonyok ábrázolása (állandó és időszakos mocsarak, ingoványok, köves pusztaság, laza homok stb.)
H) Egységes vetületi rendszer, szelvényhatáros ábrázolás (a szomszédos térképlapok csatlakozhatósága érdekében) és a távolságok (menetteljesítmények) gyors meghatározását biztosító méretarány.

Az ezen követelményeket kielégítő térkép megtervezésénél elsődleges szerepe van a méretaránynak. A méretarány szabja meg a rajzi tartalom sűrűségét (ezzel a térkép információgazdagságát), az alkalmazandó térképjelek méretét

15 Egy ilyen kalauznak az I. váci csatában (április 10.) történt alkalmazására: *id. Görgey*, 1885—1888. II. k. 153. o.
16 *Matolai*, 170. o.

(ami a rajzi zsúfoltságra, ezáltal a térkép olvashatóságára van kihatással), egyszerűsítheti a szerkesztés munkáját és könnyítheti a felhasználói műveleteket. Továbbá a szelvénylapok (térképlapok) méretét is befolyásolja, mert a katonai felhasználású térképek tervezésénél határt szab a tábori körülmények közötti használhatóság feltétele (megfelelő bútorzat hiánya, légmozgás stb.). Utóbbi szempontok kb. 50×60 cm-es optimális lapméretet tesznek kívánatossá. Az ennél kisebb méret gátolja a megfelelően nagy terület ábrázolását, a nagyobb szelvénylap pedig nehézkessé teszi a kezelést. Ha azt is feltételül szabjuk, hogy a szelvényméret legalább egy-két napi gyalogsági menetteljesítmény ábrázolását biztosítsa, akkor a többi szemponttal kiegészítve kb. M = 1 : 100 000— M = 1 : 200 000 méretarányú térkép tervezése volt kívánatos a korabeli hadseregek hadvezetése számára.

Amikor a legfelsőbb osztrák hadvezetőség az I. katonai felmérés térképanyagának elévülése miatt, továbbá a napóleoni háborúk tapasztalatainak hasznosítása érdekében elhatározta a II. katonai felmérés végrehajtását, tervbe vették a magasabb parancsnokságoknak olyan sokszorosított térképanyaggal való ellátását is, amely megfelelt a kor katonai követelményeinek. Méretarányát az I. katonai felmérésnél is alkalmazott felvételi méretarány egyötödében (M = 1 : 144 000) választották meg. Az új térképet az eredetiből átszerkesztéssel és összevonással (generalizálással) vezették le. Ezt a térképet speciál-térképnek nevezték.[17]

A szabadságharc kezdetének az időpontjáig (a mai) Magyarország területe mintegy $^1/_3$ részének felmérésével végeztek a II. katonai felmérésben[18] a térképező szervek. A levezetett speciál-térkép elkészítése (technikai okokból) néhány év késedelemmel követte a felmérés idejét, ezért ez a térképanyag még az eddig felmért területnél is kisebb kiterjedésben állt rendelkezésre — és az elkészült lapok sem a fő hadszíntereket ábrázolták (mindössze néhány szelvényről tudunk Pozsony térségéből).

A szabadságharc honvéd hadseregeinek a táborkara és a magasabb parancsnokságok tehát nélkülöztek egy olyan térképet, amely minden tekintetben kielégíthette volna a kor katonai tervezési és hadvezetési igényeit. Szükségmegoldáshoz folyamodtak tehát, olyan térképet használtak, amilyen rendelkezésre állt és amilyenhez hozzájutottak. Két térkép kerülhetett elsősorban szóba. Az egyik az ún. Lipszky-féle térkép — amely a XIX. század első harmadában szinte kizárólagos használatú volt Magyarországon —, a másik a Lipszky-féle térkép egy tartalmilag bővített és javított, korszerűbb „újratervezése", amelyet létrehozójáról Schedius-féle térképnek neveznek.

Mind a két térképnek a szabadságharcban történt felhasználására vonatkozóan előfordulnak irodalmi utalások:

Degré Alajos[19] a temesvári csatavesztés elbeszélésénél írja: „Dobsa (Lajos) és Pálfy (Albert) letelepedtek a kocsi mellé, kiterítették a Lipszky-térképet, kikeresték az utat, amely Orsovára vezet, aztán megindultunk". Krivácsy József[20] is említi Lipszky térképét. „Klapka (egyik könyvében ti.) Dembinszkiről azt mondja, hogy nem ismerte az ország helyrajzi, politikai és gazdasági viszonyait. Ez nem áll. Az ország helyrajzát ismerte, mert bizonyosan voltak térképei, hogy pedig voltak, azt onnét tudom, mert Kászonyi Dániel, ki február

17 *Messner*, 52. o.
18 *Csendes*, 123. o.
19 *Degré Alajos:* Visszaemlékezéseim (az 1848—9-ik év előtti, alatti és utáni időből.) I—II. k. Budapest, 1884. I. k. 150. o.
20 *Krivácsy József:* Görgey és Klapka, vagy az 1848/9-iki önvédelmi harcz. Budapest, 1881. 8. o.

havában mint kormánybiztos működött Egerben, őt Korabinszky térképeivel kínálta meg, melyekben minden egyes megye fel van véve. Dembinszky azt köszönettel utasította vissza, mivel neki, úgymond, épp úgy meg vannak a térképei, csakhogy nagyobb mérvben, azon kívül pedig Lipszky nagy térképe is."

A Schedius-térképre id. Görgey Istvánnal találunk utalást:[21] „Schedius tanár 1847-ben megjelent nagyobb térképe alapján dolgozott, mely a magyar háború idején Magyarországnak legjobb térképe volt és mely szerint a magyar vezérkar is eljárt."

Ugyancsak id. Görgey Istvánnál fentebb idézett műve II. kötetének 615. oldalán olvashatunk egy szolgálati okiratot, amely említi a Schedius térképet: „A hadügyminisztériumtól — Bayer ezredes úrnak, közp. vezérkari iroda főnökének a főhadiszálláson ... A Schedius-féle magyarországi nagy térkép óhajtott 8 példányát megvettem, s azok Önnek rendelkezésére állnak ... Kelt Budán, 1849. június 28-án, aláírás Waldberg sk. ezredes.[22]

A már említett Korabinszky- és a Lipszky- ill. Schedius-féle térképeken kívül csak egyetlen térkép megnevezését találtuk a korra vonatkozó irodalomban. Fodor Ferenc[23] Pongrácz János „Európa legújabb általános postatérképe..." c. munkájáról a következőket írja: „A magyar szabadságharcban azt a nevezetes szerepet töltötte be, hogy ezt használta 1848—49-ben Görgey Arthur fővezér. Erősen elhasznált példányára, mely a Nemzeti Múzeum térképtárában fekszik, hitelesen van ez feljegyezve."

Vegyük sorra ezeket a térképeket és vizsgáljuk azt, hogy tartalmi gazdaságuk és aktualitásuk kielégítette-e a szabadságharc-kori honvéd hadvezetőségnek a katonai térkép iránt támasztott igényeit?

Szedlicsnai Lipszky János (1766—1826) katonatiszt, térképész[24] az 1806—1808 években adta ki az országot (és csatolt részeit) 9 lapon (É—D-i és Ny—K-i elrendezésben 3—3 szelvényen) ábrázoló térképművét. A térkép az államigazgatás szükségletét volt hivatva kielégíteni. Tartalmát, ábrázolási modorát, méretarányát, vetületi rendszerét ennek megfelelően választották meg.

Településrajza feltünteti a királyi és bányavárosokat, püspöki székhelyeket, vásárhelyeket, falvakat, pusztákat, kastélyokat, romokat, magányos templomokat, szerzetesi rendházakat (monostorokat), jelentősebb magányos épületeket, vendégfogadókat (csárdákat), majorokat, vadászlakokat, fürdőhelyeket, malmokat, üveghutákat, vashámorokat. Víz- és úthálózati rajza a folyók, patakok sodorvonalát, tavakat, árvédelmi töltéseket, ásványvíz forrásokat, római sáncokat, épített utakat, postautakat, postaállomásokat ábrázolja. Államigazgatási tartalma országhatárokra, megyehatárokra, bíróságok illetékességi területére, azok határára terjed ki. Hegyeket, dombokat, hegycsúcsokat, erdőségeket, homokos területeket folyóátkelő helyeket, hidakat, árterületeket, mocsarakat is feltüntet néhol a térkép. Ezeken kívül római számokkal sorszámozva megjelöli a megyéket, latin nyomtatott nagybetűkkel a kiváltságos területeket és arab számokkal a bíróságok illetékességi területét.

A térkép méretarányát nem adja meg közvetlenül a szerző. A mű 8. szelvényén feltüntetett megjegyzésből lehet a méretarányszámot levezetni. „Mensura unus Gradus Meridiani (in long 58 684 orgiarum Vienensium) 9 pollicium ex

21 *id. Görgey*, 1885—1888. I. k. Bevezetés.
22 Uo. 615. o.
23 *Fodor Ferenc:* A magyar térképírás. 1—3. k. A Térképészeti Közlöny 15. sz. különfüzete. Budapest, 1953. (a. továbbiakban — *Fodor*) II. k. 208. o.
24 *Kenyeres Ágnes:* Magyar Életrajzi Lexikon. I—II. k. Budapest, 1967. II. k. 78. o.

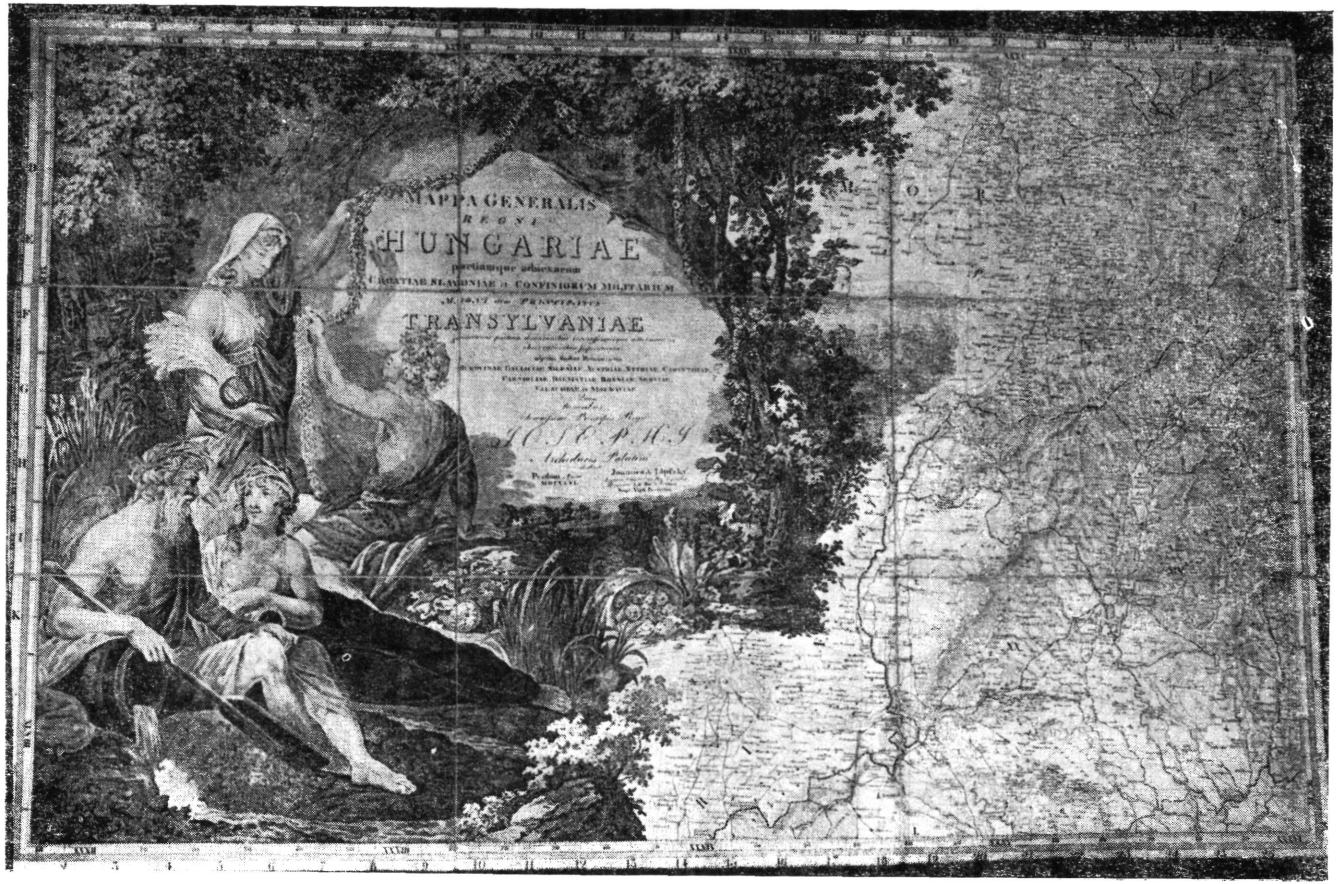

A Lipszky-térkép művészi keretbe foglalt cimfelirata

Mappa desunti". Egy meridián fok mérete (58 684 bécsi öl hosszban) 9 térképi hüvelyknek felel meg. Ebből M = 9 : (58 684×72) = 1 : 469 472. (Tanulmányunk nem térképtörténeti tárgyú. A térképtörténettel kapcsolatban csak megállapításaink és következtetéseink indokolása szempontjából legszükségesebb ismeretekkel terheljük az Olvasót. A latin nyelvű idézetben szereplő meridián fokértékkel kapcsolatban azonban türelmét kell kérnünk, ez ui. olyan adat, amely a kor irodalmában, mint a Földet helyettesítő (gömb) felület használatos méretadata, nincs megemlítve.

Ifj. Bartha Lajos hívta fel[25] e kérdésre a figyelmet. Ennek közlése alapján következtetni lehet Lipszky méretadatának az eredetére. E szerint Lipszky Liesganig fokméréseiből a meridiánt érintő körök sugarára nyert maximális és minimális értékek számtani középértékéből (3 362 288 öl) indult ki. Csakhogy a kiindulási érték[26] a méretarányszámra végtelen tizedestört számértéket szolgáltatott, amit a térkép szerkesztőjének mindenképpen el kellett kerülnie, ezért a kiindulási értékből nyert (58 682, 996 öl) ívhosszt 1,004 öllel megváltoztatva a kilences próbát kielégítő számhoz jutott, ezzel kerek számúvá tette a méretarányszámot. Ebből visszaszámítva a gömbsugarat, r = 3 362 345,525 öl értéket kapunk, amely 57,525 öllel nagyobb Liesganig középértékénél. A térképtörténet iránt érdeklődők számára bizonyára figyelemre méltó adalékot jelentenek fejtegetéseink.)

A Lipszky-térkép méretaránya két szempontból is kedvezőtlen katonai felhasználásra. Elsősorban harmada a fentebb indokolt méretaránynak, ezért a térkép arányosan kevesebb információ tárolására alkalmas, mint kívánatos volna. Másodsorban nincs összhangban az egyszerű katonai mértékkel, és nem kerek szám, ezért távolságok és menetteljesítmények csak hosszadalmas és fáradságos számítással határozhatók meg általa.

A távolságmeghatározás körülményességének az enyhítése érdekében a térképmű 8. lapján több, különféle hosszegységre (osztrák mérföld, magyar mérföld, földrajzi mérföld stb.) szerkesztett lépték található, ezek segítségével a térképi hosszak természetbeni megfelelője szerkesztéssel meghatározható. A szerkesztéshez (összehasonlításhoz) mérőkörzőt használtak. A hüvelykes beosztású, fazettás léptékkel lemért térképi hossz csak körülményes számítással alakítható természetbeni távolsággá. Ezen az úton is csak távolság nyerhető, menetteljesítmények meghatározásához további számítások szükségesek.

Lipszky nagy térképét Murdoch-féle kúpvetületben szerkesztette[27] Zách Ferenc csillagász tanácsára. E vetületnek az a sajátsága, hogy a meridiánok képe hossztartó, az ábrázolt területhez képest kedvezően elhelyezett kúp esetén pedig közel területtartó leképezést biztosít.[28]

Mind a meridiánok menti, mind a parallel körök menti fokosztásból 10×10 perces hálózatot szerkesztettek, amely alapul szolgált egy helységnévtár összeállításához. A helységek földrajzi helyzetének a megjelölése vonatkozásában[29] ez a névtár öleli fel mindmáig hazánk legnagyobb számú helynevét (lakott helyek, várromok, puszták stb.). A hálózat oszlopait Ny—K-i irányban arab számokkal, rétegeit É—D-i irányban latin nyomtatott nagybetűkkel jelöli. Ez megkönnyíti a földrajzi nevek azonosítását.

A térkép a domborzatot pillacsíkozással ábrázolja. A domborzatrajz tetszetős, nagy összefüggéseiben jól szemlélteti a térszíni formákat. Magashegyi tá-

25 *Lipszky, J.:* Nachricht von der geographischen Karte von Ungarn in neun Blättern, und Einrichtung derselbe. Monatliche Correspondenz, Gotha, 1803. September 234. o.
26 *Liesganig, Josef:* Dimensio graduum meridiani Viennensis et Hungarici. Viennae, 1770. 260. o.
27 *Fodor,* 180. o.
28 *Hazay István:* Földi Vetületek. Budapest, 1954. 212. o.
29 *Fodor,* 1. k. 183. o.

jon tónusossá teszi a rajzot, domb- és síkvidéken azonban nem zavarja a térkép áttekinthetőségét.

A vízrajz kielégítő és bőséges, néhány helyen található csak elrajzolás. (Például a Tarna medre Tótfalutól — Kápolna és Aldebrő között középen — Sirokig egy kis mellékpatak sodorvonalában van feltüntetve, ezért Verpelétnél a falu Ny-i szélén elhelyezkedő medret a falutól K-re kb. 2—2,5 km távolságban tünteti fel. (A meder kanyarulatait sokszor elnagyolja, a gázlóhelyeket nem jelöli.

Helynevek megírásánál különböző méretű betűnagyságot, ábrázolásánál különböző méretű karikát alkalmaz. Lélekszám szerint öt méret-megkülönböztetés fordul elő: nagy városok (pl. Pesth, Strigonium, Agria; mezővárosok (pl. Szent Endre, Hatvan); nagyközségek, vásárhelyek (pl. Zsámbék, Martonvásár); kisközségek (pl. Alsó Némedi, Ócsa) és puszták (pl. Gombos, Hatvan mellett, vagy Csík, Budaörs mellett). Azoknál a településeknél, amelyeknek akkor ismert és használatos latin neve volt, a latin nevet tünteti fel a szükséges betűmérettel a térkép, de zárójelben kisebb, a kisközségek megírásánál használt betűmérettel a még használatos magyar, német, szlovák, horvát, román nevet is felsorolja. Például: Agria (Eger, Erlau); Posonium (Pressburg — itt a magyar nevet nem írja meg); Hanzelbeck (Érd); Leutschovia (Lőcse, Levoce), Carpona (Karpfen, Korpona, Krupina); Comarinium (ennél más nevet nem ad meg.).

Lipszky térképének címfeliratát figurális és tájképi, művészi keret övezi. Ez a művészi elem is jelzi, hogy nem katonai felhasználásra szánták a térképet.

Ez a térképi alkotás hatalmas előrehaladást jelentett a hazai földmérés és térképészet történetében. Kiszűrte (legalábbis nagymértékben csökkentette) a korábbi térképi ábrázolások rajzi és tartalmi tévedéseit és olyan gazdag információanyagot nyújtott Magyarország földrajzáról és topográfiájáról, amely messze meghaladta az előtte járó térképek információgazdagságát és maradéktalanul kielégítette a kor államigazgatásának ilyen irányú igényeit. Kiemelkedő értékét bizonyítja, hogy fél évszázadot meghaladó ideig volt használatos, és az egész művelt Európa ebből merítette a XIX. század eleji Magyarországra vonatkozó földrajzi ismereteit.

Az 1830-as évekre szükségessé vált a térkép új kiadása, mert az eredeti nyomatok teljesen elfogytak. A reformkori eszmeáramlatok, az egyre bővülő földrajzi ismeretanyag, a települések és a közlekedési hálózat fejlődése azonban megkívánta az eredeti rajzi tartalom átalakítását, kiegészítését, korszerűsítését. Erre a feladatra vállalkozott Schedius Lajos, a pesti egyetem esztétika tanára, polihisztor, aki földrajzi és térképészeti problémákkal is foglalkozott. Címeit és rangját a Tanügyi Névtár[30] a következőkben foglalja össze: „... kir. tanácsos, a' pesti királyi tudományegyetemnek nyugalmazott tanítója, a magyar tudós társaság, és orosz csász. charkovi-egyetem tiszteletbeli, a göttingeninek pedig levelező tagja, a' jénai latin társulat társa, több vármegye táblabírája, és a' kir. egyetemnek volt igazgatója", majd „... helytartótanácsi tanácsos, szépművészeti bölcselkedési és jogtanár." Schedius pontosan fel tudta mérni a kor térkép iránti igényét, ezért az új térkép tervezésénél értékes tanácsokkal szolgált. Magát a szerkesztést, a térképrajzolást Blaschnek Sámuel (Soma) földmérő végezte. Az új térkép első kaidása 1836-ban jelent meg.

A térkép tulajdonképpen a Lipszky-térkép átszerkesztése és korszerűsítése. Ugyanazt a vetületi rendszert alkalmazza, méretaránya is megegyezik azzal, amit meg is nevez a térkép címfeliratában: „Méretarány 1 bécsi hüvelyk

30 Magyar Tanügyi Névtár 1847. évre. Buda, 1847. 23. o.

6520,0444 öl, v. a természeti nagyság 1:469 472". Az ábrázolt területet kiterjesztette Ny-i irányban, ezért a közép-meridiánt mintegy fél fokkal nyugatabbra vette fel Lipszky középmeridiánjával szemben. Ő is 10×10 perces hosszúsági és szélességi fokhálózatot alkalmaz. Jelkulcsi ábrázolása bővül amazzal szemben.

Településekkel kapcsolatos jelkészlete különböző rangú (lakosságszámú) városok megkülönböztetésére alkalmas; honi és külföldi városokat más-más jellel tünteti fel; jelöli a felsőoktatási intézményeket, az egyházi hatóságokat (apátság, prépostság, püspökség, érsekség). A bányák kifejezésére 13 féle különböző térképjelet használ. Helyenként párizsi lábban kifejezve megadja a hegyek magasságát is. A települések névmegírásánál a magyar elnevezést teszi első helyre és a német, latin, szlovák stb. nevet csak kisebb betűtípussal írva tünteti fel. Pl.: Esztergom (Gran); Vácz (Waitzen); Schmetz Bánya (Schemnitz); Eger (Erlau); Eperjes (Presov) stb.

A domborzatot szintén pillacsíkozással ábrázolja, de ennek rajza kevésbé tónusos, mint Lipszkyé, ezért a térkép olvasását kevésbé zavarja. Nem fogadható el Fodornak az az állítása[31] hogy Schedius térképe a domborzatot már Lehmann módszerével ábrázolja. A Lehmann-féle csíkozás a domborzat jellegén túlmenően a lejtők meredekségének a kifejezésére is alkalmas. Igaz ugyan, hogy Schedius térképe egyes (meredekebb) lejtőkön sűrűbben tünteti fel a csíkokat, és ezzel sötétebb tónust kölcsönöz azokon a helyeken a domborzati formának, de a csíkvonalak vastagságában nem tesz különbséget, így a meredekség foka a csíkok alapján nem állapítható meg, vagyis a Schedius térkép domborzatcsíkozása nem Lehmann-féle csíkozás.

A folyók medrének ábrázolása hűebben követi a tényleges helyzetet Schediusnál, mint Lipszky térképén. Sok állandó hidat, révet, számos gázlót is feltüntet, amivel a térkép vízrajzának a gazdagságát növeli. A közlekedési utak minőségi jellegét (épített utak, nem épített közlekedési utak) kidomborítja. Meredek útszakaszokat (kaptatók) ugyancsak feltünteti a térkép.

Schedius térképe nem hozott újat a magyar térképészet történetébe, csak a Lipszky-féle térkép eredményeinek és információgazdagságának szerény továbbfejlesztését és részleges módosítását eredményezte. Kitűnő erénye a magyar nyelvű névrajz, a közlekedési utak jellegének és minőségének korszerű ábrázolása, a vízrajz hiányosságainak pótlása és a településábrázolás bővítése.

Az új térkép iránt támasztott társadalmi igényt mi sem jelzi jobban, mint az, hogy az első kiadást követő 11. évben újra ki kellett adni — további korrekciókkal és bővítésekkel, mert az első kiadás teljesen elfogyott. Szabadságharc alatti említésénél mindig erre a második, 1847. évi kiadásra fogunk utalni.

Kriváosy idézetében megnevezi Korabinszky megyei térképét. Ezzel érdemben szükségtelen foglalkoznunk, mert hadvezetési célra sem méretarányánál, sem tartalmi szegényességénél, sem „szelvényezésénél" fogva nem alkalmas. Legfeljebb a hadieseményekiránt érdeklődő laikusok számára nyújthatott némi tájékoztatást.

Ami Pongrácz térképét illeti, jelen tanulmányban helyénvalónak tartjuk egy, a szaktudományban előforduló téves állítás bírálatát, ill. helyesbítését, mert hibás következtetésre vezetheti a kutatót. Az Országos Széchényi Könyvtár T 1432 jelzetszám alatt tartja kezelésében azt a térképművet, amely alkalmat szolgáltatott Fodor Ferencnek, a kiváló térképtörténésznek téves megállapítása közlésére.

31 *Fodor*, 2. k. 227. o.

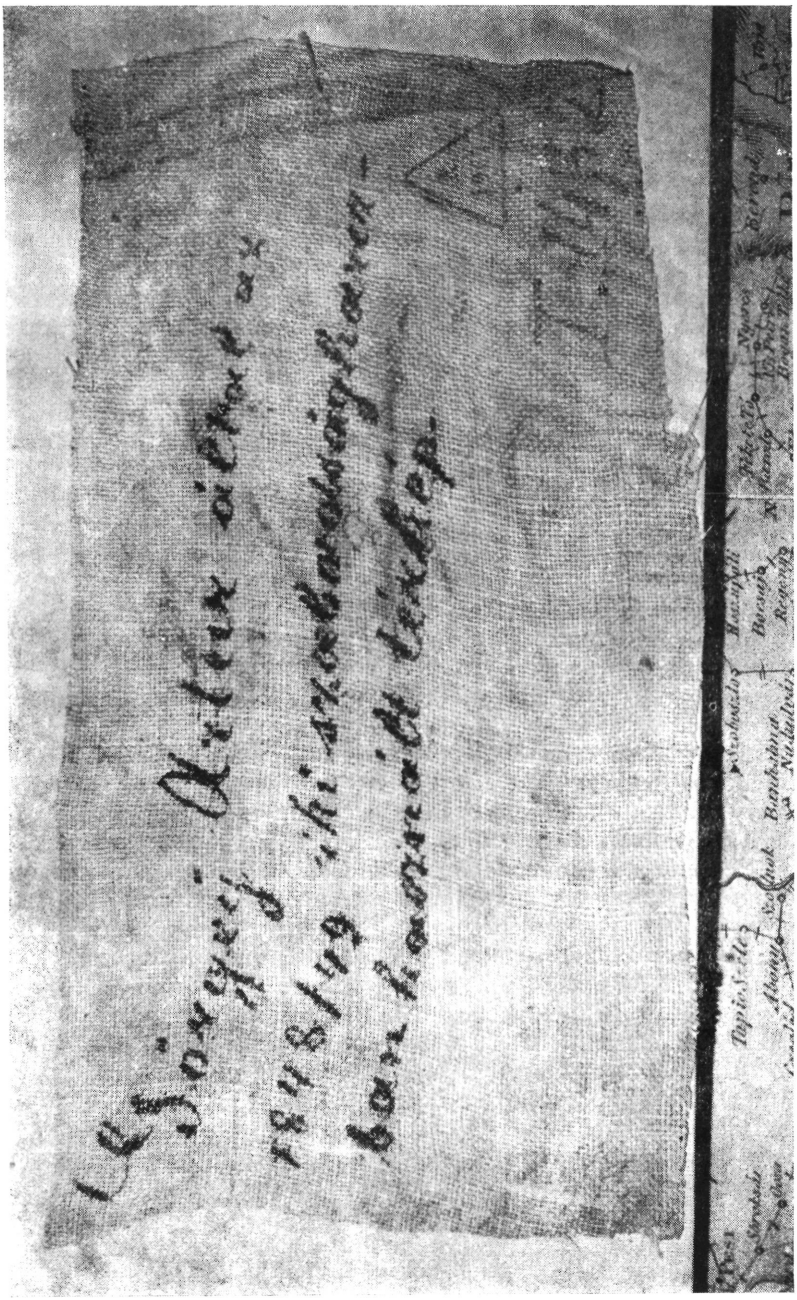

A Pongrácz-térkép borítóján elhelyezett vászondarab a rajta lévő szöveggel

A térkép címe: „Neueste allgemeine Postkarte von Europa in welcher sämtliche Postrouten aller europäischen Staaten nach den zuverlästigsten Postbüchern angezeigt sind. Mit fernerer Benützung der besten astronomischen Ortsbestimmungen und vorzügichtsen geographischen Hilfmittel. Entworfen von

Johann Pongratz Lieutnant des 2ten Feld-Artillerie Regiments." (Európa legújabb általános postatérképe, amelyen az összes európai ország valamennyi postaútja a legmegbízhatóbb postakönyvek szerint van felvéve. A legjobb [értsd: legkorszerűbb] csillagászati helymeghatározások és a legkiválóbb földrajzi segédletek felhasználásával... készítette Pongrácz János hadnagy a 2. sz. tábori tüzérezredből.)

A térképtári borítóban a 6 szelvényből álló térképmű mellett el van helyezve egy papírra ragasztott vászondarab, amelyen a következő, fekete tussal írt szöveg olvasható: „Görgey Artur által az 1848/49-es szabadságharcban használt térkép." Továbbá ceruzával írva a jelzet (T 1432) és a könyvtár pecsétje. Magán a térképen nincs visszautalás a vászonra írt szövegre és a vászondarabon is csak a ceruzával írt jelzetből lehet következtetni, hogy a megjegyzés Pongrácz térképére vonatkozik. *(L. a 86. oldalon!)*

A térképet kísérő megjegyzésből az a megtévesztő benyomás ébredhet a kutatóban, hogy ez a térkép szerepet játszott a szabadságharc katonai tervezésében, holott ezt objektív körülmények teljesen kizárják. Már maga az az állítás sem meggyőző, hogy a térkép egyáltalán Görgeié volt, hiszen semmilyen hitelt érdemlő adat nem támasztja ezt alá. A megjegyzést senki sem hitelesítette aláírásával és az információ eredetére vonatkozó utalás sem fordul elő, továbbá a jelzetszámot is ceruzával írták rá, ami későbbi keletkezésre enged következtetni. A térkép katonai felhasználhatóságát kizáró objektív okok a következők.

A térkép méretaránya (Fodor szerint kb.) M = 1 : 1 590 000. Felkerekítve M = 1 : 1,6 millió. Ezzel szemben (saját megállapításaink szerint) a Magyarországot ábrázoló szelvényeken egy ÉK—DNy-i irányú zsugorítás és egy ÉNy—DK-i irányú nyújtás miatt az előbbi irányban kb. M = 1 : 2,4 milliós, utóbbiban kb M = 1 : 1,7 milliós méretarány határozható meg. A méretarányszámok mindkét irányban vizsgált, számos összehasonlító méretből nyert átlagértékek.) Ez a durva torzítás megcáfolja a címfeliratban tett kijelentést — „... a legjobb csillagászati helymeghatározások és a legkiválóbb földrajzi segédletek alapján készítette..." — hiszen kiadásának ideje körülbelül azonos Lipszky térképének a megjelenési idejével, ott pedig már eltűntek a Pongrácznál visszatérő, XVII. századi torzulások. Természetesen nem szabad elfelejtenünk: a térkép egész Európát ábrázolja, a torzításokra vizsgált terület az egész térképnek csak csekély kiterjedése, a hibát tehát nem kell olyan durva hibának tekinteni, mintha egy kisebb országot, vagy országrészt ábrázolna a térkép.

Az M = 1 : 2 millió körüli méretarány (amelynél 1 térképi cm-nek 20 km természetben hossz felel meg) olyan nagymérvű kicsinyítés, amely a katonai vezetés számára szükséges térképi tartalom ábrázolását egyáltalán nem teszi lehetővé, ezért a felsorolt katonai feladatok sem oldhatók meg a Pongrácz térképe alapján.

Vízrajza hiányos és torz. Nagy folyók (pl. a Nyitra, Zsitva, Garam, Sajó stb.) egyáltalán nincsenek feltüntetve. A Duna visegrádi „könyöke" enyhe ívben jelentkezik, a Pesttől D-re eső szakasz É—D-i folyásirányt pedig ÉÉK—DDNY-i irányúnak tünteti fel a térkép. Domborzatábrázolása silány és hibás, nagy területek hegyrajza teljesen hiányzik (pl. a Bükk hegység masszívuma). Településábrázolása célközpontú (csak a postautak menti és a postaállomással bíró helyiségeket tünteti fel), névrajzi megírását sok hiba terheli (pl. Dédes helyett Dedos; Fülek helyett Füllek; Inárcs helyett Jnarts megírás szerepel). A közlekedési úthálózatból csak a postautakat ábrázolja, azokat sem minőség szerint. Tereptárgyakat, tájékozásra alkalmas elemek rajzát nem tartalmazza térkép.

Összefoglalva a felsoroltakat, megállapítható, hogy Pongrácz európai posta-

térképe tartalmában még Korabinszky megyei zsebatlasza mögött is elmarad. A szabadságharc katonai vezetői jóhírének a védelme érdekében kell szót emelni a megtévesztő következtetés levonására okot adó megállapítás ellen. Azok a katonailag kitűnően megtervezett hadműveletek, amelyek a honvédsereg fényes fegyvertényeit eredményezték, ilyen postai céltérkép alapján nem lettek volna megtervezhetők. Az sem feltételezhető, hogy a kitűnően képzett katonák térkép iránti igényét kielégítette volna Pongrácz (katonai célra primitívnek mondható) térképe. Helyén való lenne a vászonra írt szöveget olyan kiegészítő megjegyzéssel ellátni, amely ezekre felhívná a figyelmet.

Egyéb térképművek is felhasználásra kerülhettek a szabadságharc katonai vezetésében, de róluk nem találtunk említést a kor irodalmában. Ezek között a térképek között a legaktuálisabb Aszalay József országtérképe volt, amely 1830—1838 között jelent meg, két lapon; M = 1 : 700 000 méretarányban. Hadvezetési célra alkalmatlan ábrázolás. A megyei és egyházmegyei térképek ugyancsak felhasználásra kerülhettek. Ezek méretaránya M = 1 : 100 000 körül, gyakran még nagyobb volt, de csak kisebb területeket ábrázoltak, a szomszédos megyék térképéhez (ha ott volt éppen térkép) eltérő méretarányuk következtében nem csatlakoztak, tartalmuk pedig nem elégítette ki a hadvezetés igényeit. Talán ezeket a térképeket nevezi id. Görgey egy később tárgyalandó idézetében[32] „speciális térképek"-nek, amelyek *esetleges* használatára sor kerülhetett.

Lipszky és Schedius térképe a bemutatott ismertetések szerint nem felelt meg azoknak a követelményeknek, amelyeket már a II. katonai felmérés idején, tehát a szabadságharcot évtizedekkel megelőzően előírt a hadseregfőparancsnokság a megtervezendő harcászati térkép számára. Bizonyos hadászati feladatokra megfeleltek ezek a térképek. Nagy területi áttekinthetőségüknél fogva alkalmasak voltak nagyobb térségekre kiterjedő hadműveleti tervek kigondolására. Ilyen volt például a Gödöllőről Vácon át, Nagysallót érintve, Komáromba irányuló átkaroló hadművelet, párhuzamosan a Pest környéki tüntető tevékenységgel, amelyet a szabadságharc legtöbb katonai szakírója nagyszerű hadvezéri alkotásként értékel. Más természetű, de a harcászati feladatok túlnyomó részét kitevő feladatok megoldásához azonban kevés támpontot nyújtottak a táborkari tiszteknek ezek a térképek. A térkép elmélyült tanulmányozására volt szükség a részletek megtervezéséhez. Igaznak fogadhatjuk el id. Görgey Istvánnak[33] Bayer Józsefről, a főhadsereg vezérkari főnökéről térképmunkájával kapcsolatban írt sorait: „Bayert fél napokon és fél éjszakákon át ott láttak a térkép felett, törni a fejét, hogy a jövő napok, hetek hadászati feladatait, esélyeit, kibúvóit apróra tanulmányozza." Persze ez a leírás nem csak Bayerre lehet jellemző. Minden térképhasználó elmélyül a térkép szemlélésében munkája közben, hogy a térkép rajzi tartalma termékenyítő gondolatokat ébresszen benne. Műveleteket végez a térképen, hogy a gondolatok megvalósításához a térkép információkészletéből konkrét adatokat nyerjen (pl. természetbeni távolságok megállapítása, útviszonyok, terepakadályok feltárása, települések befogadóképességének a becslése csapatok elhelyezése számára stb. stb.)

Részletesebb és a célnak jobban megfelelő térkép kevesebb elmélyülést igényel. A szerényebb ábrázolási tartalmú térképnél a szemlélőnek kell a meglevő adatokból a hiányok megfejtésére kísérletet tennie, ez több időt igényel. A szabadságharc tisztjei sokszor kerülhettek ilyen rejtélyek elé a nem kielégítő térképanyag miatt.

32 *id. Görgey*, 1885—1888. III. k. 515. o.
33 Uo. II. k. 68. o.

A szabadságharc hadseregeinek vezérkari főnöksége az ellenség helyzetének terepi azonosításhoz, illetőleg a saját csapatok mozgásának és elszállásolásának a megtervezéséhez használta első sorban a térképet. A közbülső parancsnokságok mellé beosztott vezérkari tisztek (hadtest-, hadosztály-, dandárvezérkari tiszt) pedig a felsőbb parancsok végrehajtásában hasznosították. A főseregnél az 1849. április eleji állománykimutatás szerint a vezérkari főnökségen kívül négy hadtest-vezérkari tiszt, három hadosztály-vezérkari tiszt és hat dandár vezérkari tiszt működött.[34]

A vezérkari főnökség által kibocsátott hadintézkedések (diszpoziciók) sok olyan adatot tartalmaztak, amelyek megállapításához térkép szolgáltatta az alapot. Pl. a VII. hadtest levelező könyvéből a 14. sorsz. bejegyzés.[35]

„Kelt Nagyfaluban (Tiszanagyfalu) márcz 13. (1849-ben) — Aulich tábornok stb. úrnak Tisza-Füreden (Tiszafüred). A márczius 14-ére szóló diszpoziciók szerint hadtestem holnap kél át Tokajnál a Tiszán; rá Tokaj, Tarczal, (Tarcal) Zombor (Mezőzombor) és Szerencs állomásokat szállja meg. A Poroszló melletti hidakat a mi illeti, méltóztassék Tábornok úr oda intézkedni, hogy azok minél előbb elkészüljenek, s azáltal az Ön hadtestének átkelése ott lehetővé váljék. Ellenben Valknál (Tiszavalk) a híd úgy készítessék el, hogy szükség szerint megint le lehessen égetni, vagy elbontani. — Görgei" (Eredetije német, id. Görgey István fordítása.)

Ez a hadirat tulajdonképen a II. hadtest tájékoztatását szolgálta. A saját hadtestének mozgásrendjét és időbeosztását nem részletezi Görgei.

A Schedius-térkép (szemben a Lipszky-félével) a Tokaj-Tarcal községek közötti közvetlen utat feltünteti, de nem ábrázolja azt a meredekséget, amely mentén felkapaszkodik az út a Tokajhegyre. A leereszkedés meredek útszakasza már fel van tüntetve. A domborzatrajzból azonban a kaptatóábrázolás hiányosságára lehet következtetni, ezért a hadmozdulat tervezője számításba vehette a nehezítő terepviszonyokat. Tiszafürednél a Lipszky-térkép még a mellékvizek szabályozása előtti vízrajzot tünteti fel, amely nem lett volna alkalmas a hadihíd helyének kijelölésére. Ehhez azonban a néhány hét előtti visszavonulás alkalmával terepi tapasztalatokat szerezhettek a haditerv készítői és azokat hasznosíthatták.

A főssereg egy másik hadintézkedése több csapattest összehangolt mozgásáról:[36]

„Kelt Gyöngyösön április 2. 1849. — Gáspár és Pöltenberg ezredes uraknak a horti táborban.

Ma a két hadosztály (ti. a Gáspár- és a Pöltenberg-hadosztály) védelmi állásban marad... A Csányban álló vezénylet bevonul, mihelyt ezt a helyet Damjanich hadtestéből megszállják. Erre a mondott hadtestből Czillich-dandár van kiszemelve... Holnap az egész Czillich-dandár megint odább vonul Csányból, és akkor ezt a helyet megint azon hadosztályból való csapattal kell megszállni, a mely az őrsi szolgálatot adja. — Abczon (Abcon), Jobbágyiban és Csécsén (Csécse) az ellenségtől 5000—6000 ember áll. Ezek ellen Kmethy (Kmety) hadosztály Patát (Gyöngyöspata) és vidékét tartja. — A két hadosztály (Gáspár és Pöltenberg) feladata marad: megtartani Hortot; ezért az ellenséges támadásnak — Horton túl Hatvan felé — egész határozottsággal ellent kell állni... Jelentések Gyöngyösre. Az összeköttetés a Kmety hadosztállyal czirkálók által tartandók fönn. Görgei sk. u. i.: Liptay, Görgey (Ármin) és Gyra

34 Uo. III. k. 82. o.
35 Uo. II. k. 39. o.
36 Uo. 70. o.

Ecseden (Ecseg) maradnak, mígnem a Kmethy (Kmety) hadosztály szállja meg ezt a helyet. — Nagyon sürgős." (Eredetije német, id. Görgey István fordítása.)

A hadintézkedések katonai földrajzi vonatkozásainak a térkép volt a közvetítője. Fontos volt tehát, hogy mind a kibocsátó, mind a címzett parancsnokság a földrajzi adatok egyértelműsítése érdekében, azonos térképkiadást használjon, mert különböző szerzőktől származó és különböző időpontban keletkezett térképek között lényeges eltérések voltak.

Katonai célra a nagyon kicsiny méretarányú térképek (Lipszky és Schedius) sok részletükben már elavult adatokat tartalmaztak, hiszen a térkép adatgyűjtését a megjelenést esetleg már évekkel megelőzően lezárták (ez alatt végezték a tervezés, a szerkesztés, az ellenőrzés, a vésés és a sokszorosítás munkáit.) A felhasználók azonban semmilyen tájékoztatással nem rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy melyek az időközben érvényüket vesztett információk. Ilyenekből eredő nehézségekre is tesz említést id. Görgey István[37].

„... Arra, hogy első ízre talán nem érünk célt, annál inkább kellett gondolni, minthogy az ellenség birtokában levő Vágjobbparti vidék terepi minősége, ennek harcászati előnyei és Klapka által legújabban emlegetett veszélyes sajátságai terra incognita valának előttünk, az ekkor létezett speciális térképekből pedig nem voltak kivehetők és megítélhetők. Ily speciális térképek 1849-ben csupán azok léteztek, miket a m. k. Helytartótanács készíttetett valamikor a megyei közigazgatás számára. Ezek nem voltak katonai fölvételűek; de amúgy is elavultak voltak azok. A valóság (mocsár, vízmeder, erdő, cultura) eltért a sárgult papirostól." Ugyancsak ilyen térképi hiányosságokra ad tájékoztatást egy Rochlitz Kálmán emlékirataiból átvett idézet: „Bayer kénytelen lett volna régi térképek alapján adni taktikai parancsokat, hogy — teszem — a jobb szárnyát egy mocsárhoz kell támasztani, mely már több esztendeje ki lett szárítva, vagy meg kell szállni egy erdőt, amelyet időközben rég kivágtak."[38]

Folyóátkelések megtervezéséhez sem nyújtott elégséges tájékoztatást a Lipszky-féle és a Schedius-féle térkép. A Duna—Tisza kivételével a folyók egyetlen vonallal vannak ábrázolva. Ez nem kielégítő a mederszélesség, a vízmélység, a vízhozam (és egyéb, a hídépítés, vagy gázlóhely kijelölés szempontjából fontos adat) meghatározásához. Kellemetlen meglepetés érte a fősereg vezérkarát a Garamon való átkelés végrehajtása előtt. Az átkelést az Óbars—Újbars szakaszon tervezték, mert ott állandó hidat jelzett a Schedius-térkép. Az odaérkezett elővéd azonban megállapította, hogy az ismeretlen irányban eltávozott osztrák csapatok a hidat elbontották és a hídalkatrészeket leúsztatták Esztergom felé a folyón. Helyi szemlélés alapján kellett kijelölni a megépítendő hidak számára alkalmas helyeket (Óbarsnál a III. hadtest számára, Szecsénél az I. hadtest számára és Zsemlérnél a VII. hadtest számára) mert a térkép alapján való tervezés nem volt lehetséges. Mindezek miatt a haditervhez képest három napi késéssel sikerült Komárom felé törő seregnek átkelni a Garam jobb partjára.

A térképnek az előzőekben részletezett hiányosságai természetesen gátolták a maradéktalanul jó és végrehajtható tervek készítését. Esetenként akadályai voltak ezek a hiányosságok a katonai siker kiaknázásának is, egyszer-másszor pedig súlyosabb helyzetet is előidézett a hibás térkép.

Tóth Gyula a Danzer átdolgozásában (átírásában?) megjelent Dembinszki-emlékiratból idézve a temesvári csata előzményeként közöl egy ilyen esetet.[39]

„Augusztus 9-ére kiadott napiparancsom értelmében Temesvár felé vonulá-

37 Lásd a 34. sz. jegyzetet.
38 *id. Görgey*, 1885—1888. II. k. 498. o.
39 *Tóth Gyula:* Küzdelem, bukás. megtorlás. I—II. k. Budapest, 1978. I. k. 85. o.

sunk a jobb szárnynál vette kezdetét. Gál (Gáll) ezredes hadteste hagyja el mindenekelőtt a tábort, s megkerüli Becskereket (Kisbecskerek, románul Becicherecu Mic) olyformán, hogy a helység jobb felől marad; [vagyis a községet K-ről kerüli meg] majd az országút felé kanyarodik, mintegy hatszáz lépésnyire Becskerektől, a homlokzatot rendbehozza, az országútra támasztja. Ezen hadtesthez csatlakozik Lázár és Jaswitz hadosztálya, s amannak jobb szárnyánál arcvonalat képez. A lengyel légió, s Guyon hadosztálya Kisbecskereken vonul keresztül, s Gál hadtesténél olyformán fejlődik ki, hogy jobbik szárnya az országútra támaszkodjék. A jobb szárny lovassága Dessewffy alatt a gyalogságot követve, a helység mögött vonul el, s a legszélső jobb szárnyat alkotja: Wepler alezredes ellenben a falut megkerüli, s Guyon hadosztálya mögött mint szélső bal szárny foglal állást...

...Az egész majdnem végre volt hajtva, midőn a hátvéd utolsó csapataival magam is (ti. Dembinszki) elindultam. Kisbecskerekből kiérve, azt tapasztalám, hogy az intézkedésekbe egy hiba csúszott. Ugyanis én a térkép szerint terveztem, s íme most látom, hogy a Becskerekről Temesvárra vezető út tévesen van odarajzolva, a helységen túl, ti. az út egyfelől Temesvár, másfelől Szent-András (Szentandrás, Sinandrei), Vinga és Arad felé ágazik; a térképen ez utóbbi ág nem volt feltüntetve, hihetőleg mivel nem országút, hanem csak nemrégiben keletkezett, rossz karban tartott mellékút volt. Ezen aradi utat az utolsó hetekben oly sokat használták, hogy egészen simának és szélesnek látszott, a Gál ezredes azon országútnak tartott, melyre bal szárnyának kell támaszkodnia; a falun átvonuló csapatok ellenben parancsszerűen a temesvári országútra támaszkodtak jobb szárnyukkal, miáltal a központban nagy hézag támadt."

Ez az előadás a térkép hiányosságából eredő lehetséges tervezési hiba szemléltetésén kívül közvetett bizonyítékul is szolgál arra — amit Krivácsy fentebb idézett közlése alapján valószínűsítettünk —, hogy ti. Dembinszki Lipszky térképét használta hadi terveinek az elkészítéséhez. Lipszky térképén tényleg hiányzik a Kisbecskerek—Szentandrás út rajza, míg Schedius térképén ez már fel van tüntetve. *(Térképvázlaton l. a 92. oldalon!)*

Lipszky gyakran mellőzi az alacsony rendű (kisebb forgalmú, mellék-) utak ábrázolását. Így néha nagyobb települések is mindenféle megközelítési lehetőség nélkül vannak feltüntetve.

Dembinszki (Danzer) jegyzeteiből arra is lehet következtetni, hogy Gálnak egyáltalán nem volt a vidékről térképe. Katona szerint „Gáll László (1810—1850) százados a cs. kir. 39. gyalogezredben, a szabadságharc alatt nemzetőrőrnagy, majd honvéd ezredes, hadosztályparancsnok, majd hadtestparancsnok, súlyosan megsebesül a temesvári csatában"[40] nyilván nagyon alapos térképismeretekkel rendelkezett. Nem valószínű, hogy a KÉK-i irányú (azimut 67,5°) Szentandrásra menő utat összetévesztette volna a vele csaknem 60°-os szöget bezáró, DK—KDK-i irányú (azimut 127,5°) temesvári úttal, ha rendelkezett volna térképpel. A felkelő Nap iránya alkalmas lett volna a térkép tájékozására, a tájolt térkép pedig szembeötlően rávilágított volna a hiányosságra.

A Lipszky-térkép hiányosságaira Irmédy-Molnárnál is találunk adalékot.[41] Tóth Ágoston honvédezredes, aki korábban részt vett a II. katonai felmérés terepfelmérési munkálataiban és Pétervárad környezetéről egy szintvonalas térképet is készített — tehát kitűnően képzett térképész volt —, mint Kolozsvár és környékének katonai parancsnoka, a megszűnt építési igazgatóság felsza-

40 *Katona Tamás:* Az aradi vértanúk. I—II. k. Budapest, 1979. II. k. 346. o.
41 *Irmédy-Molnár László:* Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképészet úttörőjének élete és működése. A Térképészeti Közlöny 8. sz. különfüzete. Budapest, 1938. 94. o.

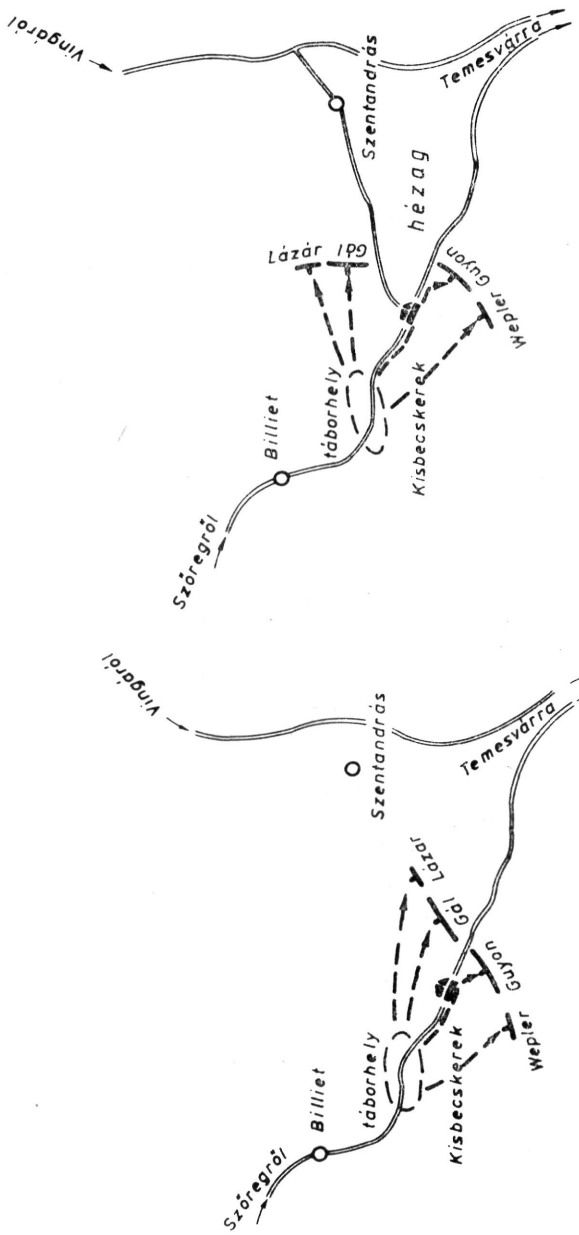

A térkép hiányossága folytán a kivitelezés végrehajtása Lipszky térképe alapján tervezett hadmozdulat megvalósulása

A Dembinszki által Lipszky térképe alapján tervezett hadmozdulat

badult mérnöki kapacitása számára" elrendelte, hogy a Lipszky-féle térkép erdélyi részét nagy méretarányban rajzolják meg. Azt akarta, hogy a terep, amely ezen a térképen nagyon hibás, külön erre a célra általa kiképzendő tisztek közreműködésével helyesbíttessék. A nagyítás meg is kezdődött, s a munkát Tóth gyakran személyesen ellenőrizte, de azért az roppant lassan haladt előre... valószínű, hogy az egész szabadságharc alatt Tóth volt az egyetlen

tiszt, aki a térképkészítésre, vagy legalább annak ilyen módjára gondolt és a hadsereget Lipszkiénél helyesebb és részletesebb térképpel akarta ellátni."

Irmédy-Molnár Tóth Naplójegyzetei alapján írta könyvét. Az előadottakból az is kivehető, hogy az erdélyi hadseregnél (legalább annak egy részénél) ugyancsak Lipszky térképe volt használatos.

A szabadságharc alatt a várostromokat kivéve nem alakultak ki állásharcok, ezért a mozgó csapatoknál nagy (nagyobb) méretarányú térkép iránti szükség nem is merült fel. Buda ostroma esetében a honvéd csapatok által megszállt terület topográfiai adottságai előnyösebbek voltak, mint a védőké, mert a Gellérthegy, Naphegy, Martinovics-hegy és a Rózsadomb tengerszint feletti magassága meghaladta a vár platójának a magasságát,[42] így az ostromlóknak rálátásuk volt a védők állásaira és a magasabban elhelyezett ütegállásokból hatásosabban lehetett tüzelni és a tüzelés eredményességét jobban meg lehetett figyelni. Ezzel szemben Arad és Temesvár ostrománál a magas körfalazat teljesen takarta a becsapódások megfigyelését az ostromlók elől. (A térszín topográfiai előnye csak a tüzérségi előkészítés tekintetében állt fenn. A vár megrohanása és elfoglalása szempontjából, éppen ellenkezőleg, Buda környezete volt a leghátrányosabb terep, mert a védők fegyver- és kartácstűz alatt tartották a mellvédek előtt kb. 60 m mélységben fekvő sík területet, amelyen az ostromlóknak át kellett hatolniok a siker érdekében). A tüzérségi tevékenység összhangolásánál a célok megjelölésénél, a becsapódások megfigyelésénél és a magasabb parancsnokságokhoz terjesztett jelentéseknél Buda ostromlói is hasznosíthatták a térképet. A főhadiszállás élt is ennek a lehetőségével és a fővezéri nyomdában előállíttatott egy kőnyomatos vár-térképet és ezt az ostromló csapatok magasabb parancsnokságainak (hadtest-, hadosztály-parancsnokságok, tüzérségi parancsnokságok) rendelkezésére bocsátotta. Egy példánya ennek a nyomatnak a MTA kézirattárában található (jelzet: Mo Tk 28). Mérete 38×58 cm. A MNTI 1979. évi falinaptárában (május hónap díszítőjeként — ebben a hónapban volt ui. Buda ostroma) ki is adta a térkép hasonmását.[43] Méretaránya kb. M = 1 : 7200. Ez a méretarány a vár olyan részletes rajzának a bemutatását teszi lehetővé, hogy egyes nagyobb épületek, utcák, terek, védelmi berendezések stb. is feltüntethetők a vázrajzon. Egyes fontosabb objektumokat meg is nevez a magyarázó szöveg (pl. a vízvezeték eleje és vége, parancsnoki épületek, szénaraktár, lőportár stb.). A Gellérthegyen és a (mai Moszkva-téren állt) egykori téglaégető területén elhelyezett mozsárütegek, a rakétaüteg és a naphegyi ostromüteg számára különböző színezéssel feltünteti a térkép a célokat (pl. a várpalota és tüzérszertár, a gr. Teleki palota és a réselendő falszakasz, lőportár, új kaszárnya, a József-kaszárnya). Az I., II., III., hadtest és a XV. hadosztály számára a május 21-i roham harci területét sárga színnel jelöli.

Közös jellegzetességek arra engednek következtetni, hogy a vázrajz, „anyarajzát" Wasquez „Buda és Pest Szabad Királyi Városainak tájleírása" c. művészi térképalbumának[44] IV. (Buda a Farkasréttől a Dunáig) lapjáról készült szabadkézi másolat képezte. Ilyen közös jellegzetességek pl. a vár közterületeinek névmegírása. A vázrajzon csak olyan utcákat írtak meg, amelyek az eredeti térképen is meg vannak nevezve (Burg Gasse; Theater Gasse; Georgs Platz stb.). Ugyanazt a névrajzot használja a fővezéri nyomda kiadása, mint a Wasquez-térkép. Ez annál inkább figyelemre méltó, mert a XIX. szd. első felében

42 *Némedy, Josef:* Die Belagerungen der Festung Ofen in den Jahren 1686 und 1849. Pest, 1853. 51. o.
43 MN Térképészeti Intézet 1979. évi falinaptára. Budapest, 1979.
44 Bővebben: *Fodor*, 2. k. 257. o.

még nem voltak egységesen elfogadott elnevezések. (Pl. a Vörös által jelzett, korabeli, három lapos Buda-Pest térkép). További jellegzetesség, hogy a harcászati szempontból kiemelt elemek rajza hűen követi a Wasquez-féle ábrázolást (pl. a körfalazat, épületek és a Ny-i védfalon feltüntetett fasor, amelyet lombozatának a takarása miatt volt fontos kiemelni a rajzolónak).

A nyomat rajza nem tetszetős, mint a fali naptár kiadás szöveges magyarázata is írja: „...sebtében rajzolt... litográfia, kéziratos kiegészítésekkel." Ez igaz is, de a rajz világos, jó áttekintést nyújt a várról. Céljának kiválóan megfelelt. Alkalmas volt a tűzvezetés központi irányítására és az összehangolt roham harcászati feladatainak a térképi megjelölésére.

A szabadságharc irodalma a fővezéri nyomdáról több helyen tesz említést. Ez egy szállítható litográfiai sajtó volt, amelyen kiáltványok, felhívások, hírközlések szövegét sokszorosították, egyszer-másszor igényesebb nyomdászati munkákat is végeztek rajta. Ezen sokszorosították pl. Than Mór „Budavár ostroma" c. litográfiáját.[45]

A litográfiai sajtó kapcsán Matolai Etele egy megemlékezését említjük meg,[46] amely a főserég térképügyeire is ad némi felvilágosítást. „Viktor testvérem, ezen idő alatt a Görgey Artur főparancsnok térképrajzolói irodájába vétetvén fel, Pozsonyba ment; és ámbár még néhány nap múlva Győrött és később a kápolnai ütközet után T.-Füreden találkoztunk, egy táborban többé együtt nem voltunk." Görgeit a schwechati vereség után nevezték ki a feldunai hadsereg parancsnokává és december közepéig tartózkodott Pozsonyban. Matolai tanúsítása tehát arról szól, hogy e sereg vezérkarában már 1848 novemberben, vagy december elején létrehoztak egy térképrajzolási irodát, amelynek valószínűleg a vázrajzkészítés volt a feladata. Ez a szervezés tehát térképészeti igényeket volt hivatva kielégíteni. Feltételezni lehet, hogy a budai vár vázrajzához hasonló rendeltetésű egyéb térképészeti termék is napvilágot látott ebben az irodában, a szöveges diszpozíciók grafikus gyámolítójául. Hogy ilyenek fennmaradtak-e, és ha igen, hol találhatók, nem sikerült felderíteni.

A szabadságharc erdélyi hadszíntereiről szóló irodalom kevesebb említést tesz a térképről, és a térkép katonai alkalmazásáról, mint a főhadszíntérről szóló irodalom. Ennek oka lehet, hogy az erdélyi hadszíntér térképi ábrázolásának hiányosságai (lásd fentebb Tóth Ágoston tényközlését) kevésbé segítették a hadvezetést, továbbá a hegyvidéki terepen való mozgás nagyobb mértékben támaszkodott a helyszínre vezetők közreműködésére, mint a térkép alapján való tájékozódásra. Meg kell azonban említenünk Czecz János honvéd tábornok nevét, aki a szabadságharc után Argentínában telepedett le, az argentin fegyveres erők szolgálatába lépett, megszervezte térképészeti intézetüket, és sokat tett Argentína térképészeti kultúrájának felemeléséért. Ez a térképészetileg kiválóan képzett tiszt egy időben Bem vezérkari főnöke, később hadosztály- és hadtestparancsnok volt. E beosztásokban egészen biztosan kapcsolatba került térképészeti kérdésekkel is és harcászati tervezéseiben alkalma lehetett hasznosítani térképészeti ismereteit.

*

Témánk teljes áttekintéséhez és értékeléséhez nagyon kevés adat állt rendelkezésre. A szórványosan elhullatott, legtöbbször nem is a tárgyra irányuló célzatossággal leírt megjegyzésekből kellett a valószínűségre és lehetségességre

45 *Cinnerné Wilhelmb Gizella:* Than Mór (1828—1899). Budapest, 1982. 87. o.
46 *Matolai*, 34. o.

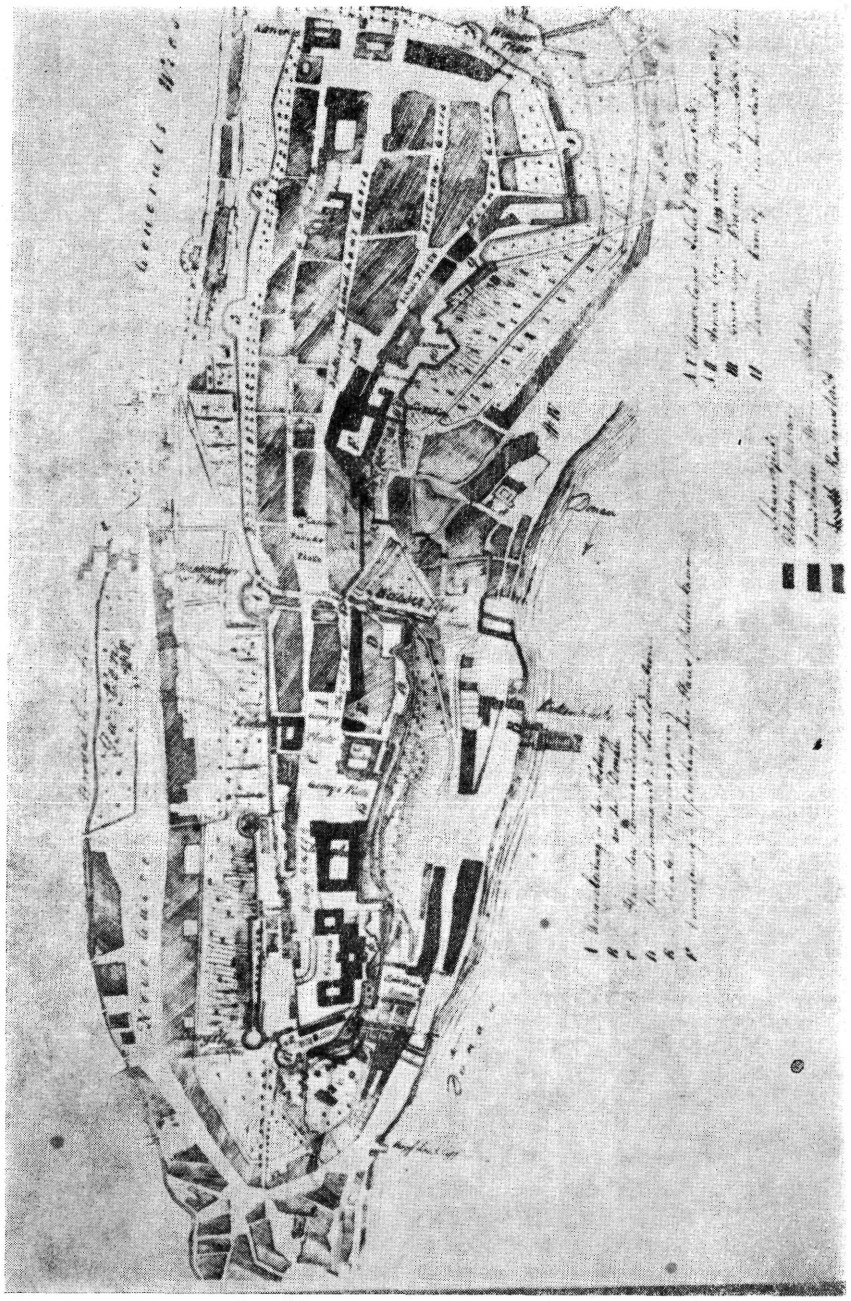

Buda várának a fővezéri nyomdában készült vázlata

következtetni, úgy, hogy egy-egy tényadat közé illeszkedő logikai láncszemeket sok esetben feltételezésekre alapoztuk. A teljességre törekvés szándékát részben ezen objektív körülmények miatt sem tudtuk megvalósítani.

Megállapításainkat az alábbiakban összegezhetjük:

— A szabadságharc honvéd seregeinek magasabb parancsnokságai hadművele-

ti és harcászati terveik készítéséhez és hadintézkedéseik megfogalmazásához használtak térképet.

— Kimondott katonai térképpel nem rendelkeztek, ezért közel félmilliós méretarányú, államigazgatási céltérképek képezték a térképi tevékenység alapját.
— Alacsonyabb szintű parancsnokságok (század-, zászlóalj-, sok esetben dandárparancsnokságok is) nem használtak térképet. Ezek az egységek — amennyiben a hadintézkedések részükre önálló terepi mozgást is elrendeltek — legtöbbször helyszínre vezetők (kalauzok) közreműködését vették igénybe.
— A hiányos információkészletű, részleteikben elavult térképek nehezítették a hadműveletek és a harci tevékenység tervezését és irányítását, néhány esetben a sikertelenség okozói is lehettek.

Megállapításaink az 1848—49-es magyar szabadságharc dicsőséges hadi tetteinek árnyékában csekélységgé törpülnek. Mégis szükségét éreztük tanulmányunk közreadásának, arra gondolva, hogy ha vele a gazdagon dokumentált történelmi konstrukció ismeretanyagához csak egyetlen adattal járulunk is hozzá, az is bővíteni fogja a tudás tárát.

PETNEHÁZY ZALÁN

A VÖRÖS DUNAI HAJÓHAD 1918/1919-BEN

Egykori haditengerészetünknek alig van összefoglaló irodalma Magyarországon! Történetírásunk érthető — de egyben érthetetlen — hiányossága ez, mellyel múltjának e részét megtagadja. Érthető, mert bizonyos nevek kötődésétől megszabadulni mind e mai napig sem tud; érthetetlen, mert közel hatvanöt év távlatában egykori társországaink egyre nagyobb érdeklődéssel — és szakirodalommal — kutatják és vállalják azt a múltat, amelyről pedig tudnunk kell, hogy amennyire osztrák, annyira magyar, s amennyire császári, annyira királyi is volt! Ebben a testületben — Magyarországnak az Osztrák—Magyar Monarchiában betöltött szerepéből következőleg — tizenegy nemzetiség között létszámban a második helyen álltunk.[1]

E fegyvernem egybetartozó, de lényegében egymástól mégis különböző két ága — a haditengerészet és a Dunaflottilla — történelmi és szakmai adottságaival más-más utat követett. Míg az előbbi a horvát, olasz és osztrák, addig az utóbbi a magyar történelmi múlt hagyományain nevelkedett. A haditengerészet sorsa az 1918. év utolsó hónapjaiban megpecsételődött; a győztes hatalmak, az erősebb jogán, egymás kezéből tépték ki a darabokra tört, gazdátlanná vált hagyatékot.

A kor felgyorsuló eseményei az 1917. év zendüléseivel kezdődtek el. Október 5-én a 11. sz. torpedónaszád teljes személyzetével az olasz Anconába szökött.[2] 1918. február 1-én matrózlázadás tört ki Cattaróban[3], s végül 1918. november 1-én, a VIRIBUS UNITIS csatahajó elsüllyesztése után, az olasz flotta befutott Polába, ahol a hajókról a jugoszláv lobogókat bevonatták, s helyükre az olaszt vonták fel.[4] Az események ismeretéhez nem érdektelen tudnunk a közben elfutó hétköznapok részleteit sem. 1918. október 5-én futótűzként terjedt el Polában a Monarchia fegyverszüneti ajánlatának híre. Majd közel két hét múlva — október 18-án a Polaer Tagblatt már a király kiáltványát is közölte a hadsereghez és a hadiflottához:

„Népeim óhajának engedve eljöttnek vélem látni az időt, hogy egy egységes, szövetséges birodalom keretén belül nemzetiségeink saját államaikba tömörüljenek. Így egyrészről el tudjuk az útból hárítani azokat az akadályokat, amelyek eddig népeink együttélésének útjában állottak, másrészről pedig

1 *Anthony Sokol:* Imperial and Royal Austro-Hungarian Navy. United States Naval Institute. Annapolis 1968.
2 *Hans H. Sokol:* Österreich-Ungarns Seekrieg 1914/1918. Wien, 1933.
3 *Koch Ciril Method:* Pomorac. 1926. évf., 19/20. szám.
4 Arbeitgemeinschaft *Aichelburg:* Die Tegethoff Klasse. Wien, 1979.

a jövőben szabad út nyílik az együttes alkotásra valamennyiünk hasznára és a közös haza boldogulására.

Ebben a történelmi pillanatban a hadsereghez és a flottához fordulok! Soraitokban a hűség és a haza minden nemzetének egysége — egymással és velem — oldhatatlanul egybefonódott. Megingathatatlan a bizalmam, hogy e hűség és egyetértés régóta és most is töretlen szelleme rendíthetetlenül megmaradt! Ezt akarjuk megőrizni! Ausztria államainak drága öröksége lesz ez valamennyiünk hasznára és boldogulására. Isten adja, hogy úgy legyen!

Schönbrunn, 1918. október hó 17.

Károly m. p."[5]

Az elszabadult eseményeket azonban már sem megállítani, de még csak lefékezni sem lehetett. 1918. október 26-án este a polai színházban a tömeg félbeszakította az előadást. Elénekelték a Marseillaise-t, kivonultak az utcára és éltették az olasz Polát. Szembe velük a VIRIBUS UNITIS legénysége vonult fel a délszláv nacionalizmus jegyében. Eldördültek az első lövések.[6]

Látván az események rohamos elfajulását, 1918. október 27-én az akkori hajóhadparancsnok, Horthy Miklós ellentengernagy, a következő szövegű, sürgős jelzésű távmondatot küldte a közös Hadügyminisztérium Tengerészeti Főosztályának:

„Cs. és K. Hadügyminisztérium Tengerészeti Főosztályának! K. M./M. S. Nr. 6450.

Távmondat a kabinetirodának!

Adták Pola 1918. okt. 27. 6^{40}. Érkezett Bécs, 1918. okt. 27.

Sürgős! Titkos!

Megbízható katonai bizalmi embereim jelentése szerint a parti erődök legénysége, más katonai alakulatok és a flotta személyzete általános zendülést készít elő, melynek kitörése minden pillanatban várható. Célja az élelmiszer, anyag, ruha és pénzkészlet megszerzése és szétosztása. A legénység további szándéka az, hogy a hajókon a szolgálatot megtagadja és szülőföldjére hazatér. Holnap személyesen körbejárom az úszóegységeket, s megkísérlem szándékukról őket lebeszélni.

A hangulat megnyugtatására előnyös lenne egy megfelelő hangú és békés szövegű távmondat elküldése. Javaslom az egyes nemzetiségek képviselőinek a kiküldését is a főbb és nagyobb kikötőkbe, úgymint Polába és Cattaróba, hogy míg a békekötés, vagy fegyverszünet meg nem történik, békítőleg tevékenykedjenek. Így — a legénység megnyugtatásával — a várható katasztrófa talán még elkerülhető. Tájékoztatásul jelentem, hogy e javaslatomról a holnapi beszédeimben a legénységet is tájékoztatni fogom!

Jelen távmondatomat megküldöm a kabinetirodának és a hadseregfőparancsnokságnak azzal a sürgős kéréssel, hogy azt azonnal teljesítse. A választ kérem megküldeni a Cirkáló Flotta parancsnokságának, a Tengerészeti Főosztálynak, kivonatosan pedig a cattarói, sebenicói, triesti és fiumei kikötőparancsnokságoknak.

Flottaparancsnokság."[7]

5 Schmidt/Bornemissza/Félix fregatthadnagy I. világháborús naplója. II. rész. 1916/1918. Kézirat. A szerző birtokában.
6 Uo,
7 Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal. A/2/628/1919. sz., 2. sz. melléklet. A szerző birtokában.

A hajóhadparancsnok kívánságának megfelelően másnap reggel a Tengerészeti Főosztály akkori főnöke, Holub altengernagy, érintkezésbe lépett a birodalmi tanács pártjainak és nemzetiségeinek a vezetőivel, bizalmi férfiaknak Polába való kiküldése céljából, hogy ott — addig is, míg a fegyverszünetet megkötik — honfitársaikat és elvtársaikat pár napos, vagy hetes kitartásra és helytállásra buzdítsák.

Kézzelfogható eredmény ezen — az egész napon át elhúzódó — tárgyaláson csak annyiban született, hogy az osztrák szociáldemokrata párt két országgyűlési képviselőt küldött ki a helyszínre, akik még azon este el is indultak Polába. A cseh nemzeti szövetség képviselője, Tusar — aki akkor magát már a Csehszlovák Állam képviselőjének nevezte — nemzete és az antant közt fennálló viszonyra való hivatkozással, elutasító álláspontra helyezkedett, illetőleg a flotta legénységének megnyugtatására tervbe vett akcióhoz való csatlakozását a jugoszlávok hozzájárulásától tette függővé. A jugoszláv képviselők pedig kijelentették, hogy további utasítás végett ebben a kérdésben a Zágrábban székelő szerb, horvát és szlovén nemzeti tanácshoz kell fordulniok döntésért.[8]

Távmondati érdeklődésükre 1918. október 29-én a nemzeti tanácstól a Közös Hadügyminsztériumhoz az alábbi — a flotta feltétel nélküli átadására utaló — távmondat érkezett:

„Cs. és K. Hadügyminisztérium Tengerészeti Főosztályának! P. K./M. S. 6501.

A zágrábi katonai parancsnokság távmondata.

Adták Zágrábban 1918. X. 29. 11^h Vették Bécs. 1918. X. 29. 11^{29}.

Válaszunk: Továbbra is ahhoz a követelésünkhöz tartjuk magunkat, hogy a haditengerészet a szlovének, horvátok és szerbek közös államának a tulajdonába kell, hogy átmenjen, annál is inkább, mert a tengerpart is ezekhez a nemzetiségekhez tartozik. Nem óhajtjuk, hogy ebbe a kérdésbe Olaszországot is bevonják. Delegációnkat — név szerint Tresić, Bukseg és Čok urakat — azonnal Polába küldjük, hogy felvegyék a kapcsolatot a legénységgel és a többi nemzetiségek képviselőivel.

A nemzeti tanács részéről: Dr. Drinković."[9]

A másnap délelőtt megtartott koronatanácson elhatározták a flotta átadását az egyes nemzetiségeknek, nevezetesen a haditengerészetet a délszlávoknak, a Dunaflottillát pedig a magyaroknak. Ezt a döntést a következő szövegű távmondattal rendelték el:[10]

„Cs. és K. Hadügyminisztérium Haditengerészeti Főosztályának! P. K./M. S. Nr. 6511.

Távmondat a Flottaparancsnokságnak, a triesti, fiumei, sebenicói tengerészeti körzetparancsnokságoknak, a polai és cattarói kikötőparancsnokságoknak:

Legfelsőbb parancsra elrendeltetett, hogy mindazon legénységnek, kik nem délszláv nemzetiségűek, a hazájukba való visszatérés és ezzel egyidejűleg részükre állandó szabadság engedélyezendő és biztosítandó.

A hajóhad, a tengerészintézmények és minden egyéb más tengerészeti tu-

8 Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal. A/2/628/1919. sz. A szerző birtokában.
9 Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal. A/2/628/1919. sz., 3. sz. melléklet. A szerző birtokában.
10 Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal. A/2/628/1919. sz. A szerző birtokában.

lajdon a délszláv nemzeti tanácsnak Zágrábban és Polában a helyi bizottságok útján fokozatosan átadandó.

Az átadó parancsnokságok és hivatalok jegyzőkönyvileg lerögzítik a Monarchiához tartozó, de nem a délszláv államok és népek magánérdekeire vonatkozó tulajdonjog fenntartását és biztosítását.

Mivel ilyen esetben a lobogóváltás a nemzetközi jog szerint sem hajtható végre azonnal, a hadilobogó melletti nemzeti jelvények viselése elé semmiféle akadály nem gördítendő.

Valamennyi törzshöz tartozó személy, a délszláv nemzeti tanácsnak való szabályszerű átadása után, továbbra is a hajón, illetve a hivatalában maradhat, ha erre az említett tanács igényt tart.

Az átadás szabályszerű lebonyolítása és a folyamatosság biztosítása érdekében a hajóhadparancsnokság, a hadügyminisztérium és a Tengerészeti Főosztály mindenben működjön együtt a felelős törzsszemélyzettel.

A Tengerészeti Főosztály egy képviselője a további részleteket Zágrábban, a délszláv nemzeti tanáccsal fogja megbeszélni.

A cs. és kir. tengerészeti hivatalok és parancsnokságok a csend és a rend fenntartásáról, valamint a hazaszállításokról gondoskodni kötelesek.

Aláírás: A legfelsőbb parancsra rendelkező admirális."

„Távmondat a Dunaflottilla parancsnokságának: Értelemszerűen a fenti részhez:

A Dunaflottillának a magyar kormány részére való átadására hasonló intézkedések keresztülvitele végett, valamint a nem magyar legénység elbocsájtása tekintetében részrendelkezéseket a hadügyminisztérium Tengerészeti Főosztálya fog kiadni.

Bécs, 1918. október 30.

Legfelsőbb parancsra: Keil Ferenc altengernagy, rendelkező admirális."[11]

1918 novemberétől Polában már működött egy magyar érdekeket képviselő bizottság egy bizonyos Urmánszky kormánybiztos vezetésével, akit Budapestről küldtek ki a helyszínre. Tevékenységéről azonban ez ideig nem sok adatot tudunk.[12]

A továbbiakban nem érdektelen annak a képnek a nagy vonalakban való ismertetése, ami ezalatt a helyszínen, Polában, az egyes hajók fedélzetén lejátszódott. Szemtanúnk a VIRIBUS UNITIS-ról, a vezérhajóról szól:

„1918. október 28-án reggel nyolc órakor az általános hajótakarítás után a horniszt (kürtös) sorakozót fújt. A jel elhangzása után senki sem állt be a sorba, hanem az emberek lázas izgalommal kiáltozni kezdtek. A jelzőárbocra valaki felvonta a fedélzettakarításhoz használatos radácát (nyüstbojt). Egy adott jelre felhangzott a »Hurrá«, majd később a »Friede« (béke) kiáltás. Ezután a hajón levő különböző nemzetiségű matrózok a saját nyelvükön kiáltozva követelték a békét!

A tisztek dermedten álltak és szótlanul nézték a jelenetet, de közülük senki sem ragadtatta el magát fegyelmezésre. Majd az összrészlegek vezetőtisztje, Milosevich Sándor korvettkapitány, emberi szóval kérlelni kezdte a legénységet, hogy nyugodjanak meg és ne csináljanak zendülést. Közben a flotta va-

11 Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal. A/2/628/1919. sz., 4. sz. melléklet. A szerző birtokában.
12 Schmidt/Bornemissza/Félix fregatthadnagy I. világháborús naplója. II. rész. 1916/1918. Kézirat. A szerző birtokában.

lamennyi egységének a jelzőárbocán is megjelent a forradalom első — bár szokatlan jeladása: radácák kúsztak fel a standardokra a hadilobogók helyett! A hadikikötő zengett a hurrázástól! Tehát egy jól megszervezett akció érkezett el a befejezéshez. Ekkor Milosevich Sándor korvettkapitány úr bement a kabinjába és főbelőtte magát. Nyilvánvalóan azért, mert a hajó fegyelméért elsődlegesen ő volt a felelős!

Én nagyon sajnáltam őt ezért a tettéért. Igaz ember volt, erdélyi magyar, akit a legénység is nagyon szeretett!

Ezután Horthy Miklós flottaparancsnok lépett a fedélzetre köpenyben, karddal az oldalán. Első szavait a magyarokhoz intézte, hogy álljanak külön, fegyelmezetten és tartsák magukat! Szavaira egyöntetű választ kapott, hogy közülünk senki sem áll el a közös elhatározástól! Nem messze, kb. 10 lépésről figyeltem, hogy amikor meggyőződött arról, hogy már a magyarokra sem tud hatni, elsápadt, kiköpött és gyors léptekkel a tiszti lejáróhoz sietett, a motorcsónakját kérte és azzal megkísérelt egy körutat a hajóhad fontosabb egységein, de délig mindenhol megtagadták az engedelmességet.

Amikor a flottaparancsnok elhagyta a hajót, a tiszteket eltanácsolták a hajó fárára. Szolgálati fegyvereiket elvették, az ágyúállásokat pedig a legénység tartotta a felügyelete alatt. Nékem úgy tűnt, hogy a tisztek beletörődtek a megváltoztathatatlanba! Ettől kezdve a hajón minden szolgálatot a jugoszlávok láttak el. A más nemzetiségűeket minden ténykedés alól felmentették.

Az ezután következő napok részünkről a semmittevés jegyében teltek el. A kikötőben állomásozó német tengeralattjárósok a javítás alatt álló hajóikat kivontatták az öböl elé és ott felrobbantották. Majd pedig az üzemképes hajóikon hazaindultak Németországba. A városban igen nagy volt a zűrzavar. Az aljanép mindent feltört és elrabolt. Éppen csak az ágyúcsöveket hagyták a helyükön. Még a Valle Lunga-i lőszerraktárt is felgyújtották!

Ezekben a napokban a vasút is nagyon túl volt terhelve. Mintegy 40 000 katonát kellett a városból haza, illetve elszállítani. Keserves utazás volt ez akkor! Hat napig tartott, míg vissza tudtam térni Magyarországra, Szegedre!"[13]

A flotta jogszerű átadása a szerb, horvát, szlovén nemzeti tanácsnak 1918. október 31-én 16^{30}-kor történt meg a VIRIBUS UNITIS parancsnoki szalonjában. A jegyzőkönyv rövid volt és tárgyilagos. Semminemű részletekre nem tért ki. Ezt a jegyzőkönyvet közös megegyezéssel a magyar norwalli Konek Emil sohajókapitány — a flotta vezérkari főnöke — fogalmazta meg és olvasta fel. Szövege a következő:[14]

„Jegyzőkönyv.

Felvétetett Ő Császári és Királyi Apostoli Felségének Legfelsőbb Parancsa alapján (...) a cs. és kir. hajóhadnak a törvényesnek elismert szlovén, horvát és szerb nemzeti tanács megbízottainak való átadása tárgyában ...

A cs. és kir. hadiflotta jelenlevő megbízottjai
nagybányai Horthy Miklós
ellentengernagy, flottaparancsnok, cs. és kir. kamarás
Lauffer Ferenc sorhajókapitány, a II. divizió parancsnoka,

13 Pintér Ferenc negyedesnek, a SZENT ISTVÁN, majd a VIRIBUS UNITIS csatahajók írnokának kéziratos, korabeli naplója. Kézirat. A szerző birtokában.
14 Norwalli Konek Emil ny. altengernagy cikke a Magyar Haditengerészeti Egyesület 1941. januári számában.

Schmidt Adolf sorhajókapitány, az I. divizó megbízott parancsnoka.
Norwalli Konek Emil sorhajókapitány, a flotta törzskari főnöke.
Morin Ferenc fregattkapitány, a II. torpedóflotta parancsnoka.

A zágrábi szlovén, horvát és szerb nemzeti tanács jelenlevő megbízottjai:
Dr. Ante Tresić-Pavićić
Vilin Bukseg
Dr. Ivo M. Cok

A polai nemzeti tanács helyi megbízottjai:
Lacko Kriz
Dr. Lovro Skalier
Dr. Mirko Vratović
Dr. Mario Krmpotić
Koch C. Method fregattkapitány.

A cs. és kir. hadiflottát, s annak minden tartozékát ezennel — a Monarchia nem szláv államai tulajdonjogának elismerésével és szem előtt tartásával — a zágrábi szlovén, horvát és szerb nemzeti tanácsnak a mai napon átadjuk.

Pola, 1918. október 31.

Dr. Ante Tresić-Pavićić
Dr. Ivo M. Čok
Vilin Bukseg
Dr. Lovro Skalier
Dr. Mirko Vratović
Lacko Kriz
Koch C. Method fregattkapitány
Dr. Mario Krmpotić
Franz Morin K.u.K. fregattkapitány
Emil v. Konek K.u.K. sorhajókapitány
A. Schmidt K.u.K. sorhajókapitány
F. Lauffer K.u.K. parancsnok
N. v. Horthy K.u.K. ellentengernagy."[15]

A legfelsőbb rendelkezés végrehajtását, azaz a flotta átadását távmondatilag jelentették a kabinetirodának és a Tengerészeti Főosztálynak a következő szöveggel:

„Cs. és K. Flottaparancsnokság. Nr. 8991/1918. október 31. 5h p.m.

Távmondat. A legfelsőbb parancs rendelkezése szerint ma délután az egész cs. és kir. hadiflottát, a hozzá tartozó anyagokkal és tartalékokkal átadtam a jugoszláv Nemzeti Tanácsnak. A jegyzőkönyvben kifejezetten lerögzítettem az egykor a Monarchiához tartozott nem szláv államok és népek jogaira és magánérdekeire vonatkozó tulajdonjog fenntartását. A parancsnokságot átadtam Janko Vuković de Podkapelski sorhajókapitánynak, majd kihajóztam, s ezzel együtt bevontam a parancsnoki lobogómat, melynek helyére a jugoszláv lobogó került.

15 Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal. A/2/628/1919. sz., 5. sz. melléklet. A szerző birtokában.

A Sebenicóban és a Cattaróban levő flottaegységek számára jelen jegyzőkönyv egy másodpéldányát az arra illetékes személyeknek továbbításra átadtam.

Távmondatomat megküldtem: a hadsereg főparancsnokságnak, a kabinetirodának, a Haditengerészeti Főosztálynak, továbbá tudomásulvételre és részleges intézkedésre a sebenicói és a cattarói tengerészeti kerületi parancsnokságoknak, a cirkáló flotta parancsnokságnak, a polai kikötőadmiralitásnak, a fiumei és triesti tengerészeti parancsnokságoknak.

Kiegészítésül a kabinetirodának: távmondatilag kérem tudatni, hogy az átadási jegyzőkönyv nálam levő példányát hol és kinél helyezzem letétbe?

Horthy ellentengernagy, flottaparancsnok."[16]

Az átadás tényét és annak körülményeit a helybeli Pollaer Tagblatt 1918. október 31-i számában a következőképpen közölte:

„Polát és hadikikötőjét átadták Jugoszláviának! Legfelsőbb rendelkezésre ma délután Polát és annak minden katonai objektumát átadták a Zágrábi Nemzeti Tanácsnak és az azt képviselő városi megbízottaknak. Az átadás tényét 21 ágyúlövéssel adták hírül."[17]

Horthy fél hatkor hagyta el a tengernagyi hajót, s még az nap Badenbe utazott, hogy a királynak — IV. Károlynak — személyesen jelentse a parancs végrehajtását.

A szabadság mámorító ízét azonban szinte perceken belül követték a kiábrándulás keserű kortyai! 1918. november 1-én hajnali 6^{30}-kor Rosetti és Paolucci olasz tengerésztisztek „lovas" torpedóval elsüllyesztették az alig egy napos jugoszláv flotta „JUGOSLAVIA" (FRANCOPAN = FRANGEPÁN) nevű vezérhajóját az egykori VIRIBUS UNITIS-t, és a közelében horgonyzó WIEN nevű Lloyd-gőzöst. A hajóval együtt életét vesztette a jugoszláv flotta első parancsnoka is, Janko Vuković de Podkapelski egykori sorhajókapitány. Ezt követően, november 5-én, az olasz flotta befutott Polába. Ezután következett a flotta felosztása, a legkeserűbb korty a birtokbavétel után! A java Nagy-Britannia és Olaszország birtokába jutott, egy kis hányadot Franciaország kapott, a maradék Görögországé, Romániáé Portugáliáé és Jugoszláviáé lett. Ez utóbbi mindössze 12 db torpedónaszádot kapott. Területileg elvesztették a nemzetiségileg is magukénak nyilvánított Triestet, Polát, Fiumét és Zárát. Ezeket Olaszországhoz csatolták. A nagyhatalmak a kezükre jutott hajókat vagy ócskavasként értékesítették, vagy pedig, mint célhajót, ágyútűzzel, ill. repülőbombával, elsüllyesztették.[18]

A flotta meghalt, de a szelleme még sokáig ott kísértett a kék vizek felett. A triesti Stabilimento Tecnico, illetve a fiumei Danubius építette 74. és 83. sz. torpedónaszádok végigharcolták még a II. világháborút is, az előbbi GOLESNICA néven a jugoszláv, az utóbbi pedig SMEUL néven a román haditengerészet állományában. A GOLESNICA-t 1959-ben, a SMEUL-t 1960-ban selejtezték ki.[19]

A 20 000 tonnás PRINZ EUGEN csatahajó 12 db 30,5 cm-es toronylövegét Toulonban a franciák kiszerelték a hajóból, s az arzenáljukban őrizték egészen 1940-ig. Ekkor az oda bevonuló németek zsákmányába került, akik

16 Schmidt/Bornemissza/Félix fregatthadnagy I. világháborús naplója. II. rész. 1916/1918. Kézirat. A szerző birtokában.
17 Uo.
18 *Anthony Sokol:* The Imperial and Royal Austro-Hungarian Navy. United States Naval Institute. Annapolis, 1968.
19 *René Greger:* Austro—Hungarian Warships of World War I. London, 1976.

egyes állítások szerint — bár erre írott bizonyíték nincs — az ágyúkat az Atlanti falba építették be partvédelemre.[20]

A cs. és kir. haditengerészetnek az az ága, mely a magyar állam birtokába jutott, 1918 végén és a tanácskormány 133 napja alatt méltóbban állt helyt, mint a haditengerészet.

A cs. és kir. dunai hajóraj — a Dunaflottila — központi kikötője Budapest volt, személyzetének nagy része pedig magyar származású. Legjobb monitorjait, ágyú- és őrnaszádjait magyar tervek alapján Budapesten építették, s jórészben magyar nevet is viseltek. Ezek a kis hajók a folyókon és a tengeren egyformán jól megállták helyüket.[21]

1918. szeptember 30-án Bulgária beszüntette az ellenségeskedést, s fegyverszünetet kötött az antanttal. E fegyverszüneti szerződés értelmében a központi hatalmak négyheti időt kaptak a Bulgáriából való visszavonulásra. Ez a kivonulás kaotikus állapotokat teremtett nem csak a szárazföldön, de a Fekete-tengeren és a Dunán is. A Dunaflottilla parancsnokságát 1918. október 29-én Újvidékre vonták vissza. Itt vették kézhez 1918. október 30-án a Tengerészeti Főosztály az előzőekben már említett P.K. 6511. számú távmondatát a flotta felosztásáról, illetve a Dunaflottilla magyar kézre adásáról. Erre a hírre a fellobbanó hangulat hatása alatt az egyik monitorra felvonták a vörös lobogót, amit azonban pár perc múlva a parancsnok levétetett, a tettest kihajózta.

A tisztikar bizalmas megbeszélésen megegyezett abban, hogy mindenki — bármilyen nemzetiségű is legyen — továbbra is vállalja a szolgálatot mindaddig, míg a hajókkal oly biztonságos helyre nem érnek, ahol a legfelsőbb döntés zökkenő nélkül végrehajtható. E határozathoz a zömében magyar legénység is csatlakozott, bár számukra lehetővé tették a hajók elhagyását.

A délszláv személyzet annak az óhajtásának adott kifejezést, hogy Vukováron akarnak kiszállni, mert így hazajutásuk jelentősen megkönnyebbül. A németek, osztrákok, szlovákok és csehek egészen Pestig voltak hajlandók szolgálatot teljesíteni. Vukovárón ugyancsak kihajózott a horvát nemzetiségű flottillaparancsnok is, név szerint Ratković Marius sorhajókapitány, aki a rangban legidősebb magyar tisztnek — Wulff Olaf korvettkapitánynak — adta át a parancsnokságot. 1918. november 6-án az egész Dunaflottilla — a harcolóegységek és a vonat — magyar lobogó alatt futott be Óbudára.[22]

A flotta egyes anyagszállító úszóegységei — uszályok és segédhajók — azonban a dunapentelei (Dunaújváros) telelőbe álltak be, további sorsukat kivárandó. Óbudáról az osztrák, szlovák és cseh nemzetiségű személyzet egy-egy személyhajóval Pozsonyba, illetve Bécsbe hajózott tovább. A cseh és szlovák tengerészek egy része később — tisztek és legénység — a felvidéki harcokban tevékenykedő páncélvonatuk személyzeteként harcolt 1919-ben. A szerző a hernádcsányi határállomáson találkozott velük: régi tengerészegyenruhájukat viselték akkor is.

A Monarchia összeomlása után tehát egy monitor — a BODROG — kivételével, mely Pancsovánál zátonyra futott, a Magyar Királyság, majd 1918. november 16-ától pedig a Magyar Köztársaság a teljes Dunaflottilla jogos birtokosa lett.

20 Arbeitgemeinschaft *Aichelburg* Die Tegethoff Klasse. Wien, 1979.
21 Almanach für die k. und k. Kriegsmarine 1918. Kriegsausgabe.; *Wulff Olaf:* Österreich-Ungarns Donauflottille in den Kriegsjahren 1914/1918.
22 *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980.; *Siba János:* Folyami hajók a világháborúban. Budapest, 1931.; Bartha László folyamőr törzskapitány elbeszélése.

A király határozott ugyan, de a döntés teljes egészében a győztes hatalmak kezében volt. A Dunaflottilla így nem sokáig maradt a budapesti kormány kezén, illetve annak irányítása alatt. A napok alatt Budapestre is bevonuló antant-kiküldöttek erre — a nekik oly sok kellemetlenséget okozó — fegyvernemre is rátették a kezüket.

A független magyar kormány 1918. november 13-án Belgrádban katonai egyezményt írt alá a fegyverszünet részleteiről. A szerződést Linder Béla hadügyminiszter ratifikálta. E diktátum igencsak megtépázta a Wilson amerikai elnök által keltett illúziókat! Bebizonyosodott, hogy mindaz, amit az elnök az annexió nélküli „igazságos" békéről hirdetett, abban a pillanatban érvényét vesztette, amint a központi hatalmak országai nem harcoló félként, hanem legyőzöttként álltak az antanttal szemben.[23]

Az egyezmény értelmében a magyar kormány haditengerészeti, illetve hajózási szakértője, az antant követelésére, az alábbi dunai hadihajók átadását hozta javaslatba: TEMES, BODROG, KÖRÖS, LAJTA és MAROS monitorok, FOGAS és CSUKA őrnaszádok.[24]

Az antant misszió ezt a javaslatot nem fogadta el, s helyette a következő ellenkövetelléssel élt:

„A magyar kormány mellé beosztott szövetséges katonai bizottság.

Vix alezredes — a bizottság főnöke — Tánczos tábornoknak, a fegyverszüneti bizottság magyar elnökének.

Budapest 1918. december 8.

A fegyverszünet 5. pontjának a végrehajtása: Usborne angol sorhajókapitány vizsgálata alapján az alábbi monitorokat jelölte ki átadásra: BOSNA, SZÁVA, ENNS, TEMES, KÖRÖS.

Az egyezményben megengedett hatodik monitor helyett Usborne sorhajókapitány két őrnaszádot választott, melyeknek összértéke megfelel egy monitor értékének. Ezek az őrnaszádok: WELS és BARSCH.

Kérem a bizottság intézkedését, hogy ezek a megjelölt hajók már most Troubridge admirálisnak, a dunai hajózás parancsnokának Belgrádban rendelkezésére bocsájtassanak.

Felkérem a bizottságot, hogy Usborne sorhajókapitányt (Budapest, Ritz szálló) az összes intézkedéseiről értesíteni szíveskedjék, melyeket a hajóknak Belgrádban való szállításával kapcsolatban tett. A hajók átadásáról jegyzőkönyv készítendő, melynek egy példányát kérem címemre megküldeni.

Vix. m. p."[25]

Troubridge admirális jól ismerte a helyi viszonyokat, s a Dunán Száván harcoló úszóegységeket. Már 1914-ben az akkori szerb hadvezetőség mellett tevékenykedett, mint haditengerészeti és hajózási szaktanácsadó.[26]

A fenti követelés, illetve módosítás ellen a magyar kormány felszólalással élt:

23 *Liptai Ervin:* A magyar tanácsköztársaság. III. kiadás. Budapest, 1979.
24 *Bornemissza Félix:* Magyar hajóhadak a Dunán. Budapest, 1928. *Gonda-Niederhauser:* A Habsburgok. Budapest, 1977.
25 *Bornemissza Félix:* Magyar hajóhadak a Dunán. Budapest, 1928.
26 Le travail de la Commission Interalliée du Danube: Par l'Amiral Sir Ernest Troubridge.

„Fegyverszüneti bizottság.

Vix alezredes úrnak, a katonai misszió vezetőjének. 227/1918. szám.

Budapest, 1918. december 10.

A misszió a 183. és 191. számú átiratában öt monitornak és két őrnaszádnak az átadását követeli. A fegyverszüneti szerződés 5. pontja szerint a magyar kormány csak hat monitort köteles kiadni. A magyar fegyverszüneti bizottság tiltakozik hét egység követelése ellen és így kéri vagy egy hatodik monitor megnevezését, vagy egy őrnaszád törlését. A követelt hajótervrajzok beszerzését nem tudja eszközölni, miután felkérésükre a bécsi Kriegsministerium Marineselektionja nem válaszol."[27]

Mindezek kiegészítésére és indokolására a magyar fegyverszüneti bizottság a következő érveket hozta fel:

„Magyar Fegyverszüneti Bizottság.

Vix alezredes úrnak. 461/1918. szám.

Budapest, 1918. december 13.,

Folyó évi december hó 12-én kelt 269. sz. átiratára van szerencsém a következőkről értesíteni:

1. A katonai egyezmény 5. pontjának azon kitétele, hogy ezek a számok csak hozzávetőlegesek (aproximatif), a kereskedelmi hajókra vonatkoznak és nem a monitorokra, melyeknél egyértelműleg ki van mondva, hogy „six monitors seront livres immediatement à Belgrade aux Alliés."

Ennek igazolására utalunk a szövetségesek és Ausztria—Magyarország között 1918. november 3-án aláírt fegyverszünet-alapszerződésre, mely II. részének 3. pontjában egészen egyértelműleg hatban állapította meg a kiszolgáltatandó monitorok számát és a végrehajtás tárgyában megállapított rendelkezések (Protokoll annexe) II. részének 2. pontjában csupán a szállítási feltételeknek és annak a kikötőnek a kijelölését bízta a Balkáni Front főparancsnokára, ahová a hat monitor leszállítandó. Ehhez képest az említett fegyverszüneti alapegyezménynek Magyarországra való alkalmazása tárgyában 1918. november 13-án aláírt katonai egyezmény az alapegyezmény jelzett utasításának megfelelően 5. pontjában csupán azt állapítja meg, hogy a hat monitort azonnal Belgrádba kell szállítani és ezzel is kétségtelenné teszi, hogy a kiszolgáltatandó hajók száma nem módosítható!

Egyébiránt azt, hogy a katonai egyezmény 5. pontjának legutolsó mondata — ces chiffres sont aproximatif — a monitorokra nem vonatkozik, egészen kétségtelenné teszi az érintett 5. pont szövegezése és konstrukciója is. Nevezetesen az, hogy a monitorokról a 2. bekezdés, az egyéb hajókról pedig a 3. bekezdés rendelkezik és az említett mondat a 3. bekezdéssel van kapcsolatban. A monitorok száma ezek szerint tehát nem vitatható.

2. De még abban az esetben is, ha az „aproximatif" a monitorokra vonatkoznék — amit semmi esetre sem ismerhetünk el — kétségtelen, hogy egy kölcsönösen aláírt szerződést az egyik fél a másik hozzájárulása nélkül nem

27 *Bornemissza Félix:* Magyar hajóhadak a Dunán. Budapest, 1928.

egészíthet ki, annál kevésbé, mert az „aproximatif" szóban benn foglaltatik, hogy kevesebb is lehet, mint amennyit a szerződés megállapít. Ha tehát mi a francia bizottság álláspontját elfogadjuk, ugyanolyan joggal helyezkedhetnénk arra az álláspontra, hogy öt egységet adunk, mint önök arra, hogy hét egységet követelnek.

3. Hogy két őrhajó egy monitornak felel meg, az teljesen egyoldalú vélemény, mely minden elfogadható alapot nélkülöz. E kérdésben is csak ugyanolyan álláspontot foglalhatunk el, mint a 2. pont alatt, t. i. hogy ilyen megállapítások semmi esetre sem eszközölhetők egyoldalúlag, ehhez mind a két szerződő fél hozzájárulása szükséges.

A fentiekből kifolyólag van szerencsém értesíteni, hogy a magyar kormány nincsen abban a helyzetben, hogy az antantnak hét egységet szolgáltasson ki, mert kétségen kívül áll, hogy önök ily irányú követelése merőben ellentétben áll a katonai egyezmény határozataival. Felkérjük az alezredes urat, hogy ezen álláspontunkat juttassa illetékes parancsnokságának a tudomására."[28]

Sajnos, a magyar kormány hiába érvelt: engednie kellett a kényszernek, amit az alábbi jegyzékben hoztak a tudomására:

„Mission Militaire Alliée Auprés du Gouvernement Hongrois.

No. 438/1918.

Budapest, 1918. december 18.

Vix alezredes, a katonai misszió vezetője Jankovich ezredes úrnak, a fegyverszüneti bizottság elnökének.

Van szerencsém közölni, hogy a 461/1918. számú átiratában foglalt két őrhajónak egy monitor helyett való szállítására vonatkozó magyarázatukat a szövetséges parancsnokság el nem ismerheti. Ennek folytán ma parancsot adtam, hogy a két őrhajó — a BARSCH és WELS — melyek már régóta készen állnak és amelyek útbaindításának késleltetése a legnagyobb hátrányokkal járna, útba induljon Budapestről Belgrádba. Meg kívánom jegyezni, hogy az átadott hét monitor felszerelés és anyag tekintetében hiányos volt. Másrészről pedig a hajókat Belgrádba kellett volna leszállítani. Ez Usborne sorhajókapitány többszöri kérésére sem történt meg. Így neki szövetséges tengerészeket kellett hozatni, hogy a hajókat Belgrádba vezessék.

Vix alezredes."[29]

E fenyegető hangú levélre a hadihajós parancsnokság a hét hadihajót átadta Zerkovitz Emil hajózási kormánybiztosnak, ki azokat Belgrádba továbbította és ott kiszolgáltatta a Commandement du Danube-nak. A hajók magyar személyzete azonban megtagadta a közreműködést a hajók kiszolgáltatásában.

Tasnády Guidó sorhajóhadnagy jelen volt, amikor 1918-ban a belgrádi fegyverszünet értelmében a monitorokat átadták az angoloknak. Ilyképpen adja elő a történteket:

„Az átvétel után rögtön angol személyzet szállta meg a hajókat. Másnap ez az angol személyzet a monitorokat az Óbudai sziget déli csúcsáig leúsztatta, s innen azokat egy gőzös völgymenetben elvontatta."[30]

28 Uo.
29 Uo.
30 M. kir. folyamőrség felügyelője. A 190/titkos 1923. számhoz. Jegyzőkönyv. A szerző birtokában.

Kökényessy Szilárd törzsgépmester erről az eseményről még a következőket mondja el:

„Egy alkalommal a COMPÓ őrnaszád gépmestere, Zaitz Miksa, próbafűtést végzett a hajón. Erre az antant ellenőrző bizottsága másnap már autókkal kijött a helyszínre és a dugattyús főgép tolattyúit kiszereltette, félvén egy esetleges szökési kísérlettől. A hajók angoloknak való átadása a SZÁVA monitor tiszti étkezdéjében történt meg."[31]

Közben a fegyverszüneti szerződés végrehajtásával kapcsolatban az antant újabb követelésekkel lépett fel.

„Mission Militaire Alliée Auprés du Gouvernement Hongrois.

Budapest, 1918. december 13.

Vix alezredes Tánczos tábornok úrnak.

Az 1918. november 13-án kelt fegyverszüneti szerződés 5. pontjának értelmében, valamint hivatkozással az 1918. december 8-án kelt 183/1918. számú átiratomra — melyben a szövetségeseknek kiszolgáltatandó hajók vannak felsorolva — kérem a magyar kormány birtokában meghagyott összes hadihajók, naszádok és felfegyverzett kereskedelmi hajók lefegyverzését minél előbb végrehajtani és a hajókat az Óbudai téli kikötőben összevonni. Ezen lefegyverzésből eredő ágyúk és egyéb hadianyagok egy uszályba (ez volt az S. 7. jelzésű uszály) rakandók, melyet Újvidékre fognak levontatni. Kérem a leszerelés részleteit Usborne sorhajókapitánnyal megbeszélni.

Vix alezredes."[32]

Nemsokára ezen rendelkezésnek a kiegészítése is megérkezett a magyar kormányhoz:

„Mission Militaire Alliée Aupres du Gouvernement Hongrois.

Budapest, 1919. január 8.

Vix alezredesnek — a misszió vezetőjének — átirata a magyar kormány hadügyminiszteréhez.

17—2 s/1919. szám.

A fegyverszüneti szerződés 5. pontjának a végrehajtása céljából a magyar Dunaflottilla a Keleti Főparancsnokság által kijelölendő dunai kikötőbe gyűjtendő össze. Troubridge admirális úr ajánlatára technikai szempontból Budapest lett — mint ezen kikötő — a Főparancsnokság által kijelölve. Ennek kapcsán elrendelem, hogy ezekről a hajókról minden fegyverzetet és lőszert le kell szerelni, illetve el kell távolítani. Ezekkel együtt a főbb géprészeket is be kell gyűjteni úgy, hogy az úszóegységek hajózásra alkalmatlanok legyenek. Egyedül a leszerelés céltalan lenne, ha a hajók bármikor képesek volnának menetkészek lenni. Köztudott ugyanis, hogy e hajókhoz szükséges löveg és lőszer az ország bármely részén korlátlan mennyiségben előtalálható. A hajók átmeneti használhatatlanná tétele nézetem szerint a lefegyverzés leghat-

31 Uo.
32 *Bornemissza Félix:* Magyar hajóhadak a Dunán. Budapest, 1928.

hatósabb eszköze. Kérem a szükséges parancsok kiadását, hogy a fenti rendelkezések azonnal végrehajtassanak.

Vix alezredes."[33]

A magyar fegyverszüneti bizottság már csak szóban tiltakozott, átiratot nem szerkesztett. A hadügyminiszter még aznap intézkedett a gépalkatrészek leszereléséről. E leszerelésnél és annak ellenőrzésénél angol szakközegek is közreműködtek. Név szerint egy bizonyos Sparling nevű alhadnagy és társa, Freeman, kinek a rendfokozatát eddig nem sikerült megállapítanunk. A leszerelt gépalkatrészeket az akkor Budapesten tartózkodott — angol lobogó alatt hajózó, egykor a Dunagőzhajózási Társaság állományába tartozott — GIZELLA nevű személygőzösre vitték át. Esetleges visszadásukról az angol katonai misszió nem nyilatkozott.[34]

A katonai egyezmény értelmében kiszolgáltatott öt monitor és két őrnaszád, a hozzájuk tartozó tartalék és pótanyagokkal együtt 12 974 641 aranykorona értékű volt. Nem érdektelen tudnunk, hogy az összeomlást követően a Magyarországon visszamaradt, illetve a neki juttatott úszóanyag, szárazföldi objektum és készpénz összértéke 27 120 998 aranykoronát és 15 fillért tett ki.[35]

Jugoszlávia — a hazánknak később megítélt végleges visszaadásáig — a birtokába jutott WELS őrnaszádot BREGALNICA néven üzemeltette. A VIZA őrnaszád rádióberendezését pedig az angol dunai hajóraj használta. Később áramot szolgáltatott az angol hajóknak.

A kezdet elképzelhetetlen nehézségei után lassan azért csak megindult e testület újraszerveződése, körvonalainak kibontakozása, s a Polából visszatért tisztek, tiszthelyettesek és legénység sorainak újrarendeződése. A rendelkezésünkre álló adatok alapján akkor a Dunaflottilla létszáma az eredetileg is ott szolgálókkal együtt mintegy 800—900 főre tehető. Ez a létszám — mivel a kormányzat ekkor inkább csak a hadsereg leszerelésén fáradozott — egyre csökkent. Olykor még az idősebb tisztek is azt javasolták a fiatalabb korosztályoknak, hogy szereljenek le és helyezkedjenek el a polgári életben, vagy iratkozzanak be valamelyik főiskolára. 1918 őszén a Dunaflottilla hivatásosokból álló testület volt, nem csak a tisztek és az altisztek, hanem a legénység jórésze is.[36]

A legfelsőbb szinten — azaz a Hadügyminisztériumban — a hadihajózás irányítását a 14. (hadihajózási) főosztály vette át, míg az egyes csapategységek vezetését és intézését a Magyar Hadihajós Főparancsnokság tartotta kézben, egykori parancsnoka — Wulff Olaf fregattkapitány — irányításával. A roppant anyagi veszteségek arra késztették a flotta parancsokságát — nevezetesen Wulffot — hogy felterjesztéssel forduljon a Hadügyminiszterhez a Dunaflottilla fenntartása, illetve megtartása ügyében. Beadványában többek közt a következőket írja:[37]

„Ez a hajóraj természetesen már nem vehetné fel a harcot sem az antantnak átadott egységekkel, sem a román flottával, de azért még mindig, mint Dunaőrség, hasznos szolgálatot tehet az országnak . . ."[38]

Felterjesztését a 14. főosztály vezetője, Ilosvay Sándor fregatthadnagy, szak-

33 Uo.
34 Honvédelmi Miniszter. 170 Res. szám. 1923. A szerző birtokában.
35 Kimutatás az 1918. nov. 13-án kötött belgrádi katonai egyezmény (fegyverszüneti egyezmény) értelmében a szövetséges és társult hatalmaknak kiszolgáltatott javakról, valamint ezen egyezmény értelmében átadott értékekről. A szerző birtokában.
36 *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980.
37 Magyar Hadihajós Főparancsnokság. 59. számhoz. 1919. febr. A szerző birtokában.
38 *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980.

szerűen — és főleg eredményesen — támogatta. Valami furcsa optimizmus féle kezdett ekkor már felülkerekedni:

„Hiszen van pár hajónk, s van szép víziutunk is. Vízi haderőre pedig minden wilsoni elv dacára is szükségünk lesz!"[39]

Ezt megelőzően még 1918. november 10-én az egykori haditengerészet magyar mérnöki karának javaslata szerint:

„a detachementnél és az óbudai hajógyárban stb. levő, s a magyar haditengerészet tulajdonát képező anyagokról és tárgyakról — beleértve az úszó hajókat stb. is — leltári felvétel készítessék! Az elraktározott anyagok őrzése igen igen lényeges és nyomban elrendelendő. Ezen dolgokról a hadügyminisztériumot értesíteni kell. Miután e dolgok felettébb fontosak, a Dunaflottilla jelenlegi helyzetének megítélésénél azok mérlegelése okvetlenül szükséges, sőt irányt adó!"[40]

Kint a csapatnál a mindennapi lét problémáival főként az akkor már megalakult Bizalmi Testületek foglalkoztak. Ezeknek a testületeknek a vezetését a szociáldemokrata párt szorosan a kezében tartotta. Az egykori bizalmi jegyzőkönyvek — bár szűkszavúan — de sok mindent elárulnak az akkori csapatéletről és annak minden nehézségeiről.[41]

Említés történik bizalmiakról, Üzemi Választmányról, kollektív szerződésről, bér- és szakmai kategóriákról stb. Pontosan meg nem határozható fogalmazásban többször történik utalás — mint szervezeti egységről — a Tengerésznemzetőrségről, Hadihajózási Munkáscsoportról, Újpesti Őrségről a Danubius hajógyárban stb. Ez utóbbiak az ott állomásozó — feltételezhetően javításra váró, vagy az alatt álló — úszóegységeket őrizték, a gyári munkásőrséggel egyetértésben. Létszámuk 32 fő volt.

1919. február 20-án említik először a „Dunapentelei Misszió"-t, mely az oda — a telelőbe — lekötött hajók és anyag fölött őrködött. Itt tárolták például a teljes folyami aknazár- és aknaanyagot is. E hajórajról mindig külön rendelkeznek. Komoly lépést jelentett, hogy a Bizalmi Testület felvette a kapcsolatot a magyarországi hajózási vállalatok és hajógyárak munkástanácsaival.

A Bizalmi Jegyzőkönyvek 1919. március 5-én említik először a Hadihajós Csapatot, majd ugyanezen hó 26-án Ankner Béla kinevezését a Dunaőrség parancsnokává. Ankner személye máig sem tisztázott a Dunai Hajóraj történetében. Eredetileg géptisztes (rajostizedes) volt, feltételezhetően még a cs. és kir. Dunaflottillánál. Nevével többször találkozunk szociáldemokrata vonatkozásban. Egyes szemtanúk és az előtalált iratok tanúsága szerint annak idején jelentős szerepet játszott a Tanácsköztársaság elleni június 24-i ellenforradalmi lázadás előkészítésében, kirobbantásában és a hajók tisztikarának a beszervezésében. Életéről keveset tudunk. Ellenőrizhetetlen adatok szerint 1945-ben még élt volna Budapesten.[42]

A jegyzőkönyvek elszomorító bejegyzései következnek ezután: A POZSONY őrnaszád kazánbeégése, hanyag munka, szabotázs stb. Június 25-én pedig Baucsek Károly bizalmi felszólalása az ellenforradalmi puccskísérletről:

„A Dunaőrség és a tengerészlaktanya munkássága, valamint a jelenlevő hajóskatonaság a legnagyobb felháborodással vette tudomásul, hogy a hajóraj legénységének egy része felült a közéjük furakodott volt tisztekből álló ellen-

39 Tengerészmérnökök felterjesztése a hajózási főfelügyelőnek Budapesten. 1918. december. A szerző birtokában.
40 Magyar tengerészet mérnöki karának javaslata. Kézirat. A szerző birtokában.
41 Megmaradt korabeli bizalmi jegyzőkönyvek a bizalmi testületek üléseiről. 1919. év. A szerző birtokában.
42 Benedek Dezső I. oszt. gépüzemvezető jelentéséből. A szerző birtokában.

forradalmár elemek üszításának, hogy megtagadja Budapest proletárjaival a szolidaritást és judáspénzért Budapest munkássága ellen tört. A gyűlés követeli, hogy a proletáruralom ellen fellázadt monitorok tisztikara és legénysége haladéktalanul semmisíttessék meg! S amennyiben az uszítók, felbújtatók és júdáspénzen megvásárolt egyének élve kerülnének kézre, őket a Dunaőrség legénységének szolgáltassák ki, hogy a gyárépület udvarán kivégezzék őket és elrettentő például állítsák oda a magyar proletáriátus elé azokat, akik a legválságosabb időkben a munkásság árulói lettek. A Dunaőrség legénységének fornadalmi hírnevéhez tapadt mocsok csak a bűnösök vérével mosható le!"[43]

Ennyit a bizalmiak tevékenységéről, akik minden nehézség és fondorlat ellenére előkészítették a talajt a katonai helytálláshoz, melynek ideje rövidesen el is következett. Elkezdődött a harc a forradalom vívmányainak a megmentésére és a haza védelmére. A honvédő háborúhoz fegyverbe kellett szólítani az ország népét, elsősorban pedig a munkásságot. Megjelentek a toborzási felhívások. Matrózcsoportok járták be a várost:

„Veszélyben a forradalom! Munkások! Elvtársak! Elvtársnők! Fegyverbe! A Dunaőrségbe való belépésre!"[44]

„Magyar Hadügyminisztérium.

A 2669/eln. 6. 1919. számhoz.

Felhívás! Az újonnan felállítandó magyar „önkéntes hadsereg"-be való belépésre!

A forradalom által megvalósult nagy eszméket, az önálló népköztársaságot, a szerzett népjogokat és szabadságot csakis egy erős, elszánt, fegyelmezett új hadsereg biztosíthatja és védheti meg!

Az új köztársasági hadsereg toborzás útján, önként jelentkezőkből fog állni, annnak minden tagja a viszonyoknak megfelelő jó ellátásban, fizetésben és anyagi támogatásban fog részesülni.

Az önkéntes hadseregbe csakis olyan — már katonailag kiképzett és a világháború alatt lehetőleg harcvonalbeli szolgálatot teljesített — egyének vétetnek fel, akik:

a) 1919-ben töltik be a 24. életévüket, vagy annál idősebbek, de 42. életévüket még nem töltötték be, illetőleg csak 1919-ben töltik be.

b) Akik magukat az alábbi „kötelező"-ben felsorolt feltételek alapján legalább hat havi tényleges szolgálatra kötelezik és a katonai fegyelemnek és esküdtszéki intézménynek fogadalommal alávetik.

c) Valami hatóság, társadalmi, gazdasági, vagy munkásszervezet írásbeli tanúsítványával erkölcsi megbízhatóságukat és kifogástalanságukat igazolják.

d) A toborzó bizottság által a katonai szolgálatra alkalmasnak találtatnak.

Azok az 1896—1900. születésű állampolgárok, akik valamely, az ellenség által megszállott területen elhelyezve volt katonai alakulásoknál már bevonulva voltak, s a megszálláskor ezen alakulásokkal, vagy egyenként vonultak el a megszállott területekről, ha ma is egy katonai alakulás kötelékében teljesítenek szolgálatot, vagy legalább egy évig kifogástalanul a harctéren szolgáltak,

43 *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980.
44 *Liptai Ervin:* A magyar tanácsköztársaság. III. kiadás. Budapest, 1979.

s ha a lakhelyükre nem térhetnek vissza, vagy a visszatérésük életükre veszedelemmel járna, katonai szolgálatban való magatartásuk egyébként is kívánatos, kivételesen szintén felvehetők az önkéntes hadseregbe.

A »Kötelező« feltételei:

Én — alulírott — ezennel ünnepélyesen kötelezem magamat, hogy önkéntesen belépek 1919. március 10-től kezdődőleg hat hó tartamára a Magyar Népköztársaság önkéntes hadseregébe.

Kötelezem magamat, hogy a szolgálati időm tartama alatt, állomáshelyemen, akár az ország bármely részében a Népköztársaság védelmére, akár idegen Imperializmusok hódításai ellen karhatalomként, vagy hadműveletekben buzgó kitartással teljesítem feladatomat. Kötelezem magamat, hogy bármely őrségi és készenléti szolgálatot fegyelmezetten ellátok.

Egyúttal alávetem magamat az összes katonai büntető és fegyelmi szabályoknak. Parancsnokaim parancsnoklási joga mellett elismerem a demokratikus fegyelem bizalmi férfiú rendszerét és katonatanácsát. Alávetem magamat a demokratikus esküdtszékek fegyelmi fenyítő hatalmának.

Kötelezőleg tudomásul veszem, hogy ha komoly rendbontást követnék el, ha szolgálatomat súlyosan megsérteném, ha őrségemet elhagynám, akkor esetleges bírói úton való felelősségrevonás mellett, a demokratikus esküdtszéknek joga van nem csak a fegyveres erők kötelékéből kitaszítani, hanem a polgári életben kijáró esetleges munkanélküli segély elvonására is ítélni.

Kötelezem magamat arra, hogy a szolgálati időm tartama alatt a kijelölt laktanyában, vagy más erre a célra kijelölt elhelyezési körletben lakom és étkezem.

Kötelezőleg tudomásul veszem, hogy a fegyveres erő kötelékében teljesített szolgálataimért a napi ellátáson, vagyis az elhelyezésen, élelmezésen, ruházaton és egyéb felszerelésen kívül a következő illetményeket kapom:

Napi zsold, renfokozatra való tekintet nélkül	15,— K
Családtagonként, legfeljebb négy családtagig családi pótlék, havi	50,— K
Nős katonák lakbére havi	300,— K
Hat havi kifogástalan szolgálat után járó jutalomdíj	300,— K
Karhatalmi kiküldetési pótdíj helyőrségen kívül napi	2,— K

Családtagnak számít: a feleség, a 15 éven aluli el nem látott gyermek és teljesen keresetképtelen és vagyontalan atya és anya, ha eddig is a jelentkező tartotta el őket.

A másolat hiteléül! Magyar Hadihajós Állomásparancsnokság!

Budapest, 1919. március 5-én.

Trunkwalter s. k. fregatthadnagy."[45]

Ezt a kiáltványt a Hadihajós Állomásparancsnokság a következő toborzási felhívással egészítette ki:

„Polgártársak! Jöjjetek minél nagyobb számban a forradalom vívmányainak a megvédésére!

A Dunaőrségi Toborzóbizottság 1919. március hó 6-án a Hajógyárban, Óbuda, 52. sz. épületben működik, ahol az önként jelentkezők rögtön felvétetnek!

45 HM 2669/eln. 6. 1919. sz. A szerző birtokában.

Minden jelentkező hozza magával az eddigi katonai szolgálatáról szóló okmányait, köztük a csapatkereszt és a vitézségi érmek viselésére jogosító igazolványait, továbbá az alábbi minta szerint kiállított igazolványt attól a hatóságtól, ahol állandóan lakik, vagy attól a társadalmi, gazdasági, vagy munkásszervezettől, amelynek tagja.

Igazoló lap a 14/e. almelléklet szerint.

Azon emberek, akik március hó 8-ig felvétetnek, 1919. évi március hó 10-re vonulnak be. A nemzetőrségtől jelentkező emberek időpontját külön fogom elrendelni. Helyeiket addig fenntartom.

Minden önként belépő ember abban a katonai egyenruhában vonuljon be, amelyet a leszerelés alkalmával a magyar hadügyi kincstártól kapott.

Azok a katonák, akik használható katonai egyenruhában vonultak be, ameddig ezt a ruhát és lábbelit viselik, napi kettő korona ruházati pótdíjban részesülnek.

Ha hat hónapig ezt a ruhát és lábbelit viselik és a kincstártól más ruhát nem kapnak, a hat hónap után 200,— korona ruházati jutalomban részesülnek.

Magyar Hadügyminiszter 2669/eln. 6. 1919.
Másolat hiteléül! Budapest, 1919. március 5.
Magyar Hadihajós Állomásparancsnokság!

Trunkwalter s. k. fregatthadnagy."

A toborzási felhívásban említett melléklet szövege a következő:

„Magyar Hadügyminisztérium. 2669/eln. 1919. szám 14/e. almelléklet.

Igazoló lap.

Igazolom, hogy ..... lakos ..... éves, erkölcsileg kifogástalan és megbízható. A harctéren .... év ... hó és ... napot töltött a harcoló vonalban.

Családtagjainak száma (betűvel töltendő ki): ..., feleség, ... 15 éven alóli gyermek, ... keresetlen szülő, kiket eddig is a fentnevezett látott el.

..... 1919. .,.. hó ...n

.... aláírás.

P. H.

Megjegyzés: Az igazolólap kiállítására az állandó tartózkodási hely községi elöljárósága, vagy azon társadalmi, gazdasági, vagy munkásszervezet vezetője jogosult, amelynek az illető tagja."[46]

A megszervezett és megkezdett toborzás üteme március 21-e után gyorsult meg, de a hadsereg átszervezése elég vontatottan haladt; ezt Károlyi Mihály alábbi szavai teszik érthetővé: „... a néphadsereget másképen kell megszervezni, mint a régi hadsereget ..."[47]

Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy megfelelő katonai és műszaki szakemberek nélkül megoldhatatlan a hadsereg átszervezése és vezetése. A Forradalmi Kormányzótanács éppen ezért méltán számított arra, hogy a volt tisztikar jó része hajlandó lesz harcolni a hazájáért és annak minden talpalatnyi földjéért. Nem is csalatkozott! A hivatásos tisztek többsége valóban vállalta a szolgálatot a

46 HM 2669/eln. 6. 1919. sz. A szerző birtokában.
47 *Liptai Ervin:* A magyar tanácsköztársaság. III. kiadás. Budapest, 1979.

megszülető magyar forradalmi hadseregben. Sokuknak imponált az a határozottság és erély, amellyel a Tanácskormány az ország megvédése mellett kiállt! A tömegek lelkesedése és a honvédő háború lelkesítő hangulata őket is magával sodorta.[48]

Az immár Vörös Dunai Hajórajban mintegy 67 fő egykori cs. és kir. haditengerésztiszt teljesített szolgálatot, közülök nem egy magas, vezető beosztásban. A legénységre pedig Dietz egykori budapesti rendőrfőkapitány jelentése utal, aki a következőket írja:

„... a kommunisták ez idő alatt teljesen a maguk pártjára hódították a tengerész nemzetőrséget, amely nyíltan is kommunistának vallotta magát és 2000 főnyi létszámot képvisel..."

Ez pedig kereken a kétszerese az 1918. november 6-i létszámnak. Tehát a toborzás eredményesnek nevezhető. Landler szavai szerint: „... a román és a csehszlovák csapatok harcértéke elmarad a Vörös Hadseregé mögött..."[49]

A toborzás után bekövetkező eseményekről és állapotokról a Magyar Hadihajós Főparancsnokság, a Flottilla és a Műszaki Hivatal által kiadott parancsok, rendelkezések és jelentések részletei adnak bővebb tájékoztatást.[50]

Az 1919. március 21-én kikiáltott Magyar Tanácsköztársaság első intézkedéseinek egyike a demarkációs vonal mögé szorított ország területi sérthetetlenségének a megvédése volt. 1919. március 20-án délelőtt Vix alezredes, az antant magyarországi megbízottja ismét jegyzéket nyújtott át a magyar kormánynak, amelyben újabb területek kiürítését és átadását követelte.[51]

A béke mámorító álma: „... a magyar népköztársaság kormánya feltétlen igazának tudatában nem hajlandó változtatni eddigi pacifista politikáján! Károlyi Mihály igazsága győzni fog!..."[52] ezzel végképp szertefoszlott.

A helyzet parancsoló szükségességét Tombor Jenő vezérkari ezredes szavai fejezték ki a legtömörebben:

„Most minden pacifizmust félre kell lökni, mert az antant a wilsoni elveket a sárba tiporta és az országot becsapta! Az egész országot fel kell hívni a fegyveres védekezésre! A nyugat helyébe pedig az Oroszország felé szóló keleti orientációt kell a programmunkba felvenni!"[53]

Ezzel majd egy időben a budapesti munkástanács is — Kun Béla, Szamuely és Landler felszólalására — a fegyveres önvédelem mellett döntött és fegyverbe hívta a főváros munkásságát. Ekkor alakult meg a hajózási vállalatok dolgozóiból a „Vörös Hajós Ezred", mely elsősorban a hajózás biztonságát volt hivatva fenntartani.[54]

A Vix-féle antant-jegyzék visszautasítása magával hozta az ország elleni imperialista támadás és a katonai megszállás minden veszélyét. Ezt Halstead — az amerikaiak bécsi missziójának a vezetője — fejezte ki a legegyértelműbben: „... ha Magyarországon nem fojtjuk el a bolsevizmust, ez ennek továbbterjedését fogja elősegíteni..."

A francia vezetők pedig kezdettől fogva a fegyveres katonai intervenció mellett kardoskodtak. Elgondolásaik találkoztak Románia és Csehszlovákia bur-

48 Uo.
49 Uo.
50 Korabeli parancsok és jelentések. A szerző birtokában.
51 *Liptai Ervin:* A magyar tanácsköztársaság. III. kiadás. Budapest, 1979.
52 Korabeli röplap szövege. A szerző birtokában.
53 *Liptai Ervin:* A magyar tanácsköztársaság III. kiadás. Budapest, 1979.
54 Uo.

zsoáziájának célkitűzéseivel. Szerbia ellenben nem volt érdekelt abban, hogy ezen akcióban részt vállaljon.[55]

Május 7-én az antant az ország határait lezárta és a magyar proletárdiktatúrát szigorú blokáddal vették körül.[56]

E válságos katonai és politikai helyzetben a tanácskormány általános helyzetmegítélése a következő volt:

Az ország déli és nyugati határai felől támadással nem számol, így oda erőket nem összpontosít. Keleten a Tisza vonalára védelemre vonul vissza, hogy a maga számára időt biztosítson az újrarendeződéshez. E vonalon négy hídfőt kíván tartani, legfőképpen a szolnokit, mely a főváros kulcsának és kapujának tekintendő. Északon minden rendelkezésre álló erővel zömöt képez kettős átkaroló támadás és a Kárpátokon túli ukrán területekre való áttörés érdekében.

A végrehajtásban a Vörös Dunai Hajóraj jelentős szerepet kapott, annál is inkább, mert a mozgósított alakulatok közül harckészségben e fegyvernem az elsők között szerepelt: mintegy 350 km hosszú hazai — dunai és tiszai — folyamszakaszon volt számára feladat várható. Ebből kb. 200 km-en — Szob és Pozsony között — támadó, 150 km-en — Budapest—Paks, a Tiszán pedig Szolnok és Csongrád közt — védekező jellegű alkalmazását tervezték.

A folyamvédelem céljaira elsőként érintőaknazárat telepítettek Uszódnál, az 1529,9 fkm-nél. A parti védelmet két gépfegyver, egy fényszóró és két 15 cm-es löveg látta el. A második érintőaknazárat Baracsnál, az 1568 fkm-nél telepítették, a harmadik aknazárat pedig a Tiszán, Csongrád közelében, Csongrád parancsnoksággal. A dunai aknazárakhoz igénybe vették a hajóraj torpedóosztagát és légierejét is.[57]

A Vörös Dunai Hajóraj a 3. hadosztály I. dandárának Dunára támaszkodó szárnyát biztosította Szobtól Komárom térségéig.

A megindításkor a hajóraj a következő harcállláspontokon vonult fel: az úszóegységek zöme Budapesten, repülőegységek Csepelen és Albertfalván, a torpedóosztag Lágymányoson, a vonat- és aknászanyag, valamint a telepítő egységek Dunapentele telelőben. Június elején a hajóraj parancsnokságát Esztergomba helyezték át, egyes egységeit pedig előrevonták Dunaradványba és Mócsra.

Az utánpótlás biztosítására a Magyar Hajózási Intézőség a STEFÁNIA, a SAJÓ és a BERETTYÓ MFTR-gőzösöket rendelte ki a hajóhad parancsnokságához, megfelelő számú uszállyal együtt. E járművek nyomon követték a harcoló egységeket; egészen Komáromig nyomultak előre, közben több légi és szárazföldi tűzcsapást mértek és szenvedtek el. Ekkor és onnan rendeltek őket vissza Esztergomba.

A Tiszán Szolnok térségében a ZENTA és a CSELE gőzösök támogatták a harcoló csapatokat. Amikor azonban a román támadó élek a folyó vonalát elérték, e hajók a csongrádi menedékhelyre vonultak vissza, s ott a személyzet elsüllyesztette az úszóegységeket.[58]

A Tanácskormány megalakulásakor a magyar dunai hadihajózás birtokában a következő harci és segédúszóegységek voltak:

„Monitorok: MAROS, LAJTA, SZAMOS, ÚJVIDÉK (ex INN)

Őrnaszádok: COMPO, VIZA, CSUKA, FOGAS, KOMÁROM (ex STÖHR) POZSONY (ex LACHS), B. őrnaszád, C. őrnaszád.

Tengeralattjáró: UB. 3.

55 Uo.
56 Uo. Mladiáta János jelentése a 23. sz. biz. parancsra. A szerző birtokában.
57 *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980. Tombor Jenő és Czövek István szóbeli közlése 1944-ben.
58 Dr. Csillag Miklós hajóskapitány feljegyzései. A szerző birtokában.

Motorcsónakok: IRÉNE, ÁGNES (H. R.), LIVIA (BOSNA), IRMA (DRÁVA), IDA (I. sz. gőzbárka), FLÓRA (II. sz. gőzbárka), ZSUZSI (S. 5. sz. uszály csónakja), OLGA, LILI, FRIDA, KATI, GIZI, JUDIT, SIKLÓCSÓNAK, APATIN II.

Rekvirált motorcsónakok: CLEOPATRA, CONSULEO, HIPPOKAMPOS, PANDUR, FANNY, 130. sz. motorcsónak, MARCAL, OLGA II., HARCSA, 18, 47, 50, sz. motorcsónak

A Tanácskormány által bérelt gőzösök: MFTR. DEÁK FERENC, MFTR. STEFÁNIA, MFTR. SZENTENDRE, CSÓKA, MÉRT. BAGOMÉR

Bérelt uszályok: W. 1. (DDSG. 67107), W. 2. (DDSG. 6709), W. 5. (MFTR. 721), DDSG. 65150, DDSG. 67206., APOLLO. Tank. 1., MFTR. 716., P. 70. Irodahajó, Tanyahajó, MFTR. 382. (a Tanácskormány vette bérbe), DDSG, 5803. (a Tanácskormány vette bérbe), DDSG. 6762. (a Tanácskormány vette bérbe), MFTR. 672. (a Tanácskormány vette bérbe), DDSG. 6734. (a Tanácskormány vette bérbe)".[59]

Összegezve: A Magyar Tanácsköztársaság folyami hadereje négy monitorból, nyolc őrnaszádból és tíz felfegyverzett gőzösből állott. Kiegészítik még ezt az itt fel nem sorolt folyami és vízi repülőgépek, lövegek, fényszórók stb. Legénységének összlétszáma becsülhetően ekkor már több, mint 2000 főt tett ki, túlnyomó többségében folyami harcokban komoly gyakorlattal és tapasztalatokkal rendelkező, harcedzett hajós személyzet volt ez, kiket a haza védelmére hívott fegyverbe a Tanácskormány. Komoly tűz- és ütőerő a meginduló magyar honvédő háborúban!

Meg kell jegyezni, hogy a Hadügyi Népbiztosság még a Tanácsköztársaság első napjaiban felállította az úgynevezett „Vörös Tengerészdandár"-t is. Ez azonban szárazföldi alakulat volt. Bár zömmel tengerészruhát viseltek, haditengerész alig volt közöttük. Szervezetileg nem is tartoztak a hajózáshoz.[60]

A várható ellenségeskedések az északi arcvonalon már május 10-én, tehát 19 nappal a Tanácskormány megalakulása után elkezdődtek. Ekkor a Dunaflottillánál azonnal életre hívták a „Szervező Bizottság"-ot, hogy a harckészségüktől megfosztott úszóegységek és hadianyag ütőképességét minél előbb helyreállítsák.

A helyzet kiéleződésével az angolok GIZELLA nevű gőzöse a leszerelt hajóalkatrészekkel együtt azonnal elhajózott Budapestről és beállt az Uszódi aknazár alá, a már jugoszláv ellenőrzés alatt álló Foktői sziget mellé, hol helyi járataihoz és az aknazárral való kapcsolattartáshoz a mádi Kovács-kastély motorcsónakját használta.[61]

A további eseményekről az egykori ügyiratok a következőképpen vallanak:

„Műszaki Hivatal 781/1919. szám.

Jegyzőkönyv a szervező bizottság 1919. március 31-i üléséről.

A megjelentek a Dunahajóraj parancsnok felszólítására gyűltek össze, mégpedig a következők:

Ankner Béla	Dunahajóraj parancsnokság
Böhm Cosimo	Dunahajóraj parancsnokság
Kiss Nándor	Állomásparancsnokság
Vass Elemér	Hadügyi Népbiztosság 14. osztály.

59 Kimutatás a tanácskormány felállításakor a magyar hadihajózás birtokában lévő úszóegységekről. A szerző birtokában.
Magyar Hadihajós Főparancsnokság 780/1919. sz. A hadihajók új nevei. A szerző birtokában.
60 *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980.
61 Szervező Bizottság 781/1919. sz. Hadihajós Főparancsnokság. A szerző birtokában. Nagy Ernő törzskapitány visszaemlékezései.

Brunhuber Lőrinc	Dunahajóraj parancsnokság
Zemplén Constantin	Hadügyi Népbiztosság 14. osztály
Skripetz Dezső	Dunahajóraj parancsnokság
Rössl János	Hadügyi Népbiztosság 14. osztály
Suchanek Henrik	Műszaki hivatal
Lévai Gyula	Műszaki hivatal
Taschler (Tasnády) Guidó	Dunahajóraj parancsnokság
Wollemann István	Repülőosztag
Szalber Lajos	Tüzérség
Wendel Richard	Gazdasági hivatal
Aichelburg Arnold	Toborzás

A Dunahajóraj megalakítására nézve a szervező bizottság határozata:

Miután a toborozás önkéntes, mindazon munkások, akik a Dunaőrségbe be nem lépnek, mint munkások — a Tanácskormány további intézkedéséig — megmaradnak, mégpedig az általános kollektív szerződés alapján. A munkások mai testületi határozata, amelyben a vörös gárdához csatlakoznak, ezzel elintézést nyert.

A munkáséelmezés továbbra is megmarad a mostani alapon. Azok, akik a Vörös Dunai Hajórajba be nem léptek — akár polgári munkások, akár volt matrózok — április 1-től egyenlőre a Tulln hajón kapják élelmezésüket. Akik a Vörös Dunai Hajórajba beléptek, azok a kaszárnyában étkeznek.

A munkáscsoportból kilépő munkásokat a csoportfőnökök f. hó 2-án délig csoportonként lajstromba foglalva a műszaki hivatalba kijelentik és egyidejűleg a lajstrom egy második példányát a toborzóbizottságnak szintén 2-án délig nyújtsák be.

Az üzemi tanács határozata alapján, (...) »feltétlenül nélkülözhetetlen«-nek megjelölt munkások — úgy polgáriak, mint a volt matrózok — reggel 7-től 12-ig, délután pedig 1-től 8-ig dolgozni kötelesek. Ezeknek reggel fél kilenctől kilencig és délután fél hattól hatig fizetett étkezési szünetük van.

Minden toborzott hadihajós az állomásparancsnokságnak 122. sz. szobájában Kummer elvtárstól igazolványt kap. Az igazolványok kiosztását április hó 2-án délután 2 órakor kezdjük meg.

Az összes parancsnokok és gépelőljárók névsora a következő:

Hajók és parancsnokaik:	*Gépelőljárók:*
Szamos monitor: Wattenvyl Erik	Andel Béla
Maros monitor: Görgey Richard	—
Lajta és Inn Monitorok: Kropsch Günther	—
Sámson felfegyverzett g/h: Prenreich Gábor	Pataki Károly
Una felfegyverzett gőzös: Stadler Viktor	Smolik Ede
Lachs őrnaszád: Korparić Ede	Zubora István
Viza őrnaszád: Georgievič Ödön	Kökényessy Szilárd
Compo őrnaszád: Szabó Benő	Koditek József
Stör őrnaszád: Reviczky Nándor	**Seitz Miksa**
Csuka őrnaszád: Quirini Egon	Láng Béla
Fogas őrnaszád: Müller Lajos	Meyerhofer Gyula
5. sz. pc. mocso: Kirchmayer Kálmán	
„a" jelű pc. mocso: Karg György (egyelőre)	
„n" jelű pc. mocso: Karg György (egyelőre)	
Összes többi mocso: Karg György	

Aknakereső osztag: Szalay Ferenc
Dunai repülőosztag: Wollemann István
Dunapentele: Stadler Viktor
Paks: Koczor Lajos

Minden behajózott elvtárs forduljon úgy hivatalos, mint magánügyeiben, valamint szolgálati ügyeiben az itt megjelölt parancsnokokhoz, illetve gépügyekben a gépelöljárókhoz. Miután úgy a hajóparancsnok, mint az állomásparancsnok ügykörükben annyira meg vannak terhelve, hogy az egyes emberek jelentéseit és ügyes-bajos dolgait személyesen nem intézhetik, felkérünk minden elvtársat, hogy ezen parancsnokokat személyes előterjesztéseiktől kíméljék meg (...)

Budapest, 1919. március 31.

Ankner s. k., Kiss s. k., Vass s. k., Zemplén s. k., Suchanek s. k."[62]

„Magyar Hadihajós Főparancsnokság. 795/1919. szám.

Jegyzőkönyv a szervező bizottság 1919. évi április 2-án tartott üléséről:...6/. Elvi döntés kéretik, hogy az irodisták (civil szerződéses hivatalnokok) kötelesek-e belépni a Vörös Hadseregbe, avagy a jelenlegi minőségükben működhetnek tovább is? Ugyanez áll a műszaki hivatal mérnöki karára:... 9/. Szigorú parancs adandó ki a Főparancsnokság útján, hogy hadműveleti intézkedések és ezzel kapcsolatos rendeletek az ügy érdekében a legszigorúbb titoktartással kezelendők. Az ez ellen vétők haditörvényszék elé állíttatnak!

Budapest 1919. április 3.

Ankner s. k.,"[63]

„Magyar Hadihajós Főparancsnokság. 808/1919. szám.

Jegyzőkönyv a szervező bizottság 1919. április 4-én tartott gyűléséről: ...2. A Hadügyi Népbiztosság rendeletére a hajók felszerelése továbbra is érvényben van.

3. A szervező bizottság szükségesnek tartja egy matróz szakember megválasztását a Hadügyi Népbiztossághoz és oda való kiküldetését. Ankner elvtárs ez ügyben Kun népbiztos elvtársnál interveniál.

Budapest, 1919. április 4-én.

Ankner s. k.,"[64]

„Jegyzőkönyvi határozat Budapest 1919. április hó 4-én.

A munkástanács a következő elvtársakból áll: Suchanek, Mostler, Sommer, Doktor, és Tancsák. Az összbizalmi értekezlet Baucsek elvtársat választotta meg vezető bizalmi férfivá."[65]

A hadihelyzet és így a hajók javításának sürgősségével magyarázható a Munkástanács 1919. április 27. keltezésű jegyzőkönyvének az a határozata, amely-

62 Szervező Bizottság 781/1919. jkv. Hadihajós Főparancsnokság. A szerző birtokában.
63 Hadihajós Főparancsnokság. Szervező Bizottság. 795/1919. sz. jkv. A szerző birtokában.
64 Uo, 808/1919. sz. jkv. A szerző birtokában.
65 Jegyzőkönyvi határozat. 1919. sz. A szerző birtokában.

ben Suchanek munkástanácsi tag bejelenti, hogy: „... azon esetben, ha a hadiérdek úgy kívánja, dolgozunk május 1-én is!" Javaslatát a Munkástanács egyhangúlag elfogadta.[66]

A „Vörös Dunai Hadihajózás" mozgósítási tervezetét 1919. május 27-én adták ki a Hadügyi Népbiztosság 14. (A Hadihajós Főparancsnokság 141. biz.) szám alatt. Ennek fontosabb részletei — kivonatosan — a következők:

„Hadihajós főparancsnok: Böhm Cosimus. Politikai megbízott: Ankner Béla.
Dunahajóraj parancsnok: Skripetz Dezső. Pol. megb.: Brunhuber Lőrinc

A) Monitorok:		
ÚJVIDÉK (MARX)	Pk: Kropsch Günther	Harckész: júl. 15.
SZAMOS	Blumenthal Norbert	kész
MAROS	Görgey Richard	kész
LAJTA	Kuzma Gusztáv	kész
B) Ágyúnaszádok:		
POZSONY	Korparić Ede	kész
KOMÁROM	Mahr Jenő	kész
C) Őrnaszádok:		
VIZA	Georgievič Ödön	jún. 15.
COMPO	Szabó Jenő	kész
FOGAS	Müller Lajos	kész
CSUKA	Babos Lajos	kész
D) Páncélcsónakok:		
MAGDA	Sommer Ferenc	kész
MÁRIA	Bosnyák István	jún. 20.
MARGIT	Exler Ferenc	jún. 20.
E) Siklócsónak:		
(+ egy torpedó)	Greiss Gellért	bizonytalan
F) Vízalattjáró:		
U. B. 3.	Hertelendy Andor	bizonytalan
G) Vízirepülő század:		
3 db vízirepülőgép	Wollemann István	kész
H) Folyamaknász és torpedóosztag:	Preinreich Gábor	
	torpedó,	—
	Aichelburg Arnold	
	akna	—
1. Segédmonitorok:		
a) Aknaosztag: UNA gőzös	Aichelburg Arnold	kész
b) Torpedó osztag:		
SÁMSON	Mészáros Dezső	nov. 1.
2. Aknahajó:		
LELEK gőzös	Quirini Egon	jún. 20.

66 Munkástanácsi jkv. 1919. szám. A szerző birtokában.

3. Aknakereső osztag:

BAJA gőzös	Balkay Imre	kész
BÁCSKA gőzös	—	kész
TERÉZ motoroshajó	—	kész
TÓNI motoroshajó	—	kész

4. Folyamvédvonalak:

a) Dunapentele	Stadler Viktor
b) Paks	Wattenvyl Erik
c) Csongrád	Lénárdt Károly

5. Torpedóállomások:

a) Dunapentele	Déry Ernő
b) Paks	Preinreich Gábor

K) Hadtáp Trunkwalter Ödön

L) Vontatóhajók:

M) Személyszállító mocso-k:

Budapest, 1919. május 27.
Politikai megbízott: Ankner s. k., Hadihajós főparancsnok: Böhm s. k.
Az összeállítás másolata hiteles: Hild Gyula."[67]

E mozgósítási szervezés egyben az egész Vörös Dunai Hadihajózás fegyverzetére, tűzerejére, harckészségére, illetve készültségi fokára is pontos tájékoztatást ad.

(A hadrendben szereplő U. B. 3. jelzésű HOLLAND típusú tengeralattjáró eredetileg cári orosz úszóegység volt. A K. u. K. Donauflottille 1918. március 12-én ejtette zsákmányul. A tengeralattjáró a háborút követő években az Újpesti öbölben állt, később szétbontották.[68])

Összegezvén a fentieket: 1919. május hó 27-én a Vörös Dunai Hajóraj 25 nagyobb és 51 kisebb géperejű hajóval, uszállyal, repülőgéppel, úszóművel, és torpedóállomással rendelkezett. Ebből, húsz volt felfegyverzett, a többi kiszolgáló úszóegység.

Az egységeknek, illetve azok harcértékének a folyamatos fenntartása és az utánpótlásbiztosítása komoly apparátust igényelt. Ekkor — és e célra — hívták életre a Vörös Dunai Hadihajóraj Műszaki Hivatalát, mely a következőképpen tagozódott:[69]

„Parancsnok: Schuhanek Henrik termelőbiztos.
Munkástanács Tagjai: Baucsek, Mostler, Doktor, Burány, Tancsák.

A törzs tagozódása:

Hajóépítészet, likvidálási ügyek
Gépészet (gőzgépek, turbinák, kazánok és hajómotorok)
Elektromosság (generátorok, motorok, akkumulátorok)
Tüzérség (a hajókon alkalmazott minden typusú lőfegyver)
Építés

67 Hadügyi Népbiztosság 14/1919. sz. titkos rendelet. A szerző birtokában.
68 *René Greger:* Austro—Hungarian Warships of World War I. London, 1976; *Aichelburg:* Unterseeboote Österreich-Ungarns. I. Band. Wien, é. n.
69 A korabeli szervezési táblázat a szerző birtokában.

Gépüzem (a hajógépek üzemének ellátása és fenntartása)
Adminisztráció
A Hadügyi Népbiztosság 14. ügyosztályába beosztottak
Felszámolási Bizottság — Bécs
Polai érdekképviselet, hazatelepítések
Kikötőépítészet — Csepel
Kereskedelmi biztos

A törzs alegységei:

Irodafőnökség, rajzterem és rajztár
Szerkesztő iroda és tervezés
Gépészeti ügyintézés
Anyagnyilvántartási ügyek
Munkásadminisztráció
Műhelyvezetőségek
Építésvezetőségek: Óbuda, Ganz, Mávag, Albertfalva rep.
Csepeli rep. tér
Tüzérség, lőfegyverek, akna, torpedó
Élelmiszer, ruházat, felszerelés

A műhelyvezetőség műhelyegységei:

Újpesti üzem — elektromosság
Laktanyai üzemek: Elektromosság, rádió, raktár, garázs, beszerzés stb.
Építés és raktározás
Tüzérség, műhelyhajó
Iroda és adminisztráció: Lelek hajó"

A hajóraj iratanyagában érdekes adatokat találunk a napiparancsokban, melyekkel a csapat belső fegyelmét kívánták megszilárdítani és az elszaporodó túlkapásokat megtorolni. Az 1919. június hó 7-én kelt 4. sz. napiparancs 1 pontja a következőket tartalmazza:

„A HÜNB. [Hadügyi Népbiztosság] 272/7. 1919. sz. rendelete szerint fiatal tanácsköztársaságunk legfőbb letéteményese az újonnan szervezett hadseregünk. Katonáink egy része igazi proletáröntudattal érzi át történelmi hivatását, más része azonban félre értve katonai mivoltukat, esetleg felfegyverzésükkel visszaélve nemcsak, hogy nem támogatják a rendfenntartó közegeket, hanem erőszakos fellépéssel ezt még meg is akadályozzák. A rend és a forgalom szabályai ellen vétők a legközelebbi vörösőrnél a forradalmi törvényszék elé való állítás céljából feljelentendők!"[70]

Az 1919. június hó 15-én kelt 6. sz. napiparancs 2. pontjában viszont ez áll:

„Tudomásunkra jutott, hogy egy Baja—Bácska típusú hajó Kisapostagon a községben kidoboltatta, hogy élelmiszereket vásárol és ezeknek az árán felül petróleumot is ad. Egy hordó petróleumot a községbe tényleg ki is vitt és abból kiosztott. Elrendelem az ügy kivizsgálását és a bűnösök szigorú megbüntetését. Az ilyen cselekmény a legnagyobb visszaélés, mert a mai anyaghiány mellett végzetes következménye lehet."[71]

Ugyanekkor a flottilla szelleme és hangulata jó volt és bizakodó. A tisztikar és a legénység zöme régtől ismerte egymást, a tűzkeresztségben egybekovácsolódtak. Kis hajókon együtt szolgáltak a háború alatt, testközelben éltek, egy

70 Hadihajós Napiparancs kivonat. 1919. A szerző birtokában.
71 Uo.

konyháról étkeztek. Köztük a kapcsolat „elvtársiasnak volt nevezhető." Ezt ők egymás között így is értették és nevezték![72]

A hajóraj harckészségének és ütőképességének fokozása érdekében kifejtett erőfeszítéseknek talán a legszebb és érdekesebb példája, bizonyítéka a torpedóosztag megszervezése és hadrendbe állítása volt. Erről Budapesten, 1919. június 27-én kelt 31./biz. számú „beszámoló jelentés" zárósorai tanúskodnak a legjobban:[73]

„Végül nem mulaszthatom el, hogy a torpedóosztaghoz beosztott alparancsnokok és a többi elvtársak fáradhatatlan és magasfokú proletáröntudatról tanúskodó tevékenységéről a legnagyobb elismerés hangján meg ne emlékezzem. Különösen ki kell emelnem Hebenstreit Ferenc és Zebić Miklós elvtársaknak a szerszámok és műszaki segédeszközök tervezése és megrajzolása, Kummer József elvtársnak pedig a legénység szervezése és beosztása körül kifejtett céltudatos és megbecsülhetetlen szolgálatait."

Preinreich s. k.,"

Ez a beszámoló jelentés részletesen ismerteti a torpedóosztag műszaki megszervezését is.

A torpedóosztag felállítását 1919. évi március hó 23-án a Hadügyi Népbiztosság rendelte el. Alapul az szolgált hozzá, hogy az óbudai tengerészlaktanyában egy addig fel nem nyitott vasúti kocsiban 9 db 50 cm-es kaliberű, 6,3 m hosszú Schwarzkopf torpedót találtak, melyeket eredetileg a konstantinápolyi német tengeralattjáró flottának szántak. Hiányoztak azonban az indítótöltetek, a gyújtófejek és az irányszabályozók, továbbá a műszaki leírások, az indítókönyvek, a használati utasítások, a szerszámok és a légsűrítők. Ez utóbbiakat később Bécsben beszerezték és az országba becsempészték. A felsorolt három tartozékból 8—8 db-ot később, április elején, a központi fegyvertárban megtaláltak.

Szinte emberfeletti feladat volt a hiányzó — mintegy 60 féle — szerszám elkészítése és a pótalkatrészek, valamint a segédanyagok, tömítések beszerzése. Az úszó vető-indítóállomást Mladiáta János tengerész mérnök tervezte meg és a budapesti hídépítő zászlóalj készítette el. Az első harckész torpedóvető állomást 1919. június 19-én telepítették az Ordasi-sziget déli csúcsánál a jobb parti ágban. A vetéshez szükséges vízsebességi adatokat a folyammérnöki hivatal adta meg.

Az állomás addig csak álló célra végzett próbalövéseket a bal part egy kijelölt pontjára. A sikeres és eredményes kísérletek nyomában egy hasonló vetőállomás telállítását Dunaföldváron is tervbe vették.

A beszámoló jelentést 1919. június 29-én azzal a záradékkal terjesztették fel a Hadügyi Népbiztosság 14. osztályának, hogy a vetőállomások üzeméhez szükséges mozgó légsűrítő állomásként az U. B. 3. tengeralattjárót veszik igénybe. E jelentés felterjesztője és véleményezője Georgievič Ödön fregatthadnagy, hadihajós főparancsnok volt.[74]

A Magyar Tanácsköztársaságnak ekkor már nemcsak a külső, hanem a belső — ellenforradalmi erőkkel is meg kellett küzdenie. Az ellenforradalmi szervezkedések sorában a legsúlyosabb az 1919. június 24-én kirobbant zendülés volt,

72 Korabeli tisztek és legénység elbeszélése nyomán.
73 Vörös Dunahajóraj Torpedóosztag Beszámoló jeletés. 31. biz. sz. 1919. 2. sz. melléklet. A szerző birtokában.
74 Uo.

amelyhez több dunai hadihajó is csatlakozott. Ezen események következtében a Magyar Tanácsköztársaság folyami hadereje két monitorral, négy őrnaszáddal, egy aknarakóval és egy felfegyverzett gőzössel gyengült meg.

1919. június 23-án — tehát egy nappal az ellenforradalom kitörése előtt — a flottilla úszóegységei a következő helyeken állomásoztak: A LAJTA monitor és a KOMÁROM őrnaszád Dunaradványban, a SZAMOS monitor Esztergomban, a MAROS monitor, a POZSONY és a FOGAS őrnaszád Budapesten javításon, a MUNKA felfegyverzett gőzös Dunapentelén, a VIZA a COMPO őrnaszád pedig Paksón.

A zendülés előkészítésének részleteit és lefolyását Benedek Dezső I. osztályú gépüzemvezető jelentéséből ismerhetjük meg:

„Az Esztergomban megalakult Vörös Dunai Hajóraj parancsnoka Skripetz Dezső korvettkapitány, törzskari főnöke pedig Illés fregatthadnagy volt.

Június 23-án reggel a parancsnokság értesítést kapott Budapestről, hogy a Csuka őrnaszáddal még aznap a törzshöz érkezik Csicsery László fregatthadnagy és Ankner Béla, valamint Benkő politikai megbízott, hogy a helyszínen fontos megbeszélést tartsanak.

A Csuka déltájban futott be. A hajóval érkezettek, továbbá az Esztergomban állomásozó tisztek azonnal tanácskozásra ültek össze. A jelenlevők névsora a következő volt:

Skripetz Dezső korvettkapitány
Csicsery László fregatthadnagy
Blumenthal Norbert sorhajóhadnagy
Kuzma Gusztáv sorhajóhadnagy
Mahr Jenő fregatthadnagy
Illés Lajos fregatthadnagy
Babos Lajos fregatthadnagy
Gramantik Mihály korvetthadnagy
Andel és Benedek Dezső gépüzemvezetők
Ankner Béla politikai megbízott
Brunhuber Lőrinc politikai megbízott
Benkő politikai megbízott

Először Ankner Béla szólalt fel. Ecsetelte a Szovjetunió katonai helyzetének tarthatatlanságát és becsmérlőleg szólt a Tanácskormány népbiztosainak magatartásáról és túlkapásairól. Említette, hogy a munkásság megunta a vörös uralmat. Hangsúlyozta, hogy a csehek ellen harcban álló magyar katonák is kérik a nemzeti lobogót. Elmondta, hogy az ellenforradalomban fontos szerepet szántak a Dunaflottillának a vörös uralom megbuktatásában és utána a biztonság fenntartásában. A bizottság azért jött Esztergomba, hogy az ottani parancsnokság véleményét meghallgassa. Beszédjének értelme és vége az volt, hogy a kommünnek véget kell vetni és az ország vezetésével egy szocialista kormányt kell megbízni. Ebben Böhm, a szocialista hadügyminiszter is részt fog venni. A rend fenntartásához először okvetlenül egy katonai, de még inkább egy tengerész diktatúrát kell átmenetileg életbe léptetni.

A tárgyalásban résztvevők elvben elfogadták a tervet és ahhoz feltételesen hozzájárultak. Ekkor megkezdték a részletek megbeszélését és a hajóraj szerepét az ellenforradalomban. A gyűlés berekesztése után a Csuka őrnaszád még aznap este a bizottsággal együtt visszatért Budapestre.

Izgatottan vártuk a további fejleményeket, de csak 25-i lapokban olvastuk, hogy az ellenforradalmi kísérlet balul ütött ki, levertéK! A hajók pedig jugoszláv területekre menekültek át."

Az ellenforradalom lokalizálása, s az esztergomi különítmény magatartása — a parancsnok nem csatlakozott az ellenforradalmárokhoz — nagymértékben Lechl (Lehel) Artúr egykori MFTR hajókezelő érdeme volt, aki ekkor mint önkéntes — és kommunista megbízott — a SZAMOS monitoron szolgált. Lechl midőn a készülő eseményekről értesült, mérsékletre intette a tiszteket és a legénységet, jórészt meggyőzvén őket, hogy ne támadják hátba a magyar forradalmat. Ezzel a fejleményeket méreteiben jelentősen lefékezte. Majd pedig értesítette feletteseit. Így azután — bár másnap a helyben maradt tisztikart kihallgatásra elvitték Budapestre — pár napi vizsgálat után, mint büntetleneket, el is engedték őket.[75]

Az adott helyzetben az elveszett hajókat pótolni már nem lehetett. Így a flottila egyelőre védekezésbe szorult, s ütőképességét légierejének gyors kiépítésével igyekezett helyreállítani.

A Vörös Dunai Hajóraj 1919. július 15-én adta ki utolsó szervezeti — szervezési rendeletét, amelyben a dunaőrség hadrendje a megmaradt úszó harcegységek és a parancsnokaik nevének felsorolásával együtt szerepel.

„A Hadihajózás hadrendje, 1919. július hó 15-n.

Hadihajó főparancsnok és a Dunahajóraj pk-a: Georgievič Ödön.
Törzskari főnök: Szabó Benő.
Politikai megbízott: Bellovits Lajos.

A) Monitorok és parancsnokaik:

MARX: Kropsch Günther — Elkészül: aug. 1.
SZAMOS: Zimmermann Elek — 24 óra, menetkész.

B) Ágyúnaszádok és parancsnokaik:

COMPO — ágyúk beépítése.
VIZA — Állomáshajó Vác.

C) Páncélmotorcsónakok:

MAGDA, MÁRIA, MARGIT.

D) Segédmonitor és parancsnoka:

PROLETÁR (ex SÁMSON): Mészáros Dezső.

E) Folyamakna osztag:

Dunai folyamvédvonal: Aichelburg Arnold: Uszód és Baracs.
Tiszai folyamvédvonal: Csongrád. Blumenthal Norbert. Egyszersmind hadihajós előadó az I. hadtestnél. Néki alárendelve az összes tiszai hajós alakulat.

F) Torpedó osztag:

Parancsnok: Preinreich Gábor.
Próbaállomás Budafok: Fischer Sándor.
Torpedóvető állomás Ordas: Déry Ernő.
Torpedóvető állomás Dunaföldvár: Kummer József.

75 Benedek Dezső I. oszt. gépüzemvezető jelentése az ellenforradalomról. A szerző birtokában. Lechl Artur (Lehel Artur) visszaemlékezése. A szerző birtokában.

G) Hírszerző központ:

Parancsnok: Papp Oszkár.
Adatkiértékelő: Ollinger (?)
„Margit" rádióállomás: A Margitszigeten
Megfigyelő állomások??

H) Vízi repülőszázad:

2 db. vízirepülőgép.

I) Hadtáp:

Parancsnok: Trunkwalter Ödön

a) Hajók:

BELENE vontatógőzös: Langmann?
SZABADSÁG (ex ODESSA): Zathureczky Elemér
PETŐFI (ex TÁNCSICS)
EGYENLŐSÉG (ex TULLN) motoruszály.
BAJA vontatógőzös.
BALATON vontatógőzös.
LELEK motoruszály.
U. B. 3. búvárnaszád (világító és légsűrítő hajó a torpedóosztagnál).
BAGOMÉR
SAJÓ.

b) Gőzbárkák, motorcsónakok:

FLÓRA gőzbárka
IDA gőzbárka
TERÉZ m/h (ex TENDER II.)
TÓNI m/h (ex TENDER IV.)

c) Motorcsónakok:

JULISKA
JOLÁN
IRÉN
CONSUELO
ERZSI
SÁRI
TÓNI
JUDIT
PILLANGÓ
ÁGNES
PANDUR
APATIN II.

Szabó s. k., Georgievic s. k.,"[76]

A szervezési táblázatban feltüntetett repülőgépek száma jóval kevesebb, mint amivel a Vörös Dunai Hajóraj a valóságban rendelkezett. Az 1919. novemberi román zsákmányjegyzőkönyvben ugyanis 6 db „C" típusú és 3 db „K" típusú repülőcsónak, illetve repülőgép van feltüntetve. Szerepel ezen kívül még egy „K" típusú hidroplán is, melyet a Velencei-tó nádasában rejtettek el, de valaki elárulta, s így elhurcolták. Ez nem kettő, hanem 11 hidroplán, amelyeket mint

76 A hadihajózás hadrendje. 1919. július hó 15. A szerző birtokában. Bellovits Lajos elbeszélése.

a csepeli, illetve albertfalvai vízi repülőszázadhoz tartozókat tüntették fel. Ekkor vitték el a hírszerzők margitszigeti Telefunken rádióállomását is.[77]

Okunk van feltételezni azt, hogy e viszonylag nagy számú gép gyors legyártásával kívánták fokozni a hajóraj lecsökkent ütőképességét a Budapesti déli folyamszakaszon. Ezt látszik bizonyítani az az igazolvány is, melyet — bár keltezés nélkül — még az ellenforradalmat megelőzően állíthattak ki. Szövege a következő:

„Schmidt Félix elvtárs a hadihajózás repülő osztályában van beosztva, s mint ilyen, az albertfalvai repülőgépgyár részéről a legmesszemenőbb támogatásban részesítendő. Minden esetben, tehát jelentéstételt illetőleg is.

Böhm s. k., Ankner s. k.,

Magyar Hadihajós Állomásparancsnokság! Körbélyegző!"[78]

A dunai vörös hadihajózás történetének egyik legérdekesebb, de máig feldolgozatlan vonatkozása az, ahogyan a flottillánál az ütőképesség helyreállításához és fenntartásához a szükséges anyagokat és eszközöket külföldről beszerezték, s az országba bejuttatták. Mint már az előbbiekben megemlítettük, az antant május hó 7-én blokád alá helyezte Magyarországot, és a Tanácskormánynak egy, a háborúban teljesen tönkrement gazdaságot és ipart kellett átvennie harcának folytatásához. A termelés nagyban visszaesett, a nyersanyagkészletek pedig teljesen kimerültek. A meginduló hadműveletek ezt a helyzetet még csak sokszorosan súlyosbították és kritikussá tették.

Ennek a feladatnak a megoldásával a flottillánál a Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal egyik haditengerész-mérnök tagját bízták meg. Ezt a hivatalt eredetileg abból a célból hívták életre, hogy az egykor fennállott közös hadügy, haditengerészet, külügy, udvartartás, pénzügy és számszék szétválasztását és felszámolását egységesen elvégezzék. E hivatal haditengerészeti részlegének a vezetője Dittrich Alfréd, helyettese pedig a győri születésű Mladiáta János volt.[79]

A tevékenységére vonatkozó megmaradt titkos és bizalmas helyzetjelentések és dokumentumok közül minden bizonnyal a legérdekesebb a Magyar Hadihajózás Műszaki Hivatala vezetőjének szám nélküli felterjesztése Szántó Béla hadügyi népbiztoshoz:

„. . . jelentem, hogy eddig Mladiátától a mellékletben felsorolt anyagokat kaptam meg: (. . .)

Ezen kívül tőle még a következő anyagokat kaphatjuk meg, ha azokra készpénz fedezeteket küldünk:

4000 m. Aeroleinen. (repülőgépekhez borítóvászon)
Bosch gyújtógyertyák
Bosch elektromos motorindító telep
Elektromos kellékek motoros naszádokhoz
16 db. Schwarzlose typ. gépfegyver repülőgéphez
Az Inn (Marx) monitor tűzvezető berendezése
1 db. 200 atm. légkompresszor a torpedókhoz
Továbbá különleges tengerész és hajós anyagok, tömítések, tömszelencék, optikai készülékek, rádiók és rádió, továbbá torpedó alkatrészek stb.
(Mladiáta megküldte a folyami torpedóvető állomás tervrajzát is).

77 A vörös hadihajózás hadrendje. 1919. júl. 15. A szerző birtokában. Folyamőrség Felügylője. Biz. 297. sz. 1. sz mell. A szerző birtokában.
78 Másolatban a szerző birtokában.
79 610/felsz. számhoz. A szerző birtokában.

A megbízást kérem a bécsi magyar követségnek — Novák tanácsosnak — leadni.

A műszaki hivatal által Mladiátától kért, s általa biztosítandó anyagok jegyzékét néki már rövid úton átadtam. Ennek várható összege 325 000,— korona. Ezen ügyben személyesen Kun Béla elvtársnál jártam el, hogy a sürgöny és a pénz juttattassék el a rendeltetési helyére . . .

Budapest, 1919. július hó 17.

Műszaki Hivatal főnöke: Lévai s. k.,"[80]

Mladiáta János a Tanácskormány alatt Bécsben, mint a magyar hadügyi meghatalmazott helyettese működött és ezeket az ügyeket mind a meghatalmazottak kollégiumában, mind a saját osztályánál is végezte. Egykori jelentései és feljegyzései sok apró és érdekes részletet közölnek, világítanak meg az ottani szolgálatról:[81]

„Greiss Gerhard (Gellért) fregatthadnagy egy ízben megjelent a tengerészeti főosztályon és fennhéjazóan kijelentette, hogy őt Kun Béla népbiztos különböző anyagok hazaszállításával, azok átvételével és más vásárlásokkal bízta volna meg, amit egy ügyirattal is igazolt — és hogy őt, mint az épülőfélben levő siklócsónak jövendőbeli parancsnokát, a motorok átvételével és leszállításával ugyancsak megbízta.

Fontoskodó és titokzatos magatartása óvatosságra intett és ezért röviden tudtára adtam, hogy a motorok átvételét hivatalból eszközölni fogom, a céget pedig utasítani, hogy elszállítás céljából azokat néki kiadja.[82]

Egyben távbeszélőn értesítettem a követséget és a Hajózási Hivatalt is a történtekről. E hatóságok igenlő válasza után adtam csak ki néki a motorokat, amelyeket időközben a cégnél kipróbáltam és megvizsgáltam. Az első szállítmány autóval, a Wienerneustadt — Sopron útvonalon történt meg. Az autón levő tengerészanyagok kisebb sérülésekkel meg is érkeztek Budapestre.

Időközben a szállító cég egyik mérnökétől értesültem, hogy midőn Greiss fregatthadnagy nálunk járt a motorok elszállítása ügyében, akkor nála nagyobb összegű pénzt látott, melyet ő — állítólag — különböző anyagvásárlásokra kapott volna.

Megjegyzem, hogy abban az időben a határon való átszállítás csak csempészés útján történhetett és veszedelmes vállalkozás volt az antant blokád miatt, amint azt a Hadihajózási Osztály számára sürgősen leszállítandó motorok, anyagok, rajzok, könyvek stb. általam intézett hazaszállítása alkalmával a Lajta-menti terepszemlénél magam is tapasztaltam. Állandóan voltak fegyveres összetűzések. Leghathatósabb eszköznek az osztrák határőrök és vámhivatalnokok lekenyerezése bizonyult.

Minthogy Greiss fregatthadnagy első szállítmánya sikerrel járt, újból megbízták őt anyagbeszerzéssel, ami a követség szakembereinél — kik az ilyen ügyeket hivatalból intézték — természetesen szemet szúrt és feltűnt. A második szállítmányból már tűntek el motoralkatrészek. Minden ilyen jellegű — az okot kutató — utánjárásaim eredménytelenek maradtak, mivel Greiss időközben eltűnt. Állítólag elhagyta az országot.

Később arról kaptam értesítést, hogy Greiss Fregatthadnagyot a hadügyminisztérium étkezdéjében — jelenleg román szolgálatban álló tisztek társaságában — látták. Másnap elmentem az étkezdébe és valóban ott találtam Greisst. Je-

80 Lévainak — a műszaki hivatal főnökének — jelentése. A szerző birtokában.
81 Mladiáta János helyzetjelentése. A szerző birtokában.
82 Österreichische Daimler Motor 135. sz. motorbizonylat. 1919. április. A szerző birtokában.

lenlétem, illetve a találkozás láthatóan kellemetlenül érintette őt. Nekiszegezett kérdésemre bevallotta, hogy ő valóban román szolgálatban áll, tehát elárulta ügyünket!

Ez esetről 1919. június 28-án 46/M. szám alatt részletes írásbeli jelentést tettem mind a követnek, mind pedig a Hadihajózási Osztálynak Budapestre. A követségen több ízben is érdeklődtem utána, de érdemleges választ nem kaptam!

Hogy milyen megbízhatatlan és bonyolult (...) az anyagoknak az országba való szállítása, azt bizonyítja a gazdasági követnek előttem több ízben tett kijelentése is:... hogy mindenhol csak meglopják és félrevezetik. Hozzám az a kérése, hogy a Tengerészeti Osztály műszaki exponense intézze a másnemű anyagok hazajuttatását-szállítását is, mert ennek a működése eddig sikeres és eredményes volt. Míg a hadsereg anyagából egész uszályrakományokat, hajóstól együtt foglaltak le, illetve tüntettek el! Mi több milliós értékű anyagokat juttattunk el Magyarországra a hadihajózásnak, úgymint:

10 db csónakmotort, szerszámokat, vasanyagot, elektromos anyagokat, Siemens távírót, Telefunken rádiót, mérőműszereket, 10 t sodronykötelet, repülőgép burkoló vásznat, gépfegyvereket, lövegalkatrészeket, tűzvezető berendezést, 6 db torpedót, légkompresszort stb."[83]

A Vörös Hadsereg parancsnoksága 1919. július 20-án adta ki utolsó szervezési rendeletét, de ez a Vörös Dunai Hajórajt már nem érintette. A Magyar Tanácsköztársaságot 10 nap múlva — 1919. július 31-én — külföldről behívott sokszoros túlerővel leverték. Ezzel a magyar dunai hadihajózásnak erre a 133 napra kiterjedő időszakának története lezárult. De szelleme — főleg a Szovjetuniónak a háborút lezáró békekötésekkel kapcsolatos állásfoglalása és magatartása miatt, mely a folyamőrtisztek között sokáig szóbeszéd tárgya is volt — tovább élt; ezt az 1944/1945-ös évek vonatkozó eseményei is igazolják.[84]

83 Mladiáta János 1—14/1919. számú helyzet- és ténykedési jelentései Bécsből. Kézirat. A szerző birtokában.
84 *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

BŐHM JAKAB

GYULAI GAÁL MIKLÓS HONVÉDTÁBORNOK EMLÉKIRATA AZ 1848/49. ÉVI MAGYAR SZABADSÁGHARCRÓL

Értékes kézirat került a Hadtörténelmi Levéltárba az elmúlt években a ceglédi Kossuth Múzeum átadásából: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata az 1848/49. évi magyar forradalomról és szabadságharcról.[1]

Levéltárunk egyik kutatója — aki az aradi vár történetére végzett feltárást 1848/49-ből — fordult hozzánk azzal a kéréssel, hogy munkájához kérjük kölcsön Gyulai Gaál Miklós honvédtábornoknak a ceglédi Kossuth Múzeumban kiállított, meglehetősen rossz állapotban levő kéziratos munkáját. Mivel a kézirat állapota további romlással, sőt, szakszerű restaurálás nélkül esetleg a teljes pusztulás veszélyével fenyegetett, és mivel a szabadságharcról szóló feldolgozás gyűjtőkörünkhöz tartozik, a kézirat végleges átadását kértük, hogy megmentsük azt az utókor számára. A ceglédi Kossuth Múzeum megértéséért és a kézirat megmentése érdekében történt végleges átadásáért ezúton is köszönetet mondunk.

A kézirat korábbi sorsáról csak csekély ismerettel rendelkezünk. A ceglédi Kossuth Múzeum közlése alapján csak annyit tudunk, hogy Szűcs László dramaturg helyezte ott letétbe.[2]

Több támpontot kapunk az emlékirat keletkezése és sorsa felől Szinnyeitől. Arról tudósít, hogy Gaál és 27 társa a fogságban leírta az emlékeit a szabadságharcról, amit azután Gaál hat „vaskos" kötetben feldolgozott. Halála után özvegye kiadás céljából Abonyi Lajosnak adta át az emlékiratot, aki azt Balázs Sándorral magyarra fordíttatta. A már nyomdakész állapotban levő kéziratot az osztrák szervek 1861-ben lefoglalták, az emlékirat eredeti példánya pedig Abonyinál maradt.[3]

Tekintve, hogy Gyulai Gaál Miklós 1854-ben meghalt, nem valószínű, hogy több munkát írt volna a forradalom és szabadságharc történetéről. Illetőleg egy más műfajú munkáról szerezhetünk tudomást az emlékirat olvasása közben, nevezetesen arról, hogy annak 1850-es írásakor piszkozatban már készen volt egy katonai almanach.[4]

A fentiek alapján kézenfekvőnek látszik az a feltételezés, hogy a szóban forgó kézirat — ha terjedelme nem is hat „vaskos" kötet — azonos a fogságban

1 A kézirat jelzete: Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL). Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai 57a—1. Növedéki napló száma: 24/1983.

2 Volt letéti száma Cegléden: 67.43.1.

3 *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. Bp., 1894. III. k. 909—911. o.

4 Emlékirat: Első időszak, második fejezet, 7. paragrafus (49—53. o.) Itt az alábbiakat írja: „...es thut mir leid, dass ich nicht zugleich den ganzen ungarischen militair Almanach von 1848/49, den ich zwar in Maculare fertig habe, hier mittheilen kann ..." (50. o.)

írott, majd az 1860-as évek elején Abonyi Lajoshoz került kézirattal. Az a kérdés azonban nyitva marad, hogy Abonyi Lajostól vagy utódaitól hogyan és miért, illetőleg mikor került az emlékirat mások birtokába, továbbá az is, hogy mi lett a fordítás sorsa.

Az emlékirat nyelve német, a nagyobbik része jól olvasható. Kivételt képez 67, kisebb-nagyobb mértékben sérült oldal. Terjedelme 662 oldal, oldalanként átlagosan 20 sorral.[5]

Keletkezési ideje — a kéziratból megállapíthatóan — 1850. Az emlékiratot hitelesítő aláírás ugyan nem található a kézirat végén, a szövegbeli gyakori utalásokból, valamint a kormánynak és a hadügyminisztériumnak Gaál Miklós által benyújtott, többször hivatkozott beadványokból, illetőleg azoknak emlékiratbeli felhasználásából kétségen kívül megállapítható, hogy szerzője Gaál Miklós.

*

Gyulai Gaál Miklós 1799. február 14-én született a Zala megyei Szegváron. Tizenkét évesen a bécsi mérnökkari akadémia tanulója lett. Húszéves korában megvált az akadémiától és különböző hadmérnöki feladatokat látott el Tokajban, Aradon, Velencében és Mantovában. 1829-ben századosi rendfokozattal Lipótvár parancsnoka lett. Később Brünn erődítési parancsnokává nevezték ki és itt hosszabb időt töltött. Ezt követően Milánóban és Károlyvárosban teljesített szolgálatot. 1848. október 1-én — 30 évi katonai szolgálat után — a mérnökkari törzs alezredeseként nyugdíjba vonult.

Csak 1848 őszén állott a honvédség szolgálatába. AZ OHB október 26-án táborkari főtisztként Perczelhez küldte. Ezt a tisztséget 1848. december 1-ig látta el, s ekkor — saját vallomása szerint — nyugdíjazását kérte a minisztériumtól. Elbocsátás helyett azonban azt az utasítást kapta, hogy jelentkezzék Pesten. Kossuthnak nyilván tervei voltak az általa jó képességűnek és megfelelő felkészültségűnek tartott mérnökkari tiszttel. Először Görgeinek ajánlotta jó törzstisztként dandárparancsnoki beosztásban, néhány nappal később pedig — Vukovicsnak írott levelében — akként jellemezte, hogy „kitűnő genie tiszt". Nyilván ebből a meggondolásból kiindulva döntött úgy Kossuth, hogy Gaál vegye át a kudarcot vallott Máriássy alezredestől az Arad várát ostromló csapat parancsnokságát. Az egyúttal ezredessé kinevezett Gaál december 21-én érkezett Óaradra, majd néhány napi betegség után hozzáfogott a vár ostromának az előkészítéséhez. Kossuth túlzott reményeket táplált az 1849. január 1-én tábornokká előléptetett Gaál tevékenysége iránt. Szemerének írott január 19-i levelében annak a reményének adott hangot, hogy Aradot néhány nap alatt bevehetik.

Gaál január 24-én kezdte meg a vár lövetését, s még aznap felszólította annak őrségét a vár feladására, ami azonban nem járt a kívánt eredménnyel. Ezt követően folyamatosan lőtték a várat február 4-ig. Kossuth bizalma azonban csakhamar megingott Gaálban. Ugyanis az ellenség február 7-én Óarad ellen intézett támadása során tanúsított bírálható magatartása miatt, Boczkó Dániel és Török Gábor kormánybiztosok jelentése alapján, felfüggesztette az ostromsereg vezérletétől, és egyúttal Debrecenbe rendelte, hogy tisztázza magát a vád alól, miért nem ostromolta meg Arad várát, illetőleg ostromserege Bat-

5 A rendezhető és számozott 662 oldalon felül ide tartozik még 11 be nem sorolható, részben töredékes oldal, továbbá — feltehetően az emlékirathoz tartozó — 52 oldalt kitevő 20 iratmásolat is, amelyek közül 10 Kossuthtól, 2 Görgeitől, 1 Dessewffy-Wysockitól, 1 Kazinczytól, 4 Klapkától, 1 Raksányitól, 1 Wysockitól származik. Valószínűleg tévedésből küldhették el Ceglédről Gaál emlékiratához csatoltan *Asbóth Lajos:* Emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjárataiból című, Pesten 1862-ben megjelent munkája 48 oldalnyi töredékét az eredeti, német nyelvű kéziratból.

tonya irányába tett oldalmozdulatával miért szabadította fel Gläser altábornagy számára az utat Nagyvárad és Debrecen felé, veszélyeztetve ezzel a magyar kormányt.

Ügyét Mayerhofer törzshadbíró vizsgálta, az eljárás azonban nem nyert befejezést. Több mint 2 hónapi debreceni tartózkodás után — anélkül, hogy felmentették vagy elítélték volna — május 13-án a kormány utasítására Pestre ment. Június 1-én a mérnökkar ideiglenes igazgatójává nevezték ki. A mérnökkar igazgatójaként Kossuth a tihanyi félsziget megerődítésével bízta meg, később a karakói sáncok kijavításának az irányítását látta el. Július 16-án újból a nyugdíjazását kérte, a beleegyezést azonban már nem kapta kézhez. A Keszthelyen rábízott népfelkelés szervezését már nem vállalta, a balatoni szőlőkben és a Bakony erdőségeiben bujkált szeptemberig. Szeptember 12-én önként jelentkezett Knesević cs. kir. ezredesnél, aki a soproni katonai kerület parancsnokához kísértette. Bécsi, majd pesti kihallgatások után október 14-én Aradra szállították, ahol lefolytatták ellene a hadbírósági eljárást.

Kihallgatása során rendkívül ügyesen védekezett Gaál. A tényeket ugyan nem tagadta, de a felelősséget igyekezett elhárítani magáról. Elismerte, hogy Arad várát lövette és megtette a szükséges ostromintézkedéseket, ezeket azonban a kormány parancsára, illetőleg Damjanich követelésére tette, továbbá azért, mert ellenkező esetben Boczkó Dániel és Török Gábor kormánybiztosok árulónak minősítették volna. Azt a tényt, hogy a vár átadására való felszólítással egyidejűleg lövette is azt, szintén igyekezett az előnyére fordítani. Érvelése szerint azért lövette a várat annak átadásra történő felszólítással egyidőben, nehogy a védők valóban feladják. Védekezésében mentségéül hozta fel, hogy biztosította Gläser altábornagy számára az elvonulás lehetőségét; hogy az erődítési ügyek irányítását is csak azért vállalta, hogy távol legyen a fegyveres harctól. Mérnökkari igazgatóként Buda vára elfoglalásakor megmentette a vártemplomot a fosztogatástól, az erődítési hivatal levéltárát a feldúlástól és az ott levő személyzet életét. Végezetül pedig arra hivatkozott, hogy a népfelkelés szervezése helyett inkább vállalta a veszéllyel járó bujdosást.

A vizsgálatot vezető Daubek hadbíró az enyhítő körülmények figyelembevételével főbüntetésként 15 évi várfogságot javasolt. Az 1849. december 18-án ratifikálásra felterjesztett ítéletet Haynau azonban túl enyhének minősítette, és ezért arra utasította a cs. kir. aradi rendkívüli katonai törvényszéket, hogy a törvények teljes szigorával járjon el vele szemben, ugyanis az enyhe ítéletet a törvény megcsúfolásának tekintette. Majd 1850. február 4-én — a magyar kormány archívumának előtalálására hivatkozva — új vizsgálati eljárás lefolytatását rendelte el. Az új vizsgálatot már Ernst törzshadbíró vezette le, és az ő ítélete immár kötél általi halál volt, amit Haynau február 28-án — kegyelem folytán — 20 évi, vassal szigorított várbörtönre változtatott át.

Fogságából 5 évet töltött le Gaál az aradi várban. Ekkor megvakult, rövid ideig a pesti katonai kórházban ápolták, ahol 1854. november 30-án meghalt.[6]

*

6 Gaál Miklós életrajzi adataihoz és a szabadságharc alatt kifejtett tevékenységéhez forrásul szolgált: HL Cs. kir. aradi rendkívüli katonai törvényszék 2/363.; III. Armee Commando Justiz Section 1849—9/39.; *Kossuth Lajos* Összes Munkái. Bp., 1952. (Sajtó alá rendezte Barta István.) XIII. k. 193., 463., 505., XIV. k. 87., 208., 224., 309., XV. k. 464. dokumentumok; *Szinnyei József:* i. m.

Az emlékirat szerkezeti felépítése: időszak (Zeitraum), fejezet (Abschnitt), paragrafus.[7] Öt nagyobb időszakra osztotta fel Gaál a munkáját. Ezek az alábbiak:

1. 1848. március 15-től szeptember 11-ig, Jellačić betöréséig az országba;
2. 1848. szeptember 11-től 1849. január 5-ig, Windisch-Grätznek a fővárosba való bevonulásáig;
3. A főváros elfoglalásától február 26-ig, a kápolnai csatáig;
4. A kápolnai csatától május 21-ig, Buda vára bevételéig;
5. Buda vára elfoglalásától Komárom átadásáig.[8]

Emlékeit a szabadságharcról az elsők között örökítette meg. Emlékiratának vezérfonala — miként ezt az előszóban kifejtette — az, hogy az igazságot írja meg részrehajlás nélkül.[9] Munkájában csak olyan tényeket és eseményeket kívánt rögzíteni, amelyeknek vagy saját maga volt a szemtanúja, vagy azokat hivatalos okmányokból, illetőleg más autentikus forrásokból meríthette. Az objektív tények mellett a forradalom és szabadságharc nevezetesebb személyeinek azokra a szubjektív megnyilvánulásaira is kitér, amelyek befolyásolhatták az események alakulását.

Az emberi szenvedélyek, a szubjektív titkos mozgató rugók közül is azonban csupán azokat veszi figyelembe, amelyekkel személyesen állott módjában megismerkednie. A látszólagos objektivitásra való törekvés azonban nem zárta ki, hogy személyekről, különösen Kossuthról meglehetősen egyoldalú, előnytelen képet fessen, vagy önmaga szerepét ne tüntesse fel túlzottan előnyösen.

Ahol nem volt szemtanú, vagy nem állottak rendelkezésére hivatalos okmányok, ott részben magyar tábornokok és törzstisztek személyes közléseire, részben pedig azok írásos memoárjaira támaszkodott.

Nem állott szándékában a szabadságharc módszeres feldolgozását adni, hanem csak a nevezetességekre és az emlékekre tért ki, miközben távol igyekezett tartani magát a politikai vitáktól.

A történetírásról vallott nézete, hogy a történetírásnak nem szabad elveszníe a részletekben, hanem a mozgató rugókat és az okokat kell vizsgálnia, valamint a következményeket és az összefüggéseket.

Emlékirata mindenesetre figyelemre méltó munka, nemcsak azért, mert az elsők között tett kísérletet a szabadságharc történetének ismertetésére, hanem azért is, mert éles szemmel elemezte és bírálta különböző személyek tetteit és magatartását. Sok helyet szentelt hadseregszervezési kérdéseknek. Igyekezett vizsgálat alá vonni a francia forradalom harcait és a spanyol népfelkelést abból a szempontból, hogy azok tapasztalatainak milyen gyakorlati alkalmazására volt lehetőség Magyarországon. Fokozza a munka érdekességét, hogy olyan, más munkákból általában hiányzó témák is megtalálhatók röviden, mint a lelkészet, vagy a katonazene lelkesítő szerepének a tárgyalása. Legfőbb értékét azonban az eseményekből levonható következtetések bemutatása, illetőleg azok minősítése adja meg.

A szabadságharc szinte valamennyi nevezetesebb katonája megjelenik az emlékirat lapjain, munkájának igazi hőse azonban a magyar katona, a honvéd.

A szabadságharc vezetői közül Kossuth kap a legnagyobb teret az emlékirat lapjain. Gaál nem volt forradalmár, nem értett egyet azzal a politikával,

7 A paragrafusok számozása általában fejezetenként elölről kezdődik. Kivételt képez e vonatkozásban az 1. időszak 3. és 4. fejezete. A paragrafusok csak egy kis részének van eredeti számozása. A zőme a rendezés során nyert számozást a könnyebb kezelhetőség kedvéért. Nem található meg mindenütt az időszak, illetőleg a fejezet címe sem. Ezek pótlása — ahol kikövetkeztethető volt — utólag történt. Megkülönböztetésként zárójelbe tettem ezeket.

8 Az időszakok közül a 2. erősen hiányos, a fejezetei közül pedig csak az 5. található meg. Az 5. időszak pedig teljesen hiányzik.

9 Erről a következőket írja: „Derowegen werden hier die Magyaren eben so wenig, als die Östreicher eine panegyrique ihrer Thaten finden." (Emlékirat 1. o.)

amely — szerinte főként Kossuth nagyravágyásából és önzéséből — fegyveres összeütközéshez vezetett. E felfogásával magyarázható, hogy bírálatának mérgezett nyilait elsősorban Kossuthra röpítette, megfosztva őt szinte minden nemes emberi tulajdonságtól és nagyságtól.[10] Valóságos zsarnoknak ábrázolja, aki már 1848 márciusában „uralkodott" a képviselőházon, és később elnyomta a felsőházat is. A márciusi forradalom lehetőségeit nem használta ki ésszerűen, mert ahelyett, hogy Ferdinándnak a magyarok közé jövetelét támogatta volna, az osztrák uralkodóház megdöntésében működött közre, holott erre semmi okunk sem volt.

A frázisok emberét látta Kossuthban, akinek egyes állítása mögött nem volt meg mindig a fedezet. Alulról jött embernek, felkapaszkodottnak, szinte szerencselovagnak tekinti, akinek nem volt vesztenivalója, de mindent megnyerhetett, és talán még a korona megszerzésének gondolatával is kacérkodott. A hatalom megtartása érdekében a végsőkig vitte a dolgokat, és ezzel előidézőjévé vált a katasztrófának és hazáját romlásba döntötte. Mániája volt, hogy a nagy hadvezért alakítsa. Parancsokat küldött az önálló hadtestparancsnokoknak, anélkül, hogy a hadügyminisztérium vagy a fővezér tudott volna róla.

Görgeivel együtt azzal vádolja, hogy diktátorságra törekedett, azonban egyikük sem rendelkezett elegendő erővel ahhoz, hogy egymást meg tudják dönteni.

Helyteleníti Kossuth ama törekvését is, hogy a szabadságharcot az egész nép ügyévé tegye, hogy a felkelő, gerillaharcot folytató nép, vállvetve a hadsereggel, közösen űzze ki az ellenséget az országból. A gerillaharcnak — Gaál szerint — nem voltak meg az országban a lehetőségei és a szükséges feltételei. Azonkívül a magyar nép azt se tudta, miről van szó. A fegyverhez se értett, hiszen a magyar parasztnak korábban tilos volt fegyvert vennie a kezébe.

Kossuth mellett élesen bírálta Gaál a kormány mulasztásait a hadseregszervezés terén. Kevesli a három hónap alatt felállított 10 zászlóaljat, akkor, amikor az országot minden oldalról veszély fenyegette. Véleménye szerint a magyar kormánynak minden energiát arra kellett volna fordítania, hogy a jóváhagyott 200 000 katonát, vagy abból legalább 100 000-et október 1-től december végéig megszervezzen és gondoskodjék fegyverről, ágyúról s lőszerről. Ehelyett nem sokat törődött a kormány a katonasággal, mivel azt képzelte, hogy az országgyűléssel mindent elintézett s minden megoldódott azzal, hogy van egy hadügyminiszter, és csak 1848/49 telén került sor a magyar hadsereg felállítására s harcba vetésére. Azt azonban elfelejti megemlíteni, hogy e hadsereg megszervezésében és felszerelésében — mások mellett — milyen óriási szerepe volt Kossuthnak.

Elmarasztalja munkájában Gaál a magyar hadügyminisztériumot és annak vezetőjét Mészáros Lázárt is. Helyteleníti, hogy a hadügyminisztérium nem törődött a hadműveletekkel, valamint a hadtestparancsnokok hadviselésével, és ezekről nem is volt kellő tudomása. Mészárost erélytelenséggel vádolja, amiért nem tudta megakadályozni, hogy Kossuth közvetlenül beavatkozzék katonai ügyekbe.[11]

Lesújtó a véleménye a kormány politikáját a hadseregben biztosító kormánybiztosokról és azok tevékenységéről is. Feladatukat a seregek ellátásának biz-

10 Kossuthot a következőképpen jellemzi: „... doch fehlten ihm alle militairische so wie diplomatische Talente. Allein destomehr Eigenliebe beheischten alle seine Schritte, und um zu seinen Ziele zu gelangen waren ihm keine Mittel zu schlecht, wenn auch hiedurch das Vaterland zu Grunde gehen sollte, Kossuth hatte ein Ziel auf welches er unaufhaltsam losging und er reussierte." (Emlékirat 26—27. o.)

11 Mészárosról és annak Kossuthtal szembeni viszonyáról az alábbiakat írja: „Der Kriegsminister war viel zu schwach um den Kossuth, der sich immer stőrend und anmassend in sein Geschäft mischte die Stange zu hälten, und leider hat er viel zu spät abgedankt. Er wurde von Kossuth gänzlich beherrscht, und so geschach es, dass die wiedersprechendsten Befehle von Kossuth einer- und vom Kriegsminister anderseits ergingen." (Emlékirat 54. o.)

tosítása, az újoncozás megszervezése és a menetek során különböző intézkedések megtétele jelentette. A legtöbb azonban Kossuth kreatúrája volt, proletár és parvenü, mint ő maga. Tudatlanok és alkalmatlanok voltak, mégis ők mondtak véleményt tábornokok gondolkodásmódjáról és képességeiről.

Kossuth mellett Görgei személyiségével foglalkozott a legtöbbet Gaál. Oly sok kortársához hasonlóan ő is árulónak minősíti Görgeit, aki a haza java és üdve helyett csak a saját önzésére hallgatott, és önnön érdekeinek a megvalósítására törekedett.[12]

Hadvezéri alkalmasságát is kétségbe vonja. Görgeivel szemben védelmébe veszi a kormányt és annak intézkedéseit. Helyteleníti, hogy Görgei beleavatkozott politikai kérdésekbe, katonai intézkedések megtételét viszont esetenként az OHB-tól várta, holott ez utóbbi sem felelt meg a feladatának. Dicsekvőnek tartja Görgeit, amikor az a tisztikar januári nyilatkozatában arról írt, hogy ritka nagy önmegtagadással védték 1848 őszén—telén a nyugati határt. Gaál megjegyzése: „Risum teneatis, amici. Jó időjárási viszonyok között, anélkül, hogy ellenséget láttak volna."[13]

Különösen éles bonckés alá veszi Görgei január elejei proklamációját és hadteste tisztikarának nyilatkozatát. Végkövetkeztetése, hogy Görgei már ekkor egyetértésben volt az ellenséggel, csak önmaga megmentésére gondolt, ezért nem ismertette azokat a többi hadtest parancsnokával.

Görgeivel ellentétben helyesli, hogy az OHB és az országgyűlés eltávozott január elején a fővárosból. A főváros előtti ütközet vállalását kiadó OHB-utasítást sem tartja hibásnak és megvalósíthatatlannak. Véleménye, hogy Buda is tartható lett volna rövidebb-hosszabb ideig, hiszen Windisch-Grätznek nem voltak ostromágyúi, és így a kormánynak ideje maradt volna arra, hogy mindent megmentsen. Csak Görgei ügyefogyottsága és Kossuth tudatlansága miatt foglalta el oly könnyen a fővárost Windisch-Grätz, aki rosszul volt tájékozódva a magyarországi állapotokról. Nem egy forradalmi párt harcolt ellene, miként ezt gondolta, hanem a nemzet nagyobb része küzdött a kivívott jogaiért.

Ugyancsak elhibázottnak minősíti Gaál Görgei felvidéki visszavonulását.

Általánosságban azt jegyzi meg vele kapcsolatban az önzésen kívül, hogy keveset törődött az ellenséggel, mindent az alárendeltjei belátására bízott. A harcban ritkán vett részt, helyette inkább bálozással, tivornyázással foglalatoskodott.

Cselszövésben és az intrikákban miniszter volt, hadvezérként azonban tanuló.

Sokat foglalkozik Gaál emlékiratában hadseregszervezési kérdésekkel. A magyar hadseregről megállapítja, hogy hamarjában összeállított hadsereg volt, amelynek szervezetét csak a körülmények igazolták. Helytelenítette, hogy a magyar hadsereg zászlóaljakból állott, és nem voltak a zászlóaljakat, illetőleg a dandárokat és hadosztályokat összekapcsoló ezredek. E kérdéskörön belül foglalkozott a tisztkérdéssel is. Megállapítja, hogy a zászlóaljakat tapasztalatlan al- és főtisztek vezették, akiknek zöme a nemességből jött és nem szolgált korábban a katonaságnál, így katonai képzettséggel és gyakorlattal sem rendelkezett. De a honvédség főtisztjei sem rendelkeztek megfelelő ismeretekkel, nagy részük korábban alantas tiszt volt a császári királyi hadseregben, vagy pedig a polgári életből került a honvédseregbe. Taktikai manőverekhez, de méginkább stratégiaihoz nem értettek. Miközben összeveti a magyar hadsereget az osztrákkal és a franciával, rámutat a honvédsereg egyik nagy gondjára: a tiszt-

12 Görgeiről ezt írja: „Wie man später sehen wird, so hatte schon damals Görgei nur auf sein, nicht des Vaterlandes Wohl gedacht, und nur sein Egoismus zu Rathe gezogen.t" (Emlékirat 46. o.)
13 Megállnátok-e nevetés nélkül barátaim? (Emlékirat 244. o.)

hiányra is. Míg a franciáknál 23 katonára jutott egy tiszt, addig a magyar hadseregben 50-re.

A hadsereg és a tisztikar kérdését tárgyalva figyelmen kívül hagyja azonban Gaál azt a tényt, hogy a szinte a semmiből teremtett és majdnem kiképzés nélkül az ellenség ellen vezetett hadsereg élére csak olyan tiszteket lehetett állítani, akik vállalták a haza szolgálatát, és eközben nem lehetett mindig figyelembe venni, hogy egy tiszt beosztása és képzettsége között megvan-e a szükséges összhang.

A honvédcsapatok minőségével foglalkozva megállapítja, hogy azok nem álltak másból, mint zászlóaljakba besorolt gyakorlatlan honpolgárokból. A honvédek zöme néhány hetes újoncként nem tudta tartani a lőfegyvert, még kevésbé megtölteni és lőni, mivel a legtöbbje földműves volt. Manőverezni nem lehetett velük.

Hogy ez a magyar hadsereg mégis annyi dicsőséget aratott, azt részben azzal magyarázza, hogy az osztrákok lebecsülték és lenézték, továbbá azzal, hogy azok tábornokai sok hibát vétettek, végezetül a honvédek hősiességével, valamint a nemesség és a nép áldozatkészségével. A magyar katonát alkalmasabbnak találta a németnél a harctéri fáradalmak elviselésére, ellenállóbbnak a betegségekkel szemben és igénytelenebbnek az élelmezésben. Támadásban ellenállhatatlan és halálmegvetésig bátor.

Így következett be az, hogy a parasztokból lett honvédkatonákból álló csapatok fél évnél rövidebb idő alatt a leghősiesebb egységekké kovácsolódtak.

Az aradi ostromsereg parancsnokaként érdeklődésre tarthat számot emlékiratának a vár ostromára vonatkozó leírása. Ismertetésemben egy helyütt már utaltam Gaál önmagával szembeni elfogultságára. Itt is tetten érhetjük, és érdemes összevetni emlékiratának megfelelő részeit a kihallgatási jegyzőkönyvével, habár arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a törvényszék előtt az életéért küzdött, ezért igyekezett magát az osztrák hatóság előtt kedvezőbb színben feltüntetni. Az ellenség február 7-én Óarad ellen indított támadása során Kossuth azzal vádolta, hogy szobából vezényelte csapatait, amit ugyan rövidesen módosított,[14] ez azonban nem mentseítette Gaált a későbbi felelősségre vonás alól.

Ugyanezt a tényt Gaál a kihallgatása során úgy állította be, hogy ő tette lehetővé Gläser altábornagy elvonulását, emlékiratában viszont valóságos hőst csinál magából, aki a magyar csapatok pánikszerű menekülése után egymaga 400 emberrel és 6 darab 2 fontos csajkás ágyúval sakkban tartotta az ellenséget és megakadályozta a város elfoglalását.

Hasonló túlértékelést tapasztalhatunk Buda ostromának ismertetése során is, amikor azt írja, hogy a vár ostromát rá kellett volna bízni, és bizonyára rövidebb idő alatt elfoglalta volna azt, mint Görgei 8000 huszárjával.[15] De a pétervárad vár parancsnokságát is célszerű lett volna rábízni, és azt fegyvergyártó arzenállá változtatta volna.

A szabadságharc bukásának okaival foglalkozva főként szubjektív tényezőket sorol fel. Ezek között említi meg — egyebek mellett —, hogy nem megfelelő személyek álltak a politikai vezetés, illetőleg a hadsereg élén. Nem volt magyar hadvezér. Érdekes, hogy az emlékiratában a szabadságharc szinte valamennyi jelentős magyar hadvezérét bemutató és majdnem mindegyiket élesen bíráló Gaál Hrabovszkynak szavaz bizalmat. Véleménye szerint, ha ő állt volna

14 KLÖM XIV. k. 208. dok. 382. o. és 224. dok. 402. o. Gaál jelentését a február 7—8-i aradi ütközetről közli a Közlöny 1849. február 12-i, 26. száma.

15 Görgeinek Buda vára ostromakor mintegy 5000 huszárja volt.

a magyarok — feltehetően a hadügy és a hadsereg — élén, Magyarország nem bukott volna el.

A hadvezérekről adott jellemzéseiben mindenesetre — úgy véljük — sok helytálló megfigyelés is található.

Dembińskiről, a kápolnai csatát elemezve, megállapítja, hogy nem volt tökéletes hadvezér. Miként neki Debrecenben elmondta, nem stratéga, hanem csak gyakorlati hadvezér.

Mészáros nem rendelkezett sem magasabb katonai képzettséggel, sem tudományos ismeretekkel. Határozatlansága következményeként Kossuth teljesen félreállította és ő irányított minden katonai ügyet.

Vetter felfuvalkodott és zavarodott volt, amikor Kossuth őt nevezte ki fővezérré. Egy 40 ezres hadsereget kellett volna irányítania, holott még egy ezredet se vezényelt, és nem tanulta meg a stratégiát sem. A nemzet szerencsétlenek minősíti Gaál, hogy megbetegedett.

Damjanich indulatos és goromba volt, azonkívül tudatlan, mégis messzebb látott a fővezérré kinevezett Vetternél. Tudott győzni, de nem tudta a győzelmet kiaknázni. Hazaszeretetét, egyenességét és népszerűségét Gaál is elismeri. E tulajdonságai miatt leginkább tőle tartott Görgei.

Perczel is csekély hadvezéri talentummal rendelkezett. Meteorként ment egyik helyről a másikra, miként azonban az is cél nélkül gyújt, az ő vonulásai is cél nélküliek voltak. Stratégiai ismeretei tovább nem terjedtek. Ragyogó hadjáratot folytatott március 23-tól május végéig, számos helységet elfoglalt, arra azonban nem adható válasz, hogy milyen haszonnal járt a sok menet és csata.

Guyon Kossuth kedvence és kreatúrája volt. Személyes bátorságán kívül semmilyen katonai ismerettel sem rendelkezett.

Talán Klapka az egyedüli, akit nem illetett bírálattal, de a legtöbbre — ha fenntartásokkal is — Bemet értékelte. Bemet ragyogó tulajdonságokkal ruházta fel és kimagasló katonai érdemeket tulajdonít neki. Bem sem rendelkezett azonban a hadvezér legfőbb erényeivel, a szükséges megfontoltsággal és hidegvérrel. Dembińskihez hasonlóan ő se ismertette előre a terveit, valószínűleg azért, mert szintén gyakorlati hadvezér volt, azaz rögtönzött. A csatamezőn azonban éles szemmel felfedezte az ellenség gyenge pontjait. Legfeljebb 10 ezer emberrel és 50 ágyúval tudott operálni, nagyobb hadsereggel azonban nem tudott manőverezni. Igaz viszont, 10 000 emberrel többet ért el, mint más 25—30 ezerrel. Mindent kockáztatott. Az erdélyi hadműveleteket ragyogóan kezdte, de majdnem megsemmisülve fejezte be.

A szabadságharc bukásának egy másik okát abban látta, hogy az arisztokrácia vagy visszahúzódott a harctól, vagy az ellenséghez csatlakozott. Naiv módon, a körülmények figyelmen kívül hagyásával, úgy véli az arisztokraták részvételének biztosítását a szabadságharcban, ha azokat a nemesekkel együtt arra kötelezték volna, hogy felfegyverezve és lóval ellátva jelentkezzenek a lovassághoz. Így 25 ezres lovasságot lehetett volna teremteni, és egyúttal a mágnásokat és minden gyáva visszahúzódozót részvételre lehetett volna kötelezni. Az osztrák kormány pedig nem állíthatta volna, hogy csak egy frakció, egy felforgató párt forradalmáról van szó Magyarországon.

Gaál emlékiratán érződik, hogy értékeléseit és következtetéseit egy későbbi időből visszavetítve, már az események ismeretében hozza meg. Így teszi meg javaslatait és foglal állást abban, hogy mit és hogyan kellett volna cselekedni. Javaslatai ésszerűségét sok esetben nehéz kétségbe vonni, gyakorta megfeledkezik azonban arról, hogy a körülmények mire nyújtottak lehetőséget.

*

Az elmondottakon felül részletesen foglalkozik természetesen Gaál hadműveletek, csaták leírásával és értékelésével. Ezek bemutatására és elemzésére azonban itt nincs hely és lehetőség.

Egy emlékirat ismertetésének nem lehet célja annak részletekbe menő feltárása. Feladata csak a figyelem felhívása lehet, az általános tájékoztatás és a szerző néhány érdekesebb megállapításának, állásfoglalásának a közlése, amelyek kiválasztásában, jelentőségének a megítélésében nagy szerepe van természetesen az ismertető személy szubjektumának is. Ehelyett ésszerűbbnek látszik a továbbiakban az emlékirat tartalomjegyzéke rekonstruálható részének a bemutatása, és néhány érdekesebbnek ítélt paragrafus fordításának a közlése.

TARTALOM

ELŐSZÓ		1— 6
ELSŐ IDŐSZAK		7—197
Események 1848. március 15-től szeptember elejéig		
Első fejezet		7— 29
1. par.	Bevezetés	7—
(2.) par.	(Nem található a címe.)	
(3.) par.	(Nem található a címe.)	
4. par.	A jellemzés folytatása	16— 20
5. par.	Nyáry és Csányi jellemzése	20— 29
Második fejezet		30—132
1. par.	A magyar hadseregről	30— 34
2. par.	A magyar hadsereg állománya és szervezete	35
3. par.	Gondolatok egy hadsereg szervezete felől	35— 37
4. par.	Epizódok az 1809-es francia háborúból	38— 40
5. par.	A magyar zászlóaljak ereje és állapota	41— 45
6. par.	A hadtestek	45— 49
7. par.	A magyar hadsereg állománya	49— 53
8. par.	A hadügyminisztérium irányítása	53— 55
9. par.	A kormánybiztosok	55— 56
10. par.	A népi hadviselésről	56— 67
11. par.	A népi hadviselési mód folytatása	67— 68
12. par.	Gondolatok a spanyol felkelő háborúról	68— 73
13. par.	E felkelés rendelkezéseinek alkalmazása Magyarországon	73— 77
14. par.	Magyarország védelméről és a felállítandó hadseregről	77— 82
15. par.	A nemzetőrség és a népfelkelés	83— 91
16. par.	A lelkészet	91— 95
17. par.	A katonaénekek	95— 97
18. par.	A spanyolok honvédelméről	97—106
19. par.	A népi hadviselés a Vendée-ben	106—114
20. par.	Ezeknek az ábrázolásoknak a végkövetkeztetése	115—118
21. par.	Az osztrák és a magyar csapatok szelleméről	118—122
22. par.	A magyar katona	122—123
23. par.	A magyar lovasság	124—125

24. par. Hadvezetés a magyar csapatokkal, vagy honvédekkel 126—128
25. par. A franciák új harci erkölcse 128—132

Harmadik fejezet 133—178
Az események áttekintése a forradalom kezdetétől, továbbá a hadi események néhány részlete a Bácskában, a Bánátban és Erdélyben
1. par. A forradalom kezdete 133—136
2. par. Politikai üzelmek Horvátországban 136—143
3. par. A hadi események kezdete Bács megyében 143—146
4. par. A csajkás kerület leírása 146—150
5. par. Hadi események a Bácskában 150—153
6. par. A pesti országgyűlés 153—155
7. par. Hadi események a Bánátban 155—161
8. par. Fehértemplom megtámadása 161—164
9. par. Moldova bányaváros megrohanása 165—166
10. par. A bánáti bányakerület 166—171
11. par. A rác választmány 171—172
12. par. A rácok kísérlete Versec városa bevételére 172—174
13. par. Különböző további ütközetek a magyarok és a szerbek között 174—177
14. par. Végkövetkeztetések 177—178

Negyedik fejezet 178—197
15. par. Események Erdélyben 178—186
16. par. Végkövetkeztetések 186—189
(17.) par. Események a Bácskában 190—194
(18.) par. Az események ismertetésének folytatása 194—197

(MÁSODIK) IDŐSZAK 198—227
(Feltüntetése nem található. Hiányos.)
Jellačić bán 1848. szeptember 11-i betörésétől Magyarországra Buda-Pest 1849. január 5-i, herceg Windisch-Grätz tábornagy általi elfoglalásáig
(1.) par. Bem tábornok átveszi a parancsnokságot 198—200
(2.) par. Bem hadműveleteinek kezdete 200—202
(3.) par. Hadműveletek Kolozsvár elfoglalása után 202—210
4. par. Záró megjegyzések 211—217

Ötödik fejezet 218—227
(1.) par. Események a Bánátban és Dél-Magyarországon 218—226
(2.) par. Folytatása 227

HARMADIK IDŐSZAK 228—417
Buda-Pest 1849. január 5-i, herceg Windisch-Grätz tábornagy általi elfoglalásától a február 26-i kápolnai csatáig

Első fejezet 228—350
1. par. A feltétel nélküli megadás és behódolás 228—231
2. par. Görgei hadműveletei 232—256
(3.) par. A tábornagy hadműveletei 256—260
(4.) par. Görgei hadjáratának folytatása 261—263
(5.) par. Következtetések Görgei hadjárata felől 264—266
(6.) par. A tábornagy egyéb hadműveletei 267—271
(7.) par. Cím nélkül 271—275
(8.) par. A következtetések levonásának folytatása 275—280
(9.) par. Schlik tábornok hadműveletei Felső-Magyarországon 280—290
(10.) par. E csaták értékelése 290—299
(11.) par. Következtetések 299—309b
(12.) par. Schlik tábornok hadműveleteinek folytatása 310
(13.) par. Görgei hadműveleteinek folytatása 311—326
(14.) par. Következtetések 326—329c
(15.) par. Dembiński tábornok hadműveletei 330—333
(16.) par. A tábornagy hadműveletei 333—337
(17.) par. Dembiński terve 337—339
(18.) par. Cibakháza megtámadása 339—340
(19.) par. A kápolnai csata 340—346
(20.) par. A csata értékelése 346—350

Második fejezet 351—376
Események Dél-Magyarországon
(1.) par. Események Szlavóniában 351—354
(2.) par. Események a temesi Bánátban és a Bácskában 354—359
(3.) par. Arad vára ostroma 360—376

Harmadik fejezet 377—417
Események Erdélyben
(1.) par. Székelyföld és népe 378—383
(2.) par. Bem hadműveleteinek folytatása 384—391
(3.) par. A nagyszebeni csata és Bem visszavonulása Déváig 392—404
(4.) par. Következtetések 404—407
(5.) par. Bem hadműveleteinek folytatása 407—415
(6.) par. Bem hadjáratának értékelése 415—417
(7.) par. Végkövetkeztetés (Befejezetlen!) 417

NEGYEDIK IDŐSZAK 418—662
Az 1849. február 26-i kápolnai csatától május 21-ig, Buda vára bevételéig

Első fejezet 418—557
(1.) par. Dembiński visszavonulása a Tisza mögé 418—422
(2.) par. Dembiński felmentése 423—425

(3.) par. Vetter tábornok (Áthúzva! A szolnoki csatát írja le.) 425—442
(4.) par. Vetter tábornok mint főparancsnok 443—480
(5.) par. A hadműveletek folytatása 481—484
(6.) par. Következtetés 484—486
(7.) par. A hadművelet folytatása 486—492
(8.) par. Görgei hadművelete 492—495
(9.) par. Az isaszegi csata 496—498
(10.) par. Következtetés 498—509
(11.) par. A hadműveletek folytatása 509—519
(12.) par. Görgei hadműveletének folytatása 519—528
(13.) par. A hadművelet folytatása 528—532
14. par. Következtetések 532—537
15. par. Görgei hadműveleteinek folytatása 537—543
16. par. Komárom várának ostroma 544—553
17. par. Következtetések 554—557

Második fejezet 558—593
Események a Bácskában és részben a Bánátban
1. par. Perczel Mór tábornok 558—564
2. par. Következtetések 564—567
3. par. Perczel további hadműveletei 567—575
4. par. Perczel megbeszélése Bemmel 576—582
5. par. Következtetések 582—583
6. par. További hadműveletek 583—588
7. par. Végkövetkeztetés 588—593

(Harmadik) fejezet 594—662
Események Erdélyben. A piski csatától egész Erdély elfoglalásáig, nevezetesen február 9-től május végéig
1. par. Bevezetés 594
2. par. A piski csata 595—619
3. par. Bem hadműveleteinek folytatása 619—621
4. par. A Vöröstoronyi szoros elfoglalása 621—622
5. par. Az osztrákok és az oroszok kiűzése Havasalföldre 622—630
6. par. Puchner altábornagy Havasalföldön 630—630
7. par. Bem hadműveletei a Bánátban 630—632
8. par. További megjegyzések 633—635
9. par. Bem hadműveleteinek folytatása 635—637
10. par. Bem hadműveletei Orsova ellen 637—644
11. par. Végkövetkeztetés Erdélyről 644—659
— Végkövetkeztetés 659—662

ÖTÖDIK IDŐSZAK
Buda május 21-i bevételétől Komárom vára átadásáig (Hiányzik!)

RÉSZLETEK AZ EMLÉKIRATBÓL

1.

Első időszak, második fejezet, 1. paragrafus (30—34. o.)

A MAGYAR HADSEREGRŐL

A magyar hadsereg a forradalom kezdetén néhány magyar sorgyalogezred harmadik zászlóaljából állott, valamint az akkor éppen Magyarországon állomásozó egyéb reguláris csapatokból.

A magyar kormány akkoriban nem sokat törődött a katonasággal, mivel azt gondolta, hogy az országgyűléssel mindent elintézett, és mindenről gondoskodott azáltal, ha nincs is más, mint egy magyar hadügyminiszter.

Mivel azonban a rácok és a szerbek a Bácskában eközben nyíltan felkeltek a magyar kormány ellen, és Jellačić bán is minden erővel Magyarország ellen fegyverkezett, a magyar kormány végre július 11-én 200 000 ember besorozására kért felhatalmazást az 1848. július 4-én összeült országgyűléstől, valamint 42 millió forint megszavazását, amit az egyhangúlag jóváhagyott és megadott.

A magyar kormány három hónap alatt alig állított fel 10 zászlóaljat, holott az országgyűlés jóváhagyta a sorozást, és a kényszerítő körülmények is a magyar hadsereg gyors felállítását tették volna szükségessé azért, hogy biztosítsa az ország védelmét a minden oldalról fenyegető ellenséggel szemben.

Kezdetben ugyan felhasználták a Magyarországon levő német csapatokat is a rácok és a szerbek ellen a Bánátban és a Bácskában, később azonban az osztrák kormány részben Ausztriába, részben pedig magyar várakba vonta vissza a reguláris csapatokat. Gróf Latour osztrák hadügyminisztertől pedig titkos utasításokat kaptak a várparancsnokok, akik ezek hatására mind Magyarországon, mind Erdélyben a magyar kormány ellen foglaltak állást. Megbocsáthatatlan mulasztás volt a magyar kormány részéről, hogy a magyarországi és a szlavóniai várakat nem biztosította idejében magyar parancsnokokkal és helyőrséggel.

A horvátok eközben betörtek Magyarországra. A magyar kormánynak tudnia kellett, hogy Jellačić már május óta fegyverkezik és seregét 50 000 főre kívánta növelni, miközben az osztrák hadügyminisztérium mindennel támogatta. Ennek ellenére csak mintegy 6000 embert és 24 ágyút állított ki vele szemben, a csapat élére pedig egy német tábornokot, Ottingert állította, aki tisztségét áruló módon az utolsó pillanatban elhagyta. Ezek nem tudtak ellenállni az ötszörös túlerőnek, nem utolsósorban azért, mert nem volt sem hadvezérük, sem vezetőjük. Ezért kitértek előle, úgy, hogy ha Jellačić a legrövidebb úton Pestre vonul, feltartóztatás nélkül oda mehetett volna. Miközben átvonult a Somogyon, a magyar kormány ugyan a legnagyobb sietséggel összegyűjtött néhány önkéntes és honvéd zászlóaljat. Figyelmen kívül hagyva azonban a magyar csapatok hősiességét mindjárt a pákozdi első ütközetben, Jellačić még mindig Pestre mehetett volna, mivel Móga tábornok — miként ezt később még látni fogjuk — talán még nála is rosszabb hadvezér volt. És ha Jellačić, részben csapatai megbízhatatlansága, részben pedig az ellenség vélhető túlbecsülése miatt — ürügyként felhasználva a bécsi eseményeket — menekülésszerű oldalmozdulatával kivonta is magát az elkerülhető veszély alól, Roth tábornok hadtestét azonban kiszolgáltatta a hadifogságnak.

A magyar kormánynak minden energiával arra kellett volna törekednie, hogy a jóváhagyott 200 000 embert, vagy abból legalább 100 000 főt október 1-től december végéig felállítsa, hogy fegyverzetről, ágyúkról és lőszerről gondoskodjék. Azt azonban, amit tett, helyesebben mondva, amit nem tett és elmulasztott, a későbbiekben mutatjuk be.

Csak 1849 telén került sor a magyar hadsereg szabályszerű felállítására és egyidejű begyakorlására csatákban.

2.

Első időszak, második fejezet, 5. paragrafus (41—45. o.)

A MAGYAR ZÁSZLÓALJAK EREJE ÉS ÁLLAPOTA

Láttuk, hogy milyen elhibázott volt a magyar hadsereg szerkezete és szervezése. A magyar zászlóaljak létszáma 1200—1400 fő volt. Tekintetbe véve azt, hogy ezek zöme csupa fiatal újoncból állt, elképzelhető, hogy mily súlyos volt a csekély képzettséggel rendelkező al- és főtisztek helyzete. Ez utóbbiak ugyanis főképpen a polgári életből jöttek, többségükben fiatal nemes urak voltak, akik sosem szolgáltak a hadseregnél, és semmiféle katonai képzettséggel vagy tapasztalattal sem rendelkeztek. A hadsereg leggyengébb részét alkották, holott éppen a tiszteknek kellene a hadsereg erejét képezniük, ugyanis ismeretes, hogy a katonaság, vagy egy alakulat ereje elsősorban a bátor és képzett tisztek számától függ.

Az osztrák hadseregben is fennáll a hiba, hogy minden tekintetben többet törődnek a legénység oktatásával, mint a tisztek képzésével, és hogy különösen a gyalogságnál kevés a tiszt.

Ha még egyszer tekintetbe vesszük az utóbbi példát,[16] azt látjuk, hogy két zászlóaljat, összesen 1100 fővel egy ezredes, 2 törzstiszt és 48 főtiszt vezényelt és irányított. Ezzel szemben két magyar zászlóaljnak — egyenként 1200 fővel számolva, együttesen tehát 2400 fő — csupán 2 törzstisztje és 48 főtisztje volt. A franciáknál eszerint 23 emberre jutott egy tiszt, a magyaroknál viszont csak minden 50-re.

Végezetül, míg a franciák többségükben kiszolgált, győzelmeken nevelkedett, sok csatában képzett katonákból állottak, addig a magyar katonák zömében néhány napos újoncok voltak. Még a törzstisztek is korábban csak alantos tisztek voltak az osztrák hadseregben, vagy pedig éppen a polgári életből jöttek, ezért a legénység taktikai oktatására részben az idő rövidsége, részben azonban az erre alkalmas egyének hiánya miatt gondolni se lehetett.

Ha két, egyenként 1200 főből álló magyar zászlóaljból hármat képeztek volna, ezekből pedig egy ezredet, akkor nemcsak a korábban ismertetett ezred-beosztás előnyeit lehetett volna elérni, hanem például egy kisebb ütközet során az egyenként 800 főből álló 3 zászlóaljjal sokkal eredményesebben lehetett volna manőverezni. Ha ugyanis a két zászlóaljat, egyenként 1200 fővel arcvonalba állítjuk fel, nincs tartalék, és fennáll a veszély, ha az egyikben rendetlenség tör ki és tartalék hiányában nem lehet támogatni, az a másik zászlóaljat is magával rántja.

Gaál magyar tábornok még 1848-ban ezekről egy emlékiratot nyújtott be a magyar kormánynak, a hadügyminiszter azonban nem volt eléggé járatos a katonai tudományokban, hogy ennek előnyeit belássa és sokkal gyengébb volt annál, semhogy elhatározásra szánja el magát. Még abban sem tudott dönteni, hogy a magyar hadsereg német köpenyeket kapjon-e az úgynevezett fecskefarokkal, vagy pedig atillát. Az országgyűlés széltében-hosszában vitatkozott efelől, és mint rendesen, most sem tudott eredményre jutni, úgy, hogy mielőtt az országgyűlés a vitát befejezte volna, Jellačić bán a hordájával már betört Magyarországra.

3.

Első időszak, második fejezet, 13. paragrafus (73—77. o.)

E RENDELKEZÉSEK ALKALMAZÁSA MAGYARORSZÁGON[17]

Ha e rendelkezéseket Magyarországon kívántuk volna érvényre juttatni, akkor az ország területi nagyságát alapul véve 12 főhadparancsnokságot kellett volna felállítani, mégpedig mindegyiket — az egymás mellett fekvő megyék nagyságától függően — 2—3—4 megyéből állva. Minden három főhadparancsnokság élére egy altábornagyot kellett volna állítani és ezeket a hadügyminisztériumnak alárendelni.

Az országban található reguláris magyar csapatokat a 12 főhadparancsnokság között szét kellett volna osztani, és ezek képezték volna az újonnan felállítandó hadtestek magját. Mindegyik tábornok egy hónap alatt könnyűszerrel felállíthatott volna egy hadosztályt, miként ezt Klapka bebizonyította a szerencsétlen időszakban.

16 A francia hadseregről van szó!

17 A Napóleon elleni spanyol felkelésnek az előző paragrafusban tárgyalt rendelkezései magyarországi alkalmazásáról van szó.

A kormánynak pedig ágyúkról, lőszerről és elegendő fegyverről kellett volna gondoskodnia.

Ha a magyar kormány ezt 1848 május havában elrendeli, akkor augusztus végére már 120 000 jól kiképzett és felfegyverzett ember állt volna harcképes állapotban készenlétben. Mivel a lovasság felállítása nem oly könnyű és gyors, ezért el kellett volna rendelni a személyes lovas felkelést, miközben valamennyi, a magyar hadseregbe be nem állott mágnásnak és nemesnek lóval és fegyverrel kellett volna megjelennie. Ily módon legalább 25 000, ha nem is kiképzett, de lovagolni tudó és felfegyverzett lovasságra lehetett volna szert tenni, és ezáltal a mágnásokat, valamint a gyáván visszahúzódó egyéneket kényszeríteni lehetett volna arra, hogy részt vegyenek a haza védelmében. Végezetül így az osztrák kormány nem állíthatta volna, hogy egy frakció, vagy még inkább egy felforgató párt lázadt fel.

Higgadtan állíthatom, ha mindez bekövetkezik, Magyarországnak az év végére 200 000 honvédből álló hadserege van, akiknek sorozását az országgyűlés már 1848 július havában engedélyezte, továbbá 50 000 fő gyalogos nemzetőrsége és 25 000 emberből álló lovassága.

Mindezek helyett a magyar kormány 1848 nyarán a reguláris magyar csapatokat és néhány honvéd zászlóaljat német tábornokok parancsnoksága alá helyezve, nevezetesen Bechtolddal a rácok ellen a Bácskába, Ottinger tábornokkal pedig a horvátok ellen Zala megyébe irányított. Bechtold azonban semmit sem intézett el a reguláris csapataival a rác néppel szemben, akiket később Perczel egyetlen csapással megsemmisített. Ottinger tábornok pedig cserben hagyta a hadseregét és átállt az ellenséghez.

4.

Első időszak, második fejezet, 14. parafrafus (77—82. o.)

MAGYARORSZÁG VÉDELMÉRŐL ÉS A FELÁLLÍTANDÓ HADSEREGRŐL

A magyar kormánynak az előbbiekben megadott, egyenként 3 hadosztályból vagy 30 000 főből álló 4 hadtestet a következőképpen kellett volna felállítania:

I. hadtest — a felső-dunai hadsereg, áll három, egyenként 10 000 fős hadosztályból. Főhadiszállás: Pozsony. 30 000 fő

II. hadtest — az északi hadsereg, áll három hadosztályból. Főhadiszállás: Kassa. 30 000 fő

A Kárpátok fő stratégiai pontjaként Rózsahegy biztosítja az összeköttetést a két hadtestparancsnokság között. Ezt különösen meg kell erősíteni, és állandóan szem előtt kell tartani.

III. hadtest — a nyugati hadsereg, áll három hadosztályból. Főhadiszállás: Nagykanizsa. 30 000 fő

IV. hadtest — a déli hadsereg, áll három hadosztályból. Főhadiszállás: Pétervárad. 30 000 fő

Az első két hadtestnek Ausztria, Morvaország és Galícia —, a III. hadtestnek Steyermark és Horvátország —, a IV. hadtestnek a rácok, szerbek és az oláhokkal szemben a határőrvidék felől kellett volna felügyelnie a határra és védelmezni azt. Ezeken felül Pesten vagy Kecskeméten egy tartalékhadtestet kellett volna felállítani, számszerint az V-et. Létszáma 30 000 fő

Összesen: 150 000 fő

200 000 ember esetén minden egyes hadtestet növelni lehetett volna 10 000—10 000 fővel, vagy pedig el lehetett volna osztani ezt az 50 000 embert a különböző várak között.

Igaz, hogy a magyar kormány nem rendelkezett annyi lőfegyverrel, hogy ilyen létszámú legénységet felfegyverezzen. De csupán az első és a harmadik sort kellett volna lőfegyverrel ellátni, a másodikat elegendő lett volna csupán kis zászlóval felszerelt hosszú pikával felfegyverezni, amely igen jó szolgálatot tesz a lovasság ellen az első soron keresztül is és külön is. Továbbá győztes ütközetek és csaták alkalmával a zsákmányolt fegyvereket azonnal fel lehetett volna osztani közöttük, ahelyett, hogy ezeket fekve hagyják, mivel senki se kíván két puskát vinni. Ekkor a saját elesett embereink fegyverei mindjárt újból használhatók lettek volna a sor által. Ezáltal egyharmadával több legénységet lehetett volna felállítani, mégpedig

jelentősebb hátrány nélkül, mivel a magyaroknál a lövészet nem volt a leglényegesebb dolog, ugyanis nem kaptak ilyen kiképzést.

Erdélyben elegendő lett volna egy 30 000 főből álló hadtest. Az oláhok felkelése után azonban az oláh határőrezredeket be kellett volna osztani a két első magyar hadtestbe, habár az oláh reguláris csapatok többségükben jó magyar szelleműnek mutatkoztak, és Erdélyben is igen hősiesen harcoltak a saját román honfitársaik ellen.

Ha a franciák az 1793. évi forradalmi háborújukban ki tudtak állítani 14 hadtestet, akkor Magyarország és Erdély könnyűszerrel meg tudta volna szervezni az említett hat hadtestet, nevezetesen 1848 májusától az év végéig, és így ellenállhatott volna a minden oldalról benyomuló ellenségnek, anélkül, hogy lengyel tábornokokra és segédcsapatokra lett volna szüksége. Mellékesen megjegyezve, ha a népfelkelést — mint ezt később bemutatjuk — szükség esetére előre megszervezték és begyakoroltatták volna, sok vért lehetett volna megtakarítani és szerencsétlenséget elhárítani. Különösen abban az esetben, ha végig a törvényes úton maradunk. Mert Magyarországból jelenleg köztársaságot csinálni senkinek se jutna az eszébe, aki csak egy kicsit is ismeri a mostani európai politikát. A magyaroknak — eltekintve attól, hogy mindezekre nem gondoltak előre — bár szinte alig volt hadseregük, és hogy mégis oly soká s dicsőségesen kitartottak, az a lebecsülés, a megvetés, az osztrák tábornokok által elkövetett sok hiba mellett a honvédek mindent elsöprő hősiességének és vitézségének volt köszönhető, amihez szerencsés körülmények is párosultak, továbbá a nemesek — nem az arisztokraták — és a nép áldozatkészségének.

Végezetül, ha a magyar kormány a hat hadtestet — miként már említettük — önálló, csak a kormánynak és a hadügyminisztériumnak alárendelt főparancsnokok alá helyezte volna, akik az ellenség valamennyi előkészületéről és mozdulatairól a legjobban tájékozottak, és ezeknek a parancsnokoknak főnökként megadták volna a fő hadműveletek irányát, szükség esetén pedig több hadtestet összevontak volna, akkor Görgei nem csinálhatott volna önmagából fővezért, a kormány pedig képes lett volna arra, hogy megfelelő erőt állítson ki mindenütt az ellenséggel szemben. A tartalékhadtestet pedig az ország középpontjából mindenütt támogatásra lehetett volna felhasználni, oly mértékben, hogy az ország bármely veszélyeztetett pontján rövid idő alatt 100 000 embert lehetett volna egyesíteni, nevezetesen a két egymás mellett levő és a tartalékhadtest összevonásával.

5.

Első időszak, második fejezet, 15. paragrafus (83— 91. o.)

A NEMZETŐRSÉG ÉS A NÉPFELKELÉS

1848 május hónapjában összeírási jegyzékeket fektettek fel Magyarországon, és 20-tól 50 éves korig minden olyan fegyverképes embert bejegyeztek a nemzetőrségbe, akik az előírt egyéb követelményeknek is megfeleltek. Szervezésük azonban békeidőkre célszerűtlen volt, háborúban pedig egyáltalán nem lehetett őket használni.

Ezt felismerve a kormány hozott ugyan más megoldást, hogy a hadsereget önkéntes zászlóaljakkal megerősítse, ezek azonban csak néhány hónapig szolgáltak, vagy meghatározott ideig, amelynek letelte után hazamentek, és így ezekből sem volt sok haszon.

Hasonló volt a helyzet a népfelkeléssel. Mindjárt kezdetben, 1848 október havában Csapó őrnagy tolnai önkénteseivel kitüntette ugyan magát, amennyiben Róth generális 10 000 fős hadtestét elfogta, a magyar kormány azonban ezt nem vette tekintetbe, és ahelyett, hogy minden energiával szervezte volna a népfelkelést, miként a nemzetőrséget, úgy ezt is hazaengedte. Csak akkor, amikor már későn volt, és az oroszok már bejöttek Magyarországra, akarta Kossuth, hogy a nép minden vagyonát és javait pusztítsa, égesse el az orosz elől és vonuljon vissza. Így az ország úgy járt volna, mint Losonc városa: önmagát tette volna tönkre minden haszon nélkül, az ellenség ugyanis július hónapban könnyen magával vihette a szükséges élelmiszert és lótápot.

Szemere miniszterelnök, akinek sokkal több tehetsége és energiája volt a csapatok felállításában s szervezésében mint Kossuthnak, és megírta A huszár című ragyogó versét, amely igen fellelkesítette a csapatokat, 1849 június végén tervezetet

kért Gaál tábornoktól a nemzetőrség szervezésére. Ebbe bepillantást nyertem és itt fel is használom, elkészítése azonban egy évet késett.

Miután a kormány is belátta, hogy nyílt csatában nem tud eredményt elérni, azonnal hozzá kellett volna fognia a népfelkelés szervezéséhez a következő alapelvek szerint:

1. Mindenki, aki fegyverképes, korra való tekintet nélkül fegyverköteles, tartozik magát flintával, lőfegyverrel, pikával, kiegyenesített kaszával ellátni és beállni.

2. Minden megyében működik egy állandó bizottmány, amelynek a székhelye meghatározatlan, és ha a helyzet úgy kívánja, a legjelentéktelenebb helységekben tartózkodik. A bizottmány elnöke polgári részről egy alispán, a katonaság részéről pedig egy olyan tapasztalt törzstiszt vagy százados, aki lehetőleg pontosan ismeri a megye helységeit.

3. Minden járásban — vagy székben — van a fő-, illetőleg az alszolgabíró mellett egy tapasztalt tiszt, aki átveszi a parancsokat a megyei bizottmánytól és azokat saját hírnökei által eljuttatja az alája tartozó helységekbe.

4. Az ország népe — nevezetesen az egész népfelkelés — állandóan otthon tartózkodik a falvaiban, végzi a munkáját és folytatja a tevékenységét, az ellenség közeledésekor azonban elrejti a fegyvereit.

Mivel a népfelkelésnek vagy honvédelemnek az a célja, hogy az ellenséget, ahol csak lehet, nyugtalanítsa, minden elmaradozót vagy egyedül menőt, sőt kisebb egységeket is elfogjon, minden szállítási vonalát és összeköttetését elvágja stb., ezért

5. a bizottmányoknak, különösen azokban a megyékben, ahova az ellenség már benyomult, annak minden lépését pontosan figyeltetniük kell, és minden alkalmat meg kell ragadniuk arra, hogy kár okozzanak neki.

6. Támadás vagy valamilyen más vállalkozás esetén ennek végbezvitelét írásban rendeli el a bizottmány az illetékes kerületi parancsnoknak — nevezetesen a szolgabírónak és a hozzá beosztott tisztnek — és egyúttal közli a szükséges utasításokat is. A szolgabíró viszont megbízható küldöncök útján értesíti az összes részt vevő helységet, azonban csak szóban, hogy semmit se lehessen elárulni. Ennek megakadályozása egyébként könnyű, mivel a küldöncnek csupán a gyülekezés helyét, napját és az óráját kell közölnie. Emellett azonban meg kell adni azt is, hány napig tart a vállalkozás, hogy az emberek elláthassák magukat néhány napra élelmiszerrel. Egy ilyen vállalkozás legfeljebb 8 napos lehet, kivéve, ha nagyobb tömegű manőverezésre kerül sor. Ekkor azonban az ország látja el őket.

Ha ezeknek az embereknek a fegyvereken és a lőszeren kívül oda ígérjük az általuk szerzett zsákmány egy részét is, akkor nemcsak szívesen mennek, hanem maguk is kémkednek ott, ahol valamit szerezni lehet.

Nem lenne továbbá az se nehéz, hogy ezekből az emberekből néhány ezer önkéntest toborozzunk, akikkel egy vállalkozó tiszt részben egyedül, részben a népfelkeléssel közösen, esetleg a reguláris csapatokkal együttműködve nagyobb vállalkozást is végrehajthatna. A reguláris csapatoknál tartalékként vagy őrségként is igen jó szolgálatot teljesíthetnének.

Abban az esetben, ha nincs elegendő fegyver az önkéntesek felfegyverzésére, úgy kell őket összeállítani, hogy az azonos fegyverzetűek egy csoportban legyenek. Különösen érvényes ez azokra, akik flintával rendelkeznek, de külön csoportot képeznének a pikások és a kaszások is.

Ezeket az önkénteseket, miként a népfelkelést is — együttműködve a reguláris csapatokkal — igen előnyösen lehetne alkalmazni. Lásd a mellékletet.[18]

Spanyolországon kívül nem egykönnyen találunk hasonló példát a történelemben arra, hogy a köznép oly hazafias és a haza iránt oly önfeláldozó szellemű lett volna, mint a magyar. A fegyverképesek az első hívó szóra örömmel jelentkeztek. A nemzetőrségnél mindenki a saját vagyona szerint ruházta és fegyverezte fel magát. Elhagyta a házát és az udvarát, nem művelte a földjét, részben azért, hogy gyakorlatozzon, részben pedig, hogy a határ menti megyék zárláncához menjen: a kormány mégsem tudott belőlük hasznot húzni. 1848-ban egész nyáron át gyakorlatoztatta és hagyta őket a zárláncban állni — ez utóbbi nagyon sok pénzébe került az országnak —, majd végül, amikor az ellenség közeledett, hagyta őket hazavonulni.

18 A melléklet nincs meg.

6.

Első időszak, második fejezet, 21. paragrafus (118—122. o.)

AZ OSZTRÁK ÉS A MAGYAR CSAPATOK SZELLEMÉRŐL

Az osztrák csapatok szellemével kapcsolatban elsősorban A. Hugo francia író Histoire des armées françaises de 1792 à 1837 című nagy munkájából idézek, amellyel magam is egyeértek.

„Az osztrák katonák általában véve igen bátrak. Az osztrák hadsereg német csapatai inkább nyugodtak, a magyarok viszont több tűzzel és lendülettel — plus d'elan-nal — rendelkeznek. Mindketten alávetik magukat a sorsnak, habár hazájukhoz és uralkodójukhoz ragaszkodnak. Mindketten kitűnő csapatok, ha jól vezetik őket és győzedelmesek, szerencsétlenségben azonban hiányzik belőlük a tetterő és a kitartás."

A felkelő háború mindkét részről tökéletesen igazolta ezt. Az osztrák hadsereg teljesen szétszóródott a nagysallói csata után, és csak Damjanich tudatlansága és közönyössége, továbbá Görgei megbocsáthatatlan tétlensége mentette azt meg a teljes pusztulástól. Görgei a csatatértől távol, egész nap Léván hallgatta az ágyúzást, anélkül, hogy törődött volna a hadsereggel.

A magyar katona a minden áldozatra képes hazaszeretete mellett ragyogóan igazolta ugyan az elismert vitézségét és hősiességét, azonban, ha rosszul vezették és tisztjei nagy része elhagyta — miként ez Temesvárnál történt —, akkor nagy vereség után nem volt könnyű megtartani. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a magyar katonák Temesvárnál szinte valamennyien újoncok voltak, kiéhezettek és szinte mindenben hiányt szenvedtek.

Meggyőződéssel állítom, ha az osztrák császár törvényes uralkodóként és Magyarország királyaként meg tudja nyerni a magyarok hűségét és ragaszkodását, akkor Magyarország királyaként képes lenne az eljövendő szorongattatásaiban csak a magyarjaira támaszkodva Európa minden hatalmával a győzelem reményében felvenni a küzdelmet, az ország pedig azt kiáltaná: moriamur pro rege nostro! És ebben az esetben biztosra vehető, hogy az egész nemzet tömegesen felkelne, az ország egy táborrá változnék és az egész nemzet hadsereg lenne, miként azt Franciaországban mondták a forradalom idején: la France ç'etait l'armée.

7.

Első időszak, második fejezet, 22. paragrafus (122—123. o.)

A MAGYAR KATONA

Ismeretes, hogy a magyar katona sokkal több fáradság elviselésére képes mint a német. Életmódja és életvitele teljesen eltérő a németétől. Járványokkal szemben ellenállóbb, mint amaz. Tudjuk, hogy például Mantovánál, Velencében stb. nyaranta csak a magyar csapatok tartottak ki a helyőrségben. Különleges menetképességgel rendelkezik, megelégszik kevés eleséggel is. Hetekig elél egy darab szalonnán, fokhagymán és kenyéren, anélkül, hogy megbetegedne vagy erőtlenné válna, és eközben képes a legnagyobb fáradalmak elviselésére.

Anyanyelvén megszólítva könnyen fellángol királyáért és hazájáért. Lovasként évszázadok óta világhírű. Anélkül, hogy Napóleonnak a magyar csapatok feletti ragyogó elismerésére kívánnék támaszkodni, a magyar katona minden más nép katonájával összemérhető, mivel halálmegvetésig bátor, támadásban pedig ellenállhatatlan. Ezt nem tudta Dembiński, Bem pedig már elfelejtette, különben győztek volna Temesvárnál.

8.

Első időszak, második fejezet, 23. paragrafus (124—125. o.)

A MAGYAR LOVASSÁG

Gaál tábornok 1848-ban kétféle lovasság felállítását javasolta a magyar hadseregben a magyar hadügyminiszternek, tudniillik nehezet és könnyűt.

A nehéz lovasság nagyobb termetű emberekből és lovakból állott volna. Az első

rend lándzsát kapott volna egyenes karddal, továbbá vasból készült sisakokat, vagy rohamsapkát, szűk nadrágot és magas csizmát. A könnyű lovasságot a huszárok alkották volna, olyan felszereléssel, mint a császári hadseregben. Legfeljebb a dolmány helyett rövid atillát kaptak volna, valamint egy mentét — vállra akasztható prémet. A mente[19] pajzsként szolgál a katona számára, ugyanis vágással és szúrással szemben védi a bal oldalt és kart.

A huszár tulajdonságai és előnyei meglehetősen ismertek, mégsem mulasztom el azonban azt, hogy a függelékben eredetiben és szabad fordításban ne közöljem Szemere A huszár című versét.

Végül is a magyar született katona, született lovas. Nemzetisége felemeli és lehetővé teszi számára sok bonyodalom leküzdését. Szívesen aláveti magát a magasabb intelligenciának, amelynek ragyogó tulajdonságai egyúttal bámulatot keltenek benne. Ő is, miként a lova, kevés élelemmel, az időjárás viszontagságainak kitéve másoknál könnyebben lábon marad. Végezetül nem egykönnyen zavarodik meg és könnyebben talál módot önmaga és lova ellátására.

9.

Első időszak, második fejezet, 24. paragrafus (126—128. o.)

HADVEZETÉS A MAGYAR CSAPATOKKAL VAGY HONVÉDEKKEL

Az eddigiekben azt mutattuk be, hogyan kellett volna vezetni a honvédelmi háborút a honvédséggel vagy a népfelkeléssel. Vessünk most egy pillantást az úgynevezett reguláris honvédcsapatokra és be kell látnunk, hogy ez sem volt jobban felfegyverzett és zászlóaljakba besorozott parasztságnál, mivel ezek nagyobb része csak néhány hetes újoncokból állott, akik alig tudták a fegyvert tartani, még kevésbé jól megtölteni vagy lőni. Ennek oka, hogy a többsége paraszt volt, akiknek a magyar törvények szerint tilos volt fegyvert tartaniuk és ezért könnyű belátni, taktikai oktatásról, vagy manőverezési képességről szó se lehetett. Annál kevésbé, mivel a tisztek is többnyire csak a polgári életből jöttek, és kiképzésről vagy taktikai manőverezésről maguk se tudtak semmit. Még maguk a törzstisztek, vagy a tábornokok is — kevés kivétellel — alig vezényeltek zászlóaljat vagy ezredet. Nagyobb taktikai manőverről, még kevésbé stratégiai kombinációról fogalmuk se volt, amit végül is a korábbi századosoktól és alárendelt tisztektől az osztrák hadseregben se követeltek meg.

Ez okból Gaál tábornok 1849 március hónapjában egy instrukciót nyújtott be a hadügyminisztériumnak arról, hogy hogyan kell ezekkel az alig kiképzett csapatokkal manőverezni, nevezetesen hogyan kell őket felosztani a hadtestparancsnokok között, ami itt kivonatosan következik. Lásd a mellékletet.[20]

Tudjuk, hogy a francia forradalom hadserege is zömében újoncokból állt. Mindenesetre — miként a spanyoloknál is — megvolt az a nagy előnye, hogy elegendő fegyverrel és lőszerrel rendelkezett, és a hadsereg magja kiszolgált csapatokból állott, akiket képzett tisztek és ügyes vezérek vezényeltek.

10.

Harmadik időszak, első fejezet, 20. paragrafus (346—350. o.)

A CSATA ÉRTÉKELÉSE[21]

Dembiński közölt diszpozíciójából láttuk, hogy milyen ügyetlenül készítette el a csatatervet.

Dembiński egyáltalában kevéssé vette tekintetbe Schliket, holott tőle kellett leginkább tartania. Ha Schlik elkerülte is Kassánál a megsemmisülést, amiért főképpen Görgei a felelős, Dembińskinek még elég ideje lett volna arra, hogy Tornaaljánál túlerővel megtámadja és Vác felé nyomja vissza. Habár Schlik is hibázott azáltal, hogy február 12-től 25-ig tétlenül állt Rimaszombatban és Pétervására, holott Pásztón és Patán keresztül könnyen Gyöngyösre mehetett volna, hogy egye-

19 A mente, szó szerinti fordításban, védőruha fegyver és időjárás ellen. A szerző megjegyzése. (Emlékirat 124. o.)
20 A melléklet hiányzik.
21 Az előző paragrafusban tárgyalt kápolnai csata tanulságairól van szó.

süljön a tábornaggyal, anélkül, hogy kitegye magát a megsemmisítés veszélyének a siroki hegyszorosban.

26-án hibázott Dembiński azáltal, hogy még éjszaka nem küldte Klapka hadtestét Sirokra és Liptai osztagát Egerből hasonlóképpen a balszárnyra Sirok felé, Verpelét helyett, ahol nem volt ellenség. Mindenesetre a jobbszárny parancsnokságát azzal az utasítással kellett volna Görgeinek átadnia, hogy minden körülmények között ügyeljen arra, Schlik ne tudjon kijönni a hegyszorosból. A balszárny parancsnokságát Aulich ezredesnek kellett volna átadnia, és neki magának a centrumot és a főparancsnokságot kellett volna megtartania. Ehhez a következő diszpozíció megfelelőbb lett volna.

Klapka ezredes hadteste a hegyszoros védelmére Sirok irányába menetel, ahol már ott állt a Schulz-dandár; a Liptai-hadoszlop Egerből a siroki hegyszoros irányába megy, az ellenség balszárnyára. Az egész hadtest feletti parancsnokságot Görgei veszi át.

A Kmety-hadosztály, amely még Tardon áll, hajnali 2 órakor útrakel, egyenesen Verpelétre menetel, és ott biztosítja a jobbszárny összeköttetését a középpel.

A Szekulits- és az Aulich-hadosztály a balszárnyat képezi, Kompoltot és Kált szállja meg. A két hadosztály feletti főparancsnokságot Aulich ezredes veszi át.

Minden más csapatot a centrumba kellett volna irányítani a harcvonalba és tartalékba. Mindenekelőtt arra kellett volna ügyelnie Dembińskinek, hogy a saját centrumát az ellenség centrumának visszaszorítására előretolja, és ezáltal Schliket egy menet távolságnyira eltávolítsa attól.

Dembiński elég csapattal rendelkezett, nem voltak azonban parancsnokai, a csapatok pedig egymástól oly távolságban voltak szétszórva, hogy 27-én vagy későn, vagy teljesen elfáradva érkeztek a harcvonalba. Tüzérsége számban és jártasságban gyenge volt, azonkívül a csapatok nagy része kiképzetlen és sosem volt még tűzben.

Egyáltalában hibázott Dembiński, hogy a 45 000 főre tehető egész hadseregét nem vonta össze a Tarna pataknál, vagy Egerben, Verpeléten és Kápolnán, amihez elegendő ideje volt, hiszen Görgei már 11-én Kassán tartózkodott. Főképpen azonban abban hibázott, hogy nem szállta meg a siroki hegyszorost és hagyta, hogy Schlik könnyűszerrel kijöjjön onnan.

Mindezekből látható, hogy Dembiński nem volt tökéletes hadvezér, sőt, miként azt nekem Debrecenben elmondta, nem stratéga vagy képzett hadvezér, hanem csak gyakorlati katona.

11.

Harmadik időszak, harmadik fejezet, 6. paragrafus (415—417. o.)

BEM HADJÁRATÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Ha ennek a figyelemreméltó embernek a pályáját vizsgáljuk most ebben a hadjáratban, akkor látjuk — miként azt az előző időszakban bemutattuk —, hogy 15 nap alatt elfoglalta egész Észak-Erdélyt. A korábban győzedelmes ellenséget 5 kisebb-nagyobb csatában legyőzte, részben megsemmisítette, részben kiűzte Bukovinába, és ez idő alatt megtett 53 német mérföldet. Nem kevésbé jelentős a hadjárata ebben az időszakban is, amit bár ragyogóan kezdett meg, azonban majdnem megsemmisítve fejezett be.

Villámként látjuk vonulni Erdély egyik végéről a másikra, csak száguldva, mindent megsemmisítve maga előtt, és tízszerte erősebb ellenség gyűrűjéből is hidegvérűen kivágva magát, mindent elveszítve, csak a becsületét megtartva, de legyőzve is még mindig félelmetesen az ellenség számára. Kimeríthetetlen zsenije és szerencséje még a legkétségbeesettebb helyzetben is módot nyújtott a menekülésre. Kiválóan azonban csak kis háborúkban alkalmazható, mivel mindent kockára vet és csapatait tollaslabdaként dobálja egyik helyről a másikra. Ezeket gazdagon megjutalmazza és szigorúan bünteti is. Csupán a szerencséjének köszönheti, hogy Dévánál újból egy kis hadtesthez jutott, mivel levelei általában csak 14 nap elteltével érkeztek meg Gaál tábornokhoz, most azonban 7 nap múltán. Szerencséjére Damjanich tábornok ebben az időben hadtestével Aradon volt, és készségesen küldött neki azonnal 4000 embert. Ellenkező esetben elveszett volna, és nehezen foglalta volna vissza Erdélyt. Így egy hónap alatt visszafoglalta azt, és a császáriak mellett 10 000 oroszt is kiűzött onnan.

MŰHELY

KOTTRA GYÖRGYI—MAKAI ÁGNES

AZ AMERIKAI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚT LEZÁRÓ 1783-AS PÁRIZSI BÉKE 200. ÉVFORDULÓJÁNAK EMLÉKÉRMEI

A Hadtörténeti Múzeum numizmatikai gyűjteménye számos békekötés emlékérmét őrzi: korabelieket és jubileumokra készítetteket egyaránt. A közelmúltban értékes, e tárgykörben ritkaságszámba menő sorozattal gazdagodott anyagunk. Az érmeket készítőjük, Bodó Sándor,[1] az Egyesült Államokban élő, erdélyi származású festő- és éremművész ajándékozta a Múzeumnak.

A 8 darabból álló történelmi éremsorozat az 1783-ban megkötött Párizs—Versailles-i békeszerződés 200 éves évfordulójának emlékére készült 1983-ban. A Párizs—Versailles-i béke — eredményeit tekintve kora legnevezetesebb, világtörténelmi jelentőségű békéje — az 1775—1783 között lezajlott észak-amerikai forradalmi függetlenségi háború lezárását, s vívmányainak szentesítését jelentette.

*

Az európaitól merőben eltérő XVIII. századi viszonyok érlelte amerikai forradalom korai polgári forradalom volt, világtörténelmünkben mindössze a harmadik, a kilencéves háború pedig, az első antikolonialista háború, az emberiség történetének egyik első és legnagyobb, valóban felszabadító háborúja, az emberiség történetében oly kevés valódi forradalmi háború egyike volt.

A függetlenségi háború Anglia és 13 észak-amerikai gyarmata[2] között, közel húsz válságokkal terhes esztendő után, 1775. április 19-én a vöröskabátosok lexingtoni sortüzével robbant ki.

A gyarmatok hadsereget szerveztek,[3] támogatták a lakosság fegyveres ellenállását és már jelentős sikereket is mondhattak magukénak, amikor még mindig keresték egy esetleges megegyezés lehetőségét és útját az anyaországgal. Miután Anglia ellenlépései ezt a reményt szétoszlatták, a radikalizálódó II. Kontinentális Kongresszus[4] 1776-ban úgy fogadta el és bocsátotta ki a Függetlenségi Nyilatkozatot, hogy az angolok konkrét ellenlépéseiben bizonyos volt.

1 *Bodó Sándor* 1920-ban, Szamosszegen született. Tanulmányait a budapesti Képző- és Iparművészeti Főiskolán végezte. 1963 óta amerikai állampolgár. Jelenleg az Egyesült Államokban, a Tennessee állambeli Nashville városban él, festő- és éremművészként dolgozik, és saját művészstúdióját vezeti.

Műveivel rendszeresen szerepel kiállításokon. Az Egyesült Államok megalakulásának emlékére rendezett bicentennáris ünnepségsorozat keretében 1983-ban Nashville-ben. szintén képzőművész feleségével együtt, közös kiállítása volt. A külföldön élő magyar művészek műveiből 1982 dec. 17.—1983. jan. 30. között Budapesten, a Műcsarnokban rendezett kiállításon is több alkotásával vett részt. (Budapester Rundschau 1983. 1 sz.)

2 Massachusetts, Rhode Island, New Hampshire, Connecticut, Pennsylvania, New York, New Jersey, Delaware, Virginia, Maryland, North Carolina, South Carolina, Georgia.

3 A Kontinentális Hadseregnek nevezett reguláris haderőt. Emellett a rövidebb szolgálati idejű milícia és gerillaalakulatok vettek részt a harcokban.

4 A II. Kontinentális Kongresszus (1775—1788) az I. Kontinentális Kongresszust követően (1774. szept.—okt.) ült össze, és gyakorlatilag a központi kormányzat szerepét töltötte be.

míg egy, a függetlenségi harcot támogató szövetséges föllépésében legfeljebb csak bizakodhatott.

1777-re sokat javultak az immár önmagát függetlennek kikiáltott állam esélyei. Javult a hadsereg és a milíciák harci értéke és felszereltsége, valamint megindult a külföld támogatása is: a Beaumarchais által szervezett „kereskedelmi társaság" titkos szállítmányai mellett megjelentek és szolgálataikat ajánlották föl mindazok akik egyrészt a felvilágosodás eszméit vallották magukénak, másrészt a hatalmas Anglia ellen fölkelő kicsiny gyarmatok harcában a zsarnokság elleni küzdelem lelkesítő példáját látták. Tadeusz Kosciuszko már 1776-tól Amerikában tevékenykedett, Lafayette márki pedig királya akarata ellenére lépett amerikai szolgálatba 1777-ben.

1777-ben Anglia mindenképpen föl akarta számolni a rebelliót, ezért Howe tábornok északról megindította csapatait és sikerült elfoglalnia a Kongresszus székhelyét, Philadelphiát. A Kanadából érkező Burgoyne tábornok csapataival azonban már nem tudott egyesülni és ez utóbbit 1777. október 17-én Saratogánál az amerikaiak megadásra kényszerítették.

Ez a győzelem volt a fordulópont a függetlenségi harcban. Az addigi titkos támogatást — mivel XVI. Lajos nem akarta kockáztatni az esetleges megbékélést az angolok és volt gyarmataik között, és 1763-ért[5] is szeretett volna visszavágni Nagy-Britanniának — a „lázadók nyílt pártolása váltotta föl Franciaország részéről. Az 1776 óta Benjamin Franklin, a szabadságharc legendás alakja által vezetett, Párizsban tárgyaló küldöttség 1778 februárjában aláírta a franciákkal a kereskedelmi, barátsági és segélynyújtási egyezményt. Ez óriási jelentőségű volt, hisz így az angol flottának számolnia kellett a francia hajóhad zaklatásaival, ami hamarosan be is következett és ezáltal az angol expedíciós hadsereg összeköttetési és utánpótlási vonala bizonytalanná vált. Tetézte a nehézségeket a britek számára, hogy egy évvel a franciák hadba lépése után, azok szövetségese, Spanyolország is harcoló félként lépett föl Anglia ellen és így a háború nemzetközi méretűvé szélesedett. 1780-ban Oroszország megalakította a Fegyveres Semlegesség Ligáját és az ehhez csatlakozó Egyesült Németalföldi Tartományok is fegyveres konfliktusba került Angliával; így az 1778-ig meglevő angol tengeri fölény 1779—80-ra immár a múlté volt és ez döntően befolyásolta az eseményeket.

A szövetség ellenére az 1777—78-as tél a háború mélypontját jelentette az amerikaiak számára. Washington csapataival Valley Forge-ban állomásozott és a kegyetlen időjárás sok szenvedést és nagy emberveszteséget okozott a rosszul fölszerelt és ellátott csapatoknak. Ugyanakkor jelentős előrelépést is hozott: a Franklin ajánlására 1778-ban a Kongresszus szolgálatába lépő von Steuben — Nagy Frigyes volt vezérkari tisztje — irányításával a kis létszámú amerikai haderő kiképzése jelentősen előrehaladt és a franciák felszerelésszállítmánya is megérkezett. Így Washington végre átkelhetett a Delaware folyón és a tengerpartnál fölvonuló francia flotta támogatásával megindíthatta új hadműveletét. Ez ismét kudarcba fulladt, ugyanakkor az angoloknak sikerült elfoglalniuk a legdélibb állam, Georgia, fővárosát Savannah-t. Ez a brit lépés megfontolt stratégia alapján történt. Így kívánták, többek között, támogatni a déli államok nagyszámú loyalistáját, valamint segítséget nyújtani szervezésükhöz az amerikai csapatok és a forradalmi érzelmű lakosság elleni harcban.

1779 a déli fronton jelentős angol sikereket hozott, míg a francia flotta támogatását élvező amerikaiak Savannah visszafoglalására irányuló kísérlete kudarcba fulladt. 1780 elején az angolok még tetőzték sikereiket Charleston elfoglalásával.

1781 végül meghozta a döntést. Az év vöröskabátos sikerekkel indult, de

5 1765-ben Párizsban kötötték meg a francia és indián háborúkat (1754—1763) lezáró békét, amelynek eredményeképpen Franciaország szinte minden észak-amerikai gyarmatát elvesztette.

a jelentős veszteségek óvatosságra kényszerítették a brit hadvezetést. Így Észak- és Dél-Karolina állam elfoglalása helyett erejüket a forradalom elszánt bázisa, és egyben Washington tábornok állama, Virginia ellen összpontosították. A hadműveleteket irányító Cornwallis tábornok óvatosan, az angol flotta hatósugarában manőverezett és Chesapeake-öbölnél, Yorktown városát építette ki bázisul. Itt érte Washingtonnak Rochambeau tábornok csapataival és a de Grasse admirális vezényelte francia flottával összehangolt támadása. Ez utóbbi sikeresen verte vissza az angol flotta áttörési kísérleteit; a nagyerejű szárazföldi támadás, valamint a flotta segítségének hiánya miatt — ahogy a korabeli angol katonadal mondja — „a világ fejre állt": 1781. október 19-én az angolok letették a fegyvert az amerikai és francia csapatok előtt. A küzdelem a szárazföldön eldőlt, a 13 lázadó gyarmat kivívta függetlenségét.

A békekötésre azonban csak két év múlva, az európai háború befejezésekor kerülhetett sor. 1783. szeptember 3-án, Párizsban írták alá a békét.

„Ő Brit Felsége az említett Egyesült Államokat szabad, szuverén és független államokként ismeri el." — olvashatjuk az Új Világ új államának születését törvényesítő békeszerződés 1. cikkelyében. Anglia ebben a békében ismerte el 13 volt gyarmatának a Függetlenségi Nyilatkozattal kinyilvánított függetlenségét, az Egyesült Államok megalakulását, és a kanadai határtól délre eső területekről is lemondott az Egyesült Államok javára, ezzel megteremtve a fiatal állam nyugati irányú területi terjeszkedésének lehetőségét.

*

Az éremsorozat alapgondolata a majd évtizednyi, nem hiába való harc véráldozata, s az árán megvalósult, minőségileg új történelmi-társadalmi helyzetet szentesítő béke előtti tisztelgés.

Az éremsorozat külső megjelenésével méltóan szolgálja a nemes tartalmat. Az óarany színhatású, mattfényű, vert érmek 24 karátos arannyal bevont bronzból készültek. Kör alakúak, átmérőjük 63,50 mm. Mindkét oldalukon alakos ábrázolás látható.

Minden egyes érem előlapján „S. Bodó", hátlapján „S B" jelzés, a készítő művész névjele. A perem sima, az érem készítésére, s anyagára vonatkozó, beütött jelzések találhatók csak rajta: „BODO'S ART STUDIO NASHVILLE TN", „24 KT. E. G. P. ON BRONZE".

A 8 érem anyaga, mérete, kivitele teljesen egyforma. Hátoldalaik is megegyeznek, csak a 8 előlapon van más-más éremkép. Ebből következően először a közös hátoldali éremképet mutatjuk be, majd külön-külön az előlapokat. A már leírott, közös éremadatokat a továbbiakban nem ismételjük.

Mindegyik érem hátoldalán ugyanaz a kompozíció jelenik meg: babérágakkal övezett, két, egymásba kapcsolódó, kör alakú pajzsban a 13 egykori amerikai gyarmat volt urának, Nagy-Britanniának címerét, s az új, független Egyesült Államok címerét helyezte középpontba a művész.[6] A két címer stílusa annyira ellentétes, hogy szinte önmagukban is a régi és az új szembenállását testesítik meg. A pajzsok mögött a békeszerződés lapjai láthatók, s a bicentenáriumra utaló évszámok — 1783—1983 — között egy fáklyát magasra tartó kéz. A pajzsok alatti, szelvénynek nevezett körszeletben a békekötés angol nyelvű dátumát olvashatjuk: „TREATY OF PEACE PARIS SEPT. 3, 1783".

6 Az érmen Nagy-Britannia 1801. január 1. előtti címerét ábrázolta a művész: álló ovál alakú, négyelt pajzs, első és negyedik mezejében az Angliát jelképező három oroszlán, második mezejében az akkor már csak igénycímer jelleggel élő francia liliomok, harmadik mezejében pedig Írország ősi hárfája látható. A címerpajzsot koronás oroszlán oromdíszű sisak fedi, pajzstartó állatai koronás oroszlán és egyszarvú. A pajzs alatt jelmondatos szalag van, felirata: „DIEU ET MON DROIT"

Az Egyesült Államok 1782 óta használt címere kiterjesztett szárnyú sas, karmai között a békét jelképezőolajág és a háborút szimbolizáló nyílköteg. A sas mellén egyszer vágott, s alsó mezejében hat cölöppel tagolt pajzs. A sas feje fölött koszorúban az alapító államokat jelképező tizenhárom csillag, csőrében az „E PLURIBUS UNUM" feliratú szalag.

Az érmek hátoldala

Az éremképet szintén angol nyelvű körirat keretezi: „EUROPEAN ALLIANCE AND VOLUNTEERS FOR AMERICAN INDEPENDENCE" — „Európai szövetségesek és önkéntesek az amerikai függetlenségért." Ez a körirat már az alapgondolat kiteljesítésére utal, arra, hogy a művész a nevezetes béke vívmányaihoz vezető nehéz küzdelem európai harcosainak is emléket kívánt állítani.

*

Ahogy Bodó Sándor az éremsorozatot ismertető füzet előszavában írja, hosszú éveken át foglalkozott az amerikai függetlenségi háború történetével, hiszen e tárgyú festményeinek megalkotásához ezerféle új ismeretre volt szüksége. A kutatásai során elétárult hősi tettek közül az az önfeláldozás ragadta meg egyre mélyebben, amellyel Európa kisebb és nagyobb népeinek legjobbjai a szabadságukért küzdő amerikaiak megsegítésére siettek, erejüket, harci tapasztalataikat, tudásuk legjavát, s nem egyszer életüket is adva egy másik földrész népének haladásáért, szabadságáért. Közülük választotta ki éremképei hőseit.

1. Rochambeau grófjának emlékérme.

Bal oldalon a gróf jobbra néző profil mellképe, mellette a francia hadiflotta horgonyzó sorhajói, az előtérben a partraszállás jelenete.

Körirata: „LANDING OF COMTE DE ROCHAMBEAU, 1780" (Rochambeau grófjának partraszállása, 1780.)

A szelvény felirata: „COMMANDER OF THE FRENCH ARMY IN AMERICA" (Az amerikai francia hadsereg parancsnoka).

Jean Baptiste Donatien de Vimeur, Rochambeau grófja, (1725—1807) altábornagy, XVI. Lajos király megbízásából 44 hajójával 1780. július 10-én vetett horgonyt a Rhode Island állambeli Newport kikötőjében, hogy 6000 főnyi expedíciós hadseregével a Függetlenségi Háború harcosainak segítségére legyen. Parancsnoksága alá tartozott Lauzun légiója, a Bourbonnais, a Royal Deux-Ponts, a Soissonnais és a Saintonge ezred.

Rockhambeau grófjának emlékérme

Rochambeau dolgozta ki Washingtonnal együtt a Yorktown-i hadmozdulatok terveit és megelőzőleg is, a háború egész folyamán, a kontinentális hadsereg rendelkezésére bocsátotta hadserege mérnök- és tüzérkari tisztjeinek felbecsülhetetlen tapasztalatait.

Franciaországba visszatérve később a Forradalom szolgálatába állt, és kiemelkedő érdemei elismeréseképpen 1791-ben Franciaország marsalljává nevezték ki.

2. Lafayette márki emlékérme.

Az érem előterében a márki tábornoki egyenruhás, előre mutató, léptető lovon ülő alakja, a háttérben csatajelenet, tüzérséggel.

Körirata: „GENERAL MARQUIS DE LAFAYETTE OF FRANCE" (Lafayette tábornok, francia márki).

A szelvény felirata: „CHAMPION OF LIBERTY" (A szabadság bajnoka).

Marie Joseph Yves Roch Gilbert de Motier, Lafayette márkija (1757—1834), régi francia katonacsalád sarja volt. Saját hajóján, saját költségén, kis csapatával önként hajózott át az Új Világba, hogy a szabadságharcosok mellett küzdhessen.

Vezérőrnagyként szolgált Brandywine-nál, 1777—78-ban Valley Forge-nál, ott küzdött csapatai élén a Barren Hill-i, a Monmouth-i csatában és részt vett a Rhode Island-i hadjáratban.

Yorktown-nál Washingtonnal és Rochambeau-val együttműködve harcolt azokban a hadműveletekben, amelyek végül is Cornwallis tábornok megadásához vezettek.

Franciaországba hazatérve közreműködött a békekötés körüli tárgyalásokban és a későbbiekben is mindenkor az amerikai ügy harcosa maradt.

Lafayette márki emlékérme

3. De Grasse admirális emlékérme.

Baloldalon az admirális szembe néző mellképe, a háttérben egymással harcban álló francia és angol csatahajó.

Körirata: „ADMIRAL DE GRASSE COMMANDER OF THE FRENCH FLEET" (De Grasse admirális, a francia flotta parancsnoka).

A szelvény felirata: „THE BATTLE OFF THE CAPES SEPT. 5, 1781" (Csata a fokoknál, 1781. szeptember 5.)

De Grasse admirális emlékérme

François Joseph Paul, Grasse grófja, a flottánál töltött évtizedek során a francia haditengerészet harci tapasztalatokban egyik leggazdagabb admirálisaként kapcsolódott be az újvilági szabadságharcosok küzdelmébe. Stratégiai célja az volt, hogy a parancsnoksága alatt levő flottacsoportosítással egyrészt biztosítsa részben a gyarmatok, részben a francia expedíciós haderő hadianyag-utánpótlását, másrészt pedig ugyanettől kellett hatásosan elvágnia a Cornwallis tábornok vezette brit expedíciós csapatokat. De Grasse admirálisnak, kitűnő időzítéssel, sikerült egyesülnie a Rhode Island alól érkező másik francia hajórajjal, s így, a Chesapeake-öböl lezárásával, reménytelen helyzetbe hoznia a Yorktown térségében manőverező brit erőket. Cornwallisnak csak le kellett vonnia a konzekvenciákat — s ebben De Grasse-nak oroszlánrésze volt.

4. Lauzun herceg emlékérme.

Az érem fő alakja a herceg, kivont karddal, lovon, a háttérben angol dragonyosok és francia—amerikai könnyűlovasság között folyó csatajelenet.

Körirata: „DUC DE LAUZUN AND HIS LEGION AT GLOUCESTER, VA." (Lauzun herceg és légiója Gloucester alatt, Virginia államban.)

A szelvény felirata: „OCTOBER 3, 1781".

Armand Louis de Goutant, Lauzun hercege, hatszáz emberével együtt önként vállalkozott a forradalmat és szabadságharcot támogató harcra. Rochambeau erőivel együtt érkezett Amerika földjére, Rhode Islandra. A csapataiból szervezett légiót később kiegészítették, franciák, lengyelek, magyarok németek szolgáltak benne, mintegy 800 gyalogos és 400 lovas. Ez utóbbiak magyar huszárok és lengyel dzsidások voltak. A Lauzun-légió lovasságának parancsnoka a magyar Pollereczky János őrnagy volt.

A légiót különleges katonai szolgálatokra alkalmazták, egyik utolsó fegyverténye B. Tarleton ezredes brit dragonyosainak megfutamítása volt Yorktown alatt, 1781. október 3-án. Ugyanebben a hadjáratban Lauzun herceg Rochambeau tábornok személyi összekötő tisztje volt Washington főhadiszállásán.

Lauzun herceg emlékérme

5. Friedrich von Steuben emlékérme.

Az érem jobb oldalán a generális balra forduló profil mellképe, a háttérben kiképzési jelenet.

Körirata: „GENERAL FRIEDRICH VON STEUBEN OF PRUSSIA" (Friedrich von Steuben porosz tábornok.)

A szelvény felirata: „MAKER OF AN ARMY VALLEY FORGE" (A hadsereg szervezője Valley Forge-nál.)

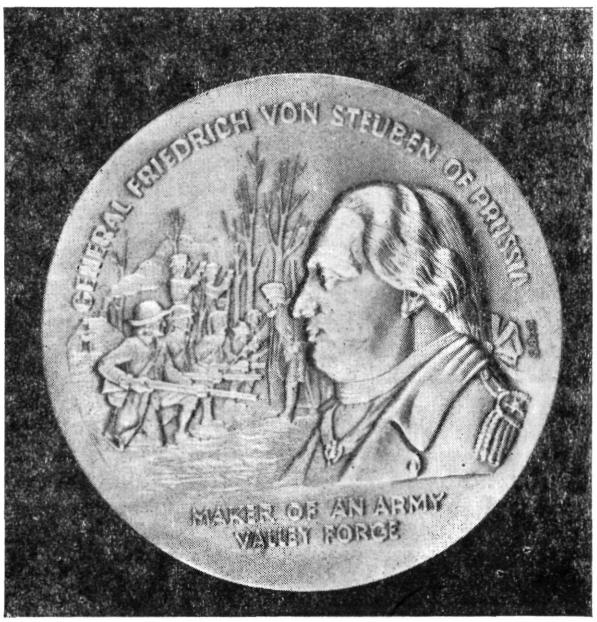

Friedrich von Steuben emlékérme

Friedrich Wilhelm Baron von Steuben (1730—1794), porosz származású amerikai tábornok, a porosz hadseregben Nagy Frigyes szárnysegédje volt. Benjamin Franklin ajánlására szegődött el 1778-ban a Kontinentális Kongresszushoz.

Washington fölkérésére, Valley Forge-ban, ő szervezte meg a Kontinentális Hadsereg új egységeinek kiképzését, majd a hadsereg főfelügyelője és a főparancsnok katonai tanácsadója lett. A háború befejeztével fölvette az amerikai állampolgárságot és haláláig a New York állambéli, róla elnevezett mai Steubenvillében élt.

6. Casimir Pulaski tábornok emlékérme.

A kép előterében ágaskodó lovon a tábornok sebesült, hátrahanyatló alakja, a háttérben az angol ágyúállások ellen rohamozó Pulaski-légió.

Körirata: „GENERAL CASIMIR PULASKI OF POLAND" (Casimir Pulaski tábornok Lengyelországból.)

A szelvény felirata: „SAVANNAH, GEORGIA, OCT. 9, 1779"

Casimir Pulaski (1747—1779) a lengyel függetlenség helyreállításáért küzdő Bari Konföderáció egyik vezénylő tábornoka, aki a vereség után Franciaországba emigrált. Itt került kapcsolatba Benjamin Franklinnel és ismerkedett meg a Függetlenségi Háború eszméivel. 1777-ben érkezett Amerikába, ahol Washington erőihez csatlakozott.

Vitézségéért a Kongresszus dandártábornokká nevezte ki, és lovassági főparancsnoki beosztásba helyezte, majd engedélyezte, hogy egy önálló kötelék élén,

Casimir Pulaski tábornok emlékérme

melyet a továbbiakban Pulaski Légiónak neveztek, vegyen részt a harccselekményekben. Pulaski Savannah ostromakor 1779. október 9-én halálos sebet kapott és három nappal később meghalt.

7. *Tadeusz Kosciuszko tábornok emlékérme.*
Jobb oldalon a tábornok félprofil mellképe, hátterében erődítési munkálatokat végző amerikai katonák.

Tadeusz Kosciuszko tábornok emlékérme

Körirata: „GENERAL TADEUSZ KOSCIUSZKO OF POLAND" (Tadeusz Kosciuszko tábornok Lengyelországból.)
A szelvény felirata: „FORTIFICATION ENGINEER" (Hadmérnök)

Tadeusz Kosciuszko (1746—1817) a függetlenségi háború egyik legismertebb külföldi önkéntese. A későbbi legendás lengyel szabadságharcos 1776-tól szolgált az amerikai hadseregben. Mérnökkari ezredes, a West Point-i erődítések vezetője. 1783-ban a Kongresszus dandártábornokká nevezte ki. 1794-ben kiemelkedő szerepet játszott a lengyel felkelésben.

8. Kováts Mihály ezredes-parancsnok emlékérme.

A kép előterében a halálosan megsebesült Kováts ezredes vágtató lován, a háttérben száguldó huszárok és Charleston város látképe.

Kováts Mihály ezredes-parancsnok emlékérme

Körirata: „COLONEL-COMMANDANT MICHAEL DE KOVATS OF HUNGARY" (A magyarországi Kováts Mihály ezredes-parancsnok.)
A szelvény feliarata: „DEFENDER OF CHARLESTON S. C. MAY 11. 1779 (Charleston védője, Dél-Carolina, 1779. május 11.)

Fabriczy Kováts Mihály (1724—1779) ezredes Magyarországon született, Nagy Frigyes alatt a porosz hadseregben szolgált, ahol a legmagasabb katonai kitüntetést, a Pour le Mérite-t is megkapta.

1777-ben önként ajánlotta fel szolgálatait Washington tábornoknak. Kiképzőmesterként lépett amerikai szolgálatba, de már 1778-ban ezredessé nevezte ki a Kongresszus. Később az újonnan megszervezett Pulaski Légió vezénylő parancsnoka lett.

Két esztendőn át szolgált kiemelkedő rátermettséggel a Pulaski-légióban Kováts ezredes, majd amerikai állományú csapatával 1000 mérföldes menetet hajtott végre, hogy részt vehessen Charleston védelmében.

Az ütközet során, amelyet a városért vívtak, huszárai élén, elsöprő rohammal járult hozzá a város felmentéséhez. E támadás során, 1779. május 11-én Kováts ezredes halálos sebet kapott és életét adta az amerikai nép szabadságáért.

*

Noha az emlékérmek készítésének az ókori pénzverésből eredeztetett, minden ízében kimunkált hagyománya van, amelyet a reneszánsz olyan tökéletességre vitt, hogy alkotásait csak csodálattal illethetjük, az érmelés ma is problémákat, buktatókat rejtő, könnyű sikerrel egyáltalán nem kecsegtető feladat. Az érem alkotója általában kicsi és zárt, a síkhoz közelítő térben kénytelen gondolkodni, s a felületek rezdülésnyi domborulatainak fény-árnyék játékára épít. Ezek a sajátosságok a képzőművészet más ágaival összehasonlítva összefogottabb, fegyelmezettebb, szigorúbb komponálási módot igényelnek.

A gigantikus műalkotásokhoz mérten parányi domborműveknek viszont óriási előnyük, hogy nem igényelnek sok anyagot, többnyire fémből, gyakorta nemesfémből készülnek, s mert kis terjedelmük miatt könnyen szállíthatók, őrizhetők vagy akár el is rejthetők, a történelem folyamán sok más műalkotásnál maradandóbbaknak bizonyultak.

Ezek a tulajdonságaik is szerepet játszhattak abban, hogy az emlékérmek ajándékozás, jutalmazás, díjazás, kitüntetés, valamint események megörökítésének és személyek népszerűsítésének céljára rendkívül alkalmas tárgyakként már az ókorban, majd új életre kelve a reneszánsz idején, igen-igen kedveltek voltak. Gyűjtésük is megkezdődött: az itáliai fejedelmek versengtek egy-egy neves éremművész jól sikerült érmének megszerzéséért. A műfaj népszerűségét mutatja, hogy a legnagyobbak — így Michelangelo is — készítettek emlékérmeket.

Az érmek iránti érdeklődés a későbbi századokban is megmaradt. Goethe az ember legtartalmasabb kedvtelései közé sorolta Homérosz és a Biblia olvasása mellett a zenehallgatást és a szép érmekben való gyönyörködést.

A történelmi érem a XIX. századi romantika szülötte, de korunkban is kedvelt műfaj. A történelmi érmet készítő művész munkáját azonban megnehezíti az a követelmény, hogy kisebb, vagy nagyobb mértékben korhűségre kell törekednie, valamint az a sajnálatos tény, hogy a megörökítendő eseményről vagy személyről — csatáról, békekötésekről, politikusokról, hadvezérekről — gyakorta nem maradt fenn eredeti ábrázolás.

Az itt bemutatott éremsorozat méltatásánál hangsúlyoznunk kell az ábrázolások egyes elemeinek — a zászlóknak, egyenruháknak, címereknek — megbízható korhűségét. A művész a hitelesség igényét érezhetően egyik alapelvének tekintette. Az alapelv következetes alkalmazásának sikere a Kováts Mihály-érmen mérhető le: a teljes hitelesség illúziójával illeszkedik a sorozatba, annak ellenére, hogy Kováts ezredes korabeli képmását mindeddig nem sikerült felkutatni.

A művész másik alapelve az egyszerű, tiszta szerkesztés. Az egyes éremképek kialakítása egységes rendet követ: a darabok alsó ötöde vízszintes feliratú szelvény, erre épül az alakos kompozíció, amelyet félköríves felirat koronáz. A következetes szerkesztési elv a sorozat egészén is érvényesül: az éremképek központi alakjai közül négyet lovasként, négyet pedig mellképpel ábrázolt a művész, váltakozva jobbra, illetve balra forduló tekintettel.

E szigorú rend, a mellképek beállítása, az éremképek feliratainak elhelyezési módja és a hátoldal egész kompozíciója első pillantásra a nyugalom, a statikusság érzését kelti a szemlélőben.

A statikusság burkában azonban ott lüktet a mozgalmasság. Rochambeau érmének hátterében a méltóságteljesen horgonyzó sorhajóktól csónak közeledik a part felé. Gyorsan szeli a hullámokat: kezdődik a szövetségesek partra-

szállása. A Steuben-érem lombtalan fái alatt elterülő mezőn lövészkiképzés folyik: a tiszt a féltérdre ereszkedett katonák fegyverfogását ellenőrzi éppen. Kosciuszko mintha munkásait szemlélné: csengenek a csákányok, surrog a lapát, az ágyú beállítását négy katona is nehezen végzi. De Grasse admirális portréjának hátterében csata dúl a tengeren. A többi érmen is dörögnek az ágyúk, lobognak a zászlók, rohamoznak a katonák.

A lovas alakok külön tanulmányt érdemelnek. Az egyik lovas — Lafayette — léptet; karja a célt mutatja. A másik érem lova a csata hevében villanásnyira megtorpant, bár érezzük, lovasa — Lauzun herceg — türelmetlenül száguldana előre. A harmadik érmen ágaskodó ló a veszélyt jelzi. Nyergében lovasa — Casimir Pulaski — leeresztett karddal, éppen csak tartja a kantárt. Hanyatlásában karját fájdalmasan oldalához szorítja — s látni véljük, a ló érzi, hogy gazdája megsebesült. A negyedik érmen a ló vágtat. Lovasának karja furcsán, erőtlenül, szinte mozdulatlanul áll a levegőben: a markolat már kicsúszott kezéből, a nehéz kard, csuklójához kapcsolva, még szalagként úszik a levegőben, hogy rebbenésnyi idő múlva a lovassal együtt lezuhanjon. Ekkor döbbenünk rá, ez a halál pillanata. Kováts Mihály ezredes haláláé. A hősi halál pillanatát érmen még nem sokan ábrázolták. Ilyen szuggesztív erővel különösen nem. Talán nem megengedhetetlen, hogy itt leírjuk: a nyolc közül számunkra a leglegmaradandóbb élményt ez az érem jelenti.

Az érmek megformálása nem a korunkra jellemző rusztikusság jegyében fogant. A művész inkább a múlt századi történelmi romantika hagyományait követve, annak esetleges túlzásait elkerülve, fegyelmezett vonalvezetésű, mégis mozgalmas, szinte festői éremképeket alkotott.

Problémája talán csak a feliratok elhelyezésével lehetett, hiszen az egyforma nagyságú vagy hosszúságú helyekre különböző hosszúságú szövegeket úgy odailleszteni, hogy a betűtípusok és -nagyságok azonosak, a betűtávolságok nagyjából egyformák legyenek, nagyon nehéz. A néhány érmen látható betűsűrítést — amely a feliratozás klasszikus szabályai szerint az esztétikusság rovására mehet — a felirat más megfogalmazásával, rövidítésével lehetett volna esetleg elkerülni.

Nyolc tenyérnyi érmen a béke keretében a háború, a statikus nyugalom keretében az élet; a hadiélet ezernyi mozzanata, s az élethez tartozó halál. Úgy érezzük, a művész nagy beleérző erővel, igen magas színvonalon oldotta meg a maga elé tűzött feladatot: a témából, s a komponálás módjából eredő ellentéteket mesterien összehangolva harmonikus, kifejező, szép alkotás született.

A nagy jelentőségű jubileum alkalmából más művész talán a függetlenségi háború amerikai politikusainak és hadvezéreinek portréit mintázta volna meg érmein. Bodó Sándort, egy kis európai nép fiát — érthető érzelmi okokból is, hiszen büszkén mondhatjuk, hogy magyarok is voltak közöttük — az európai szövetségesek és önkéntesek köréhez vonzotta művészi intuíciója.

Érmei ércbe foglalják e kiváló hadvezérek hősi tetteit, s általuk fegyvertársaikét is, akik részt vettek ugyan az amerikai nép forradalmi küzdelmében, de nevük már feledésbe merült. Bodó Sándor elévülhetetlen érdeme, hogy a művészet erejével küzd a történelmi feledés ellen. Hiszen e rég porladó hősök életének döntő kérdései: a haladás érdekében vívott harc támogatása, az egyes ember történelmi felelőssége, az összefogás, a béke ügye — ma ugyanolyan égető kérdései az emberiségnek, mint 200 évvel ezelőtt. A tenyérnyi érmek mindnyájunkhoz szólnak.[7]

7 Az éremsorozat 1000 példányban készült el. Európába tudomásunk szerint kevés került át. Bodó Sándor, amikor Tennessee állam képviselőjeként részt vett a békeszerződés aláírása 200. évfordulójának tiszteletére és emlékére Párizsban, 1983. szeptember 3-án rendezett ünnepségeken, a sorozat 1—1 példányát személyesen Mitterrand elnöknek, a párizsi Hadseregmúzeumnak, illetve a Versailles-i Királyi Múzeumnak ajándékozta. Ugyancsak személyesen adta át az éremsorozat egy példányát Reagan amerikai elnöknek. Eljuttatott 1—1 sorozatot Schmidt akkori nyugatnémet kancellárnak, s Jaruzelski lengyel kormányfőnek is.

Köszönet illeti a művészt, hogy Kovács Mihály és a maga szülőföldjéről is megemlékezvén múzeumunk gyűjteményét is megtisztelte ajándékával.

SZEMLE

ISZTORIJA VTOROJ MIROVOJ VOJNŬ 1939—1945

(Vojenizdat, Moszkva, 1982. 12. k., 497 o.)

Közel 40 év telt el a második világháború befejezése óta és ez az időszak már reális alapot nyújt a sokrétű tudományos kutatás következtetéseinek közreadásához. A szovjet hadtörténészek alapos anyagfeltáró és összegző munkájának megtestesülése e hatalmas, 12 kötetes mű, amely a második világháború történetét tárja az olvasó elé. A sorozat 11 kötetét a szerzők a háború előzményei, kirobbanásának körülményei, a hadieseményeki lefolyása, a társadalmi-politikai és gazdasági, az erkölcsi-lélektani háttér jellemzői leírásának szentelték. Ezeket a köteteket e folyóirat hasábjain folyamatosan ismertettük. Napjainkban az olvasó a sorozat befejező — tizenkettedik kötetét kapja kézhez, amely e nagy és átfogó mű betetőzését jelenti. Ez a kötet arra hivatott, hogy mérlegelje és összegezze a háború tanulságait, összefoglalja legfőbb társadalmi-politikai, gazdasági, erkölcsi és szorosan vett katonai mutatóit, rámutasson arra, hogy a szövetségesek, de főleg a Szovjetunió háborús győzelmének milyen hatása volt a háború utáni rend alakulására, a történelem színpadán azóta lejátszódott eseményekre.

A szerzői kollektíva, a szerkesztő és főszerkesztő bizottság különös figyelmet fordított a széles körű levéltári kutatómunka eredményeinek felhasználására, de arra is törekedett, hogy a második világháború tárgykörével foglalkozó többszáz mű értékes tapasztalati anyagát is tükröztesse ebben az összefoglaló munkában, hiszen közismert tény, hogy a személyes élmények, a háborús események résztvevőinek visszaemlékezései számos olyan adathoz juttatják a kutatókat, amelyeket a levéltári anyagok nem tartalmaznak és nem is tartalmazhatnak, s így — szubjektív jellegüktől eltekintve — a forráskutatás jelentős elemét képviselik.

A világ valamennyi történésze egyetért abban, hogy a második világháború éveiben a világ népei küzdelmes utat jártak meg, súlyos teher nehezedett reájuk. A teherviselés arányának, az egyes háborús arcvonalak jelentőségének és az azokon aratott győzelmek hatásának megítélésében azonban nincs egyetértés. A szerzők elsőrendű feladatuknak tekintik, hogy a tényszerű adatok felhasználásán alapuló meggyőző érvekkel bizonyítsák ebben az összefoglaló kötetben: a legfontosabb háborús események a szovjet—német arconalon zajlottak le, a Szovjetunió vállalta a fő terheket abban, hogy az agresszornak útját állja. Méltatják és elismerik a szerzők, hogy az antifasiszta koalíció más államai és népei is sokat tettek, súlyos áldozatokat hoztak az agresszorok feletti győzelem kivívásáért, de tényként állapítják meg: a Nyugat országai korántsem használták ki a rendelkezésükre álló jelentős potenciális lehetőségeket a háborús célok elérése érdekében míg a Szovjetunió igazságos, honvédő és felszabadító háborút vívott, a háborús győzelem kivívása érdekében mozgósította teljes gazdasági, társadalmi-politikai, tudományos, erkölcsi és katonai potenciálját. Ennek a tételnek a bizonyítását szolgálja e kötet tartalma, szerkezeti felépítése, amely a háború társadalmi-politikai mérlegének, valamint a háború gazdasági mérlegének megvonására, a fegyveres erők háborús alkalmazásának és hadművészetének értékelésére, végül a háború utáni világ rendjének jellemzésére tagozódik.

A könyv első részében a szerzők — a háború és a győzelem társadalmi-politikai aspektusait vizsgálva — abból a megállapításból indulnak ki, hogy a második világháború megakadályozásának lehetősége fennállt, hogy a kollektív biztonsági intézkedések megvalósítása gátat vethetett volna a fasiszta világuralmi

terveknek, terjeszkedésnek. A világháború kitörésében az imperializmus, annak egyre inkább militarizálódó és agresszív jelleget öltő társadalmi-politikai rendszere a vétkes. A Szovjetunió az utolsó pillanatig igyekezett megállítani a háború előkészítésének és kirobbantásának folyamatát, de túl nagy szerephez jutottak azok az erők, amelyek számára a háború meghatározott előnyöket jelentett. Ezek érdekében még az agresszió bátorításától sem riadtak vissza és a „be nem avatkozás" álláspontjára helyezkedve, lényegében elősegítették a német, japán és olasz terjeszkedési politika megvalósulását.

A fasiszta tömb államai a háború első percétől az utolsóig imperialista, igazságtalan háborút viseltek; bár kezdetben más kapitalista országokra támadtak, világuralmi törekvéseikben fő céljuknak a Szovjetunió elleni küzdelmet tartották. Az angol—francia koalíció részéről a háború, annak kezdeti szakaszában, szintén igazságtalan, imperialista jellegű volt, a burzsoázia érdekeit szolgálta a Németország elleni hadüzenet, még a velük szövetséges Lengyelország megsegítésére sem tettek lépéseket. A Nagy Honvédő Háború kezdetével a második világháború túllépett a kapitalista rendszer keretein. A Szovjetunió a maga részéről felszabadító, igazságos háborús célokat tűzött ki, a vele szövetséges burzsoá államok részéről a hadviselés, miután a fasiszta agresszió kiterjesztése már számos ország nemzeti létét veszélyeztette, szintén igazságos és felszabadító jelleget öltött.

A német fasizmus és a japán militarizmus felett a Szovjetunió, a szövetségesek és a többi haladó erő — elsősorban a nemzeti felszabadító mozgalmak — által kivívott győzelem történeimi jelentősége abban rejlik, hogy felszámolta a fasiszta koalíció államaiban a legreakciósabb politikai rendszereket, számos nép előtt megnyitotta a szabadsághoz, függetlenséghez és a társadalmi haladáshoz vezető utat. A győzelem eredményeként a világ fejlődésének alapvető folyamatait meghatározó új erőviszonyok alakultak ki, a szocialista közösség a nemzetközi élet döntő tényezőjévé vált, szűkebb lett az agresszió társadalmi bázisa.

A szovjet nép és fegyveres ereje gazdag elméleti és gyakorlati tapasztalatokra tett szert a fasiszta koalíció elleni háborúban, melynek eredményei megmutatták, hogy a szocializmus fegyveres védelmének sikere közvetlenül függ a marxista—leninista párt irányító szerepének megvalósításától; a párt és a nép szilárd egységétől. A párt vezetése a háború folyamán legtapasztaltabb kádereit irányította a különböző arcvonalakra, erősítette a csapatok pártszervezeteit a legfelelősségteljesebb szakaszokon.

A kapitalista, gyarmati és függő országok népeinek a fasizmus és militarizmus ellen vívott küzdelmeiben, felszabadító mozgalmaiban szintén a kommunista és munkáspártok jártak az élen. A kommunista pártok a súlyos veszteségek ellenére is folyamatosan gyarapodtak. Figyelemre méltó adat: amíg 1939-ben az egész világon 61 kommunista párt, 4 millió kommunista volt, addig már röviddel a háború befejezése után 76 kommunista párt működött, ezek összlétszáma meghaladta a 20 millió főt.

A párt mindenkor megkülönböztetett figyelmet fordított az ideológiai harcra. A fasizmus és militarizmus alaposan kidolgozott és jól szervezett rendszerben terjesztett faji, soviniszta és kommunistaellenes ideológiája vereségében nagy szerepet játszott az az ideológiai harc, amelyet a Szovjetunió a párt vezetésével folytatott. A szovjet propaganda hatásossága nemcsak az ellenség erkölcsi-harci állóképességének megrendítéséhez járult hozzá, hanem abban is nagy szerepet játszott, hogy a fasizmus szétzúzását követően számos európai országban alapvető táradalmi-politikai átalakulásokra kerülhetett sor.

A könyv második részében a szerzők a háború gazdasági mérlegét vonják meg. A hadviselő felek között az egész háború folyamán szívós, folyamatos küzdelem folyt a mennyiségi és minőségi haditechnikai fölény megszerzéséért, a fegyveres erők szükségleteinek minél magasabb szinten való kielégítéséért. A gazdasági és tudományos-technikai erőfeszítés mértéke és hatásfoka, a hadigazdaság állóképessége, az arcvonal és a hátország ellátása — mind a győzelem kivívását meghatározó tényezők. E tényezők szerepének feltárása során foglalkoznak a hadigazdasági párviadal jellegzetességeivel, a háború költségeivel, az emberveszteségek alakulásával és azok demográfiai következményeivel; a Hitler-ellenes koalíció államainak gazdasági helyzetével, ezen belül a burzsoá államok hadigazdasági lehetőségeivel, a haditermelés felfejlesztésével, gazdasági potenciáljuk háborús kihasználásával.

Leszögezik, hogy a fasiszta koalíció az elhúzódó hadviseléshez szükséges gazdasági alapokat csakis más országok és idegen területek meghódításával és kifosztásával tudta előteremteni. Ezzel szemben a Hitler-ellenes koalíció államai elsősorban saját erőforrásaikra támaszkodtak, megalapozott gazdasági poten-

ciáljuk birtokában, a győzelem kivívása érdekében, a fő súlyt a gazdasági és haditechnikai fölény megteremtésére helyezték. A második világháború tapasztalatai alátámasztották a gazdaságnak a háborúban betöltött szerepével, valamint a fegyveres küzdelemnek a hadviselő felek katonai potenciáljára gyakorolt befolyásával kapcsolatos szovjet katonai elmélet helyességét.

A könyv harmadik része a fegyveres erők és a hadművészet második világháborús alkalmazásának kérdéseivel foglalkozik. A fegyveres küzdelem jellegét a háborús színtéren fellépő politikai erők megoszlása, az egyes országok és koalíciók politikai-stratégiai céljai, katonai és gazdasági potenciáljuk szintje, fegyveres erőik ütőképessége, katonai doktrínájuk, hadtudományuk és hadművészetük fejlettségi szintje és megalapozottsága, valamint a hadszínterek földrajzi és természeti viszonyai határozták meg. Meghatározó hatást gyakorolt a háború kirobbantása előtt létrehozott tömeghadseregek és a haditechnikai eszközgyártás állapota, színvonala, hadrafoghatósága és mozgósítási készenléte. A fegyveres küzdelem méretei a korábbi háborúkhoz képest ugrásszerűen megnőttek, lényegesen eltért a különböző arcvonalakon zajló haditevékenységek jellege, feszítettsége és hatásfoka. Az egyes arcvonalak ugyanakkor eltérő szerepet játszottak az agresszív katonai tömb felett aratott háborús győzelem kivívásában, amelyben a döntő szerepet a Szovjetunió Fegyveres Erői játszották.

A hadviselő államok haderőinek állományát és létszámát véve alapul a második világháború volt a történelem legnagyobb méretű háborúja. 1939—40-ben a hadviselő államok fegyveres erői 10—13 millió főt számláltak, a két koalíció haderőinek létszáma 1945 elején már meghaladta az 50 milliót. A hadviselés során beigazolódott, hogy ilyen létszámú és ilyen korszerűen felszerelt fegyveres erők lehetetlenné teszik valamely ország egyetlen hadászati csapással („villámháborús stratégia") való térdre kényszerítését. A fegyveres küzdelem jellegzetessége a hadviselő felek hosszan tartó párharca volt, amelyben a politikai célkitűzések végleges elérése csakis a hadjáratok és hadászati műveletek sorozatával volt lehetséges. Alakulása és eredményei a két koalíció közötti erőviszonyok alakulásától függtek.

A szovjet népnek és fegyveres erőinek óriási erőfeszítésébe került, hogy az ország valamennyi anyagi és szellemi erejét mozgósítva a maga javára változtassa meg az erőviszonyokat, döntő fordulatot érjen el a háború menetében, kiszorítsa az agresszort a szovjet területekről, és segítséget nyújtson a fasiszta hódítók által leigázott népek felszabadulásához. Ebben döntő szerepet játszott a szovjet emberek győzni akarása, kitartása, a súlyos helyzetben tanúsított helytállása, a háborús nehézségek elviselésére való készsége.

A Hitler-ellenes koalícióban a Szovjetunióval szövetségre lépett kapitalista államok fegyveres erőinek építését létszámuk és technikai ellátottságuk gyors növekedése jellemezte, a győzelem kivívásából azonban — az európai hadszíntéren — nem a katonai potenciáljuknak megfelelő mértékben vették ki a részüket.

A háború megmutatta, a csapatok létszámbeli és haditechnikai ellátottsága mellett mennyire fontos azok erkölcsi-politikai helytállása, az, hogy a háború igazságos céljaiért hősi áldozatokra is készek legyenek. A szovjet fegyveres erők ütőerejének egyik leglényegesebb tényezője éppen erkölcsi-politikai állóképességükben rejlett.

A második világháború minden előző háborúnál meggyőzőbben bizonyította, hogy a fegyveres erők hadműveleti-hadászati alkalmazásának, a hadászati méretű haditevékenységek vezetésének sikeres megszervezése és megvalósítása a hadművészet színvonalának függvénye.

A fegyveres erők háború alatti hadászati vezetése a hadviselő államok politikai és gazdasági rendszerének törvényszerűségeit, jellemző vonásait, valamint hadászatuk, politikájuk és gazdaságuk kölcsönös kapcsolatának jellegét tükrözte. A szovjet hadászati vezetés képes volt az ellenség hadigépezete erős és gyenge láncszemeinek helyes értékelésére, a szocialista rendszerből fakadó objektív lehetőségeknek a győzelem kivívása érdekében történő mozgósítására és hatékony kiaknázására.

A könyv negyedik részében leszögezik a szerzők, hogy a háború és béke kérdése korunk legfontosabb problémája. A második világháború utáni politikai és társadalmi átalakulások, a két világrendszer erőviszonyainak alakulása, objektív feltételeket teremtenek a háború — és főleg egy nukleáris világháború — kirobbantásának megakadályozásához. Tény, hogy a Szovjetunió és a szövetséges szocialista országok kellő erőforrásokkal és lehetőségekkel, katonai potenciállal rendelkeznek az imperializmus agresszív törekvéseinek, nyomásának elhárításához. Minél követelőbben hallatják a világ összes népei hangjukat a béke

védelmében, annál biztosabb a békéért folyó küzdelem győzelme. Ennek a harcnak az élén a Szovjetunió áll. A szovjet állam vezetése mindent megtesz annak érdekében, hogy ne csak a szovjet emberek alkotó munkája, hanem a más országok népeinek társadalmi és gazdasági fejlődése, az általános haladás számára is békés feltételeket teremtsen. A Szovjetunió Kommunista Pártja a marxizmus—leninizmus szellemében és a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeinek ismeretében jelöli ki a békeharc további útjait.

A szocialista országok honvédelmi ereje és gyors ütemű fejlődése az egyetemes béke fontos tényezője. Ez adja meg a szocialista államok védelmi koalíciója történelmi hivatásának fő tartalmát, ezért kell azt a jelenlegi feltételek közepette is fenntartani és erősíteni. A Varsói Szerződés, a szocialista országok sokoldalú szövetsége, megbízhatóan védelmezi a tagállamok szocialista építésének vívmányait, határainak sérthetetlenségét, hatékonyan szolgálja a szocialista közösség érdekeit.

A szerzők összefoglalójukban hangsúlyozzák, hogy az embereknek azért kell alaposan megismerniök a második világháború eseményeit — és ehhez nyújt segítséget ez az alapvető 12 kötetes mű —, hogy soha ne ismétlődhessék meg, hogy a levont következtetések és tanulságok meggyőzzék mindazokat, akik egy új, minden eddiginél borzalmasabb háborús katasztrófa szélére igyekeznek a világot taszítani.

Végül néhány gondolat a könyv *tudományos apparátusáról.* Kétségtelen, hogy a szerzők óriási tényanyagot fogtak át és rendszereztek a sorozat befejező kötetében annak érdekében, hogy a két szembenálló koalíció lehetőségeit és esélyeit bemutassák. A jobb szemléltetéshez számos táblázatot, térképet, vázlatot és fényképet közölnek. Függelékben adják közre a főbb események időrendi táblázatát, a névmutatót és a földrajzi nevek mutatóját. Hiányérzetet kelthet azonban az olvasóban, hogy a kötet nem tartalmaz historiográfiai adatokat, amelyek a téma szélesebb tanulmányozásához jó segítséget nyújtanának, mint például a „Nagy Honvédő Háború története" c. 6 kötetes mű záró kötetében lévők.

Ez a kötet, pontosabban szólva az egész 12 kötetes sorozat, hasznos és tanulságos olvasmány a háború tárgykörében kutatók és a csupán a téma iránt érdeklődők számára egyaránt.

Nádor Tibor

GERDA BEITTER

DIE ROTE ARMEE IM 2. WELTKRIEG
Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte, Band 24.

(Bernard und Graefe Verlag, Koblenz, 1984. 232 o.)

A szerző, Gerda Beitter, először 1974-ben adott közre egy bibliográfiát, amely a Vörös Hadsereg második világháborús csapattörténeteit gyűjtötte össze. A „Jahresbibliographie der Bibliothek für Zeitgeschichte" 46. évfolyamának megjelenését követő tíz esztendőben azonban a szovjet szerzők tollából oly sok csapattörténet és memoár jelent meg, hogy az e műveket gyűjtő stuttgarti Weltkriegsbücherei szükségesnek látta az első irodalomjegyzék teljesen átdolgozott és kibővített változatának kiadását. Gerda Beitter 1983. december 31-én lezárt új bibliográfiája a maga nemében páratlan munka: minden olyan szovjet műről tájékoztat, amely a Vörös Hadsereg szárazföldi csapatai magasabbegységeinek történetét dolgozza fel. A „Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte" című sorozat 24. köteteként megjelent könyv kétszer annyi címet tartalmaz, mint az első: összesen 2454-et. A szerző közlése szerint a Weltkriegsbücherei a felsorolt művek több, mint 30%-ával rendelkezik. Gerda Beitter a címek német fordításával, az írók névjegyzékével, a gárdamagasabbegységek felállítása idejének megjelölésével igyekszik megkönnyíteni a témával foglalkozó és szovjet forrásokra is támaszkodni kívánó, tehát objektivitásra törekvő nyugatnémet történészek munkáját. A szerző azonban nyíltan kimondja azt is, hogy a szovjet—német arcvonal eseményeit kutató nyugatnémet történetírók a legritkább esetben használják fel a Weltkriegsbücherei kivételesen gazdag gyűjteményét.

A bibliográfia *(A Vörös Hadsereg a második világháborúban)* bevezetője először felhívja a figyelmet a Finnországgal vívott háború tapasztalatainak a Vörös Hadsereg modernizálásában, a hadiipar teljesítménye növelésében játszott szerepére. Megjegyzi azonban, hogy 1941. június 22-én a határozott legfelsőbb intézkedések ellenére a szovjet szárazföldi csapatok a szervezet, fegyverzet és kiképzés szempontjából még legalább egy éves hátrányban voltak a német haderővel szemben. A szerző a bevezető további részében az Állami Honvédelmi Bizottságnak azokat az 1941 nyara és 1945 tavasza között hozott legfontosabb intézkedéseit ismerteti, amelyek a hadsereg szervezetére, fegyverzetére, utánpótlására, a parancsnoki állomány továbbképzésére, a hadiipar teljesítőképességének növelésére, az ország erőforrásainak összpontosítására vonatkoztak. Megállapítja, hogy a különböző intézkedéseknek, valamint a szárazföldi csapatok harci tapasztalatainak együttes hatására az arcvonalakon az erőviszonyok minden tekintetben a Vörös Hadsereg javára változtak meg.

Az irodalomjegyzék összeállításakor a szerző elsősorban a legfontosabb szovjet összefoglaló művekre támaszkodott, mint a Nagy Honvédő Háborúról szóló 6 kötetes kiadványra (Isztorija Velikoj Otyecsesztvennoj vojnü Szovetszkogo Szojuza 1941—1945. Moszkva, 1960—1965.), a második világháború történetét feltáró 12 kötetes munkára, amelynek kiadása 1982-ben fejeződött be (Isztorija vtoroj mirovoj vojnü 1939—1945), a 16 kötetes szovjet történelmi enciklopédiának a Nagy Honvédő Háborút tárgyaló 3. kötetére (Szovetszkaja isztoricseszkaja enciklopedija, Moszkva, 1961—1976), valamint a 8 kötetes szovjet katonai enciklopédiára (Szovetszkaja voennaja enciklopedija, Moszkva, 1976—1980). Mellettük felhasználta a központi folyóiratokban megjelent tanulmányokat, recenziókat, irodalomösszeállításokat. A folyóiratok közül a szerző igen jelentősnek tartja a csapattörténetek szempontjából a Voproszi isztorii KPSZSZ, az Isztorija SzSzSzR, a Novaja i novejsaja isztorija című időszaki kiadványokat, s végül a legfontosabbat, a Voenno-isztoricseszkij zsurnal-t. A fentieken túl a szerző figyelemmel kísérte a Szovjetunió nemzeti könyvtárának havonta megjelenő tájékoztatóit, illetve évkönyveit, a moszkvai Lenin Könyvtár és a Szovjet Tudományos Akadémia irodalomösszeállításait. Felhasználta továbbá a második világháborúról szóló francia, angol, amerikai és lengyel művekben a szovjet csapattörténeti kiadványokra vonatkozó összeállításokat is. Különösen kiemeli Michael Parrish The U.S.S.R. in World War II. An Annotated Bibliography of Books Published in the Soviet Union c. munkáját, amely 1981-ben jelent meg Londonban és New Yorkban és 928 oldalon keresztül sorolja fel a második világháborúról szóló szovjet történeti irodalom címeit.

Gerda Beitter irodalomjegyzéke a csapattörténeti monográfiák, tanulmányok mellett feltünteti a döntő csatákról, fontos hadjáratokról szóló gyűjteményes műveket is, amelyek tájékoztatást nyújtanak a résztvevő magasabbegységek harcairól. Hasonló módszert követ a szerző a legmagasabb beosztású tábornokok memoárjaival is, mert számos kiegészítő információt adnak az alárendeltségükbe tartozó alakulatok történetéhez.

A bibliográfia felépítése megfelel a Vörös Hadsereg fegyvernemei illetve csapattestek szerinti szervezésének a frontoktól a dandárokig. Az egyes csoportokon belül az irodalomjegyzék első helyen közli a gárdaalakulatok történetéről írt művek címeit. A könyv tájékoztatja az olvasót a gárda cím jelentőségéről, s arról, hogy a legfelső szovjet párt- és katonai vezetés először 1941. szeptember 18-án adományozta négy lövészhadosztálynak a kitüntető gárda elnevezést. A szerző, szovjet forrásokra hivatkozva, a továbbiakban kiemeli, hogy a Vörös Hadsereg kötelékében a Németország és Japán elleni háború befejezésekor 11 tábori-, 6 páncélos- és 1 gépesített lovas hadsereg, 68 különböző fegyvernemhez tartozó hadtest, 156 hadosztály és számos kisebb alakulat kapta meg a hősiességért a gárda címet.

Az irodalomjegyzék „A" csoportjához a földrajzi elnevezésű, esetenként többszörös névváltozáson átesett frontok tartoznak. A szerző nem foglalkozik a megjelölések változásának okaival. A felsorolt művek címei mindig az alkalmazási terület szerinti harcok történetére utalnak: például Voronyezsi-, Sztyeppei-Délnyugati- és Déli Front illetve 4. Ukrán Front. Az „A" csoporton belül a frontok után az általános vagy tábori hadseregek (obscsevojszkovüe armii) történetei következnek. A „B" csoport a lövész magasabbegységek csapattörténeteit gyűjti össze, külön alcsoportokban jelölve a hadtestekre, a hadosztályokra és a dandárokra vonatkozó címeket, az alakulatok arab számozása szerint, emelkedő sorrendben. A „C" csoportban, amely a gépesített magasabbegységekre vonatkozó irodalmat foglalja össze, külön alcsoportban jelöli a szerző az áttörő gépesített hadseregek (udarnaja armija) történeteit. Közli, hogy a második világ-

háború alatt 5 ilyen hadsereg került felállításra, közülük 4 a moszkvai csata idején, s az ötödik 1942 decemberében. Gerda Beitter tájékoztat arról is, hogy e hadseregek feladata volt az ellenség veszélyes áttöréseinek elreteszelése és az ellenség visszavetése, illetve réseket nyitni kiépített védelmi rendszereken. Példaként említi a moszkvai csatában, illetve a háború befejezésekor az Odera vonal áttörésekor és Berlin ostromakor játszott szerepüket. A „C" csoporton belül külön alcsoportok foglalják össze a többi magasabbegység történetét. A „D" csoport a páncélos, az „E" a lovas, az „F" pedig a tüzéralakulatokkal foglalkozik, s az alcsoportokra való bontásuk megegyezik a lövész magasabbegységek történeteit összegyűjtő „B" csoportéval.

A bibliográfia túlnyomó részét a fenti fegyvernemekről tájékoztató művek teszik ki. Szerepel még az irodalomjegyzékben a műszaki-, a híradó-, a vasútépítő és a népfelkelő alakulatokról is néhány cím, ezek azonban elenyésző számban fordulnak elő.

Gerda Beitter irodalomjegyzéke hasznos segítség a második világháborúval foglalkozó magyar történészek számára is. Érdemes lenne összevetni a felsorolt címeket a Hadtudományi Könyvtár fenti témájú könyvállományának címeivel, s a hiányzó műveket — vagy legalább azokat, amelyek Magyarország felszabadításával foglalkoznak — utólag beszerezni.

Bencze László

M. I. NAUMOV

PARTIZÁNPORTYA

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1984. 292 o.)

A legendás partizántábornokok, Kovpak, Versigora, Fjodorov memoárjai után végre Naumov vezérőrnagy könyvét is olvashatjuk magyarul. Igaz ez műfajában különbözik a többitől, hiszen a „Partizánportya" egy közel egy éves időszak (1943. VI. 30—1944. IV. 1.) *naplója.*

A partizánmozgalom története nem bővelkedik írott forrásokban. Ilyenek csak a legszükségesebb mértékben készültek, s azok egy része is elpusztult a harcok alatt. Becses tehát minden sor, ami azokból a históriás napokból fennmaradt. Kevesen gondoltak akkor a történelemre, amikor a harcosok napról napra életükért, létükért küzdöttek, s a papír jószerével csak a mahorkához kellett. Milyen erő kell ahhoz, hogy az ellenség hátában folytatott sok száz kilométeres portyán írott papírokat, sőt mint itt, nyomdát, szekérre telepített „szerkesztőséget" cipeljenek magukkal!

Naumov tábornok tudta, hogy „történelmet csinálnak", s egykoron majd a kései utódok mohó érdeklődéssel fordulnak tetteik felé. Ezért kért az egységhez újságírót, filmoperatőrt, s ezért rendelte el már 1943 decemberében, hogy minden parancsnok vezessen naplót. Azt kérte, hogy a krónika „igaz valójában ábrázolja a partizánéletet, és emberközelből örökítse meg az eseményeket." Valóban így történt, s ezért válik a könyv a partizánmozgalom, a partizánélet pótolhatatlan történeti forrásává.

A jó példával ő maga jár elől. A könyv gerincét saját, korabeli feljegyzései alkotják, ha helyenként érzik is rajta a későbbi stilizálás. A napló az eseményeket „in situ" ábrázolja. Minden adata hiteles, pontos, valósághű. A feljegyzéseken még érzik a lőpor szaga, a mocsár bűze, az öröm és a bánat szava. „Előttem fekszik a géppisztoly, amelynek agya egyben íróasztalul szolgál" — írja egy helyen. A feljegyzések valóban tűzben készültek, s ezzel magyarázható helyenkénti darabossága, szűkszavúsága.

Naumov, ha arra mód adódott, az osztag naplóit hátraküldte a „Nagy Föld"-re. Többségük megmaradt, s a hiányokat egymásból kiegészítve, ezek szolgáltak a könyv alapanyagául. A szerző 1944. január 23-án ezt vetette papírra: „Ha életben maradok, minden erőmet annak szentelem, hogy megörökítsem harcos partizánbajtársaim emlékét". Nos ez a könyv ennek a 36 éve tett fogadalomnak a terméke. Megírásával a második világháborús tényirodalom egy értékes, semmi mással nem pótolható forrásanyaggal gazdagodott.

Naumov lovas partizán magasabbegysége 3 portyát folytatott a fasiszta megszállók hátában. Az első kettőt Kurszk-Szumi—Poltava—Kirovgrád—Odessza—Vinnyica—Kiev—Zsitomir körzetében.

Ennek során kb. 240 fegyveres akciót hajtottak végre. A harmadik portya történetét ez a könyv beszéli el.

A pinszki lápvilágból indultak el, ahol az emberek hallatlan nélkülözések közepette éltek. 360 partizán kelt útra, hogy végül 2000 fős magasabbegységgé növekedjenek. Jártak Rovnó közelében, portyáztak a Dnyeper jobb partján. Korosztyen körzetében mintegy ötven falut tartottak ellenőrzésük alatt. Több alkalommal is együttműködtek a Vörös Hadsereggel, pl. hídfőt biztosítottak részükre a Dnyeper nyugati partján. Ezután a parancs szerint nyugatra fordultak, eljutottak Rovno, Luck körzetébe, átlépték a régi lengyel—szovjet határt. Bonyolult politikai, nemzetiségi viszonyok között, fasisztákkal, nacionalista bandákkal, ellenforradalmi csoportokkal küzdöttek. Átjutottak Galíciába, jártak Przemyślnél, Zamość közelében. Hatalmas hurkot írtak le, Rava-Ruszkaja táján portyáztak, majd eljutottak Lvóv közelébe. Itt gyümölcsöző kapcsolatot teremtettek a helyi ellenállókkal.

Azt a parancsot, hogy menjenek Drogobicsba, a Kárpátok nyugati lejtőire, az erdélyi hegyek közelébe — nem tudták teljesíteni. A 3 kilométeresre nőtt trén, a Kárpátok megáradt folyói megannyi akadályt képeztek számukra. Jártak Brodinál, ahol Naumov megebesült, sorsdöntő harcot vívtak Kupicsvolnánál, míg végül Broditól északra egyesültek a Vörös Hadsereggel.

A napló alapján — főbb vonalaiban — ez volt a harmadik portya útvonala.

A könyvnek — a szó hétköznapi értelmében véve — nincs cselekménye, szokványos tartalma. Lapjain a partizán magasabbegység harcai, hétköznapi élete, a természeti feltételekkel (a téli hideg, a járhatatlan folyók, a végtelen utak) vívott emberfeletti küzdelme jelenik meg. Szüntelenül az ellenség hátában vannak, nincs elég fegyverük, lőszerük, hiány van élelemben, gyógyszerben. A sebesülteket érzéstelenítés nélkül operálják, nincs só, amivel ételüket ízesíthetnék. Nehéz a vezetés dolga is, hiszen térképek nélkül gyakran helyi kalauzokra szorítkoznak, s telepek híján a rádiót se nagyon tudják használni.

Naumov könyvében a mindennapok elevenednek meg. Mivel szüntelenül a fasiszták hátában járnak, jó képet kapunk a németek megszálló politikájáról, a lakosság szenvedéseiről, a náci propagandáról. Látjuk, hogy a fasiszták hogyan próbálták szembefordítani az ukránokat a lengyelekkel, s mindkét népet a szovjethatalommal. A partizánok puszta megjelenése is segített, támogatta azokat, akik hitték és remélték, hogy eljön a felszabadulás, s a népek békében, egyetértésben élhetnek egymás oldalán.

A partizánmozgalom alapját a néppel való kapcsolat képezi. Szüntelen együtt élni vele, kiállni igazáért, s védeni, oltalmazni az embereket — ez a legfőbb törvény. Szemléletesen írja Naumov: „A partizánok erdője a nép és csakis a nép, nem pedig az erdők sűrűje és a pusztaság. Egész stratégiánk arra épült, hogy minél szorosabban érintkezzünk a néppel."

Az emberektől erőszakkal soha semmit nem vettek el, mindenért fizettek, a zsákmányolt anyagot kiosztották. A nép a legveszteségteljesebb időszakban is feltöltötte, kiegészítette a partizánok sorait. Bárhol jártak, pontos híreket kaptak, felderítőik eljutottak a németek közvetlen közelébe.

A magasabbegységben folyó politikai és pártmunka is nem kis részben a lakosság felvilágosítására, megnyerésére irányult. Az emberek igaz híreket kaptak tőlük, a felszabadított falvakban gyűléseket tartottak, röplapokat osztogattak. A lengyel területeken a parancsnokok istentiszteleteken vettek részt. Hogy a napló mennyire hűen tükrözi a valóságot, azt az 1943. november 7-én történt bejegyzés is tanúsítja. „Kijev felszabadult. A helybeliek [Zsubrovicsi falu] letérdelnek, hányják magukra a keresztet. A Vörös Hadseregünk győzelméért imádkoznak."

Naumov írása a partizánélet, a partizán stratégia és taktika valóságos kézikönyve. Az a különleges harceljárás jelenik itt meg, amelyhez a tapasztalatokat keservesen, kínlódva, önnön vérük hullatásával szerezték meg. Lovas magasabbegység voltak, s ez lehetővé tette a gyors helyváltoztatást, a váratlan manőverezést, az úttalan utakon való mozgást. Szüntelenül úton voltak, kétszer nem aludtak egyetlen faluban sem. Mire az ellenség hírüket vette, ők már messze jártak. Közben rombolták a hidakat, utakat, a fasiszták hírhálózatát. Megtámadták a vasúti szerelvényeket, elpusztították a váltókat, a vasúti műtárgyakat. A túlerő elől kitértek, a bezárt gyűrűből többször is kicsúsztak. Az útjukba eső helyőrségeket szétverték. Hírük messze előttük járt, a németek váratlanul felbukkant ejtőernyős hadseregnek vélték őket. Jelentős megszálló erőt kötöttek le, kényszerítettek állandó készültségre.

A harmadik portya során Naumovék sűrűn találkoztak megszálló magyar csapatokkal is. A Partizánmozgalom Ukrán Törzsének külön parancsa intézkedett a magyar, szlovák, német katonák, a poli-

cájok és vlaszovisták közti bomlasztó munkára. A Naumov-magasabbegység 1943. május 29-e és 1944. április 30-a között csupán a magyarok között kb. 5—7 ezer röplapot osztott szét. Ezek egy része ott készült az egységnél, magyar antifasiszták közreműködésével, a többit a hátországból hozták.

Kovpak tábornok osztagához hasonlóan Naumovék is létrehozták a magyar csoportot. Átállt magyar katonák, volt politikai foglyok kerültek ide. A napló ezt írja 1944. február 5-én: „Az utat magyarok őrizték. És nem akartak lőni. Néhányan még át is álltak hozzánk." A magyar csoport rádióval is rendelkezett.

Az osztagban harcolt magyarok közül ismerjük Dékán István, Kardos Éva, Domonkos Ferenc, Fazekas József nevét. Azt viszont már nem tudjuk, hogy kik lehettek azok a honfitársaink, akiket Naumov a lvóvi ellenállók között említ.

A Partizánportya nem könnyű olvasmány. Komor, mint amilyen maga az élet volt. A szerző hangja csak akkor enyhül meg, amikor elesett elvtársairól, harcostársairól szól. Szinte minden egyes embert ismert, naplójában mindenkitől személy szerint vesz búcsút. 147 partizán halt hősi halált közülük. Elpusztult a magasabbegység csaknem 10%-a. A maradék viszont olyan harci iskolát járt ki, amely a legkiválóbbakat képessé tette, hogy Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia és Románia területén ejtőernyős osztagparancsnokként kerüljenek bevetésre. Velicsko, Voljanszkij, Belik, Jegorov, Makarov, Melnyik és mások mind Naumov „egyetemét" végezték el, s később, főleg 1944 őszétől, valamennyien maradandóan beírták nevüket az antifasiszta partizánháború történetébe.

Gazsi József

ALMÁSY PÁL

SOPRONKŐHIDAI NAPLÓ

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 317 o.)

1944. november 22-én a nyilas Nemzeti Számonkérés Szervezete katonai nyomozóalosztályának emberei dr. Radó Endre csendőr százados vezetésével rajtaütöttek a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Katonai Vezérkarának dr. Tartsay Vilmos nyugállományú vezérkari százados Andrássy út 29. szám alatti házban lévő lakásán tartott összejövetelén. Árulás következtében gyakorlatilag a mozgalom szinte valamennyi résztvevője a nyilasok kezére került. A nyilas hatalom egyetlen áruló tiszt — Mikulich Tibor százados — segítségével egy csapásra felszámolta a magyar katonai ellenállási mozgalom egyik legszervezettebb, legtettrekészebb csoportját. A mozgalomnak Budapest megmentésére szőtt tervei így nem valósulhattak meg. A tervezett fegyveres megmozdulás elmaradt.

A Szálasi Ferenc nevével fémjelzett nyilas hatalom nem ismert irgalmat. Az elfogott ellenállók ügyében 1944. december 6-án, 7-én és 8-án megtartott haditörvényszéki tárgyaláson a vezérkar főnökének különbírósága a tizenegy vádlott közül hatot halálra ítélt. Az ítéleteket Kiss János nyugállományú altábornagy, Nagy Jenő ezredes és dr. Tartsay Vilmos nyugállományú vezérkari százados esetében jóváhagyták és végrehajtották. Almásy Pál hadiműszaki-törzskari alezredes, Révay Kálmán nyugállományú százados és Makay Miklós gyárigazgató esetében a halálbüntetést tizenöt, illetve tíz évi, fegyházban letöltendő szabadságvesztésre mérsékelték. A hűtlenségi perben elsőrendű vádlottként szereplő Bajcsy-Zsilinszky Endre ügyét — országgyűlési képviselői mentelmi jogára való tekintettel — elkülönítették. Őt Sopronkőhidán ítélték halálra, és végezték ki 1944. december 24-én a nyilas hatalom parancsára.

A Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János vezette magyar katonai ellenállási mozgalom vádlottjai, illetve elítéltjei közül az ez év március 17-én 83 éves korában elhunyt Almásy Pál jóvoltából a közelmúltban páratlan értékű dokumentummal gazdagodott a magyar ellenállási mozgalom képzeletbeli múzeuma. A Magvető Könyvkiadó „Tények és tanúk" címet viselő sorozatában jelentette meg „Sopronkőhidai napló"-ját. Almásy Pál egykori, öt hónapos fogsága alatt vezetett naplója — eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona — olyan forrás, amely minden, a magyarországi ellenállási mozgalmak történetével foglalkozó kutató számára hasznos segítséget nyújthat.

A közel tizenhat ívet felölelő kötet első részében Simonffy András írónak Almásy Pállal folytatott beszélgetését olvashatjuk. E beszélgetésből szemünk előtt rajzolódik ki egy, a hazája sorsáért felelősséget érző, tenni akaró katonatiszt portréja, aki 1944 őszének vészterhes napjaiban nem osztályokban és eszmékben, hanem egyszerűen *csak* hazaszeretetben gondolkodott. Ez az érzés juttatta el a katonai ellenállási mozgalomba, tette annak cselekvő részesévé. A Simonffy András kérdéseire adott őszinte válaszokból megismerkedhetünk a magyar katonai ellenállási mozgalom kibontakozásával, elképzeléseivel, a tragikus lebukással és a megtorlással.

Az interjúból kirajzolódó miniportrét és az eseménytörténeti összefoglalást — amely segíti elhelyezni a szerző személyét és a naplót az ellenállási mozgalom történetében — követi a négy fejezetre osztott napló. A napló e tagozódása nem utólagos szerkesztői beavatkozás következménye, hanem a korabeli események visszatükrözése.

A Margit körúti honvéd fogház foglyait — elítélteket és letartóztatottakat egyaránt — 1944 decemberének első felében Budapestről Sopronkőhidára szállították, és az ottani fegyházban helyezték el, magyar és német őrség felügyelete alatt.

A foglyok összetétele szinte az ország egész társadalmi keresztmetszetét tükrözte: volt miniszterelnök, egyszerű munkás, katonatiszt és tábornok, földműves és kereskedő egyaránt megtalálható volt a foglyok között. Kommunisták és hívők, magyarok és délszlávok egyformán voltak soraikban. Egyetlen közös bűnük: szót emeltek és tenni készültek a nyilas hatalom, a német megszállás ellen.

A foglyok között voltak a magyar katonai ellenállási mozgalom elítéltjei, így Almásy Pál is. Ő néhány napos sopronkőhidai raboskodás után a fegyház irodájára került írnoknak. A tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélt és fegyházírnokká „előléptetett" Almásy Pál elhatározta, írnokoskodását kihasználja arra is, hogy megörökíti fogsága élményeit. A papírhoz és írószerszámhoz jutott elítélt 1945. január 16-ától naplót vezetett.

Az első bejegyzések a naplóírást megelőző eseményeket rögzítették. Értesülünk Bajcsy-Zsilinszky Endre haláláról, a kommunista ifjúmunkások — Pataky István, Kreutz Róbert és Pesti Barnabás — kivégzéséről, az első sopronkőhidai napok történéseiről. Az 1945. január 16-i első bejegyzést további kartonokra, papírdarabokra íródott feljegyzések követték. A naplónak ezen 1945. március 28-ig szinte napról napra vezetett részéből értesülünk a fegyház életének minden olyan eseményéről, amely a foglyok életében jelentőséggel bírt. Almásy Pál nem politikai naplót, politikai eszmefuttatást írt. Írása a sopronkőhidai hétköznapok hű tükre. Naplója oldalain életre kelnek a magyar történelem második világháborús időszakának ismert és kevésbé ismert szereplői. Emberközelből láthatjuk a foglárokat, szinte személyes ismerőseinkké válnak az életről és halálról döntő hadbírák és a fegyház lakói. Valósággal átélhetjük a tehetetlen, csak gondolatban és esetleg szavakban protestálható elítéltek keserűségét éppúgy, mint a fegyházi élet egyhangúságát megtörő „csínytevéseket".

A napló ezen része, amely hűen adja vissza egy halálraítélt rendszer fegyházának belső életét, 1945. március 28-ával lezárul. Ezen a napon kaptak ugyanis utasítást a foglyok, hogy készüljenek, a fegyház tovább vándorol.

A foglyok 1945. március 29-én indultak el a szenvedésekkel teli, több száz kilométeres útra. Voltak, akik „a halálmenetből" — a napló e fejezete ezt a címet viseli — megszöktek: pl. Veress Lajos, Makay Miklós, de fegyőrök is, a többség azonban ment az ismeretlenbe. Erről az egyhónapos halálmenetről nem készített napi feljegyzéseket Almásy Pál. Az eseményeket 1945 júniusában, tehát alig két-három hónappal később, valamint 1982-ben, még élő résztvevőkkel folytatott beszélgetések és levélváltás után rögzítette. Az utólagos rekonstruálás ellenére is azt mondhatjuk, hogy a napló ezen része is hiteles. Ha a szerző nem jelezte volna a fejezet elején ezt a tényt, nem valószínű, hogy bárkinek is feltűnt volna.

Az eredeti, többé-kevésbé naponta vezetett naplóba az újabb bejegyzés dátuma 1945. április 30. Ezt a bejegyzést már a szabadlábra helyezett elítélt írta. A hadbírák, akik a rabokkal és az őrséggel együtt vonultak, úgy döntöttek, hogy az elítélteket különösebb formaságok nélkül szabadlábra helyezik. Rabok és rabtartók státusa ettől kezdve mondhatni azonossá vált. Az egykoron rettegett, kíméletet nem igen ismerő hadbírák sorra-rendre bizonygatni kezdték, hogy mi mindent megtettek ők az elítéltekért, a rabok gyakorlatilag nekik köszönhetik az életüket. Ez azonban akkor már nem sokakat érdekelt. Örök és őrizettek, elítéltek és hadbírák együtt várták az amerikai hadsereg alakulatainak a megérkezését.

A felszabadítók azonban csak lassan érkeztek, és nem sokat törődtek a felszabadítottakkal. A sopronkőhidai fegyház egykori foglyainak immáron szabad napjai ügyintézéssel — mikor és hogyan

lehetne hazajutni —, várakozással, élelem- cigarettabeszerzéssel és az elmaradhatatlan kártyacsatákkal teltek. Az amerikai parancsnokságokat nem túlzottan érdekelte a sokszínű magyar társaság, csupán egy-egy érdeklődőbb tiszt tett lépéseket az ügyükben. A foglyok kitartó fáradozása azonban végül is sikerrel járt. A „sopronkőhidaiak" kezébe került az áhított engedély, amely lehetővé tette, hogy a hazatérni vágyók egy autóbusszal és egy személygépkocsival útrakelhessenek, Magyarországra. A dátum 1945. június 17.

A néhány napos, izgalmakat és örömöket egyaránt tartogató utazás során a hazatérőknek sikerült átvergődniük az amerikai—szovjet megszállási övezet határán, átjutni a különböző ellenőrző pontokon. Éjszakáztak és reggeliztek a megszállt és romos Bécsben, szinte észrevétlenül jutottak át az egykori osztrák—magyar határon, ahonnét Budapest már csak egy ugrás volt. Ez az ugrás is sikerült.

A hazatérés után Almásy Pál azonnal szolgálattételre jelentkezett a demokratikus honvédség soraiba. Ezredes, vezérőrnagy, majd altábornagy lett. 1947. január 1-el szolgálatonkívüli viszonyba került. Később koholt vádak alapján életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Erről az időszakról azonban már nem szól a naplója, amely rendkívül érdekes olvasmány, és a magyar ellenállási mozgalom emlékeinek, irodalmának egyik nagy értéke. Olyan területre kalauzolja el az olvasót, amely ezidáig kevésbé volt ismert. Az elítéltek „otthonába", a fegyházba.

A naplót ismertetve feltétlenül ki kell emelni annak eredetiségét, a Sopronkőhidán történt események hiteles dokumentálását, az őszinte, objektív hangvételt. Örömmel üdvözölhetjük a közreadók — Almásy Pál és Simonffy András — és a kiadó azon elhatározását, hogy az egykori jóbarát és rabtárs Révay Kálmán fegyházban készített rajzaival — amelyek egykoron önálló kötetben jelentek meg, ma viszont már könyvritkaságnak számít az a kiadvány — színesítették a kötetet. Ugyancsak jól illeszkednek a kötethez és alkotnak vele szerves egységet azok — az ismereteim szerint még nem publikált — dokumentumok és az Almásy Pál—Simonffy András által készített összeállítások, amelyek a kutatók és az olvasók által egyaránt jól hasznosíthatók. Az összeállításokkal kapcsolatban azonban, úgy vélem, néhány apró — a kötet értékét nem csökkentő — pontatlanságra fel kell hívni a figyelmet.

Simonffy-Tóth Ernő vezérkari őrnagy — ellentétben a kötet Ki Kicsoda? összeállításában szereplő adattal — soha nem volt a VI. hadtest vezérkari főnöke. Ő 1944-ben e hadtest hadműveleti vezérkari tisztje volt.

Többször szerepel Utassy Loránd és Nagy Jenő a könyv lapjain mint vezérkari ezredes. Egyikük sem volt azonban az. Mindketten korábban kikerültek a vezérkari testületből és már a csapattiszti állományban léptek elő ezredessé. Csürös Lajos nem folyamőr ezredes, hanem folyamőr őrnagy (II. osztályú törzskapitány) volt. Veress Lajos vezérezredes nem volt vitéz, és nemesi előneve — dálnoki — sem vált családnévvé, ezért, többször is nagybetűvel írva, zavaróan hat. Vörös János halálozási időpontja helyesen 1968., az 1958. bizonyára sajtóhiba.

Szakály Sándor

VÍGH KÁROLY

UGRÁS A SÖTÉTBE

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984., második bővített kiadás 412 o.)

Az 1944-es év történetét feltáró kutatások áttekintése furcsa, vagy inkább paradox megállapításhoz vezet: a többször inkább másodlagos és közvetett források gazdagsága — amelyek továbbgyarapításában Vígh Károly is igen tiszteletreméltó eredményeket ért el — inkább részleteket tisztázó monográfiákat, mint összegező szintézist segített világra. Indoklásul utalhatunk pl. Ránki György, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor kutatási eredményeire. Így különös figyelmet érdemel ez a vállalkozás, amely — bár október 15-hez kapcsolódva — az év egy viszonylagosan nagyobb időszakának feltárására vállalkozott. S ha ehhez hozzátesszük: olyan formában, amely a „történész céh" által meghatározott keretekből való kilépés szándékát is hordoz-

za, akkor a figyelem az előbbitől függetlenül is indokoltnak tűnhet.

Előrebocsátva: Vígh Károly teljesítménye tiszteletreméltóan gazdag, több tekintetben új, ám eddig nem, vagy alig hasznosított forrásbázisa ellenére sem járult hozzá a kérdések zömének megnyugtató, hosszabb időre is megfelelő tisztázásához, lezárásához. Vígh Károly „külső" történetet írt, inkább eseményeket rekapitulált, az okokat kevésbé; az összefüggéseket alig kereste. A logikailag kapcsolható történések többször epizódok maradtak, olykor csupán forrásközlést adott, szinte kézenfekvő összefüggések feltárását mulasztotta el. Vígh Károly korábbi összefüggéseket kereső megállapításaiban alig hasznosította a külföldi kutatások eredményeit és saját forrásait sem mindig „zsákmányolta ki" Portréi is inkább álló, mint mozgóképek: Vörös Jánosról készített „felvételeit" pl. még azok időrendbe sorolása sem tette életszerűvé.

Recenziónkban néhány általunk fontosabbnak vélt kérdésben szeretnénk előbb Vígh Károlytól eltérő véleményt nyilvánítani, illetve utalni munkájának nem kielégítő válaszaira, majd — katalóguskészítés igénye nélkül — egy-két korrekciót tenni.

Elnagyoltnak és félrevezetőnek véljük azt a megállapítását, amely az 1944 márciusában létrejött viszonyokat minden finomítás nélkül a negyedszázada fennálló ellenforradalmi rendszerrel azonosítja. Válasz nélkül marad: Magyarország miért lépett be a háborúba; a Vattayféle díszszemle mellett elsikkad a kormányzó és a vezérkar főnökének Hitlernél tett látogatása 1941 szeptemberben, nem is szólva arról, hogy a Bárdossy—Kállay cserénél említést sem kap Werth előbbi által történt „kihajózása." Színtelen az 1943-as magyar béketapogatózások kérdésének megközelítése, az pedig még említést sem kap, amit Andreas Hillgruber kutatásai nyomán csupán recipiálni kellett volna: hogyan indul meg Magyarország és Románia között a korábbival ellenkező előjelű versenyfutás — most már nem a németek, hanem a nyugati hatalmak kegyeiért. A román kiugrásról közölt pontatlanságok — a német légvédelmi alakulatok diszlokációjáról, a Bukarest bombázását elrendelő parancsról — pedig téves következtetésekhez vezettek: a szerző így a román sikert elősegítő tényezők némelyikéhez nem jutott el. Itt jegyezzük meg: logikai úton — tehát a német külügyminisztérium Bonnban levő irataink ismerete nélkül — is elérhető lett volna a felismerés: mit jelentett az egyes német intézmények támogatását élvező Vasgárda német segítséggel történő leverése 1941 januárban — a későbbi román magatartás szempontjából? Ehhez is kapcsolhatóan kifogásolható: a szerző számára teljesen idegen a német döntési mechanizmusok működése. A következmény pedig: aligha kielégítő a válasz arra, hogy miért vált létkérdéssé Németország számára 1944-ben a magyar területeket is érintő mellékfront? A megfogalmazható válasznak mintegy felét adja csak Vígh Károly, amikor leszögezi: Románia Erdély miatt volt érdekelt a kiugrás megvalósításában. Ami itt elmaradt: Magyarország és Románia 1941-es hadbalépésének legfőbb motivációja ugyanezzel a kérdéssel függött össze. Az okok feltárásával többször adós maradó szerzőt példázza, amikor nem vezeti el az olvasót a kiugrani szándékozók angolszász illúzióinak gyökereihez. Vígh Károly nem ismerte fel a március 19-ét legitimizáló kormányzó magatartásának taktikai előnyeit és stratégiai hátrányait sem, azt pedig teljesen megalapozatlannak véli a recenzens, hogy „... Horthy és környezete sem március 19-én, sem pedig júliusban nem volt képes felmérni egy... közös német—szlovák—román—horvát megszállás erkölcsi-politikai előnyeit Magyarország számára a háború utáni béketárgyalásokon." Leegyszerűsítésnek tűnik a szeptember 7-i koronatanács és a 8-i minisztertanács döntései között meglevő — bár nem a többek által feltételezett mértékű — ellentmondások feloldásának kísérlete: Vígh Károly egyáltalán nem fordít figyelmet a kérdés közjogi megítélésére — hiszen a kormánynak a magyar politikai gyakorlat hagyományai szerint le kellett volna mondania. Miért nem került sor erre — a válasz ismét elmarad. Megemlíti, de nem kapcsolja ehhez a problémakörhöz, hogy Horthy rákényszerült a kormány kikapcsolására. Amit a Vörös János-portrét illetően már említettünk: a szerző arcképvázlatai túl statikusak. Ez Horthyéra is vonatkozik. A lényegesebbektől távol esik szó az államfő hadúri jogairól is: Horthynak a hadsereggel való kapcsolatában elég sok volt a formális elem, viszont a magasabb parancsnoki posztokra történő kinevezéseivel akaratát döntővé tehette volna. Amikor a szerző helyesen állapítja meg, hogy a nyilasok befolyása 1938—39-ben tetőzött, a válasz ismét elmarad: ez később miért csökkent? Kiegészíthette volna a szerző a Sztójay-kabinettel kapcsolatban írottakkal is: a kormány egyes tagjainak a nyilas magatartáshoz közelítő készségével — a miniszterelnök, a belügyminiszter, a kormánykereteken kívül pedig a vezérkar főnöke egyaránt

kilátásba helyezte, hogy konkrét német követeléseket a kormányzó tudta nélkül, vagy államfői intenció ellenére is hajlandó végrehajtani. A recenzens azon a véleményen van, hogy a szerző — legalábbis jogi szempontból — félreértette a Törvényhozók Nemzeti Szövetségében rejlő lehetőséget: ez csak a Lakatos-kormányt buktathatta volna meg, a kormányzót azonban nem. Amíg a Szekfű-idézet ma már — elsősorban Szakály Sándor kutatásai nyomán — teljes anakronizmus, elnagyolt Vígh Károly megállapítása is, hogy „...legfeljebb zászlóalj nagyságú magyar egységek kötelékét vezethették önállóan magyar parancsnokok..." Ez még október 15. után sem alakult ilyen egyértelműen; ha a szerző hasznosította volna az 1944-ben Magyarországon harcolt német hadseregcsoport (egyébként mikrofilmen Budapesten is kutatható) iratanyagát, válaszát árnyaltabbá tehette volna az „anzuglidern vagy einzugliedern" nem csupán a történész, de a németek számára sem könnyű alternatívájában. A szerző több vetületében is modern és helytálló megállapítása — „...a németek megszállta Európa vazallus országai között egyedül Magyarországon nem került még hatalomra a nyílt fasizmus..." — ismét finomítást kíván: utalni kellett volna azokra az egymástól eltérő politikai viszonyokra, amelyek pl. Szlovákia, Románia és Horvátország esetében — ha nem is könnyen — kitapinthatóak. Rahn és Veesenmayer véleményének ismertetése újra kiegészítést kíván: nehézség nélkül hidat lehetett volna építeni az októberi nézetek és a teljhatalmú megbízott március végén—április elején Ribbentrop határozott utasítását módosító magatartása között, amelyet a magyar hadsereg lefegyverzésének megakadályozásától várható előnyök motiváltak. Árnyaltabbá tehette volna közléseit a szerző, ha utal arra: a magyar vezérkar főnökének a német követtel, vagy a katonai attaséval folytatott tárgyalásai hagyományt teremtő előzményeken nyugodtak — Werth és Szombathelyi is függetlenítette magát a kormánypolitikától. Vígh Károly salamoni döntése a Vattay contra Lakatos „perben" valószínűség csupán, ennél semmiképpen sem több.

A recenzens nem kíván a lektori jelentés műfaját közelítő kifogásokat felsorakoztatni, de úgy véli, hogy a szerző tárgyi tévedései közül némelyekre rá kell mutatnia. Így nem akarja említés nélkül hagyni, hogy a vezérkar főnökének „veszélyesen kibővített hatáskörét" csak különbíróságával nem lehet indokolni. Hatáskörének és politikai kérdéseket is egyre érzékenyebben érintő konkrét tevékenységének vizsgálatánál elengedhetetlen pl. a minisztertanáccsal kialakított kapcsolatainak feltárása, s mindebben, illetve ezen kívül, a kormányzó szerepének tisztázása. Vörös János nem lett a hadsereg főparancsnoka: e funkciót még Magyarország hadbalépése előtt megszüntették, illetve annak több vetületét a vezérkar főnöke vette át — legfeljebb ilyen értelemben lehet a kérdést megközelíteni. Jurcsek Béla pedig — aki még a kormány ülésein is nyíltan kérkedett német kapcsolataival — már csak azért sem lett Veesenmayer besúgója, mert már régen a német követség, s ki tudja még, mely német intézmények informátora volt. Pontatlanok a Skorzenyről és Újszászyról közölt adatok: előbbi őrnagyként és ezredesként is megjelenik, holott rangjának (Oberstrumbannführer) az alezredes felel meg. Újszászy az Államvédelmi Központ, korábban pedig a vezérkar 2. osztályának vezetője volt, így kémelhárító főnökként történő említése nem a legjobb megoldás. Korrekciót kíván a szerző azon közlése is, hogy a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács elnöke a kormányzó volt: ezt a funkciót a mindenkori miniszterelnök töltötte be. Más kérdés, hogy 1944-ben az események gyakran túllépték azokat a kereteket, amelyekbe korábban ezeket az intézményeket jogilag, de politikailag is beillesztették. S végül: talán frivolizálásnak tűnik, de a recenzens elképzelhetetlennek tartja, hogy egy mozgó gépkocsiból akár egy vezérezredes is megállapíthatta volna: „...egy német páncéloshadosztály felvonul a Vár ellen..."

Vígh Károly történészi teljesítménye — könyve érdekesen, oldottan írt munka — nem áll arányban hatalmas és imponáló forrásanyagával, amelynek inkább foglya lett, mintsem hogy azt eszközként kezelte és hasznosította volna.

Vargyai Gyula

VARGYAI GYULA

SISAK ÉS CILINDER

A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén

(Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984. 191 o).

Viszonylag nagy azoknak a történeti feldolgozásoknak a száma, amelyek az ellenforradalmi Magyarország második világháborús szereplését vizsgálják. Ennek ellenére azt tapasztalhatja az olvasó, hogy a korszak történetének még számos kérdése megválaszolatlan, tucatnyi problémája feldolgozatlan. Különösen kevés olyan munka született az elmúlt években, amely Magyarország második világháborút megelőző éveinek katonapolitikai, katonai közigazgatási történetét, az államszervezet militarizálásának kérdéseit dolgozta volna fel.

E hiányosságok egy részének a megszüntetéséhez nyújt segítséget Vargyai Gyulának a közelmúltban, a Kozmosz Könyvek „Az én világom" címet viselő sorozatában megjelent könyve.

A szerző, az ellenforradalmi korszak katonapolitikájának és a katonai közigazgatás történetének ismert kutatója, arra vállalkozott, hogy az 1938—1940-es esztendők döntő eseményeit elemezze, ismertesse meg az olvasókkal. Könyvében azt, a hadsereg, illetve a hadsereg által bejárt utat mutaja be, amely óhatatlanul az ellenforradalmi Magyarországnak a második világháború küzdelmeibe történt bekapcsolódásához vezetett.

Ahhoz, hogy a hadsereg vezetésének az 1930-as évek közepétől folytatott „politizálását", az ország bel- és külpolitikájának kialakítására gyakorolt hatását megértsük, szükséges egy rövid pillantást vetni az 1920-as évek, valamint az 1930-as évek első fele katonai vonatkozásaira. A szerző e rövid áttekintést könyve bevezetőjében tette meg. Ennek az ismeretében sokkal könnyebb az olvasónak a későbbi történéseket, azok mozgatórugóit megérteni, a kor eseményei között elhelyezni.

Közismert, hogy az első világháborút lezáró békerendszerben a Magyarországra kényszerített diktátum előírásai erőteljesen rányomták bélyegüket az ellenforradalmi Magyarország politikai, gazdasági és katonapolitikai arculatára. Az ország politikai és katonai vezetése a békeszerződés előírásaiból való „kitörésre" az egyetlen megoldást a revízióban látta. A revízió akár politikai, akár katonai úton történő véghezviteléhez az első világháború „kisemmizett győztesében" Olaszországban, valamint a „nagy vesztes"-ben, a hagyományosan szövetségesnek tekintett Németországban találta meg. Hogy az ellenforradalmi rendszer e két országban kereste és találta is meg a szövetségesét, abban nem kis szerepe volt a magyar katonai vezetésnek. Annak ellenére, hogy a békeszerződés által engedélyezett hadsereg létszáma igen csekély — 35 ezer — lehetett, a katonai vezetés jelentős befolyást tudott gyakorolni a politikai vezetésre, főleg Horthy Miklós kormányzóra. Érthető tehát, hogy a magyar külpolitikában az olasz—német orientáció érvényesült, az alkalmanként felbukkanó, gyenge francia, angol orientációval szemben.

A hadsereg, amelynek a megvalósítható revízióban fontos szerepet kellett volna játszania, az 1920-las években még a békeszerződés által engedélyezett létszámot sem tudta kiállítani. A hadsereg fejlesztéséről csak a közvetlen katonai ellenőrzés megszűnte (1927) után lehetett szó. A rendelkezésre álló anyagiak azonban ekkor még azt sem tették lehetővé, hogy a békeszerződés által engedélyezett haderő kereteit tartalommal kitöltsék. A tényleges hadseregfejlesztés csak az 1930-as évek elején indulhatott meg, addig a békeszerződés katonai előírásainak sokszor felemlegetett megszegése — amint Vargyai Gyula írja — csak viszonylagos volt.

Az előbb már jelzett hadseregfejlesztés zavartalanságának biztosítása érdekében szükségesnek látszott — katonai részről — az államhatalom militarizálása. Ez a Bethlen István miniszterelnöksége éveiben még csak kis mértékben érzékelhető folyamat Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932—1936) alatt egyre erőteljesebbé vált. Gömbös, aki maga is katonaként kezdte pályafutását és kormányában magának tartotta meg a honvédelmi miniszteri tárcát, egyre nagyobb teret engedett a hadseregnek, a katonai vezetésnek a bel- és a külpolitikai döntések kialakításában. A monarchia időszakának politikamentes hadserege az ellenforradalmi Magyarország-

gon egyre inkább politizáló hadsereggé vált. Az államszervezet militarizálására irányuló törekvések már csak Gömbös halála után értek el a végkifejletet, mikor is az országgyűlés elfogadta az 1939. évi II. törvénycikket, a honvédelmi törvényt. Ez a törvény teremtette meg azokat a kereteket amelyek a kormánynak, és elsősorban a hadseregnek, a továbbiakban szinte kivételes lehetőségeket nyújtottak.

A hadsereg, a katonai vezetés a törvény által biztosított nagyobb mozgásteret igyekezett a maximálisan kihasználni. Ezek többek között az egyre önállóbbá váló külpolitikai lépésekben nyilvánultak meg, számos esetben kínos helyzetbe hozva ezzel a hivatalos külpolitikai vonalat.

A nemzetközi politikai helyzet változásainak következtében az 1930-as évek közepén megindult hadseregfejlesztés, amelynek valós eredményei csak az 1940-es évek elején váltak volna érezhetőkké, már korábban megméretett. Az ún. első bécsi döntés (1938. november 2.) értelmében Magyarország visszakapta a trianoni békeszerződés által a Csehszlovák Köztársaságnak jutatott magyar területek egy — elsősorban magyarlakta — részét. A visszacsatolt területek katonai, majd polgári közigazgatási birtokba vétele lassan, számos problémát felvetve haladt. Az egyké helyen gyér lövöldözéssel tarkított „országgyarapítás" erőteljesen rámutatott a magyar hadsereg, a katonai közigazgatás hiányosságaira, de a hadsereg önállósuló törekvéseire is. Helyesen állapította meg a szerző ezekkel kapcsolatban, hogy a magyar „.... hadsereg legösszetettebb értelemben vett felkészületlenségének csupán epizódja volt a Felvidék visszacsatolása és az ott létrehozott katonai közigazgatás, de ugyanakkor egyik állomása is annak az útnak, amely Magyarország tragédiájához vezetett a második világháború idején".

Ennek a tragédiába torkolló útnak további állomásai közül a kárpátaljai akcióval (1939 március), valamint Észak-Erdély visszacsatolásával ismerteti meg könyvében az olvasókat a szerző. E két esemény kül- és katonapolitikai, valamint katonai közigazgatás-történeti vonatkozásait is az elemző igényességével dolgozta fel Vargyai Gyula. Részletesen rámutatott azokra a változást igénylő, de a Felvidék visszacsatolása óta alig megváltozott problémákra, amelyekkel a hadsereg vezetésének szembe kellett (volna) néznie. Ugyanakkor kiemelte, hogy a szükséges változások végrehajtása egyáltalán nem, vagy csak alig haladt.

Az északi-erdélyi bevonulás után a katonai és polgári hatóságok között a korábbiaknál komolyabb ellentétek merültek fel, számos esetben súrlódások keletkeztek. Ugyanakkor a katonák nem törődtek a civilek „érzékenységével", magatartásukkal, cselekedeteikkel számos esetben kész tények elé állították a kormányzatot, személy szerint magát a miniszterelnököt, Teleki Pált is.

A hadsereg, amely Gömbös Gyula honvédelmi minisztersége, majd miniszterelnöksége alatt kezdett arra törekedni, hogy állammá legyen az államban, 1940-re lényegében elérte a célját. A kérdés ekkor mindössze már csak az lehetett, mikorra válik majd ez megváltoztathatatlan ténnyé.

Vargyai Gyula munkája, amelyet minden, a korszak történetével foglalkozó kutatónak, érdeklődő olvasónak ajánlhatok, kérdésfelvető és problémaelemző áttekintését adja egy kevésbé ismert időszak katonai vonatkozásainak. Ahhoz, hogy az ellenforradalmi Magyarország második világháborús történetét megismerjük, megértsük, szükséges az előzményekkel való alaposabb megismerkedés. Ehhez nyújt segítséget a „Sisak és cilinder", amelynek remélhetőleg lesz folytatása, hiszen a világháború eseményeinek még számos kérdése vár részletesebb bemutatásra.

Sz. S.

MERÉNYI LÁSZLÓ

A CATTARÓI MATRÓZFELKELÉS

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 190 o.)

Mindig örvendetes esemény, ha a boltokba kerül a „Népszerű történelem" könyvsorozat egy-egy újabb kötete. E könyvek emberközelbe hozzák a magyar és a nemzetközi történelem érdekesebb eseményeit, kielégítve a múlt iránt érdeklődők tudásszomját. Ezért is vettük nagy kíváncsisággal kézbe Merényi László munkáját, amelynek tárgya egyaránt része a magyar és a nemzetközi történelemnek, munkásmozgalomnak, forradalmi törekvéseknek. Ugyanakkor olyan témát dolgoz föl — az osztrák—magyar haditengerészet egyik támaszpontján 1918. február 1-én kirobbant matrózfelkelést —, amelyet a hazai olvasók nem, illetve alig ismernek.

Merényi László munkája az első olyan könyv, amely kísérletet tesz arra, hogy a cattarói matrózok forradalmi mozgalmát népszerű stílusban, de történelmi hűséggel a magyar olvasóközönség elé vigye. Ez azonban nem mindig járt sikerrel.

A könyv előszóra, négy fejezetre és epilógusra tagolódik s a felhasznált források és irodalom jegyzékével zárul. Az előszó pontosan és jól követhetően ismerteti a cattarói öbölrendszert s ezzel a későbbi események szereplői az olvasó szeme előtt kézzelfoghatóan valóságos környezetben mozognak. Kár, hogy a kiadó nem rakott térképvázlatot a könyvbe. Ez főleg a hajók mozgásánál hiányzik!

A hat alcímre bontott I. fejezet „Az előzmények" címet viseli. Ebben a szerző megrajzolja az öbölrendszert körülvevő települések polgári lakosságának háborús életét, ismerteti a haditengerészeti támaszpontot. Érdekesen és gördülékeny stílusban beszél a császári és királyi haditengerészetről, parancsnokokról és matrózokról, ez utóbbiaknak az ellátás és bánásmód miatti elégedetlenségéről. S ezzel máris benne vagyunk az események sodorvonalában. Megismerkedünk a fiatal szovjet államból Cattaróig sugárzó forradalmi szellemmel, amely új utat mutat a legénységnek. A szerző helyenként dramatizálva mutatja be a forradalmi szervezkedést, ami ugyan növeli a könyv olvasmányosságát, ám a hitelesség rovására. Különösen zavaró, hogy többször idéz Friedrich Wolf: Die Matrosen von Cattaro című drámájából, ami korántsem tekinthető kútfőnek, mert nem történeti mű, hanem kulcs-dráma. A hosszadalmas idézgetés még akkor is félrevezető, ha a szerző, igaz, mindössze egyszer, kiigazítja Wolfot. Egy történeti feldolgozásban, még ha népszerűnek szánják is, ez hiba. Ugyanez vonatkozik a többi, regényből és versekből vett idézetekre.

A II. Fejezet „A felkelés" címet viseli s ugyancsak hat alcímre oszlik. Izgalmas része a könyvnek. Aprólékosan, hajóról hajóra haladva tárgyalja a február 1-én, délben kirobbant felkelést. Megalakul a SANKT GEORG páncélos cirkálón a Központi Matrózbizottság, amely a továbbiakban a felkelést irányította.

Ide kívánkozik, hogy a Központi Matrózbizottság elnökévé választott Franz Rasch címzetes hajómester nem tartozott a SANKT GEORG (a könyvben, helytelenül SZENT GYÖRGY) cirkáló állományába, hanem a kumbori repülőgépállomás egyik részlegébe.

Ez a fejezet tárgyalja a matrózok írásba foglalt követeléseit. A szerző csupán a követelések első részéből idéz, a második részt csupán ismerteti, ám megfeledkezve éppen arról a pontról, amelyben a felkelők büntetlenséget követelnek a „tüntetésben" részt vevők számára. (A matrózok következetesen tüntetésnek nevezték megmozdulásukat.)

Itt olvashatunk továbbá a Kikötőparancsnokság ellenintézkedéseiről, azokról a hajókról, amelyek nem csatlakoztak a felkeléshez, vagy csak később húzták föl a vörös lobogót (a hajók 25%-a egyáltalán nem csatlakozott.) A szerző a 73. oldalon állítja föl a mérleget és foglalja össze a felkelés jellegét, továbbá feltárja a megmozdulás fogyatékosságait. Talán ez az értékelő summázás a könyv legfontosabb része.

A „Hanyatlás és vereség" című III. Fejezet hét alcímében — a február 1-ről 2-ra virradó éjszakának és február 2-nak az izgalmas eseményeit tárgyalja a 3-án reggel bekövetkezett kapitulációig — rendkívül gyorsan peregnek az újabb események. Hajók csatlakoznak és pártolnak el, tisztek és matrózok mutatnak példát elvhűségből és árulásból. Szó van a Kikötőparancsnokság ultimátumáról, a legénység elbizonytalanodásáról, útkere-

séséről. Valószínűleg ez a könyvnek azon része, amelynek eseményeiben a legnehezebben ismerhette ki magát a szerző. Szinte áttekinthetetlen minden, a források és szemtanúk ellentmondanak egy másnak. Már nem csak pisztoly-, hanem ágyúlövések is dörrenek, már nemcsak sebesültje, hanem halottja is van a felkelésnek. Némelyik hajó szökni akar, a hatalom hol a legénység, hol a tisztek kezébe kerül. S ezalatt Polából kifut a III. csatahajó osztály, hogy megfékezze a felkelést. Ám ezekre a csatahajókra már nem lesz szükség. Február 3-án reggel sorban bevonják a felkelt egységek a vörös lobogókat, utoljára a SANKT GEORG. A felkelők, látván, hogy ügyük zsákutcába jutott, a vérontás elkerülése érdekében megadták magukat.

A 9 alcímre osztott IV. Fejezet „A felkelés után" címet kapta. A rögtönítélő bírósági tárgyalás és az ítélet ismertetése után a szerző beszámol a letartóztatott közel 800 matróz további sorsáról, IV. Károly király kegyelmi intézkedéséről és végül a megmaradt 31 letartóztatott pörének befejezetlen befejezéséről 1918. október utolsó napjaiban.

Az Epilógusban kapott helyet a felkelésről készült, különböző időkből származó, más-más előjelű értékelések ismertetése, a felkelés utóélete. A befejező sorok a még élő, magyar cattarói veteránok megbecsüléséről szólnak. Íme, ez a könyv dióhéjba sűrített tartalma.

Vitathatatlan, hogy a szerző szép és nagy munkát végzett akkor, amikor megpróbálta a felkelésre vonatkozó anyagot rendszerezni, az egymásnak sokszor ellentmondó visszaemlékezések és más feldolgozások útvesztőiben a helyes utat megtalálni. Kétséget kizáróan fontos megállapításokra jutott, amikor leszögezi, hogy a felkelés „forradalmi jellegű mozgalomnak tekinthető". Ebben az esetben ez azt jelenti, hogy a megmozdulásnak szocialista eszméktől és törekvésektől átitatott töltése volt, szemben azzal a felfogással, amely pusztán szláv nacionalista lázadásnak minősíti. Ugyanekkor a szerző nem hallgatja el azt sem, hogy „nemzeti követelések is felhangzottak. A cseh, a délszláv és a lengyel matrózok körében általános volt az óhaj saját államuk létrehozására..."

Merényi László találó megállapítása az is, hogy „a különböző nemzetiségű tengerészek példás internacionalista egységben küzdöttek a közös célért..."; nem értékeli azonban a felkelésben részt vettek nemzetiségi arányát, illetve megelégszik olyan általános megállapítással, hogy abban minden anyanyelvű részt vett. Azonban az arányokat tekintve a képet úgy kell módosítani, hogy a békét, valamint a szociális helyzet javítását mindenki (aki a mozgalomban részt vett) akarta. A magyar és német ajkú legénység ennél a követelésnél megállt, tehát felkelésük valóban (csak) szocialista-forradalmi tartalmú volt. A többiek viszont már nacionalista politikai eszméket is hangoztattak. Mivel végül is a délszlávok alkották a többséget a haditengerészetnél, úgy tűnik, a békéért és szociális reformokért induló demonstrációt meglovagolva, azt a fenálló államszervezet megbontása felé akarták továbbvinni.

Ami a felkelés lefolyását, eseményeinek ismertetését illeti, sajnáljuk, hogy a szerző leginkább irodalmi művekre és késői visszaemlékezésekre hagyatkozott. A könyv így bizonyára érdekesebb és népszerűbb, ám nem biztos, hogy pontosabb. Szívesen vettük volna — mert a történeti hűség hasznára vált volna —, ha a korabeli hivatalos jelentésekből is olvashatunk idézeteket, ami az események több oldalú megközelítését és megvilágítását tette volna lehetővé.

Beszámol a könyv arról, hogy a forradalmár legénység a hajók egy részén megszerzett uralom birtokában nem tudta miként folytatni, merre továbbvinni ügyüket. Ahány csoport alakult, annyifélét akart. S talán itt mutatkozott meg először a nemzetiségi különbözőség. A hatalmat a hajókon megragadták, de következő lépésüket nem munkálták ki, nem voltak egységes nevezőn. Csak tárgyaltak és várakoztak. Helyesen írja Merényi: „A felkelőknek gyors lendülettel le kellett volna rohanniuk az ellenfelet..."

A könyv érdeme továbbá, hogy bár a II. és III. fejezetben sok kis epizódról olvashatunk, a történet mégsem hullik szét s nem vész bele a részletekbe, hanem egységes és hihető kép bontakozik ki az olvasó előtt. Érdekes, hogy a hajók egymást figyelték és ellenőrizték; elsősorban azzal törődtek, hogy a vörös lobogó fent legyen mindegyik hajó árbocán, onnan ne kerüljön le és hogy a hajók ne változtassanak helyet. Mindez arra figyelmeztet, hogy nem lehet megszorítás nélkül 6000 felkelt matrózról beszélni. Talán reálisabb a 4000 körüli létszám, különösen, ha azt is számításba vesszük, hogy a hajók egynegyede egyáltalán nem csatlakozott a felkeléshez, másutt pedig csak ideig-óráig volt a hatalom a forradalmi matrózok kezében. A szerző könnyedén átsiklik e tény fölött.

A könyv kimondottan haditengerészeti vonatkozású részeivel a szokásosnál alaposabban foglalkozunk. Mégpedig elsősorban azért, mert a szerző — sajnálatos módon — a cs. és kir. haditengerészetet, annak háborús tetteit elfogultan, torzító szemüvegen keresztül nézi és ismerteti. Ezt mégsem lehet Merényi László szemére vetni, mert egyszerűen hiányzik a flotta életét, világháborús hadműveleteit feldolgozó magyar munka. Ám, történeti műről lévén szó, a tévedéseket ki kell igazítanunk. Már csak azért is, mert a felkelés a flotta kebelében játszódott és az események, valamint azok okai és mozgatórugói szorosan kapcsolódnak a haditengerészethez.

A Monarchia felszíni hajói valóban nem hagyták el a háború alatt az Adriát, bár a német hadvezetőség ezt többször kérte. (Először a Fekete-tengerre, majd a Dardanellák védelmére akarták bevetni.) A haditengerészet akkori parancsnoka, Anton Haus tengernagy e kérdést mindig határozottan visszautasította, mert a cs. és kir. hajóhad kizárólagos feladatának a saját partok védelmét tekintette. Ezeket a hajókat az Adriára tervezték, ennek felelt meg akciórádiuszuk. A Monarchia nem törekedhetett tengeri uralomra, hajóhadától sem várták el, hogy tengeri nagyhatalmakkal idegen vizeken mérkőzzön. Nem az otrantói tengerzár akadályozta meg a cs. és kir. flotta kifutását a Földközi-tengerre, hanem az említett megfontolások. Egyébként, ha kellett, kimentek a Jón-tengerre, mint 1915 tavaszán a Horthy Miklós sorhajókapitány (s nem sorhajóhadnagy!) parancsnoksága alatt álló NOVARA gyorscirkáló. A tengeralattjárók, bár veszélyeket vállalva, de rendszeresen kijutottak a Jón- és Földközi-tengerre és igen eredményesen vettek részt a szállítóhajók elleni hadműveletekben. Egyébként a háború alatt beigazolódott Haus tengernagy flottát illető magatartása: a cs. és kir. hajóhad, az Adrián maradván, minden ellenséges támadást visszautasított és meghiúsította az antantnak azt a szándékát, hogy csapatokat tegyen partra Dalmáciában.

A montenegrói Lovcsen-hegy ütegállásait 1914 őszén és 1916 januárjában lőtték a hadihajók. A SANKT GEORG azonban egyik alkalommal sem volt közöttük. A SANKT GEORG először 1914. augusztus 7-én futott ki, hogy segítsen a német GOEBEN és BRESLAU cirkálóknak, de a Planka-foknál visszafordult, mert a német egységek közben áttörték a brit gyűrűt. Másodszor 1915. május 23-án, harmadszor június 18-án, mindkétszer Riminit lőtte. 1916. február 3-án és augusztus 28-án ismét az olasz partok elleni támadásra futott ki, de másodszor a nagy köd miatt nem látta a célpontokat s eredménytelenül tért vissza. 1917. május 15-én, amikor az Otrantói-szorosból visszatérő NOVARA-csoport segítségére sietett, egyetlen lövést sem adott le, mert az antant egységek már előbb felhagytak az ütközettel.

Érdemes elmélkedni a könyv azon kitétele fölött, amely szerint az osztrák—magyar hadiflotta tisztikarában elbizakodottságot keltett a tény, hogy az Adrián a Monarchia hajóhada fölénybe került. Először is, a cs. és kir. hajóhad közel egy esztendőn át állta a nála sokkal hatalmasabb és ütőképesebb francia flotta offenzíváit. S nem csupán megoltalmazta a Monarchia partjait, biztosította cabotage-forgalmát és a tengeri csapat- és utánpótlás szállításokat (hajókísérettel), hanem olyan veszteségeket okozott a franciáknak, amelyek következtében a francia flottaparancsnokság a háború további tartamára nem irányított több csatahajót és páncélos cirkálót az Adriára. Olaszország hadbalépése után ennek az államnak a hajóhadát verte vissza, noha az olaszokat francia és brit egységek is támogatták. A sokszoros túlerővel szemben a nyílt tengeren is megőrizni egy hajóhad cselekvési szabadságát, nem kis teljesítmény, s a tisztikar büszkesége (s nem elbizakodottsága) ezekre az eredményekre jogos volt. Mindez a számok tükrében: az osztrák—magyar flotta elsüllyesztett 1 olasz és 1 francia páncélos cirkálót, 3 olasz és 5 francia, 1 brit tengeralattjárót, 4 olasz, 4 francia és 1 brit rombolót és 2 olasz segédcirkálót. Ugyanekkor a cs. és kir. flotta vesztesége 9 tengeralattjáró, 2 csatahajó, 2 cirkáló, 2 romboló és 1 torpedónaszád volt. Ha ehhez hozzávesszük a tengeralattjárók által a Földközi-tengeren elsüllyesztett 94 kereskedelmi szállítóhajót, akkor nem helyes a cs. és kir. flotta teljesítményének mindegyike külön külön is nagyobb nyének lekicsinylése. Végül is három tengeri hatalommal szemben állt helyt, melyeknek mindegyike külön külön is nagyobb és erősebb flottával bírt, mint a Monarchia.

A szerző néha elvéti a hajók típusát. Például a HELGOLAND nem csatahajó, hanem gyorscirkáló, mint a NOVARA. A GÄA sohasem volt torpedóelhárító, hanem torpedó anyahajó és műhelyhajó; valamikor polgári hajónak épült. A gyors cirkálónak feltüntetett KAISER MAX már réges régen leszerelt állapotban várakozott, hiszen már az 1866. évi lissai csatában is részt vett. A képek között pedig egy TÁTRA-típusú romboló képe

fölé írták a NOVARA gyorscirkáló nevét. (A romboló vízkiszorítása 850 tonna, a gyorscikálóé 3500 tonna; a cirkáló személyzete 340 főből, a rombolóé 104 főből állt a tisztekkel együtt.)

Bár nem akarunk hibajegyzéket készíteni, valamit még korrigálni kell, mégpedig a SZENT ISTVÁN csatahajó elsüllyedésének helyét. A hajó nem a polai kikötőben süllyedt el, hanem attól délebbre, kb. Zára magasságában. 89 ember vesztette itt életét.

Magyarországon, ha valaki a cattarói matrózfelkelésről hall, elkerülhetetlen képzettársítással Horthy Miklós neve jut az eszébe, azé az emberé, aki a köztudat szerint a felkelést vérbefojtotta. A szerző ugyan határozottan kijelenti: „Mint látjuk, nem Horthy adott parancsot Rasch és társai kivégzésére" (a felkelés leverésére küldött III. csatahajó osztálynak nem Horthy, hanem Karl Seidensacher ellentengernagy volt a parancsnoka; Horthyra már csupán a „különleges megbízott" szerepe várt, bár nem volt alkalma semmit sem cselekedni ebbéli minőségében), mégis számon kéri tőle azt, hogy miért nem lépett közbe Rasch és társai megkegyelmezése érdekében. Úgy tűnik, ő sem képes kivonni magát a Cattaro—Horthy asszociáció hatása alól.

Mivel ez a kérdés Magyarországon nagyobb érdeklődésre tart számot, mint másutt, tanácsos lett volna, ha a szerző kivételesen jelzi, honnan vette az információt Horthy különleges megbízatására. Ugyanis erre vonatkozóan sehol sem került elő ez idáig semmiféle hitelt érdemlő dokumentum. Talán a már említett képzettársítással függ össze az a jellemrajz is, amelyet a szerző Horthyról közöl. Nagyon kár, hogy ebben kizárólag irodalmi feldolgozásokra hagyatkozott és csak egyszerűen elővette a néhány évtizedes sémát, amely meglehetősen gyermekded.

Ami a rögtönítélő katonai bíráskodást illeti, ez az eljárás nincs kötve a rendes vizsgálati eljárás alakiságaihoz. Jogszabály írja elő azt is, hogy az eljárásnak a vádlottak átadásától számított 24 óra, de legfeljebb 72 óra alatt be kell fejeződnie. Ítélete ellen fellebbezésnek nincs helye, de a bírói felsőbbségi jogot gyakorló parancsnok kegyelem útján más büntetést is kiszabhat. Háború esetén az eljárás szigorúbb, s a hadseregparancsnok az alárendelt parancsnoknak utasításokat adhat, az igazságügy felett ő gyakorolja a felügyeletet. A megkegyelmezési jog csak őt illeti. (Horthy tehát, ha akart volna se eszközölhetett ki kegyelmet, lévén az ügyhöz semmi köze, s rangban is alacsonyabban állt, mint Seidensacher, Gusseck vagy Sarkotić.)

Befejezésül felhívjuk a figyelmet arra, hogy a „Népszerű történelem" sorozatnál fontos ugyan, hogy olvasmányos stílusban, a nagyközönség számára élvezetesen adja elő a történelmet, de annak valóban történelemnek kell lennie, a tények és történések lehetőség szerinti hűséges közlésének, mert nagyon sokan ezekből a könyvekből merítik ismereteiket.

Csonkaréti Károly

OSZETZKY TAMÁS

ARAB—IZRAELI HÁBORÚK 1948—1982

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984. 342 o. + 23 o. melléklet)

Az arab—izraeli konfliktus fejleményei hosszú idő óta a közvélemény érdeklődésének homlokterében állnak. A kérdéssel foglalkozó magyar szakirodalom kétségtelen eredményei ellenére még jó néhány területen adós a megfelelő válaszokkal. Mindezek tükrében a szerző vállalkozása rendkívül figyelemre méltó, hiszen katonai vonatkozású elemzésekkel az eddigi publikációkban csak nagyon érintőlegesen találkozhattunk.

A könyvben szereplő öt háború feldolgozása viszonylag széles forrásbázison történik. Az összképet azonban több ponton is némiképp befolyásolja, hogy a felhasznált irodalomban az arab értékelések eléggé szerény helyet kapnak.

Az arab—izraeli ellentétek hátterét röviden ismertető előszó kitér a cionista világmozgalomra, az antant hatalmaknak a török birodalom felosztását célzó titkos terveire, az 1917-es Balfour-nyilatkozatra, valamint a palesztinai brit mandátum feszültséggel terhes évtizedeire. A szerző felsorolja a fegyveres összetűzésekben közreműködő illegális szervezeteket, s

ennek kapcsán megemlíti, hogy az 1936—1939-es arab felkelés idején az arab országok még nem rendelkeztek önálló nemzeti fegyveres erővel, majd zárójelben hozzáteszi, hogy ezek megalakítására csak a megszálló csapatok távozása után került sor. Ez a későbbiekben is visszatérő általánosítás azonban nem fedi pontosan a tényeket. Az idegen katonai jelenlét, kedvező külpolitikai konstelláció esetén, nem zárta ki a helyi reguláris fegyveres erők nemzeti ellenőrzésének megteremtését. Az 1936-os brit—egyiptomi egyezmény értelmében Kairó például visszakapta hadügyi önállóságát, s ennek nyomán megkezdhette katonai erejének fejlesztését. Az országban állomásozó brit csapatok kivonására viszont csak a két kormány 1954-ben aláírt megállapodása után került sor.

Az írás az első arab—izraeli háborút megelőző időszakot 1946 derekától számítja, amikor mindkét részről megkezdődtek az előkészületek a brit mandátum utáni korszakra. 1947 közepétől fokozatosan végrehajtják a cionista fegyveres erők átszervezését. Ennek keretében a felső vezetési szinteki kiépítése mellett a Haganára (a cionisták legnagyobb katonai szervezete) és tartalékalakulataira támaszkodó reguláris erőkből, harcászati egységként, dandárokat hoztak létre. Ezeket támogatták az Irgun és a Lehi (Stern) csoport irreguláris osztagai, s a helyi zsidó lakosság felfegyverzett tagjai. Az arab erők ekkor még csak az Arab Felszabadítási Hadsereg és az Arab Megváltó Hadsereg irreguláris alakulataira és a lakosság fegyverrel rendelkező tagjaira korlátozódtak.

Az összecsapások különösen az ENSZ 1947. november 29-i felosztási határozata után válnak súlyosakká, mely a palesztin terület több, mint ötven százalékát a zsidó etnikumnak juttatta. A döntést az arabok nem fogadták el és a cionista vezetés is a kijelölt területek kiszélesítésére törekedett. Az ezt célzó „D-tervet" 1948 áprilisában véglegesítették.

A brit mandátum megszűnésének napján, 1948. május 15-én Egyiptom, Irak, Szíria, Transzjordánia és Libanon fegyveres erői átlépték a palesztin határt és ezzel kezdetét vette az első háború. Ezt a napot a szerző több helyütt is tévesen Izrael Állam kikiáltásával is azonosítja, noha erre egy nappal korábban került sor. A hadműveletekben részt vevő arab reguláris erők létszámáról a szakirodalomban erősen megoszlanak a vélemények. Ezt figyelembe véve is a könyvben az iraki csapatkontingensről közölt adatok túl magasnak, az egyiptomiról viszont eléggé alacsonynak tűnnek.

A katonai helyzet alakulását arab részről negatívan befolyásolta, hogy a kormányok érdekellentétei miatt a csapatok közös hadműveletei tervvel nem rendelkeztek, sőt a felkészültség és az alkalmazott harci módszer tekintetében is elmaradtak az izraeliektől. Ezért kezdetben meglevő technikai és létszámfölényüket nem tudták tartósan érvényesíteni.

Az arab lakosság egy jelentős részét az izraeli csapatok a háború alatt elűzték a szülőföldjükről. Az 1949 januárjában kezdődő fegyverszüneti tárgyalásokon Izrael területét több mint 6 ezer km²-rel megnövelték. A gázai övezet Egyiptom, Ciszjordánia transzjordán, Jeruzsálem viszont izraeli—jordán fennhatóság alá került. A könyvben tévesen szerepel a Jordán Hásimita Királyság létrejöttének ideje. Erre nem 1948 decemberében, hanem 1950 áprilisában került sor.

Az első háború után kidolgozott izraeli katonai doktrína az ország még mindig kedvezőtlen geostratégiai helyzetét további területi térnyeréssel akarta megszüntetni. A hangsúlyt a támadó elemre helyezték, s aláhúzták az elrettentés fontosságát. A hadászati elgondolás elsősorban a preventív akcióra, a meglepetésre és az ún. közvetett megközelítésre épült. Ezek részletezésekor a szerző Bar-Lev tábornokra is hivatkozik, akit helytelenül az 1956-os háború izraeli vezérkari főnökének tüntet fel. (Bar-Lev ezt a funkciót 1968—1972 közt töltötte be.) Tel-Aviv a legveszélyesebb ellenfélnek Kairót tartotta, s a második háború előtt többször is sor került Egyiptom elleni kisebb-nagyobb kommandóakciókra. Az izraeli hadvezetés már 1952-ben kidolgozta a „Kades" fedőnevű tervet, mely a Sinai-félsziget elfoglalását célozta. Az előzetes egyiptomi hadműveleti tervről részletesebb ismertetést sajnos nem olvashatunk.

Az újabb háború előzményeinek ismertetésekor az egyes arab országok irányvonaláról eléggé leegyszerűsített megfogalmazásokkal találkozhatunk. Egyiptom és a szocialista országok kapcsolatai, különösen az 1952-es forradalmat követő két évben, korántsem voltak problémamentesek. A sorozatos szíriai államcsínyeket sem mindig külső erők inspirálták, hanem nagy szerepet játszottak benne a belviszályok, szektáriánus ellentétek.

A szerző röviden áttekinti Egyiptom és a nyugati hatalmak ellentéteit, melyek a Szuezi Csatorna Társaság 1956 júliusában történő államosítása után a londoni és párizsi kormányt a fegyveres fellépés előkészületeinek megkezdésére

késztették. A nasszeri rendszer megdöntésére irányuló elképzelések találkoztak Izrael hódító törekvéseivel. A három ország titkos tárgyalásai után október végén a „Kades"-tervet egyeztették a francia—angol „Muskétás"-tervvel, mely a szuezi-övezet elfoglalására irányult.

A második háború az izraeli csapatok október 29-én indított támadásával kezdődött, s a harcokba október 31-én az angol—francia légierő is bekapcsolódott. Az izraeli erők november 4-re elfoglalták a Sínai-félszigetet, s az eredeti elképzelésektől eltérően már a következő nap sor került az angol—francia légideszant ledobására. A szovjet kormány erélyes fellépésére, illetve az amerikai adminisztráció sürgetésére Párizs és London azonban már november 7-én kénytelen volt elfogadni az ENSZ tűzszüneti felhívását. A katonai sikerek ellenére a támadók súlyos morális vereséget szenvedtek, s csapataikat kénytelenek voltak kivonni az országból. Ezzel egyidejűleg a gázai övezetbe és Sarm es-Sejkbe a világszervezet ENSZ erőket küldött. Egyiptom pedig az Akabai-öbölben garantálta az izraeli hajózás biztonságát.

A haderőnemek és fegyvernemek szerepét értékelve a szerző többek közt kiemeli a páncélos csapatok és különösen az izraeli ejtőernyősök tevékenységét.

A „megelőző ellentámadásra" épülő újabb izraeli hadműveleti tervet 1960-ban dolgozták ki. Ez az erőket a háború első fázisában az egyiptomi, a másodikban pedig a szíriai, jordániai és libanoni haderő ellen koncentrálta. A „Kahir" fedőnevű egyiptomi hadműveleti terv védelmi változata a mélységben folytatott aktív védelemre alapozódott, a támadó változat pedig az arab országok katonai együttműködésből indult ki, de bővebb tájékoztatást erről nem olvashatunk. Ugyancsak elmarad a szír és jordán hadműveleti tervek ismertetése. (Az izraeli hadsereg a fegyverzetét elsősorban amerikai, az egyiptomi és a szíriai pedig főleg szovjet forrásokból fejlesztette.)

Az írás sorra veszi a szuezi konfliktust követő évtized Közel-Kelethez kapcsolódó fontosabb fejleményeit, s a harmadik háborút megelőző időszakot 1967 elejétől számítja. A Jordánia, Szíria, s Izrael közt támadt feszültség kiéleződése azonban inkább azt indokolná, hogy e periódus kezdetének 1966 végét tekintsük.

A térségben a krízis hónapról hónapra súlyosabbá vált. Nasszer elnök, miután információkat kapott a Szíria ellen tervezett izraeli támadásról, csapatokat vezényelt a Sínai-félszigetre, kieszközölte az országban levő ENSZ-erők kivonását, május 23-án pedig lezárta Tiran-szorost.

Egyiptom és Szíria katonai szövetségéhez május 30-án Amman, június 4-én pedig Bagdad is csatlakozott, de az arab országok közös hadműveleti tervvel most sem rendelkeztek. Tel-Aviv május 21-én befejezte a részleges rejtett mozgósítást. A könyv nem említi, hogy az izraeli erők már május 25-én készen álltak a katonai akció megindítására, de ezt a politikai vezetés többször is elhalasztotta. (Moshe Dayan nem június 3-án, hanem június 1-én lett az Eskol-kabinet hadügyminisztere.)

Az izrael légierő június 5-én meglepetésszerű csapást mért az egyiptomi repülőterekre, s ezzel kirobbant a harmadik háború. Mire a harcoló felek június 10-én elfogadták az ENSZ tűzszüneti felhívását, már izraeli ellenőrzés alá került a Sinai-félsziget Jeruzsálem óvárosa, Ciszjordánia és a Golan-fennsík.

A szerző a látványos izraeli győzelmet főleg a légierőnek, páncélos csapatoknak és a vezetés jóval magasabb színvonalának tulajdonítja. Problematikus viszont az a megállapítása, hogy az arab katonai vezetés gyengeségét részben az okozta, hogy a tisztikar egy jelentős része a kiváltságos osztályok soraiból került ki. Ennek ugyanis ellentmond, hogy például Szíriában és Egyiptomban a tisztikar számottevő része a parasztságból és a közbülső rétegekből verbuválódott.

A hatnapos háború után az izraeli vezetés számolt azzal, hogy egy elkövetkező konfliktusban katonai doktrína védőleges oldala ideiglenesen előtérbe kerülhet. Kiterjedt erődítési munkálatok kapcsán 1969 januárjára a Szuezi-csatorna mentén kiépítették a Bar-Lev vonalat, s a Golán-fennsíkon is megerősített övezeteket hoztak létre. A „Sovah Jonim" elnevezésű izraeli hadműveleti terv az aktív védelem mellett csak korlátozott ellentámadást írt elő. A negyedik háború előtt került sor első ízben közös arab haditerv kimunkálására. Az általános elgondolásokat tartalmazó „Sarara" terv részeként alakították ki a „Badr" fedőnevű egyiptomi és a szíriai hadműveleti terveket. A kairói elgondolás a Bar-Lev és az emögött kiépített Golda Meir vonalak áttörését, a damaszkuszi pedig a Golan-fennsík visszafoglalását tűzte ki elsődleges célnak.

A háború előzményeit taglalva a szerző többek közt kitér az ún. anyagháborúra, a válság rendezését érintő erőfeszítésekre, és az egyes országokban lezajló belpolitikai változásokra. Ennek kapcsán ír arról, hogy Egyiptomban Szadat elnök a jobboldal nyomására eltávolította Sza-

dek hadügyminisztert. A baloldali szimpátiával egyáltalán nem „vádolható" Szadek hivatali ideje alatt, 1972 júliusában vonják ki a szovjet tanácsadókat az országból. Személyét a szerző bizonyára Fawzi tábornokkal téveszti össze, akit 1971-ben összeesküvés címén letartóztattak.

A könyv a háborút megelőző időszak kezdetének 1973 elejét tekinti. Az izraeli felderítő szolgálat és a kormány hibái miatt az október 6-án kitört háborúban az egyiptomi és a szíriai erőknek sikerült érvényesíteni a meglepetés tényezőjét. A harcok első szakaszában az egyiptomi hadsereg áttörte a Bar-Lev vonalat, s a szíriaiak is tért nyertek a Golanfennsíkon. A háború második szakaszában Izraelnek csak nagy erőfeszítéssel sikerült a harcok menetét a maga javára fordítania. A háború egyik vitatott kérdése kapcsán a szerző elmarasztalja az egyiptomi vezetést, hogy a Bar-Lev vonal áttörése után nem vett azonnal irányt a támadás továbbfejlesztésére. Ez az álláspont több szempontból is vitatható. Megfelelő légvédelmi ernyő nélkül a támadás már eleve kockázatos lett volna, hiszen a légikötelékek egy részét az északi frontról az izraeliek gyorsan átcsoportosíthatták volna. Másodszor, egy esetleges sikeres és gyors előrenyomulás a Sinai-félszigeten, s nyomában a izraeli védelem nagyfokú meggyengülése, a konfliktus nemzetközi eszkalációját vonhatta volna maga után. Ennek következményeit Kairó természetesen nem vállalhatta. Végül, de nem utolsósorban az egyiptomi vezetés célja már eleve egy korlátozott akció volt, mellyel a közel-keleti rendezésről folyó tárgyalásokat ki akarták mozdítani a holtpontról.

A szerző ismerteti a csapatszétválasztási tárgyalásokat, majd az egyes fegyvernemek szerepét értékelve többek közt rámutat a páncélelhárítás növekvő fontosságára és a légierő korábbiaktól eltérő szerepére.

Az ötödik háború előzményeinek felvázolásánál a könyv kitér az 1975-ben kirobbant libanoni polgárháborúra és az 1978-as Camp David-i megállapodásokra. Tel-Aviv az Egyiptommal való különbéke tető alá hozása után figyelmét még inkább a libanoni helyzet alakulására koncentrálhatta. A „Békét Galileának" fedőnevű terv végrehajtásával Izrael meg akarta semmisíteni a Libanonban levő palesztin erőket, ki akarta kényszeríteni a szír csapatok kivonulását, s kedvező feltételeket akart teremteni a jobboldali erők hatalomra jutásához.

Az 1982. június 6-án kezdődő háború hadműveletei elsősorban az izraeli, valamint a palesztin és szíriai erők közt folytak. A több mint két hónapig tartó harcok a Habib-terv elfogadásával végződtek, mely lehetővé tette a Nyugat-Beirutban levő palesztin erők külföldre távozását, s az itt harcoló szíriai csapatok elvonulását. Izrael ugyan a háborúban győzelmet aratott, s a Palesztin Felszabadítási Szervezetet meggyengítette, de alapvető politikai célkitűzéseit nem sikerült elérnie. A háború katonai tapasztalatait elemezve a szerző kiemeli az elektronikai hadviselés szerepének nagyfokú növekedését.

A szerző befejezésül röviden értékeli az ötödik háború után kialakult helyzetet és ismerteti az utóbbi években napvilágot látott közel-keleti rendezési terveket.

A könyv tényanyagában való jobb eligazodást a harcok színterének főbb topográfiai jellemzőivel, az erőviszonyokat, hadrendeket bemutató táblázatokkal, térképvázlatokkal, a fontosabb haditechnikai eszközök adataival gazdagon illusztrált melléklet segíti.

Az Oszetzky Tamás írásával kapcsolatos észrevételek egy részét gondosabb lektori munkával meg lehetett volna előzni. Mindez azonban nem homályosítja el a könyv jelentős érdemeit, mely a térséggel foglalkozó szakemberek mellett joggal tarthat igényt a szélesebb közvélemény érdeklődésére is.

Gazdik Gyula

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1983. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK
Bibliográfiák, sajtótörténet
Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények
A hadtudomány és a hadtörténelem elméleti kérdései
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI
Hadművészet története
A hírszerzés és kémkedés története
A haditechnika története
Vártörténet, helytörténet
Hadijog, háborús bűnök
Életrajzok, emlékezések
III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG
Ókor
Középkor 1500-ig
16—17. század
18. század
19. század
1900—1918.
Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború
Magyarország a második világháborúban
Ellenállási mozgalom és partizánharcok
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek története 1945—1983.
Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom
Tudósítások, riportok a Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek életéről

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSÉNEK JEGYZÉKE

ÉT	Élet és Tudomány	Mo	Magyarország
HK	Hadtörténelmi Közlemények	N	Néphadsereg
HO	Honvédelem	PK	Párttörténeti Közlemények
HSz	Honvédségi Szemle	Sz	Századok
ISz	Igaz Szó	TSz	Történelmi Szemle

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet

1. Bibliographie choisie d'ouvrages d'historie publiés en Hongrie en 1979. —Acta Historica, 1982. 1—4. sz. 195—219. p.
2. *Hitchins,* Keith: Hungarica 1961—1974. Literaturbericht über Neuerscheinungen zur Geschichte Ungarns von den Arpaden bis 1970. München, Oldenbourg, 1981. 144 p.
3. *Pethő* Gyula: Szentgotthárd történetének bibliográfiája. Szombathely, Berzsenyi M. Könyvtár, 1983. 139 p.
4. Kőszeg történetének válogatott bibliográfiája. Összeáll. Nagy Éva, Prejczer Paula. Szombathely, Vas m. Lapk. Váll. 1982. 84 p.
5. Csongrád megye története a felszabadulástól napjainkig. Válogatott bibliográfia. Összeáll. Tóth Ilona. Szeged, TIT, 1983. 42 p.
6. Az 1980. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1983. 1. sz. 150—165. p.
7. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1980. 1—2. r. Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1983. 2. sz. 316—333., 3. sz. 504—520. p.
8. A katonai szakirodalom bibliográfiája. 1982. Könyvek, fordítások és folyóirat-lelőhely jegyzék. (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár, HM Katonai Tudományos Könyvtár, ZMKA Tudományos Könyvtár munkatársai.) Bp. (Zrínyi K. — OMKDK házi soksz.) 1983. 169 p.
9. Honvédorvos (Honvédorvosi Közlemények, Katonaorvosi Szemle) 1949—1979. (Összeáll. az MN KOKK Szakkönyvtár munkatársai: Verseghi Mária, Kovács Csilla stb.) Bp. (Zrínyi K.) 1983. 96 p.
(Magyar katonai folyóiratok repertóriuma 3.)
10. Hadtápbiztosítás 1968—1982. (Összeáll. Berki Imréné, Köles Ferencné, Rada Ferenc.) Bp. (Zrínyi K.) 1983. 87 p.
(Magyar katonai folyóiratok repertóriuma 5.)
11. A Hadtörténelmi Közlemények 1954—1978. évfolyamainak mutatója. Bp. Zrínyi K. 1979. Ism. Szakály Sándor. — Sz, 1983. 2. sz. 485—486. p.
12. A Magyar Néphadsereg Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ kiadványai 1972—1981. Bibliográfia (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár.) [Kiad. a] MN Módsz. Közp. Bp. 1983. 125 p. Név-, sorozati és tárgymutatóval.
13. Vengerszkaja Szovetszkaja reszpublika — pervoe goszudarsztvo trudjascsihszja Vengrii. Referativnüj szbornik. [Izd.] MISZON. Bp. (MTA Kvt. ny.) 1982. 302 p.
Bibliogr. 291—302. p.
14. Die Pariser Friedenskonferenz 1919 und die Friedensverträge 1919—1920. Literaturbericht und Bibliographie v. Max Gunzenhäuser. Frankfurt a. M., Bernard [und] Graefe, 1970. 287 p. (Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte. N. F. Bibliographien der Weltkriegsbücherei H. 9.)
A trianoni békekötés Magyarországgal. Irodalomszemle és bibliográfia.
15. *Rákóczi* Rozália: Történelmi katonai lapok. — HSz, 1983. 12. sz. 68—70. p.
16. *Szállási* Árpád: A szabadságharc visszhangja az Orvosi Tár 1848-as évfolyamában. — Magyar Nemzet, 1983. 63. sz. 8. p.
17. *Oláh István:* Folyóiratunk a néphadsereg szolgálatában. (Honvédelem.) — Ho, 1983. 1. sz. 3—10. p.

Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények

18. *Mészöly* Gábor: A szélpuskától a katyusáig. Bemutatjuk a Hadtörténeti Múzeumot. — ISz, 1983. 3. sz. 35—37. p.

19. *Berényi* Iván: Kis magyar címertan. Bp. Gondolat, 1983. 128 p.
20. *Berényi* Iván: Régi címereink. — ÉT, 1983. 33. sz. 1034—1036. p.
21. Bolgár művészeti kiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban. [Ism.] Cs. Kottra Györgyi. — HK, 1983. 4. sz. 703—704. p.
22. *Tóth* Antal: Mátyás király és kora. (A Mátyás király és Magyarország c. kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában.) — N, 1983. 28. sz. 12. p.
23. *Katona M.* István: Egy ezereskapitány nyomában. Megnyílt az Esze Tamás emlékmúzeum (a váci Esze Tamás laktanyában.) — N, 1983. 21. sz. 13. p.
24. *Szabó Pap* Lóránt: Magyar emlékek Törökországban. — Magyar Nemzet, 1983. 1. sz. 9. p.
25. Huszáremlékek a sárvári Nádasdy Múzeumban. — Magyar Nemzet, 1983. 171. sz. 7. p.
26. *Söptei* István: A Nádasdy huszárezred emlékgyűjteménye Sárváron. — Életünk, 1983. 12. sz. 1138—1143. p.
27. *Kacsó* Lajos: A honvédsereg emlékmúzeuma. (A pákozdi emlékmúzeum.) — N, 1983. 39. sz. 13. p.
28. *Veress D.* Csaba: Perczel Mór honvédtábornok hagyatéka a veszprémi Bakonyi Múzeumban. — Történeti Múzeumi Közlemények, 1982. 2. sz. 61—68. p.
29. *Horváth* Lajos: Negyvennyolcas pecsétek. — ÉT, 1983. 11. sz. 332. p.
30. *Szekernyés* János: A hazaszeretet dokumentumai között az Aradi Múzeumban. — A Hét, 1983. 48. sz. 4. p.
31. *Barla* Ferenc: Repülőmúzeum Athénben. — Repülés, 1983. 3. sz. 12. p.
32. *Haimann* György: „Plakátjaiba adta hitét..." Bíró Mihályról és egy emlékezetes politikai plakátjáról. (A háború borzalmai ellen...) — Népszabadság, 1983. 72. sz. 15. p.
33. *Ambrus* Béla: Az oroszországi hadifogolytáborokban kibocsátott magyar vonatkozású szükségpénzek. (1916—1920.) — Érem, 1983. 2. sz. 12—21. p.
34. *Tihanyi* János: Az osztrák ellenállási mozgalom múzeuma. — Sz, 1983. 6. sz. 1376—1379. p.
35. *Kacsó* Lajos: Partizánmúzeum a Karancsban. — N, 1983. 17. sz. 13. p.
36. Hogy megértsük jelenünket. Petőfi brigád emlékszoba Magyarországon. — Magyar Képes Újság (Osijek), 1981. 11. sz. 8. p.
37. *Matthaeidesz* Konrád: Csapajev géppuskásai. Dioráma a Döbrentei téri harcokról. (Látogatás a szovjet déli hadseregcsoport múzeumában.) — Esti Hírlap, 1983. 45. sz. 4. p.
38. *Molnár* József: A Magyar Szabadság Érdemrend 1946. május 10-től október 14-ig adományozott változata. — HK, 1983. 3. sz. 434—450. p.
39. *Katona M.* István: A felsőfokú tisztképzés relikviái. Bemutatjuk a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia múzeumát. — N, 1983. 36. sz. 13. p.
40. *Kacsó* Lajos: A hadtörténelem dokumentumainak tárháza. (A Hadtörténelmi Levéltár.) — N, 1983. 5. sz. 13. p.
41. *Kacsó* Lajos: Májusi emlékek. (1945. május 1. katonatörténeti emlékei a Hadtörténelmi Levéltárban.) — N, 1983. 18. sz. 13. p.
42. *Stegena* Lajos: Térképtörténet. (Egyetemi tankönyv.) 3. átd. kiad. Bp. Tankönyvk. 1983. 199 p. 7 t. Bibliogr 176—179. p.
43. *Klinghammer* István — *Papp-Váry* Árpád: Földünk tükre a térkép. Bp. Gondolat, 1983. 384 p. illusztr. Bibliogr. 370—372. p. Névmutatóval. Katonai és kataszteri térképezés 83—88. p.
44. *Csendes* László: Iskolai falitérképek, atlaszok. — Földrajzi Közlemények, 1983. 1. sz. 68—77. p. 3 t.
45. *Bartha* Lajos: Újabb adatok Lipszky János életéhez és munkásságához. — HK, 1983. 4. sz. 624—636. p.
46. *Dobai* András: Somogy megye az első katonai felvétel (1782—1785) idején. Somogy megye Múltjából. 14. köt. 1983. 89—161. p.
47. *Fülöp* Gyula: Gorsium térképes ábrázolása 1783-ból. Adatok a Gorsium környéki római kori úthálózathoz. — Archaeológiai Értesítő, 1983. 1. sz. 82—87. p.
48. *Hárs* József: 1944-ben készült légifelvételek Sopronról. — Soproni Szemle, 1983. 4. sz. 327—329. p.

A hadtudomány és hadtörténettudomány elméleti kérdései

49. *Glatz* Ferenc: Történetszemlélet és a „segédtudományok". — História, 1983. 2. sz. 18—19. p.
50. *Juhász* Gyula: A történettudomány törvényei szerint. — Népszabadság, 1983. 15. sz. 4. p.
51. A történelem törvényszerűsége és nyitottsága a háború és béke kérdésének tükrében. — Ho, 1983. 8. sz. 3—17. p.
52. *Kosáry* Domokos: Két írás, négy évtized. Az összehasonlító történelem néhány problémája. A hatalmi egyensúly elve és a dunai táj. — TSz, 1983. 3—4. sz. 464—509. p.
53. Európa és az oszmán kérdés 1500—

1800. Nemzetközi hadtörténelmi konferencia. Bécs, 1983. június 7—10. [Ism.] Zachar József. — HK, 1983. 4. sz. 698—703. p.

54. *Gergely* András: Sorsformáló nemzetkoncepciók. Asszimiláció-disszimiláció. A deklarált egyenjogúság. — Magyar Hírlap, 1983. 18. sz. 9. p.

55. A fasizmus ideológiájáról. A fasizmus néhány ideológiai kérdése. Tudományos Tanácskozás. Budapest, 1983. február 24—25. (Szerk. Harsányi Iván, Bakonyiné Ficzura Judit.) [Kiad. az] (MSZMP KB Párttört. Int., Társadalomtud. Int., Politikai Főisk., MTA Történettud. Int.) [Bp.] Kossuth K. 1983. 273 p.
Bibliogr. a lábjegyzetekben.
Többek közt Ölvedi Ignác és Bojcsuk Vladimir hozzászólásával.

56. *Blaskovits* János: Miért nehéz megítélni a Horthy-rendszer jellegét? Az új fasizmuskutatások eredményei. — A magyar változat. — Magyar Hírlap, 1983. 66. sz. 9. p.

57. *Fischer,* Holger: Politik und Geschichtswissenschaft in Ungarn. Die Ungarische Geshichte von 1918 bis zur Gegenwart in der Historiographie seit 1956. München, Oldenbourg, 1982. 179 p.

58. *Ránki* György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Bp. Magvető K. (1983.) 541 p.
(Elvek és utak.)
Kelet-Közép-Európa második világháborús történeti irodalmának kérdései. 424—474. p. — A vonakodó csatlós — vagy az utolsó csatlós? 475—524. p.

59. *Tilkovszky* Loránt: Árnyalt kritika vagy rehabilitáció. Teleki-képünk hitele körül. — Magyar Nemzet, 1983. 164. sz. 8. p.

60. *Keserű* Ernő: Sztálingrád vagy El Alamein. — Magyar Nemzet, 1983. 27. sz. 5. p.

61. *Windisch* Aladárné: Militärgeschichtliche Publikationen in Ungarn im Zeitraum von 1977 bis 1980. — Militärgeschichte, 1983. 2. sz. 226—236. p.

62. Módszertani útmutató a Magyar Néphadsereg történetének feldolgozásával kapcsolatos kutatómunkához. [Bp.] MNVK Tud. o. — MN Hadtört. Int. és Múzeum, 1983. 62 p.
(Hadtudomány-szervezési és módszertani közlemények.)

63. *Móricz* Lajos—*Ács* Tibor: A Magyar Néphadsereg történetének feldolgozása. — Ho, 1983. 4. sz. 107—112. p.

64. *Kacsó* Lajos: Néphadseregünk történetének feltárása közös, új feladat. Interjú Liptai Ervinnel. — N, 1983. 1. sz. 3. p.

65. *Kacsó* Lajos: Az elődök nyomában. (Mucs Sándor a néphadseregtörténeti kutatásról.) — N, 1983. 34. sz. 13. p.

66. *Jónás* Ilona, Sz.: Francois de la Noue „politikai és katonai értekezéseiről". — Világtörténet, 1983. 2.sz. 105—112. p.

67. *Zrínyi* Miklós: Tábori kis tracta. — Mátyás király életéről való elmélkedések. — Ne bántsd a magyart! Az török áfium ellen való orvosság. (A szöveget gond. és a jegyz. írta Klaniczay Tibor. Bp.) Szépirod. K. (1983.) 150 p.

68. *Perjés Géza:* Clausewitz. Bp. Magvető K. (1983.) 506 p.
Bibliogr. 491—500. p.

69. *Ács* Tibor: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága. (1793—1866.). Bp. Zrínyi K. 1982. Ism. Borus József. — HK, 1983. 1. sz. 143—146 p. — Móricz Lajos — Ho, 1983 2. sz. 114—115. p. — Rázsó Gyula. — Magyar Tudomány, 1983. 11. sz. 868—869. p. — N, 1983. 3. sz. 12. p.

70 *Ács* Tibor: Karddal és tollal. (Kiss Károly az 1848—49-es szabadságharc honvéd ezredese.) — ISz, 1983. 9. sz. 9. p.

71. *Zachar* József: „A hadtörténelem korunk osztályharcában". Az NDK Nemzeti Néphadseregének tudományos ülése Karl Marx születésének 165. és halálának 100. évfordulója alkalmából. — HK, 1983. 3. sz. 500—503. p.

72. Marx a háborúról és a hadseregről. (Vál. és szerk. Kocsis Bernát.) Bp. Zrínyi K. 1983. 852 p.

73. *Kocsis* Bernát: Marx a háborúról és a hadseregről. — HSz, 1983. 3. sz. 63—67. p.

74. *Ratai* Endre: Marx a háborúk gazdasági hátteréről és következményeiről. — Ho, 1983. 7. sz. 3—10. p.

75. *Vadász* Sándor: Marx mint történetíró. — Sz, 1983. 6. sz. 1225—1245. p.

76. Marx Károly a magyar forradalomról. — Népszabadság, 1983. 62. sz. 5. p.

77. Marx és Engels a magyar szabadságharcról. — Kritika, 1983. 3. sz. 5. p.

78. *Erdődy* Gábor: Marx és Engels a „magyarok harcáról". (1848—1849.) — Mozgó Világ, 1983. 4. sz. 82—85. p.

79. *Székely* Lajos: Marx és az 1848-as francia forradalom. (Marx örökösége. Szeged, JATE, 1983.) 79—84. p.

80. *Hegyi* András: Adalékok Marx és Engels tevékenységéhez az 1848—

1849. évi németországi forradalomban. (Marx öröksége. Szeged, JATE, 1983.) 85—92. p.

81. *Ágh* Attila: Marx világa. Halálának 100. évfordulójára. 1—5. r. — Népszabadság, 1983. 56—60. sz. 6. p.

82. *Liebknecht*, Karl: A militarizmus és a háború ellen. (Gesammelte Reden und Schriften. Vál. és előszót írta Vörös Gyula. Ford. Aranyosi Pál, Józsa Péter stb. Bp.) Kossuth K., 1983. 30 p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

83. *Hanák* Péter—*Glatz* Ferenc: Történelem és közgondolkodás. — Jelenkor, 1983. 12. sz. 1121—1126. p.

84. *Ágh* Attila: Közgondolkodás, elméleti tudat, történelem. — Népszabadság, 1983. 32. sz. 4. p.

85. *Mészöly* Miklós: Egy jövendő nemzettudat felé. [A történettudomány szerepéről, a történetírás gondjáról.] — Jelenkor, 1983. 7—8. sz. 647—656. p.

86. *Papp* Gábor: Történelem és nemzettudat. Interjú Pach Zsigmond Pállal. — Népszabadság, 1983. 285. sz. 5. p.

87. *Tripolszky* László: Történelmi ismereteinkről. Beszélgetés Niederhauser Emillel. — Népszabadság, 1983. 291. sz. 16. p.

88. *Kónya* József: Részvállalás a hazafias nevelésből. Beszélgetés Kiss Lajos vezérőrnaggyal, az MHSZ főtitkárával. — Népszabadság, 1983. 277. sz. 3. p.

89. *Fejér* Gyula: Nevelés hazaszeretetre. — Népszabadság, 1983. 238. sz. 1. p.

90. *Komor* Vilma: Azonosulás nemzettel, társadalommal. Hagyományok és új magatartásformák. — Magyar Nemzet, 1983. 30. sz. 7. p.

91. A múltról, a hazáról, a felelősségről. Beszélgetés Nemeskürty Istvánnal. — HSz, 1983. 7. sz. 69—73. p.

92. *Godó* Ágnes: Baráti levél Nemeskürty Istvánnak. — ISz, 1983. 3. sz. 41. p.

93. *Vető* Károly: A hazaszeretetre nevelés pártpolitikai munkája. — Ho, 1983. 5. sz. 84—90. p.

94. Matematikai—fizikai—kémiai feladatok az iskolai honvédelmi neveléshez. [Írta:] Bodó László, Cser Andor stb. Szerk. Bodó László. Bp. Zrínyi K. 1983. 220 p. illusztr.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

95. Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig. (Főszerk. Benda Kálmán. 2. kiad.) Bp. Akad. K. 1983. 4 db.

96. *Tokody* Gyula—*Niederhauser* Emil: Németország története. 2. kiad. Bp. Akad. K. 1983. 387 p.

97. *Litschauer*, Gottfried Franz—*Jambor*, Walter: Österreichische Geshichte. 4. Aufl. Wien, Obelisk Verl. 1970. XVI. 456 p.

98. Magyarország története. Tíz kötetben. 5. köt. 1790—1848. (2. jav. kiad.) Bp. Akad. K. 1983. 2 db.

99. Magyarország története. Tíz kötetben 7. köt. 1890—1918. (Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Mucsi Ferenc. 2. jav. kiad.) Bp. Akad. K. 1983. 2 db.

100. *Kulcsár* Kálmán: Háború és társadalmi változások Magyarországon. (Az Indianai Egyetem Magyar Tanszéke által szervezett kollokvium. Bloomington, 1982. október 18—19.) — Társadalomkutatás, 1983. 1. sz. 75—79. p.

101. *Ceausescu*, Ilie: La Transylvanie — ancienne terre Roumanie. Bucarest, Ed. Milit. 1983. 138 p. 23 térk. Bibliogr. a jegyzetekben, név- és tárgymutató.

102. *Száraz* György: Egy furcsa könyvről. (Ion Lancranjan: Cuvint despre Transilvania.) Bp. Magvető, 1983. 130 p. (Gyorsuló idő.)

103. *Süközd* Mihály: Kísértetek ellen. Száraz György könyve ürügyén. — Élet és Irodalom, 1983. 19. sz. 3. p.

104. *Száraz* György: Erdély múltjáról — jelenidőben. — Népszabadság, 1983. 303. sz. 19. p.

105. *Zachar* József: Rejtelmes rendfokozatok. A had nagyától a hadnagyig. — ÉT, 1983. 28. sz. 877—879. p.

106. *Eszes* Máté: Párbajok és viadalok. 1—4. rész. (A párbajok, lovagi tornák története az Árpád kortól a 18. századig.) — ISz, 1983. 9. sz. 32—33. p., 10. sz. 30—31. p., 11. sz. 20—21 p, 12 sz. 16—17. p.

107. *Perger*, N.: Militärmatrikelführung in Ungarn — Adler, 1980, 3. sz. 84. p.

108. Toborzási utasítások a Magyar Királyság számára. [Közr. és bev.] Pesovár Ferenc. — Táncművészeti dokumentumok, 1983. 238—250. p.

109. *Kun* Erzsébet: Hadtörténeti érdekességek. (Honvéd kalendárium 1984. Bp. Zrínyi K. 1983.) 156—160. p.

A hadművészet története

110. *Sokol,* A(ntony) E(ugene): Seemacht Österreich. Die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine 1382—1918. (Bearb. Hans. H. Sokol.) Wien—München—Zürich, Verl. Molden, (1972.) 224. p. illusztr.
Bibliogr. 221—222. p.
111. *Csonkaréti* Károly: Hadihajók a Dunán. (A szabadságharc leverésétől a második világháborúig.) — N, 1983. 3. sz. 16. p.
112. *Gorskov,* Sz[ergej] G[eorgevics]: Az állam tengeri hatalma. (Morszkaja moscs' goszudarsztva. Ford. Sörös Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1983. 473 p. Bibliogr. a jegyzetekben 467—[474.] p.
113. *Nagy* István György: A légierő és a légvédelem múltjából. (Arzenál. 1983. Bp. Zrínyi K. 1983.) 11—35. p.
114. *Millar,* George: A nagy lokátorháború. (The bruneval raid. Flashpoint of the radar war. Ford. Élek István.) [Bp.] (Kossuth K. 1983.) 258 p. 4 t. (Népszerű történelem.)
115. *K[acsó]* L[ajos]: A néma halál. (A vegyi hadviselés története.) — N, 1983. 17. sz. 16. p.
116. *Kuti* György: A háborúk kezdeti időszaka fejlődésének történetéről. — Ho, 1983. 5. sz. 32—37. p.
117. *Bimbó* József: A légvédelem harcászata. Bp. Zrínyi K. 1983. 153 p. 16 t. illusztr.
(Tisztek könyvtára.)
118. *Tovsztuha,* P. P.—*Portugalszkij,* R. M: A csapatok vezetése támadásban. (Upravlenie vojszkami v nasztuplenii. Ford. Durkó Lajos, Fodor Imre.) Bp. Zrínyi K. 1983. 203 p.
(Tisztek könyvtára.)
Bibliogr. 201—202. p.
119. *Éberling* György: Katonaélelmezés. (A katonák élelemmel való ellátása a középkortól napjainkig.) — Határőr, 1983. 28., 29. sz. 14. p.
120. *Gion* Béla: A korszerű katonaélelmezés. Történelmi visszatekintés. — HSz, 1983. 12. sz. 75—76. p.
121. *Szikora* András: Katonagalambok, hírvívő galambok. Bp. Zrínyi K. 1983. 102 p. illusztr.
Bibliogr. 102—[103]. p.
122. *Szikora* András: Katonagalambok. — N, 1983. 19. sz. 16. p.
123. *Keleti* György: Titkosírástól a kódrendszerig. (Honvéd kalendárium 1984. Bp. Zrínyi K. 1983.) 109—115. p.

A hírszerzés és kémkedés története

124. *Kaszszisz,* V.—*Koloszov,* L.: A titkosszolgálatok rejtélyeiből. (Iz tajnikov szekretnüh szluzsb. Ford. Kerekes András.) Bp. Zrínyi K. 1983. 228 p.
125. Titkos háborúk történetéből. A Thaiföldi bevetés. [1941.] — Belügyi Szemle, 1983. 3. sz. 67—73. p.
126. Titkos háborúk történetéből. A Vörös Zenekar. [Szovjet hírszerzés a fasiszta Németország ellen.] 1—2. r. — Belügyi Szemle, 1983. 5. sz. 74—79., 6. sz. 77—82. p.
127. Titkos háborúk történetéből. A Macska. 1—2. r. [A Franciaországi Interallie nevű hírszerző szervezet egyik alapító tagja: Mathilde Lucie Belard.] — Belügyi Szemle, 1983. 8. sz. 79—84., p., 9. sz. 79—85. p.
128. Titkos háborúk történetéből Beépülés az Abwerstelle—107-be. — Belügyi Szemle, 1983. 11. sz. 72—77. p.
129. Titkos háborúk történetéből. A CIA „ügynöke". (Nicolas Sirgado Rost a népi Kuba fiatal tisztje.) — Belügyi Szemle, 1983. 12. sz. 66—72. p.
130. *Karpov,* V.: A győzelem után. (N. M. Truszov szovjet hírszerző emlékezése az 1946. májusi flensburgi műveletre.) — Népszabadság, 1983. 131. sz. 14. p.
131. *Meruk* József: A madárka elrepült. (Elhunyt Donald Maclean szovjet hírszerző.) — Magyar Hírlap, 1983. 61. sz. 6. p.
132. *Borovicka,* V[aclav] P[avel]: Prisne tajne sifry. (Praha, Nase Vojsko, 1982.) 315 p.
Radó Sándor svájci tevékenységéről 267—304. p.

A haditechnika története

133. *Temesváry* Ferenc: Arms and armour. (Fegyverkincsek, díszfegyverek. Transl. by R. D. C. Sturgess.) Bp. Corvina, Helikon, 1983. 71 p. 50 t.
134. *Lugosi* József: Ágyuk, tarackok, mozsarak, — HSz, 1983. 1. sz. 83—84. p.
135. *Lugosi* József: A sorozatvezetők. — HSz, 1983. 3. sz. 83—84. p.
136. *Lugosi* József: Az aknavetők. — HSz, 1983. 5. sz. 87—88. p.
137. *Lugosi* József: A légvédelem csöves fegyverei. — HSz, 1983. 7. sz. 87—88. p.
138. *Lugosi* József: A harckocsik. — HSz, 1983. 9. sz. 83—84. p.
139. *Lugosi* József: A helikopter. — HSz, 1983. 11. sz. 89—90. p.
140. *Bátyai* Jenő: A gázálarc feltalálója.

(Kőszeghy Mártony Károly.) — Magyar Nemzet, 1983. 74. sz. 8 p.

141. *Szabó* László: Az egykori osztrák—magyar hadsereg vasúti hadihídjai. — Haditechnika, 1983. 2. sz. 34—36. p.

142. *Aichelburg*, Wladimir: Die Unterseeboote Österreich-Ungars. Bd. 1—2. Graz, Akad. Verl. 1981. 2 db. illusztr.

143. *Matthaeidesz* Konrád: Dédapák a fedélzeten. Az Auróra történetéből. — ISz, 1983. 11. sz. 14—15. p.

144. *Schmidt* László: Toldi és Nimród páncéljármű család. — Haditechnika, 1983. 4. sz. 32—35. p.

145. *Horváth* János: Az első magyar építésű páncélgépkocsi. — Haditechnika, 1983. 3. sz. 29—30. p.

146. *Kastély* Erika: A ballonrepülés bicentenáriuma. 1—2. r. — Repülés, 1983. 3. sz. 16—17., 5. sz. 16—17. p.

147. *Schwartz Béla:* Kormányozható léghajók katonai alkalmazásának perspektívái. — Repülés, 1983. 11. sz. 12. p.

148. *Lugosi* József: Trapéz alakú monoplánok. (Horváth Ernő repülőgéptervező, 1883—1943.) — ISz, 1983. 11. sz. 23. p.

149. *Rozsos* László: A motoros repülés bölcsőjénél. Wilbur és Orville Wright. — HSz, 1983. 12. sz. 70—72. p.

150. *Steinböck*, Erwin: Bewaffnung und Ausrüstung der österreichisch-ungarischen Flugzeuge. Graz, H. Weishaupt Verl. (1983.) 62 p.
(Österreichs Luftfahrt in Einzeldarstellungen. Bd. 7.)
Bibliogr. 60—61. p.

151. *Vicsotka* Mihály: Az első helikopter felszállásának évfordulója. (Asboth Oszkár.) — Magyar Nemzet, 1983. 228. sz. 8. p.

152. *Makra* Zsigmond: Fejezetek a náci Németország atomprogramjából. — Természet Világa, 1983. 1. sz. 33—34. p.

153. *Bognár* Jenő: Aknák a Dunában. — ÉT, 1983. 13. sz. 394—395. p.

154. *Beleznai* Péter: A nyíregyházi repülőtér története 1945-ig. (MALÉV Repülés- és Üzemtörténeti Kör. Önképző és módszertani Konferencia. Boglárlelle, 1983. november 5—6. [Bp.] MALÉV kiad. 1983.) 10 lev. Soksz. kézirat.

155. *Markó* György: A Magyar Néphadsereg légierejének első szovjet repülőgépei. — Haditechnika, 1983. 2. sz. 32—34. p.

156. *Markó* György: A magyar légierő csehszlovákiai repülőgép beszerzései 1948—1950. A Magyar Néphadsereg légierejének első szovjet repülőgépei. (MALÉV Repülés- és Üzemtörténeti Kör. Önképző és módszertani Konferencia. Boglárlelle, 1983. november 5—6. [Bp.] MALÉV kiad. 1983.) 11 lev. Soksz. kézirat.

157. *Simon* László: Mi—4 típusú helikopterek a Magyar Néphadseregben. (MALÉV Repülés- és Üzemtörténeti Kör. Önképző és Módszertani Konferencia. Boglárlelle, 1983. november 5—6. [Bp.] MALÉV kiad. 1983.) 4 lev. Soksz. kézirat.

Vártörténet, helytörténet

158. *Csorba* Csaba—*Marosi* Endre—*Firon* András: Vártúrák kalauza 3. Vártúrák Csehszlovákiában és Romániában. Bp. Sport, 1983. 631 p. 40 t.

159. Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században. (Tudományos tanácskozás előadásai — Noszvaj, 1982. október 20—21. Szerk. Bodó Sándor, Szabó Jolán. Kiad. a Dobó István Vármúzeum.) Eger, (Révay ny.) 1983. 176 p.
(Studia Agriensia 3.)
Bibliogr. a fejezetek végén.

160. *Fajnstejn*, Emmanuil: Falak, bástyák, gyilokjárók. [Orosz várak, erődítmények.] — Interpress Magazin, 1983. 1. sz. 77—79. p.

161. *Gerencsér* Miklós: Abdai dátumok. Népszabadság, 1983. 12. sz. 4. p.

162. *Horváth* Lajos: Bag története. Bag, Nagyközségi Közös Tanács, 1982. 386 p.

163. *Veress D.* Csaba: Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete. Bp. Zrínyi K. 1983. 266 p. 12. t. illusztr.
Ism. — N, 1983. 35. sz. 16 p.

164. *Sereg* József: Benevár. — Hevesi Szemle, 1983 2. sz. 44—48. p.

165. Cegléd története. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, Pest m. Múz. Ig. 1982. 607 p.

166. *Vadász* Géza: Csákberény története. Székesfehérvár, Csákberény Községi Tanács, 1982. 154 p.

167. *Tóth* Gábor: Debrecen a közeledő háború éveiben. (1939—1941.) — Debreceni Szemle, 1983. 2. sz. 101—114. p.

168. *Naszály* Sándor: Dunavecse története. Dunavecse, Nagyközségi Tanács, 1983. XII, 408 p.

169. *Zolnay* László: A középkori Esztergom. Bp. Gondolat, 1983. 264 p. XX t.

170. *Bona* Gábor: Elfelejtett honvédsír Geszten. — Békési Élet, 1983. 4. sz. 444—452. p.

171. *Miklós* Zsuzsa: A gödöllői dombvi-

dék várai. Aszód, Petőfi Múzeum, 1982. 104 p. 58 t.
(Múzeumi füzetek, Petőfi Múzeum Aszód 21.)

172. *Dusnoki* József: A gyulai vár. (Gyula. Végvár a Körösök mellett. Gyula, Erkel Múzeum, 1983.) 5—32. p.

173. *Kiss* Anikó: La fortikajo en Gyula. (Trad. Zsolt Gyarmathy.) Gyula, Városi Tanács, 1983. 31 p.
(A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 71.)

174. *Kőszegfalvi* Ferenc: Vörös Mihály éneke a gyulai végvár hőseiről. — Békési Élet, 1983. 1. sz. 100—102. p.

175. *Karsai* Ferenc: Jánoshalma története 1849—1945-ig. Jánoshalma, Nagyközségi Közös Tanács, 1982. 217 p.

176. *Bartal* Ernő: A kaboldi várkastély. — Soproni Szemle, 1983. 2. sz. 152—168. p.

177. Tanulmányok Kisvárda történetéből. (Szerk. Ács Zoltán. Kiad. a Kisvárdai Vármúzeum.) Kisvárda, 1983.

178. *Bariska* István—*Németh* Adél: Kőszeg. Bp. Panoráma, 1983. 230 p. 32 t.
(Magyar városok.)

179. *Vittay* Győző: Egy régi magyar határvár: Melk. — ÉT, 1983. 48. sz. 1517. p.

180. *Táboros* Sándor: A mezőcsáti járás történelme a két forradalom időszakában. 1918—1919. Mezőcsát, Művel. Közp. és Könyvtár, 1982. 300 p.
(Mezőcsáti helytörténeti füzetek 6.)

181. *Simon* László: Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája. A nagykőrösi avar fejedelmi kard. Nagykőrös, 1983. 160 p.
(Az Arany János Múzeum kismonográfiái 4.)

182. *Répási* Imre: Putnok hét évszázada. Putnok, Nagyközségi Közös Tanács, 1983. 67 p.

183. *Sárvári* Márta: Segesd. Királynéi ispánsági központ. Nagy kiterjedésű földvár. — Magyar Nemzet, 1983. 9. sz. 7. p.

184. *Valkó* Arisztid: Késik a solymári vár renoválása. — Magyar Nemzet, 1983. 157. sz. 8. p.

185. *Molnár* László, V.: Huszárok a Somogy megyei végvári harcokban a XVI. század második felében. (Somogyi Múzeumok Közleményei. 5. köt. 1982.) 91—108. p.

186. *Bakay* Kornél: Somogyvár. Új történelmi emlékhelyünk. — ÉT, 1983. 34. sz. 1059—1061. p.

187. *Jankovich B.* Dénes: Adatok a szarvasi törökkori palánk történetéhez. — Békési Élet, 1983. 2. sz. 165—172. p.

188. *Lénárt* Andor: Szarvaskő vára. — Hevesi Szemle, 1983. 3. sz. 34—36. p.

189. Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig [Írta] (Andó Mihály, Horváth Ferenc stb.) Szerk. Kristó Gyula. (Kiad. a Somogyi Könyvtár.) Szeged, (Szegedi ny.) 1983. 810 p. 30 t. illusztr.
Bibliogr. a lábjegyzetekben.
Névmutatóval. Összeáll. Gyuris György.

190. *Zombori* István: 800 év a szegedi várban. — ÉT, 1983. 37. sz. 1167—1169. p.

191. *Takáts* László: Az egykori szegedi vár vízellátási rendszere a 18—19. században — Honvédorvos, 1983. 3. sz. 217—222. p.

192. Szigetvár eleste 1566-ban és visszafoglalása 1689-ben egykorú leírások alapján. A bevezetést írta és a német szöveget magyarra ford. Molnár Imre. Szigetvár, Várbaráti Kör, 1980. 32 fol.
(A Szigetvári Várbaráti Kör kiadványai 8.)

193. Szigetvári levelek a török hódoltság korából. A leveleket az Országos Levéltár anyagából vál. Pataki János. A latin nyelvű leveleket magyarra ford. Molnár Imre. Szigetvár, Várbaráti Kör, 1982. 136 p. illusztr.
(A Szigetvári Várbaráti Kör kiadványai 9.)

194. Vác története. (Szerk. Sápi Vilmos.) Szentendre, Pest m. Múzeumi Ig. 1983. 2 db.

195. *Mátraházi* Zsuzsa—*Soós* Péter: Az Öreg-Bakony fővárosa. Zirc és Cseszneknek. — Magyar Nemzet, 1983. 298. sz. 9. p.

Hadijog, háborús bűnök

196. *Füzes* Oszkár: A háborús bűnösök és a nemzetközi politika. — Népszabadság, 1983. 128. sz. 6. p.

197. *Zinner* Tibor: Háborús bűnösök, népbíróságok. — História, 1982. 2. sz. 22—24. p.

198. *Kis* Aladár: Soha többé! Bp. ILV, 1983. 72 p.

199. *Várkonyi* Tibor: Don Klaus. (Klaus Barbie a lyoni hóhér.) — Magyar Nemzet, 1983. 31. sz. 2. p.

200. Barbie és a CIC. Háborús bűnösök. (Klaus Barbie, a lyoni Gestapo főnöke.) — Mo, 1983. 36. sz. 10. p.

201. *Köves* Judit: Lyon hóhéra Lyonban. (Klaus Barbie.) — Népszava, 1983. 42. sz. 6. p.

202. *Horváth* Gábor: „Amerikai kapcsolat". Háborús bűnösök. (Náci háborús bűnösök külföldre menekítése a

második világháború végén az amerikai titkosszolgálat által.) — Mo, 1983. 16. sz. 10. p.

203. *Vajda* Péter: Rés a titok falán. Hogyan menekített az Egyesült Államok náci háborús bűnösöket? — Népszabadság, 1983. 49. sz. 6. p.

204. *Fehér* Péter, G.: Hatiny. [Negyven éve pusztították el a fasiszták a belorusz falut. — Náci háborús bűnösök ezrei az Egyesült Államokban.] — Magyar Hírlap, 1983. 71. sz. 9. p.

205. *Horváth* Gábor: Bíró előtt. Háborús bűnösök. (A szovjet elhárítás nyomozása a szovjet földön élő háborús bűnösök után.) — Mo, 1983. 16. sz. 11. p.

206. „... akkor már minden egyházfő asztalán ott volt az Auschwitzi Jegyzőkönyv..." Szenes Sándor interjúi. — Valóság, 1983. 10. sz. 75—90. p.

207. *Szőnyi* János: A cigányok sorsa a fasizmus évei alatt. (Cigányok, honnét jöttek — merre tartanak? Bp. Kozmosz, 1983.) 53—57. p.

208. *Gilbert*, Martin: Atlas of the Holocaust. London, Michael Joseph, (1982.) 256 p. illusztr.
Bibliogr. 246—254. p.
A magyarországi zsidók megsemmisítéséről is.

209. *Szita* Szabolcs: Holocaust az Alpok előtt, 1944—1945. Győr, Győr m. Lapk. Váll. 1983. 167 p. 16 t.

210. *Szita* Szabolcs: Halál a határon. (Magyar munkaszolgálatosok 1944. végén.) — Mo, 1983. 49. sz. 24. p.

211. *Tatár* Imre: A nürnbergi ítélet. — Magyar Nemzet, 1983. 102. sz. 8. p.

Életrajzok, emlékezések

212. Évfordulók 1983. [Kiad. az] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ. [Bp.] 1983. 10 lev. Sz. M. *Bugyonnij*, R. J. *Malinovszkij*, A. A. *Grecsko*, *Kiss* János, *Sólyom* László arcképe és életrajza.

213. *Spira* György: Négy magyar sors. Bp. Magvető, (1983.) 169 p.
(Nemzet és emlékezet.)
Széchenyi István, *Batthyány* Lajos, *Petőfi* Sándor, *Kossuth* Lajos.

214. *Verbai* Lajos: Nagyszerű ember volt. *Ábrahám* Géza születésének 70. évfordulóján. — Népszava, 1983. 27. sz. 7. p.

215. *Kékesdi* Gyula: Emlékezés *Andrásfi* Gyulára. Születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 190. sz. 6. p.

216. *G[azsi]* J[ózsef]: Fegyverrel az új világért. *Andrásfi* Gyula. — N, 1983. 32. sz. 15. p.

217. *Köves* [Judit]: *Andrásfi* Gyula emlékezete. — (Magyar Nemzet, 1983. 190. sz. 3. p.

218. *Kun* Miklós: Aki letartóztatta az ideiglenes kormányt. Vlagyimir *Antonov—Ovszejenkó*ra emlékezve. (1883—1938?) — Népszabadság, 1983. 68. sz. 6. p.

219. *Vadász* Ferenc: A szociális termelés népbiztosa. *Bajáki* Ferencről. Születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 106. sz. 6. p.

220. *Pintér* István: Utak Párizsba és vissza. (*Baló* László életútja.) — Népszabadság, 1983. 131. sz. 4. p.

221. *Baló* Péter: *Baló* Zoltán emlékezetéhez. — Magyar Nemzet, 1983. 295. sz. 8. p.

222. *Macskásy* Pál: *Baló* Zoltán (ezredes) emlékezete. — Magyar Nemzet, 1983. 271. sz. 8. p.

223. *Urbán* Aladár: *Batthyány* Lajos (1807—1849) első magyar miniszterelnök. Bp. TIT, 1982. 41 p.
(Történelmi füzetek.)

224. *Kovács* István: Így élt *Bem* József. Bratislava, Bp., Madách — Móra, 1983. 284 p.

225. *Kovács* Endre: Az örök fogoly. Auguste *Blanqui* élete. (Bp.) Kossuth K. 1983. 348 p.

226. *Gazsi* József: A tudós forradalmár. (*Bolgár* Elek.) — N, 1983. 23. sz. 7. p.

227. *Kerekes* György: Kétszáz éve született Simón *Bolivar*. — Népszabadság, 1983. 174. sz. 6. p.

228. Felavatták *Bőhm* Vilmos emléktábláját. — Magyar Nemzet, 1983. 8. sz. 4. p.

229. *Györkei* Jenő: „Ha *Bugyonnij* kiáltott..." — ÉT, 1983. 17. sz. 530—531. p.

230. *Turtegin* Elek: A forradalom kardja. 100. éve született Szemjon Mihajlovics *Bugyonnij*. — Határőr, 1983. 16. sz. 14. p.

231. *Józsa* Antal: Aki egymaga századokat pótolt. Száz éve született *Bugyonnij* marsall. — Népszabadság, 1983. 95. sz. 9. p.

232. *Vadász* Ferenc: Kispest munkáshőse. *Chlepkó* Edéről, születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 131. sz. 8. p.

233. *Cseterki* Lajos. (1921—1983.) — Népszabadság 1983. 96. sz. 3. p.

234. *Gadanecz* Béla: A vasutasmozgalom kiemelkedő harcosa. *Csuta* Károly születésének 100. évfordulójára. — Népszabadság, 1983. 69. sz. 6. p.

235. *Verbai* Lajos: Munkás, harcos, példás élete volt. *Csuta* Károly születé-

sének 100. évfordulójára. — Népszava, 1983. 69. sz. 7. p.

236. *Degré* Alajos: Visszaemlékezéseim. (Összeáll., szerk. bev. és jegyz. írta Ugrin Aranka.) Bp. Szépirod. K. (1983.) 544 p. 8 t. (Magyar századok.)

237. *Döme* Piroska: Fény és árnyék. (Bp.) Kossuth K. 1983. 312 p. 8 t. (Nők a történelemben.)

238. *Vida* Sándor: *Fehérvári* Miklós 1903—1941. (A munkásmozgalom harcosa, a Vörös Hadsereg pilótája.) — Pártélet, 1983. 1. sz. 90—91. p.

239. *Regös* László: Forradalmár háborúban és békében. (*Felkai* Dénes.) — Határőr, 1983. 19. sz. 14. p.

240. Elhunyt *Fodor* Zoltán. (1911—1983.) — Népszabadság, 1983. 72. sz. 6. p.

241. *Komornik* Ferenc: Julius *Fucik* az élők között. A mártír újságíró születésének 80. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 45. sz. 7. p.

242. *Máté* György: Egy gazdag életút. 80 éve született *Gács* László. — Népszabadság, 1983. 244. sz. 6. p.

243. *Gyáros* László emlékezete. [Írta:] -s -a. — Magyar Nemzet, 1983. 232. sz. 4. p.

244. *Gazsi* József: Tollal és fegyverrel. (*Gyáros* László.) — N, 1983. 39. sz., 15. p.

245. *Lévai* Béla: *Gyáros* Lászlóról. Születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 232. sz. 6. p.

246. *Vég* László: A „hadizsákmány". (Hozzászólás Lévai Béla: *Gyáros* Lászlóról c. írásához.) — Népszabadság, 1983. 250. sz. 8. p.

247. *Kékesdi* Gyula: Pokoljárás. „Elvtársaink helytállása mindnyájunknak tartást adott." (*Hajdu* György életútja.) — Népszabadság, 1983. 303. sz. 4. p.

248. *Vadász* Ferenc: *Hamburger* Jenő születésének századik évfordulójára. — Népszabadság, 1983. 127. sz. 6. p.

249. *Vadász* Ferenc: Emléksorok *Házi* Árpádról. Születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 222. sz. 6. p.

250. (*Gárdos* Miklós): A chillimasi hősi halott (*Hevesi* Ákos). (Évfordulók '84. Összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1983.) 157—164. p.

251. *Sakmyster*, Thomas: From Habsburg admiral to Hungarian regent: the political metamorphosis of Miklós *Horthy*, 1918—1921. — East European Quarterly, 1983. 2. sz. 129—148. p.

252. *Szabó* János: Schreib es darauf, Kisch! Egon Ervin Kisch, die Ungarn und ein Admiral der Alten Monarchie. (*Horthy* Miklós.) — Pannónia, 1982. 3—4. sz. 9—10. p.

253. *Gustav* Husák 70 éves — Népszabadság, 1983. 8. sz. 3. p.

254. *Erdődy* János: Így élt *Husz* János. Bp. Móra K. 1983. 185 p.

255. *Sándor* László, N.: Barátunk, a professzor. (Tofik Muszlimovics *Iszlamov*.) — Magyar Hírlap, 1983. 79. sz. mell. 12. p.

256. *Major* Tamás: *Jahn* Ferenc emlékezete. — Népszabadság, 1983. 161. sz. 13. p.

257. *Kékesdi* Gyula: A négy *Jámbor* lány. — Népszabadság, 1983. 113. sz. 4. p.

258. Wojciech *Jaruzelski* 60 éves. — Népszabadság 1933. 158. sz. 3. p.

259. *Kun* Miklós: Cári főtisztből szovjet marsall. Száz éve született Alekszandr *Jegorov*. — Népszabadság, 1983. 252. sz. 6. p.

260. *Vigh* Károly: *Juhász Nagy* Sándor centenáriumára. — Magyar Nemzet, 1983. 242. sz. 5. p.

261. *Nyakas* László: A debreceni Kapisztrán. *Könyves Tóth* Mihály. — ÉT, 1983. 40. sz. 1258. p.

262. *Józsa* Antal: *Kapitány* Gyula. — Ho, 1983. 2. sz. 83—87. p.

263. *Bogáti* Péter: Oly anyagból van ő gyúrva... (*Kászonyi* Dániel, a szabadságharc honvédtisztjének életútja.) — Népszava, 1983. 62. sz. 4—5. p.

264. *Hazai* György: Musztafa *Kemál Atatürk*. — Világtörténet, 1983. 2. sz. 6—74. p.

265. *Papp* Gábor: A királyok királya. (V. *Henrik* angol király.) — Népszabadság, 1983. 24. sz. 8. p.

266. *Vadász* Ferenc: Egy forradalmár nyomdász emléke. *Király* Albertről születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 225. sz. 6. p.

267. *Ács* Tibor: A patrióta irodalmisága. (*Kisfaludy* Károly.) — N, 1983. 9. sz. 13. p.

268. *Vadász* Ferenc: Mindig készenlétben. A nyolcvanéves *Kiss* Károlyról. — Népszabadság, 1983. 226. sz. 4. p.

269. *Kiss* Károly. 1903—1983. — Népszabadság, 1983. 287. sz. 5. p.

270. *Vadász* Ferenc: Egy huszonegy éves hősről. Ma lenne hatvanéves *Kreutz* Róbert. — Népszabadság, 1983. 1. sz. 4. p.

271. *Verbai* Lajos: Életét áldozta értünk. *Kreutz* Róbert születésének 60. évfordulóján. — Népszava, 1983. 1. sz. 7. p.

272. *Bókai* Bátor: *Lévai* Jenő útja. — Magyar Nemzet, 1983. 198. sz. 8. p.

273. *Kékesdi* Gyula: Viharos évek. „Segítették kiállni a próbát." (*Lovas* Márton életútja.) — Népszabadság, 1983. 18. sz. 4. p.

274. *Rapcsányi* László: Államminiszter 1956—57-ben. Interjú *Marosán* Györggyel. — História, 1983. 2. sz. 13—17. p.
275. *Mód* Aladár emlékezete. — Magyar Nemzet, 1983. 197. sz. 3. p.
276. Elhunyt *Mulató* János. (1913—1983.) — Magyar Nemzet, 1983. 44. sz. 3. p.
277. *Mulató* János. 1913—1983. — Népszabadság, 1983. 44. sz. 5. p.
278. *Zachar* József: *Nagy* Sándor altábornagy. — ISz, 1983. 10. sz. 17. p.
279. *Vadász* Ferenc: *Nemeslaki* Tivadarra emlékezünk. Születésének 60. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 28. sz. 6. p.
280. *Tuza* István: Forradalmi küldetésben. *Németi* Lajos életútja. Eger, MSZMP Heves m. Biz. 1982. 79 p.
281. *Kékesdi* Gyula: Küldetés. (*Németi* Lajos és Vladimir *Uraszov*.) — Népszabadság, 1983. 57. sz. 4. p.
282. *Kálmán* Gyula: A magyarrá lett angol. 175 éve született *Paget* János. — Népszabadság, 1983. 286. sz. 6. p.
283. (*Gárdos* Miklós): Egy kommunista tábornok (*Pálffy* György). (Évfordulók '84. Összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1983. 201—205. p.
284. *Milei* György: A szovjet és a magyar nép hőse. *Pataki* Ferenc 1892—1944. — Népszabadság, 1983. 263. sz. 8. p.
285. *Macskásy* Pál: Hibás névsor. (*Fekete Pénzes* Gábor helyesen: *Pénzes* Géza.) — Magyar Nemzet, 1983. 80. sz. 9. p.
286. *Solymár* Imre: Nomen est omen. Perczel neve és a korabeli közvélemény. (*Perczel* Mór tábornok, 1811—1899.) — Névtani Értesítő, 7. köt. 1982. 67—73. p.
287. *Kékesdi* Gyula: Emlékezések *Pothornik* Józsefre. Születésének 80. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 265. sz. 4. p.
288. (*Gárdos* Miklós): A pesti órássegéd (*Rabinovits* József). (Évfordulók '84. Összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1983.) 249—252. p.
289. *Dancs* József: *Rácz* Lajosra emlékezünk. — Magyar Nemzet, 1983. 43. sz. 5. p.
290. *Kékesdi* Gyula: Élete, munkássága: egy darab párttörténet. (*Réti* László.) — Népszabadság, 1983. 83. sz. 4. p.
291. *Vadász* Ferenc: Szóval, írással, fegyverrel. *Ságvári* Endre születésének 70. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 261. sz. 6. p.
292. *Lengyel* László, M.: *Sajerman* István 90 éves. Egy internacionalista harcos köszöntése. — Népszabadság, 1983. 169. sz. 4. p.
293. *Teke* Zsuzsa: Egy 15. századi karrier története. Jacopo di Poggio: Filippo *Scolari* élete. — História, 1983. 1. sz. 28—31. p.
294. *V[erbai]* L[ajos]: Másokért áldozta fiatal életét. *Sebes* György születésének 70. évfordulóján. — Népszava, 1983. 30. sz. 7. p.
295. *Kékesdi* Gyula: A legkisebb Sebes fiú. *Sebes* György születésének 70. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 29. sz. 6. p.
296. *Shvoy* Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918—1945. Sajtó alá rend., bev. írta, jegyz. ellát. Perneki Mihály. [Bp.] Kossuth K. 1983. 362 p.
297. *Molnár* István: Magyarok a szovjet légierő bölcsőjénél. (*Simics* Sándor életútja.) — Repülés, 1983. 8. sz. 12. p.
298. (*Anan'ev*) Ananyev, V. I.: *Sipek* (Sipka) Lajos internacionalista parancsnok. — HK, 1983. 3. sz. 416—425. p.
299. *Tóth* Sándor: Hűség mindhalálig. Emlékezés *Sólyom* László altábornagyra. — HSz, 1983. 12. sz. 66—68. p.
300. Megemlékezés *Sólyom* Lászlóról. — Magyar Nemzet, 1983. 297. sz. 4. p.
301. *Móricz* Lajos: *Sólyom* Lászlóról. Születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 296. sz. 6. p.
302. A hős parlamenter. (*Steinmetz* Miklós.) Írta: P. A. — N, 1983. 40. sz. 15. p.
303. *Tóth* Sándor: A parlamenter. (*Steinmetz* Miklós.) — HSz, 1983. 10. sz. 73—74. p.
304. *Örsi* Ferenc: Testet öltött legenda. *Steinmetz* (Miklós) kapitány. (Lányok könyve. Bp. Móra K. 1983.) 18—22. p.
305. A hős internacionalista. (*Strausz* Sándor életrajza.) — N, 1983. 22. sz. 15. p.
306. *Szabó* Borbála: Budapesti napló (1944. november—1945. január). (Sajtó alá rend. és a jegyz. írta Elek Judit.) Bp. Magvető K. (1983.) 215 p. 4 t.
(Tények és tanúk.)
307. Emlékezés *Szántó* Bélánéra. Születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 216. sz. 6. p.
308. *Hajdú* Tibor: *Szántó* Zoltánra emlékezve. Születésének kilencvenedik évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 297. sz. 6. p.
309. Forradalomtól — forradalomig. *Szántó* Zoltán emlékezéseiből. — Kritika, 1983. 8. sz. 2—12. p.
310. *R[átkai]* J[ános] I[stván]: *Szőnyi* Tibor emléke. Nyolcvan éve született. — Magyar Hírlap, 1983. 306. sz. 8. p.
311. *Köves* [Judit]: *Szőnyi* Tibor emléke-

zete. — Magyar Nemzet, 1983. 306. sz. 4. p.

312. *Strassenreiter* Erzsébet: *Szőnyi* Tibor emlékére. Nyolcvanadik születésnapján. — Népszabadság, 1983. 306. sz. 6. p.

313. *Verbai* Lajos: Becsülete, áldozatkészsége feledhetetlen örökségünk. *Szőnyi* Tibor születésének 80. évfordulóján. — Népszava, 1983. 306. sz. 5. p.

314. (*Gárdos* Miklós): Történetíró és lelkész. (*Szimonidesz* Lajos). (Évfordulók '84. Összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1983.) 239—242. p.

315. Damdinij *Szuhe Bator* 90. születésnapján. — Népszabadság, 1983. 27. sz. 2. p.

316. *Bajomi Lázár* Endre: „Megbukott ezredes, dugába dőlt mágnás." *Teleki* Sándor Jersey szigetén. — Új Tükör, 1983. 52. sz. 30—31. p.

317. *Száraz* György: *Tito*. — Élet és Irodalom, 1983. 27. sz. 5—6. p.

318. *Botos* János: Élt huszonöt évet. Emlékezés *Tőke* Lászlóra, születésének 70. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 234. sz. 6. p.

319. *Botos* János: *Tömpe* András. 1913—1971. — Pártélet, 1983. 11. sz. 90—92. p.

320. *Gazsi* József: A haladás szolgálatában. (*Tömpe* András.) — N, 1983. 46. sz. 15. p.

321. *Kékesdi* Gyula: Három születésnap. (*Unger* László életútja.) — Népszabadság, 1983. 226. sz. 6. p.

322. *Szabó* Ágnes: *Vági* István 1883—1940. — Pártélet, 1983. 7. sz. 86—88. p.

323. *Hetés* Tibor: *Vági* Istvánról, születésének 100. évfordulóján. — Népszava, 1983. 174. sz. 7. p.

324. *Kőműves* Imre: *Vági* István emlékezete. Születésének 100. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 173. sz. 6.p.

325. *Hornyák* Mária: Ahol *Vasváry* elesett. — Új Tükör, 1983. 30. sz. 18—19. p.

326. *Lakos* Éva: „Újra kezdeném a régit!" (Egy fáradhatatlan ember életútja. *Zachár* András.) — Népszabadság, 1983. 137. sz. 4. p.

327. *Csontos* Vilmos: A legendák ködén innen. Történetek *Zajcsek* Lajos volt vöröskatona életéből. — Irodalmi Szemle (Bratislava) 1980. 9. sz. 774—787. p.

328. *Diósdi* László: Bányászélet. 80 éve született *Zgyerka* János. — Népszava, 1983. 87. sz. 7. p.

329. *Zöld* Sándor emlékezete. — Magyar Nemzet, 1983. 117. sz. 4. p.

330. *Vadász* Ferenc: *Zöld* Sándorról, születésének hetvenedik évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 117. sz. 4. p.

331. *Rác T.* János: Aki nem öregszik. (*Zöldi* Sándor életútja.) — Népszabadság, 1983, 173. sz. 4. p.

332. *Winkler* László: Emlékezzünk: Száz éve született *Zsélyi* Aladár, *Horváth* Ernő, és *Kvasz* András. — Repülés, 1983. 11. sz. 17. p.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókor

333. *Kertész* István: A hódító Róma. (Bp.) Kossuth K. 1983. 257 p. illusztr.

334. *Utcsenko*, Sz(ergej) L(vovics): Julius Caesar. (Julij Cezar'. Ford. Gődény Endre.) Bp. Gondolat, 1983. 433 p. Bibliogr. a jegyzetekben.

335. *Balázs* Sándor: Reng a föld Itáliában. Spartacus élete és kora. 3. kiad. Bp. Móra, 1983. 179 p. 16 t.

336. *Ürögdi* György: Kleopátra. 2. kiad. Bp. Bratislava, Gondolat — Madách, 1983. 285 p. 36 t.

337. *Németh* Margit: A nyugat- és a délpannóniai városalapítások Hadrianus koráig (i. sz. 117—138). — Soproni Szemle, 1983. 3. sz. 258—265. p.

338. *Fitz* Jenő: Honorific titles of roman military units in the 3rd century. (Transl. Maria Baranyai, Georg Duncan.) Bp. — Bonn, Akad. K. Rudolf Habelt, 1983. 327 p.

Középkor 1500-ig

339. *Szádeczki-Kardoss* Samu—*Csillik* Éva: Az avar történelem forrásai. VII. Thessaloniké első avar ostroma. — Archaeológiai Értesítő, 1983. 1. sz. 89—99. p.

340. *Szádeczky-Kardoss* Samu: Az avar—türk hatás Bizánc hadművészetére 600 körül. (Nomád társadalmak és államalakulatok. Bp. Akad. K. 1983.) 317—326. p.

341. *Pörtner*, Rudolf: A viking kaland. (Die Wikinger-Saga. Ford. Pálvölgyi Endre.) Bp. Kossuth K. 1983. 343 p.

342. *Rázsó* Gyula: A középkori „turizmus" történetéből. — História, 1983. 3. sz. 5—9. p.

343. *Kristó* Gyula: A „kettős honfoglalás" elméletéről. — História, 1983. 1. sz. 26—27. p.

344. *László* Gyula: Baráti vita Kristó Gyulával. (A „kettős honfoglalásról".) — História, 1983. 1. sz. 27—28. p.

345. *Senga* Toru: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. — Sz, 1983. 2. sz. 307—343. p.
346. *Kristó* Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. Magvető, 1983. 598 p. (Nemzet és emlékezet.)
347. *Borosy* András: Az Árpád-kori királyi vármegye felbomlása és hadakozó népeinek sorsa. — HK, 1983. 4. sz. 527—550. p.
348. *Bálint* Csanád: A kalandozások néhány kérdése. (Nomád társadalmak és államalakulatok. Bp. Akad. K. 1983.) 349—364. p.
349. *Czeglédy* Károly: Megjegyzések a 942. évi magyar kalandozás forrásaihoz. — Magyar Nyelv, 1982. 4. sz. 456—457. p.
350. *Györffy* György: István király és műve. 2. kiad. Bp. Gondolat, 1983. 667 p. 40 t. illusztr.
Bibliogr. 527—600. p
Tárgy- és névmutatóval.
351. *Balázs* György: István király a történelemben. — ÉT, 1983. 33. sz. 1027—1029. p.
352. *Bartha* Antal: István király, a reálpolitikus. — Magyar Nemzet, 1983. 197. sz. 7. p.
353. *Száraz* György: István király az időben. — Népszabadság, 1983. 197. sz. 13. p.
354. *Borosy* András: A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a tatárjárás előtt. — HK, 1983. 1. sz. 3—22. p.
355. *Kumorovitz* L. Bernát: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török") háborúja. — Sz, 1983. 5. sz. 919—979. p.
356. *Horváth* Ferenc: A pannon térség és a török veszély. (14—16. század.) — Vasi Szemle, 1983. 1. sz. 80—93. p.
357. *Varga* Domokos: Hungary in greatness and decline. The 14th and 15th centuries. (Transl. by Martha Szacsvay Lipták.) Bp. Corvina, 1982. 159 p.
358. *Papp* Gábor: Újabb Jeanne d'Arc-feltevés. 44 évesen és csatában halt meg? — Népszabadság, 1983. 100. sz. 6. p.
359. *Papp* Gábor: Huszita hadak élén. Budai Nagy Antal. — Népszabadság, 1983. 298. sz. 6. p.
360. *Tóth* István: A nándorfehérvári diadal. Kapisztrán János verse Hunyadi haláláról. — Népszava, 1983. 220. sz. 6. p.
361. *Held* József: Nándorfehérvár (Belgrád) védelme 1456-ban. (Ellentétes nézetek vitája.) — TSz, 1983. 1. sz. 87—95. p.
362. *Zay* Ferenc: Az Landor feyrwar El wezessenek oka E woth Es Igy Essewth. (Jegyzetekkel és tanulmánnyal közzéteszi Kovács István.) Debrecen, KLTE, 1982. 227 p.
Hasonmás és kritikai szövegkiad.
363. Andreas Baumkircher und seine Zeit. Symposion in Rahmen der „Schlaininger Gespräche" vom 24—26. September 1982. auf Burg Schlaining. Red. u. Leit. Rudolf Kropf, Wolfgang Meyer. Hrsg. Burgenländischen Landesmuseum, Eisenstadt. 1983. 365 p. illusztr.
Magyar szerzők: Engel Pál, Fügedi Erik.
364. *Kisfaludy* Katalin: Matthias Rex. (Bp.) Gondolat, 1983. 210 p. illusztr. (Magyar história.)
Bibliogr. 205—206. p.
365. *Bajcsy-Zsilinszky* Endre: Mátyás király. 2. kiad. Bp. Magvető, 1983. 280 p.
(Nemzet és emlékezet.)
366. Papp Gábor: Az oroszlán körme. Hogyan választották királlyá Hunyadi Mátyást? — Népszabadság, 1983. 18. sz. 15. p.
367. *Für* Lajos: Királyválasztás a Duna jegén. — Népszava, 1983. 24. sz. 9. p.
368. *Rázsó* Gyula: Die Feldzüge des Königs Matthias in Niederösterreich. Wien, 1983. 38 p.
369. *Nehring*, Karl: Magyarország és Európa Corvin Mátyás korában. Dinasztikus érdekek és külpolitika. — História, 1983. 1. sz. 6—8. p.
370. *Mályusz* Elemér: Mátyás, az uralkodó. — História, 1983. 1. sz. 12—13. p.
371. *Török* Sándor: Hunyadi Mátyás és birodalma. — Életünk, 1983. 7. sz. 656—664. p.
372. *Solymosi* László: Kőszeg 1490. évi feladása. — Vasi Szemle, 1983. 1. sz. 94—101. p.

16—17. század

373. *Kulin* Ferenc: Hódíthatatlan szellem. Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről. Bp. Akad. K. 1982. 152 p.
(Irodalomtörténeti füzetek 106.)
374. *Nemeskürty* István: Önfia vágta sebét. 3. kiad. Bp. Magvető, 1983. 656 p. Bibliogr. 641—649. p.
375. *Csorba* Csaba: A török hódoltság másfél századáról. — Napjaink, 1983. 12. sz. 38—39. p.
376. *Lengyel* Balázs: A török Magyarországon. Magyarország a XVI—XVII. században. 4. kiad. Bp. Móra, 1983. 166 p.
(Képes történelem.)
377. *Bóka* Éva: Európa és a törökök (Válogatás a török hatalom megdöntésére született 16—17. sz.-i tervekből.)

— Világtörténet, 1983. 2. sz. 84—104. p.

378. *Hegyi* Klára: Török berendezkedés a meghódított országokban. — Világtörténet, 1983. 2. sz. 19—41. p.

379. *Brodarics* István: Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról. (De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio. Ford. Kardos Tibor. Az előszót és jegy. írta Szigethy Gábor) Bp. Magvető, (1983.) 73, [1] p. (Gondolkodó magyarok.)

380. *Kemény* Zsigmond: A mohácsi veszedelem okairól. (Az előszót és jegyz. írta Szigethy Gábor.) Bp. Magvető, 1983. 58, [1] p. (Gondolkodó magyarok.)

381. *Rázsó* Gyula: A várak szerepe I. Ferdinánd törökellenes terveiben (1521—1523). (Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században. Kiad. a Dobó István Vármúzeum, Eger, 1983.) 61—67. p. (Studia Agriensia 3.)

382. *Rázsó* Gyula: I. Ferdinánd várpolitikája 1522—1547. (Magyarországi végvárak a XVI—XVII. században. Tanulmányok. Kiad. a Dobó István Vármúzeum. Eger, 1983.) 107—117. p.

383. *Ács* Zoltán: A kisvárdai vár XVI. századi krónikája a korabeli források tükrében. (Tanulmányok Kisvárda történetéből. Kisvárda, Járási Tanács, 1983.) 86—96. p.

384. *Marosi* Endre: A Tiszántúl katonai szerepe a mohácsi csatavesztéstől a drinápolyi békéig. (Tanulmányok Kisvárda történetéből. Kisvárda, Járási Tanács, 1983.) 63—74. p.

385. *Csorba* Csaba: A Felső-Tisza vidék hadtörténete a drinápolyi békétől a vasvári békéig. (Tanulmányok Kisvárda történetéből. Kisvárda, Járási Tanács, 1983.) 75—85. p.

386. *Mollay* Károly: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. — Soproni Szemle, 1983. 3. sz. 193—236. p.

387. *Sütheő* Péter: Jurisics Miklós jelentései I. Ferdinándnak. — Vasi Szemle, 1983. 4. sz. 557—567. p.

388. *Bodor* György: Az 1562 előtti székely nemzetiségi szervezetről. — TSz, 1983. 2. sz. 281—305. p.

389. Udvarhelyi széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569—1591. Közzéteszi Demény Lajos és Pataki József. Bukarest, Kriterion, 1983. 395 p. (Székely oklevéltár. U. S. 1.)

390. *Papp* Gábor: Erdélyből a világpolitika színpadára. 450 éve született Báthori István. — Népszabadság, 1983. 232. sz.15. p.

391. *Für* Lajos: Erdély fejedelme, lengyelek királya. 450 éve született Báthori István. — Népszava, 1983. 226. sz. 9. p.

392. *Péter* Katalin: Báthori István, a sikeres államférfi. — Magyar Nemzet, 1983. 229. sz. 8. p.

393. Szigetvári *Csöbör* Balázs török miniatúrái (1570). Tanulmányt írta Szakály Ferenc. (Szerk. Katona Tamás.) Bp. Európa K. 1983. 76 p. 17 t. (Bibliotheca Historica. Történelmi és művelődéstörténeti sorozat.) Bibliogr. 65—76. p.

394. *Zimányi* Vera: Lepanto, 1571. (Bp.) Móra K. (1983.) 217 p. illusztr.

395. *J[ózsa]* Gy[örgy Gábor]: Lepantó, 1571. — Magyar Nemzet, 1983. 257. sz. 9. p.

396. *Vikol* Katalin: Bécs városától a fényes Portáig. Egy császári apród (Vratislav Vencel) viszontagságos utazása (1591.) — Magyar Nemzet, 1983. 29. sz. 4. p.

397. Emlékezetül hagyott írások. Erdélyi magyar emlékírók. Vál. és jegyz. ellát. Veress Dániel. Kolozsvár-Napoca, Dacia K. 1983. 368 p.

398. *Nagy* László: Hajdúvitézek (1591—1699). Bp. Zrínyi K. 1983. 356 p. illusztr. Bibliogr. a jegyzetekben 317—337. p. Névmutatóval

399. *Dávid* Géza—*Fodor* Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából 1—2. r. — HK, 1983. 2. sz. 278—296., 3. sz. 451—467. p

400. *Tóth* Sándor [László]: Török stratégia a tizenötéves háborúban 1593—1606. (Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. 69. köt. Szeged, JATE, 1981.) 15—41. p.

401. *Benda* Kálmán: Giovanno Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról. 1594—1602. — HK, 1983. 4. sz. 651—681. p.

402. *Tóth* Sándor László: A mezőkeresztesi csata története. (1596. október 26.) — HK, 1983. 4. sz. 553—571. p.

403. *Nehring,* Karl: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschhaftsreise nach Konstaninopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok. (1606.) München, Oldenbourg, 1983. 231 p. 2 térk.

404. *Nagy* László: Háború és politika Rimay János életében. [Kiad. a] MTA Irodalomtud. Int. [Bp.] Akad. ny. 1983. 318—339. p. (Reneszansz-füzetek. 68) Bibliogr a lábjegyzetekben. Klny. az Irodalomtört. Közl. 1983. 4. sz-ból.

405. *Bellér* Béla: A harmincéves háború igazi képe. — Magyar Nemzet, 1983. 182. sz. 9. p.

406. *Szekfű* Gyula: Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány. [2. kiad.] A bev. tanulmányt és a Bethlen-irodalom kieg. fejezetét írta: Pamlényi Ervin. [Bp.] Helikon K. (1983.) 301 p.
Mutatókat összeáll: Rosonczy Ildikó. Szekfű Gyula jegyz. 257—283. p.

407. *Hankiss* Ágnes: Bethlen Gábor. Adalékok a „kötéltánc" archetipikus képletéhez. — Valóság, 1983. 5. sz. 22—43. p.

408. *Péter* Katalin: Bethlen Gábor magyar királysága, az országegyesítés és a Porta. — Sz, 1983. 5. sz. 1028—1060. p.

409. *Bunta,* Petru: Gabriel Bethlen. (1613—1629.) Bucuresti, Ed. Militara, 1981. 245 p. 4 t.
(Domnitori si volevozi 18.)

410. *Benda* Kálmán és *Nagy* László levele a szerkesztőhöz. (Vitájuk Báthori Gáborral és Bethlen Gáborral kapcsolatban.) — Irodalomtörténet, 1983. 2. sz. 396—410. p.

411. *Heltai* János: Bethlen Gábor és Báthori Gábor viszonya a kortársak szemében. — Irodalomtörténet, 1983. 3. sz. 685—708. p.

412. *Barta* János: A „Tündérkert" romlása. Erdély története 1630-tól 1707-ig. Bp. Móra K. 1983. 256 p.

413. *Izsépy* Edit: Ibrányi Mihály váradi vicekapitány. — HK, 1983. 2. sz. 171—194. p.

414. *Nagy* László: „Elvételték rólad az régi méltóság..." (II. Rákóczi György.) — Interpress Magazin, 1983. 3. sz. 104—109 p.

415 *Kiss* István, N.: Nemes katonák és katonaparasztok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638—1720. (Adatok a magyarországi uradalmi hadszervezet kérdéséhez.) — HK, 1983. 3. sz. 339—354. p.

416. *Molnár* Imre: Zrínyi Miklós, a hadtudományi író és hadvezér. Szigetvár, Várbaráti Kör, 1982. 36 p.
(A Szigetvári Várbaráti Kör kiadványai 11.)

417. *Kovács* Sándor Iván: Mikor írta Zrínyi a Szigeti veszedelmet? — Irodalomtörténeti Közlemények, 1983. 1—3. sz. 189—196. p.

418. *Heckenast* Gusztáv: Bécsi svéd követjelentések Magyarországról, 1652—1662. — TSz, 1983. 2. sz. 205—223. p.

419. *Rétyi* Péter naplója. Előszóval és magyarázó jegyz. közzéteszi Maria Ursutiu. (Szerk. Hatházy Ferenc.) Bukarest, Kriterion, 1983. 138 p.
(Téka.)

420. *Cserei* Mihály: Erdély históriája. (1661—1711.) (Sajtó alá rend., bev., jegyz. Bánkuti Imre.) Bp. Európa K. 1983. 593 p. 20 t.
(Bibliotheca Historica. Történelmi és művelődéstörténeti sorozat.)

421. *Nagy* László: „Kuruc életünket megállván csináljuk". Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Bp. Akad. K. 1983. 317 p. 1 t.
Hely-, idő- és névmutatóval.

422. *Nagy* László: Thököly hadserege. (A Thököly-felkelés és kora. Bp. Akad. K. 1983.) 41—50. p.

423. *Szakály* Ferenc: Az 1670-es évek Habsburg-ellenes mozgalmai és a hódoltsági magyar feudális hatalom. (A Thököly-felkelés és kora. Bp. Akad. K. 1983.) 59—68. p.

424. *Szendrey* István: Debrecen és a Thököly-felkelés. (A Thököly-felkelés és kora. Bp. Akad. K. 1983.) 77—82. p.

425. *Köpeczi* Béla: A Thököly-felkelés és a külföldi szövetség. (A Thököly-felkelés és kora. Bp. Akad. K. 1983.) 89—102. p.

426. *Abrahamowicz,* Zygmunt: Sobieski és Thököly. (A Thököly-felkelés és kora. Bp. Akad. K. 1983.) 111—117. p.

427. *Köpeczi* Béla: Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. („Magyarország a kereszténység ellensége." (A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Übers. v. Maria Borbély.) Wien, Böhlau Verl. — Bp. Akad. K. 1983. 423 p. 32 t.

428. *Czigány* István: Kisvárda és a Felső-Tisza vidék a kuruckorban. (Tanulmányok Kisvárda történetéből. Kisvárda, Járási Tanács, 1983.) 97—102. p.

429. *Miklya* Jenő: Néhány adat Szőcs Jánosról, a sárréti lovas kurucok mezei kapitányáról. Thököly Imre naplója nyomán. — Békési Élet, 1982. 4. sz. 480—486. p.

430. *Benczédi* László: Bécs és Sztambul között. Thököly Imre pályafutása. — História, 1983. 4. sz. 3—7. p.

431. *Wimmer,* Jan: Az 1683. szeptember 12-i bécsi csata. — HK, 1983. 1. sz. 25—41. p.

432. *J[ózsa]* Gy[örgy Gábor]: Törökvilág Ausztriában. (Bécs ostroma, 1683.) — Magyar Nemzet, 1983. 31. sz. 9. p.

433. *J[ózsa]* Gy[örgy Gábor]: Gyülekeznek a fellegek. (Bécs, 1683.) — Magyar Nemzet, 1983. 73. sz. 9. p.

434. *Perjés* Géza: Bécs török ostroma 1683-ban. — Új Tükör, 1983. 33. sz. 11. p.

435. *Rózsa* György: Kara Musztafa Bécs előtt. — Magyar Nemzet, 1983. 162. sz. 9. p.

436. *Borzsák* István: Bécs elfoglalása —

a török vágyálom. — Magyar Nemzet, 1983. 222. sz. 8. p.

437. *Turtegin* Elek: Bécs — 1683. — Határőr, 1983. 36. sz. 14. p.

438. *Perjés* Géza: Mi indította Kara Musztafát Bécs ostromára? Bécs 1683. évi ostromának előzményei. — Katolikus Szemle, (Róma) 1983. 3. sz. 243—260. p.

439. *Papp* Gábor: Apafi Mihály Erdélye. — Népszabadság, 1983. 173. sz. 16. p.

440. *Tardy* Lajos: Bécs ostroma és Apafi. — Magyar Nemzet, 1983. 186. sz. 7. p.

441. *Gerencsér* Miklós: Zsombékos hadak útja. (Apafi Mihály erdélyi fejedelem serege a Bécs elleni török hadjáratban.) — Népszabadság, 1983. 220. sz. 16. p.

442. *Sugár* István: Lehanyatlik a török félhold. Bp. Zrínyi K. 1983. 494 p. illusztr.

443. *Molnár* László, V.: 300 éve kezdődött a török kiűzése Magyarországról. (Somogy megye és Kaposvár visszafoglalása.) — Somogyi Honismereti Híradó, 1983. 1. sz. 18—27. p.

444. *Heckenast* Gusztáv: A török kiűzetése Magyarországról. — História, 1983. 4. sz. 7—11. p.

445. *Turtegin* Elek: Esztergom felszabadulásának emlékére. (1683.) — Határőr, 1983. 44. sz. 14. p.

446. *Héri* Vera: Érsekújvár visszavétele 1685. (Egykorú emlékérmek metszet előképei.) — Folia Historica, 10. 1981. 7—19. p.

447. *Varga J.* János: Buda török uralom alóli felszabadulásának évfordulója és a levéltári forráskutatás. (A levéltári forráskiadás. Bp. BFL, 1983.) 45—48. p.

448. *Raj* [Tamás]: Az utolsó budai basa. (Abdurrahman Abdi Arnaut.) — Magyar Nemzet, 1983. 162. sz. 9. p.

18. század

449. *Kosáry* Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 2. kiad. Bp. Akad. K. 1983. 757 p. Névmutatóval

450. *Várkonyi* Ágnes, R.: Rákóczi és a hágai békekonferencia. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1983. 1—3. sz. 202—211. p.

451. *Kamody* Miklós: Esze Tamás és ezrede. — Borsodi Szemle, 1983. 4. sz. 64—81. p.

452. *Zalabai* Zsigmond: Szülőfalum, kuruc Ipolypásztó. — Népszabadság, 1983. 6. sz. 16. p.

453. *Sugár* István: Miként jutott Eger Rákóczi Ferenc kezére? — Hevesi Szemle, 1983. 1. sz. 34—40. p.

454. *Wesselényi* István: Sanyarú világ. Napló 1703—1708. 1. köt. Közzéteszi Magyari András, Bukarest, Kriterion, 1983. 730 p.

455. *Király* Miklós: A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó közlemények három történettudományi folyóiratban. Bp. [ELTE,] 1981. [1983.] 10 p. (Állam és jogtörténeti bibliográfiák 2.)

456. *Ármos* Előd Endre: Egy parancs a bihari hajdúvárosokhoz a Rákóczi szabadságharc idejéből. — Múzeumi Kurír, 40. köt. 1982. 51—56. p.

457. *Trócsányi* Zsolt: Kísérletek teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben. (1732—1739.) — Sz, 1983. 5. sz. 983—1011. p.

458. *Pascu,* Stefan: Les régiments frontaliers de Transylvanie. (Academia Republicii Socialiste Romania. Memoriile sectiei de stiinte istorice. Ser. 4. Tom. 4. Bucuresti, 1981.) 69—79. p.

459. *Zachar* József: A francia ancien régime két Esterházy-huszárezrede 1735—1789. — HK, 1983. 2. sz. 197—227. p.

460. *Zachar* József: Une vie aventureuse. Fils d'un hussard hongrois et d'une francaise, le baron Francois de Tott, au service du roi de France. — Revue de Hongrie, 1983. 2. sz. 54—59. p.

461. *Zachar* József: Franciaország magyar marsallja. (Bercsényi László.) — Népszabadság, 1983. 191. sz. 19. p.

462. *Rózsa* László: Huszár a Marne partján. (Bercsényi László, Franciaország marsallja.) — Népszabadság, 1983. 159. sz. 4. p.

463. *Zachar* József: Két nép emlékezetében. — Népszabadság, 1983. 185. sz. 8. p.
Hozzászólás Rózsa László: Huszár a Marne partján c. cikkéhez.

464. *Broucek,* Peter: Der Geburtstag der Monarchie. Die Schlacht bei Kolin 1757. Öst. Bundesverl. (1982.) 181 p. illusztr.
Bibliogr. 177—179. p.

465. *Póka-Pivny* Aladár—*Zachar* József: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse: Kováts Mihály ezredes élete, 1724—1779. Bp. Zrínyi K. 1982. Ism. Urbán Aladár. — Sz, 1983. 6. sz. 1406—1410 p

466. *Urbán* Aladár: A párizsi béke, 1783. — Magyar Nemzet, 1983. 211. sz. 8. p.

467. *Haselsteiner,* Horst: Joseph II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalizmus. Wien, Köln, Graz, Herman Böhlaus Nachf. 1983. 301 p. illusztr. Bibliogr. 277—292. p.

468. *Kókay* György: A Kosciuszko-felkelés visszhangja a korabeli magyar sajtóban. (Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Bp. Akad. K. 1983.) 144—154.p.

19. század

469. *Fekete* Sándor: Így élt Napóleon. 2. kiad. Bp. Móra, 1983. 188 p.
470. *Molnár* László, V.: Mester és tanítvány. (Szuvorov és Kutuzov.) — Interpress Magazin, 1983. 5. sz. 100—107. p.
471. *Darkó* Jenő: ‚Győri vitézségtek." (Győri csata. 1809.) — Interpress Magazin, 1983. 7. sz. 40—45. p.
472. *Kókay* György: Napóleon proklamációjának történetéhez. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1983. 5. sz. 514—517. p.
473. *Mikó* Pálné: Márton József szerepe a napóleoni proklamáció fordításában. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1983. 5. sz. 518—522. p.
474. *Micku*, Nina: A spanyol nép szabadságharca a napóleoni megszállás ellen. — Sz, 1983. 6. sz. 1246—1279. p.
475. *Hajdú* András: A magyar huszárok a lipcsei csatában. — Hét, 1983. 51. sz. 22. p.
476. *Ordas* Iván: Simonyi óbester — regényes beszámoló „a legvitézebb huszár" életéről. (Bp.) Móra K. (1983.) 456 p. illusztr.
477. *Lengyel* László: Volt egyszer egy légió. (A francia idegenlégió 1831-től napjainkig.) — Népszabadság, 1983. 186. sz. 6. p.
478. *Sándor* Pál: Deák és a titkosrendőrség. (1843.) — História, 1983. 2. sz. 5—6. p.
479. *Várady* Géza: Pest-Buda és Európa A szabadságharc nemzetközi feltételeiről. — Népszabadság, 1983. 62. sz. 5. p.
480. *Szántó* Mihály: Az 1848—1849-es szabadságharc és az egyetemes hadművészet. — HSz, 1983. 3. sz. 68—71. p.
481. *Deák* István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848—1849-ben. (The lawful revolution Louis Kossuth and the Hungarians 1848—1849.) (Ford. Veressné Deák Éva.) [Bp.] Gondolat, 1983. 422 p. 8 t.
Bibliogr. a jegyzetekben 367—417. p. Névmutatóval.
482. *Vas* Zoltán: Kossuth Lajos élete. 4. kiad. Bp. Magvető, 1983. 2 db.
483. *Bartók* János : „Nemzet csak az lehet, a mire magát önmaga teszi" — Népszava, 1983. 18. sz. 9. p.
484. *Varsányi* Péter István: Kossuth Lajos alföldi toborzóútjának ismeretlen levelei. — Tiszatáj, 1983. 3. sz. 77—79. p.
485. *Szántó* Imre: Kossuth Lajos honvédtoborzó útja Szegeden (1848. szeptember). — Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. 2. sz. 54—56. p.
486. *Kovássy* Zoltán: Adatok a Kossuth—Görgey történelmi perhez. — Hevesi Szemle, 1983. 3. sz. 29—33. p.
487. *Kovássy* Zoltán: A titokzatos sorsú Görgey-levél. [Fegyverletételre szóló felhívás Kazinczy Lajos ezredeshez.] — Magyar Nemzet, 1983. 50. sz. 8. p.
488. *Kovássy* Zoltán: „Béke és kiegyenlítés útja". (Ung, Bereg és Máramaros megyék 1848—1849-ben.) — Magyar Nemzet, 1983. 8. sz. 8. p.
489. *Sitzler*, Kathrin: Solidarität oder Söldnertum? Die ausländischen Freiwillingenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—1849. Osnabrück, Biblio Verl. 1980. 481 p.
490. *Zewell*, Rudolf: 1848 — Österreich im Feuilleton rheinischer Zeitungen. — Österreich in Geschichte und Literatur. 1981. 6. sz. 329—357. p.
A magyar szabadságharccal és a magyar forradalom vezéralakjaival is foglalkozik.
491. *Duchkowitsch*, Wolfgang: Die Revolution 1848 und 1849. Eine literarische Dokumentation. — Biblos, 1982. 2. sz. 160. p.
492. *Kövér* Lajos: Perczel tábornok a nemzetiségek megbékéléséért 1849 tavaszán. (Emberek, sorsok, forradalmak. Történelmi arcképvázlatok. Szeged, JATE, 1983.) 21—25. p.
493. *Spira* György: Pokusaji generala Percela u proledje 1849. da se umire Srbi Ugarskoj. (Zbornik za istoriju, Novi Sad, 1980.) 135—148. p.
494. *Popov*, Cedomir: A jugoszláv történetírás az 1848—1849-es forradalom európai problémáiról. (Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848—1849-ben. Bp. Akad. K. 1983.) 54—64. p.
495. *Gavrilovic*, Slavko: A jugoszláv történetírás a vajdasági 1848—1849-es forradalomról. (Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848—1849-ben. Bp. Akad. K. 1983.) 72—93. p.
496. *Urbán* Aladár: A Batthyány-kormány, a szerb nemzeti mozgalom és a délvidéki kormánybiztosok 1848 nyarán. (Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848—1849-ben. Bp. Akad. K. 1983.) 135—147. p.
497. *Bona* Gábor: Szerb katonák az 1848—1849-es honvédseregben. (Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848—1849-ben. Tanulmányok a szerb-magyar kapcsolatok köréből. Szerk. Bo-

na Gábor. Bp. Akad. K. 1983.) 153—165. p.

498. *Kozlowski,* Eligiusz: Legion Polski na Wegrzech 1848—1849. (Warszawa, WMON, 1983.) 308 p. illusztr.

499. *Bona* Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 1848—49. Bp. Zrínyi K. 1983. 394 p. illusztr. Ism. Rónai Mihály András. — Népszabadság 1983. 303. sz. 23. p. — Kacsó Lajos. — N, 1983. 39. sz. 13. p. — Józsa György Gábor. — Magyar Nemzet, 1983. 288. sz. 8. p.

500. *Ács* Tibor: „Ilyen hadügyér kellett nekünk." Emlékezés Mészáros Lázárra. — N, 1983. 47. sz. 11. p.

501. *Pataki* Ferenc: Elfelejtett honvéd ezredes. Csutak Kálmán. (Ceglédi Turini Század Küldöttség Múzeumbaráti Kör Évkönyve. Cegléd, 1983.) 27—45. p.

502. *Bona* Gábor: A szabadságharc huszárkatonái. — N, 1983. 40. sz. 16. p.

503. *Bona* Gábor: A honvédsereg legvitézebb törzstisztje. (Földváry Károly.) — Népszava, 1983. 294. sz. 7. p.

504. *Kovássy* Zoltán: A Lenkey-század emlékei. — ÉT, 1983. 25. sz. 778—779. p.

505. *Kovássy* Zoltán: A republikánus honvédtábornok. (Kmety György.) — Magyar Nemzet, 1983. 89. sz. 14. p.

506. *Kálmán* Gyula: Kmety György, a csomai diadal főparancsnoka. — Magyar Nemzet, 1983. 111. sz. 10. p.

507. *Varsányi* Péter István: Hetvényi István emlékirata. Részletek egy 1848-as honvéd visszaemlékezéséből. — HK, 1983. 3. sz. 468—489. p.

508. *Urbán* Aladár: Petőfi-mozaik 1848-ból. — Irodalomtörténet, 1983. 4. sz. 941—955. p.

509. *K[acsó]* L[ajos]: A nemzeti őrsereg szabályzatai. — N, 1983. 11. sz. 13. p.

510. *Kozma M.* István: A Szabadságharc „tudósítói". Beszélgetés Pogány Péter tudományos kutatóval, (a Riadj Magyar! c. könyv összeállítójával.) — N, 1983. 40. sz. 13. p.

511. *Kálmán* Gyula: A szabadságharc hősnője. (Bányai Júlia honvéd százados.) — Népszabadság, 1983. 244. sz. 19. p.

512. *László* Imre: A szabadságharc egészségügyéért. (Flór Ferenc, Kossuth Zsuzsanna.) — HSz, 1983. 9. sz. 69—70. p.

513. *Kertész* Erzsébet: Kossuth Zsuzsanna. (Bp.) Kossuth K. 1983. 180 p. 4 t. (Nők a történelemben.)

514. *Móra* László: A műegyetemi ifjúság 1848 tavaszán. — Magyar Nemzet, 1983. 92. sz. 8. p.

515. *Bőhm* Jakab: A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán. (1848. április 16—1848. május 23.) — HK, 1983. 1. sz. 43—71 p.

516. *Urbán* Aladár: Feszült napok a diétán. Az utolsó rendi országgyűlés befejezése 1848-ban. — Magyar Nemzet, 1983. 62. sz. 7. p.

517. *Sz[abó]* I[stván]: Pákozdi évforduló. — Repülés, 1983. 9. sz. 3. p.

518. *Ács* Tibor: A pákozdi csata. — ISz, 1983. 9. sz. 8—9. p.

519. *Józsa* György Gábor: A magyar Valmy. Beszélgetés a pákozdi csatáról (Urbán Aladár történésszel.) — Magyar Nemzet, 1983. 232. sz. 10. p.

520. *Ács* Tibor: Pákozd. — ÉT, 1983. 39. sz. 1222—1224. p.

521. *Nyakas* Miklós: A népfölkelés szervezése 1849 nyarán Szabolcs megyében, a Hajdúkerületben és Debrecenben. (Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1980.) 267—283. p.

522. Bem állt szemben a feldmarsallal. (Puchner Antal.) Előkerült az 1848—1849-es szabadságharc császári hadvezérének naplója. [Írta:] F. A. — Hétfői Hírek, 1983. 11. sz. 3. p.

523. *Iglói* Zoltán: Erdélyi csatanapló. (Puchner Antal császári tábornagy naplója az erdélyi hadjáratról.) — Esti Hírlap, 1983. 21. sz. 4. p.

524. Batthyány és az aradi tizenhárom. 1849. október 6. (Összeáll. Temesváry Ferenc. Fotók Roboz László.) [Kiad. a] Magyar Nemzeti Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda (Bp. 1983.) 15 p. 14 t.
Életrajzok és képanyag.

525. Az aradi vértanúk. 1—2. köt. (Vál., szerk., bev., jegyz. Katona Tamás. 2. kiad. Bp. Európa K. 1983.) 2 db.
Pro memoria. Történelmi és művelődéstörténeti zsebkönyvtár.)

526. *Bona* Gábor: Haynau első áldozata. A másik Mednyánszky. (Mednyánszky László.) — História, 1983. 4. sz. 17—19. p.

527. *Simon* V. Péter: Bebörtönzött honvédtisztek az olmützi várban. Berzsenyi Lénárd honvédezredes képei és modelljei. I—II. rész. — Vasi Szemle, 1983. 2. sz. 281—293. p., 3. sz. 403—417. p.

528. *Leblancné Kelemen* Márta: Újabb adatok Madách Imre főbiztosi tevékenységéről, 1846—1848. — Palócföld, 1983. 1. sz. 5—9. p.

529. *Spáczay* Hedvig: Madách Imre hadbírósági perének nyomában. — Palócföld, 1983. 1. sz. 16—26. p.

530. *Spáczay* Hedvig: Madách Imre hadbírósági perének nyomában. (A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve. IX. köt. Salgótarján, 1983.) 73—110. p.

531. (*Andrássy* Antal): Noszlopy Gáspár

1820—1853.) Életrajz. (Kiad. a Somogy megyei Múzeumok Baráti Köre.) [Kaposvár,] Házi soksz. (1983.) 8 p.

532. *Andrássy* Antal: A forradalom embere Noszlopy Gáspár. — ÉT, 1983. 15. sz. 454—456. p.

533. *Andrássy* Antal: Adatok Noszlopy Gáspár alföldi szervezkedéséhez. — Somogyi Honismereti Híradó, 1983. 1. sz. 28—33. p.

534. A magyar emigráció mozgalmai. (Előszót és jegyz. írta Szigethy Gábor.) Bp. Magvető K. (1983.) 106 p. (Gondolkodó magyarok.)

535. *Bona* Gábor: „L'intrepido Ungherese". Emlékezés Türr Istvánra. — HSz, 1983. 5. sz. 83—84. p.

536. *Vásárhelyi* Miklós: Így élt Garibaldi. (Bp.) Móra K. (1983.) 194 p. illusztr. (Így élt...)

537. *Verseghi* Mária: Adatok a dualizmuskori honvédorvosi kar számára alapított tudományos pályázat történetéhez. — Honvédorvos, 1983. 1. sz. 51—56. p.

583. *Palotás* Emil: Heeresleitung und Balkanpläne in Österreich—Ungarn in den Krisenjahren 1875—1878. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica XXI. Bp. ELTE, 1981.) 187—205. p.

539. *Niederhauser* Emil: A felszabadító orosz—török háború. (1877—1878.) — Mai Bulgária, 1983. 3. sz. 18—19. p.

540. *Sebestyén* Sándor: A monarchista közös hadsereg tisztikarának fellépései az erősödő magyar nemzeti törekvésekkel szemben, 1878—1880 között. (Archivum, 11. köt. 1983.) 143—148. p.

541. *Anderle* Ádám: „Szabadságra született Amerikánk..." Portrék a latinamerikai függetlenségi háborúkból. Bp. Kozmosz, 1983. 235 p. illusztr.

542. *Fischer* Ferenc: A chilei hadsereg és a német katonai befolyás. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Scientiae Socialismi. 15. köt. Szeged, 1979.) 1—111. p.

1900—1918

543. *Geraszimov*, P.: Az áprilisi hőstett folytatása. A preobrazsenszki felkelés 80. évfordulóján. (Kelet-Trákia török uralom alatt élő bolgár lakosságának felkelése 1903. augusztus 19-én.) — Mai Bulgária 1983. 3. sz. 8. p.

544. A bátorság és hősiesség napjai. A Balkán-háború 70. évfordulója. (1912. szeptember—1913. május.) — Mai Bulgária, 1983. 3. sz. 9. p.

545. *Lavrov*, N(ikolaj) M(atveevics): A mexikói forradalom 1910—1917. (Mekszikanszkaja revoljucija 1910—1917 gg. Ford. Székely Andorné. Bp.) Kossuth K. 1983. 335 p. Bibliogr. 301—321. p.

546. (War and society in East Central Europe. Vol. 5.) Essays on World War I: Origins and prisoners of war. Ed. Samuel R. Williamson, Peter Pastor. New York, Columbia Univ. Press, 1983. XVIII, 264 p. (Brooklyn College Studies on Society in Change. No. 14.) (East European Monographs No. 126.) Bibliogr. a jegyz.-ben.

547. Bihl, Wolfdieter: Die Beziehungen zwischen Österreich—Ungarn und dem Osmanischen Reich im ersten Weltkrieg. — Österreichische Osthefte, 1982. 1. sz. 33—52. p.

548. *Kende* János—*Sipos* Péter: A szakszervezetek az első világháborúban és az 1918—1919-es forradalmakban. — Propagandista, 1983. 1. sz. 62—68. p.

549. *Schupita*, Peter: Die k. u. k. Seeflieger. Chronik und Dokumentation der österreichisch—ungarischen Marineluftwaffe 1911—1918. Koblenz, Bernard u. Graefe, (1983.) 264 p. illusztr.

550. *Csonkaréti* Károly: Magyarok japán hadifogságban. (A Kaiserin Elisabeth osztrák—magyar nagycirkáló 1914.) — Határőr, 1983. 30. sz. 14. p.

551. *Iván* Géza: A nagy temető. Przemysl ostroma 1914—1915. — Népszava, 1983. 6. sz. 9. p.

552. *Lagzi* István: Hadi hétköznapok a przemysli várban. Az éhség és a szenvedés tele. (Dokumentumok.) — Tiszatáj, 1983. 2. sz. 14—29. p.

553. *Kun* Sándor: A przemysli szemtanú. Kun Sándor naplótöredéke 1914—1915-ből. [Közread. bev, jegyz. ell.] Sass Ervin. — Békési Élet, 1983. 3. sz. 381—393. p.

554. *Dombi Kiss* Imre: Pokoljárásom. (Bev. írta, dokumentumokat vál. Szenti Tibor. Jegyz. ellát. Farkas Ferenc.) Bp. Magvető K. (1983.) 132 p. 3 t. (Tények és tanúk.)

555. *Hollós* József: Háborús napló. 1915. január 6—27., május 8—16. Közread. Péter László, — Somogyi Könyvtári műhely, 1983. 1. sz. 22—29. p.

556. *Artl*, Gerhard: Die österreischisch—ungarische Südtiroloffensive 1916. (Veröff. des Heeresgeschichtlichen Museums.) Wien, Österreich. Bundesverl. (1983.) 201 p. illusztr. Bibliogr. 197—201. p.

557. *Jemnitz* János: Fordulat a világháború történetében és a nemzetközi munkásmozgalom (1916—1917. március). Bp. Akad. K. 1983. 337 p.
558. *Siklós* András: Adalékok az Osztrák—Magyar Monarchia belső helyzetéhez 1918 tavaszán és nyarán. — TSz, 1983. 1. sz. 1—35. p.
559. *Soltész* István: Emlékező obsitosok. [Harctéri legendák, kaszárnyai anekdoták, katonanóták, balladák az első és a második világháborúból.] — Magyar Nemzet, 1983. 66. sz. 7. p.
560. *Megay* László: „Kedves Jenő!" Dokumentumok az első világháborúból. — Magyar Nemzet, 1983. 156. sz. 6. p.
561. *Szauter* Lajos: Az első világháború ellátó szolgálata. — Hadtápbiztosítás, 1983. 4. sz. 81—87. p.
562. *Kun* Miklós: Moszkva, a másik főváros Októbere. — Népszabadság, 1983. 263. sz. 11. p.
563. *Sztepanov*, V. Sz.: A Nagy Október vívmányainak védelmében. A Szovjet Hadsereg és a Haditengerészeti Flotta megalakulásának 65. évfordulóján. — Repülés, 1983. 2. sz. 5. p.
564. *Petrov*, V.: Megbízható védőpajzs. (A szovjet hadsereg és haditengerészeti flotta születésének 65. évfordulójára.) — Magyar Nemzet, 1983. 45. sz. 3. p.
565. *Turtegin* Elek: A szovjet határőrség megalakulásának körülményeiről. — Határőr, 1983. 21. sz. 10—11. p.
566. *Polónyi* Béla: Fegyverbarátunk a szovjet hadsereg. Bp. Zrínyi K. 1983. 117 p.
567. *Kun* Béla lexikoncikke. A proletárdiktatúra a Nagy Szovjet Enciklopédiában. (A Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség megszervezése.) — Népszabadság, 1983. 67. sz. 3. p.
568. Internacionalisták — hazafelé. Egy most megtalált Kun Béla-cikk. [Kun Béla átjutása az Ukrajnában állomásozó német és osztrák—magyar megszálló csapatok között.] — Népszabadság, 1983. 277. sz. 5. p.
569. *Kun* Miklós: Antonov Antonov ellen. Polgárháború Szovjet-Oroszország szívében. — ÉT, 1983. 44. sz. 1386—1387. p.
570. *Baranyi* Béla—*Varga* József—*Nagy* Imre, K.: Negyvenheten a százezerből. Hajdú-Bihar megyei internacionalisták a forradalmi munkásmozgalomban. Válogatott életrajzok, visszaemlékezések és dokumentumok. (Szerk. és bev. Baranyi Béla.) Debrecen, Hajdú-Bihar m. Lapk. Váll. 1983. 254 p. illusztr.
571. *Dobrossy* István: Az eszme és a magyar valóság. Részlet Bán János tokaji internacionalista visszaemlékezéséből. — Napjaink, 1982. 1. sz. 18—19., 2. sz. 25—26. p.
572. *Molnár* József: Újabb adatok a Heves megyei internacionalisták életrajzához. — Heves megyei Propagandista, 64. sz. 1983. 137—142. p.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

573. *Farkas* Márton: Forradalmi lázadások és felkelések az Osztrák—Magyar Monarchia fegyveres erőinél. — Ho, 1983. 11. sz. 96—102. p.
574. *Tokody* Gyula: Deutschland und die Ungarische Räterepublik. Bp. Akad. K. 1982. 129 p.
(Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 183.)
575. *Kende* János: A szocialista forradalomért. A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása. — Népszabadság, 1983. 277. sz. 5. p.
576. *Litván* György: Új adalék Károlyi Mihály és a KMP kapcsolatához. — TSz, 1983. 2. sz. 333—346. p.
577. *Merényi* László: Az őszirózsás forradalom. Bp. Akad. K. 1983. 143 p. 8 t.
(Sorsdöntő történelmi napok. 7.)
Bibliogr. 139—143. p.
578. *Németh* György, G.: Az őszirózsás forradalom. Beszélgetés Merényi László történésszel. — HSz, 1983. 10. sz. 104—105. p.
579. *Siklós* András: Őszintén a forradalomról. — Magyar Nemzet, 1983. 257. sz. 6. p.
580. *Bassa* Endre: Merészen szárnyalva. (Az 1918—1919. évi kettős forradalom.) — Magyar Nemzet, 1983. 66. sz. 7. p.
581. *Németh* Péterné: Adatok az 1918—1919. évi forradalmak beregi történetéhez. (Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. 3—4. köt. Nyíregyháza, Megyei Tanács, 1982.) 405—428. p.
582. *Nemes* Dezső: Az 1919. januári politikai válság Magyarországon és a munkáspártok. — PK, 1983. 2. sz. 3—49. p.
583. *Fodor* László: A Tanácsköztársaság emléke és tanulsága. — Népszava, 1983. 67. sz. 3. p.
584. *Árokay* Lajos: Történelmünk első munkáshatalma. — N, 1983. 12. sz. 1. p.
585. *Lukács* György: „Nem igaz, hogy eleve ki volt zárva a győzelem!" — Magyar Nemzet, 1983. 67. sz. 5. p.
586. *Süközd* Mihály: Magyar történelem,

1919. — Élet és Irodalom, 1983. 11. sz. 3. p.

587. *Somorjai* József: Százharminchárom nap. — Magyar Nemzet, 1983. 67. sz. 1. p.

588. *Stejnberg*, V. A.: Iz isztorii imperialiszticseszkoj intervencii protiv szovetszkoj Vengrii. — Novaja i Novejsaja Isztorija, 1980. 6. sz. 40—46. p.

589. *Gadanecz* Béla: Ellenforradalmi szervezkedés a vasúton az 1918—1919-es forradalmak idején. 1—2. rész. (Vasúti Tudományos Kutatóintézet évkönyve. Bp. 1981.) 231—256. p., 1982. 235—257. p.

590. *Liptai* Ervin: Vágó Béla szerepe a Vörös Hadsereg harcaiban. (Vágó Béla 1881—1981. Kiad. az MSZMP Bács-Kiskun m. Biz. Kecskemét, Bács Megyei Lapk. Váll. 1983.) 41—49. p.

591. *Kende* János: Forradalom — mozaikokban. A Tanácshatalom a kortársak „alulnézetében". — Népszabadság, 1983. 67. sz. 3. p.

592. *Vörös* Dezső: Kiskörei vöröskatonák önéletrajzai. (Garamvölgyi Dezső, Majoros Zsigmond, Simon János, Sipos Imre, Vaskó János, Veréb István, Németh János, Puzsoma József, Bagi András.) — Heves megyei Propagandista, 64. sz. 1983. 260—277. p.

593. *Lugosi* József: Vöröspilóták. — ISz, 1983. 4. sz. 23. p.

594. *Veress* Géza: Debrecen román megszállása 1919. április 23-tól 1920. március 11-ig (Magyar Történeti Tanulmányok, 15. köt. 1982.) 5—54. p.

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

595. *Halmosy* Dénes: Nemzetközi szerződések 1918—1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. 2. átdolg. bőv. kiad. Bp. Közgazd. és Jogi K. — Gondolat, 1983. 690 p.

596. *Ránki* György: Mozgástér és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében, 1919—1945. — Valóság, 1983. 11. sz. 1—15. p.

597. *Szabó* Ágnes—*Pintér* István: Legális és illegális munkásmozgalom Magyarországon 1919—1944. — PK, 1983. 2. sz. 161—186. p.

598. *Berend T.* Iván: Válságos évtizedek. Közép- és Kelet-Európa a két világháború között. 2. kiad. Bp. Gondolat, 1983. 438 p. 16 t.

599. *Nagy* Zsuzsa, L.: The liberal opposition in Hungary, 1919—1945. (Transl. by Pál Félix.) Bp. Akad. K. 1983. 143 p. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 185.)

600. *Polonsky*, Antony: The little dictators. The history of Eastern Europe since 1918. [2. ed.] London—Boston—Henley, Routledge [and] Kegan Paul, (1980.) 212 p.
Bibliogr. 192—205. p.

601. *Rektor* Béla: A magyar királyi Csendőrség oknyomozó története. Cleveland, Árpád Kiad. 1980. 552 p. illusztr.

602. *Gergely* Ferenc: A magyar cserkészmozgalom újjászervezése és problémái, 1919—1933. — TSz, 1983. 2. sz. 306—332. p.

603. *Bodnár* Gábor: A magyarországi cserkészet története. Garfield, N. J. 1980. M. Cserkészszöv. 128 p. illusztr.

604. *Ormos* Mária: Padovától Trianonig. 1918—1920. Bp. Kossuth K. 1983. 451 p.

605. *Diószegi* István: Egy békemű keletkezése. Padovától Trianonig 1918—1920. — Magyar Nemzet, 1983. 285. sz. 9. p.

606. Trianon — az Antant békéje. Beszélgetés Ormos Mária történésszel. Danis Győző interjúja. — ÉT, 1983, 31. sz. 966—967. p.

607. *Hajdú* Tibor: Szarajevótól Trianonig. (A trianoni békekötés vizsgálata három tanulmánykötet tükrében.) — Élet és Irodalom, 1983. 36. sz. 5. p.

608. *Árokay* Lajos: Az önálló magyar katonai attasé szolgálat létrehozásának előzményei 1918—1919. — HK, 1983. 1. sz. 73—94. p.

609. *Árokay* Lajos: A rejtett magyar katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítása, 1920—1923. — HK, 1983. 3. sz. 356—381. p.

610. *Árokay* Lajos: A rejtett magyar katonai attasé szolgálat tevékenysége 1923—1928 között. — HK, 1983. 4. sz. 574—591. p.

611. *Borsi* Emil: Az első antifasiszta felkelés évfordulóján. Bulgária, 1923. szeptember 23. — Népszabadság, 1983. 225. sz. 6. p.

612. *Godó* Ágnes: A felkelés tüzében. — ISz. 1983. 9. sz. 10—11. p.

613. *Hamar* Imre: Kakukk-hegyi elégia. Hatvan éve szűnt meg a csóti hadifogoly- és leszerelő tábor. — Magyar Nemzet, 1983. 304. sz. 7. p.

614. *Németh* István: A német fasizmus előretörésének fogadtatása a magyar kormánykörökben (1928—1934). (A fasizmus ideológiájáról. Bp. Kossuth K. 1983.) 234—245. p.

615. *Németh* István: A magyar—német katonai kapcsolatok kérdéséhez

(1928—1934). — HK, 1983. 3. sz. 382—414. p.

616. *Tilkovszky* Lóránt: Harc a magyarországi német mozgalom külföldről támogatott náci irányzata ellen (1935—1936). 1—2. r. (Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv Kaposvár.) 12. köt. 1981. 363—410. p., 13. köt. 1982. 141—166. p.

617. *Hefty*, Georg P.: Ungarn und das Dritte Reich. Zur Geschichte eines fatalen Bündnisses. — Südosteuropa Mitteilungen, 1981. 3. sz. 20—31. p.

618. *Juhász* Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1934—1944. Bp. Kossuth K. 1983. 340 p.

619. *Vargyai* Gyula: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Bp. Akad. K. 1983. 190 p.

620. *Szakály* Sándor: A hadsereg a politikában, politika a hadseregben. — Magyar Hírlap, 1983. 301. sz. 8. p.

621. *Székely* Gábor: Hitler hatalomra jutása. [Kiad. az] (MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1983.) 249 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)
Bibliogr. a jegyzetekben 227—239. p.

622. *Péner* Imre: Történelmi tanulság, 50 éve jutott hatalomra a hitleri fasizmus. — Pártélet, 1983. 2. sz. 69—71. p.

623. *Ormos* Mária: Hitlerék nacionalizmusa. Ötven éve volt a hatalomátvétel. — Magyar Nemzet, 1983. 25. sz. 5. p.

624. *Sándor* András: Adalékok Hitlerék „nacionalizmusához". — Magyar Nemzet, 1983. 44. sz. 8. p.

625. Soha többé fasiszta rémtetteket. Nagygyűlés a hitleri hatalomátvétel évfordulóján. [Írta:] r. j. — Magyar Nemzet, 1983. 23. sz. 3. p.

626. *Józsa* György Gábor: A jelzőtűz. Ötven éve gyújtották fel a Reichstagot. — Magyar Nemzet, 1983. 49. sz. 5. p.

627. *Barabás* Péter: A Reichstag lángjai. — Népszava, 1983. 48. sz. 6. p.

628. *Varsányi* György: A hitleri hatalomátvétel — 1933. — Népszava, 1983. 24. sz. 6. p.

629. *Jalsovszky* Katalin: A lipcsei per. — ÉT, 1983. 37. sz. 1162—1164. p.

630. *Haraszti* Éva, H.: The invaders. Hitler occupies the Rhineland. Bp. Akad. K. 1983. 263 p.

631. Az 1934. évi osztrák munkásfelkelés (1934. október). (Évfordulók '84. kásmozgalom történetéből. Évkönyv 1984. Szerk. Babirák Ilona, Bassa Endre stb. Bp. Kossuth K. 1983.) 55—71. p.

632. (*Gárdos* Miklós): A hosszú menetelés (1934. október). (Évfordulók '84) Összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1983.) 224—229. p.

633. *Zalka* András: Spanyolországban. [A magyar zászlóalj megalakulása.] — Népszabadság, 1983. 285. sz. 14. p.

634. *Horváth* Jenő: Az olasz antifasiszta egységpolitika továbbfejlődése a spanyolországi háború időszakában. (1936—1937.) — PK, 1983. 3. sz. 102—131. p.

635. *Réz* Miklósné: Csehszlovákia és a müncheni egyezmény. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1983. 2—3. sz. 77—93. p.

636. *Dombrády* Lóránd: A magyar gazdaság és hadfelszerelés 1938—1944. Bp. Akad. K. 1981.
Ism. Szakály Sándor. — HK, 1983. 1. sz. 141—143. p. — Vargyai Gyula. — Sz, 1983. 1. sz. 248—249. p. — Szabó Miklós. — HSz, 1983. 5. sz. 103—104. p.

637. *Dombrády* Lóránd: A magyar katonapolitika és a hadiipar fejlesztése 1943-ban. — Ho, 1983. 10. sz. 93—97. p.

638. *Szabó* Miklós, M.: A hadiipar „fizetőképes kereslete". (Dombrády Lóránd: A magyar gazdaság és hadfelszerelés 1938—1944. c. könyvéről Ránki György: „Hol van a sok sírkereszt" c. az Élet és Irodalom 1983. 4. sz-ban megjelent cikkével kapcsolatban. Visszhang rovat.) — Élet és Irodalom, 1983. 8. sz. 2. p.

639. *Szabó* Miklós: A magyar királyi honvéd légierő technikai fejlődése 1938—1944). — HK, 1983. 1. sz. 96—136. p.

640. *Szabó* Miklós: A magyar királyi honvéd légierő a revíziós célok szolgálatában, 1939—1941. — HK, 1983. 4. sz. 593—622. p.

641. *Szabó* Miklós: Önálló, vagy együttműködő légierőt? Az 1930-as évek dilemmája [a kialakuló új magyar repülőfegyvernemnél]. — Repülés, 1983. 6. sz. 13. p.

642. *Szabó* Miklós: A magyar repülőgépgyártás helyzete. (1938—1940.) — Repülés, 1983. 7. sz. 13. p.

643. *Szabó* Miklós: A magyar légierő külföldi repülőgép-beszerzései. (1938—1940.) — Repülés, 1983. 8. sz. 13. p.

644. *Szabó* Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő szervezeti fejlődése. (1938—1940.) — Repülés, 1983. 9. sz. 13. p.

A második világháború

645. Hitler hatvannyolc tárgyalása. 1939—1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal. (A bev. ta-

nulmányt írta, a dokumentumokat vál., a jegyzeteket készítette Ránki György. Ford. Soltész Gáspár.) Bp. Magvető, 1983. 2 db.
(Tények és tanúk.)

646. *Deighton*, Len: Vadászrepülők. Az angliai légi csata története. (Fighter. The true story of the battle Britain. Ford. Félix Pál. Utószó Szabó Miklós.) Bp. Európa K. — Zrínyi K. 1983. 292 p. 30 t.

647. *Ormos* Mária: Fasizmus Norvégiában. Hogyan lett Quisling „quisling"? — História, 1983. 1. sz. 21—23. p.

648. *[Konev]* Konyev, I[van] Sz[tepanovics]: Egy frontparancsnok feljegyzései 1943—1944. (Zapiszki komandujuscsego frontom 1943—1944. Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K. 1983. 274 p.

649. *Deák* Mihály: A személyi állomány pszichológiai felkészítésének néhány tapasztalata a Nagy Honvédő Háborúban. — Ho, 1983. 10. sz. 98—101. p.

650. *Fülöp* Imre: A hadsereg-gyorscsoportok alkalmazásának tapasztalataiból. — Ho, 1983. 11. sz. 16—25. p.

651. *Simóné Avarosy* Éva: Fegyvert s vitéz leányt éneklek... A 46. (női) éjszakai könnyűbombázó gárdaezred harcai 1942—1945. — Népszabadság, 1983. 191. sz. 8. p.

652. *Gurvics*, M. M.—*Georgievszkij*, A. Sz.: A moszkvai csata egészségügyi biztosításáról, 40 év távlatában. [Ism.] Szabados István. — Honvédorvos, 1983. 3. sz. 232—234. p.
(Voenno-Medicinszkij Zsurnal 1982. 1. sz.)

653. *Jakovlev*, N. N.: Pearl Harbor rejtélye. Ford. Hangay Sándor. 4. kiad. Bp. Kossuth K. 1983. 226 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)

654. *Vajda* Péter: A szégyenbélyeg. Amerikai kutatók a Pearl Harbor-i rejtélyről, Hoover felelősségéről. — Népszabadság, 1983. 89. sz. 6. p.

655. *Szabó* Miklós: A sztálingrádi csata. — Hadtudományi Füzetek, 1982. 1. sz. 3—26. p.

656. *Tóth* Sándor: Sztálingrád élő tanulsága. — N, 1983. 5. sz. 3. p.

657. *Szabó* László: Nem szabad feledni! A sztálingrádi csata 40. évfordulóján a hős városban. — Népszabadság, 1983. 27. sz. 5. p.

658. *Mészáros* Sándor: Német légihíd a katasztrófába: Sztálingrád. 1—2. r. — Repülés, 1983. 11. sz. 10—11., 12. sz. 10—12. p.

659. *Verbai* Lajos: Nem halványul el sosem bátorságuk. A sztálingrádi csata 40. évfordulójára. — Népszava, 1983. 30. sz. 6. p.

660. *Batov*, P. I.: Sztálingrád, a győzelem prológusa. — Magyar Hírlap, 1983. 28. sz. 4. p.

661. *Balogh* László: „Tábornagy úr, foglyok vagyunk..." Győzelem Sztálingrádnál. — Esti Hírlap, 1983. 27. sz. 5. p.

662. *Geszti Pál:* Sztálingrád. — Magyar Hírlap, 1983. 27. sz. 3. p.

663. *Szabó* Balázs: A prohorovkai (kurszki) páncélos találkozóütközet 40. évfordulójára. — Ho, 1983. 7. sz. 84—91. p.

664. *Sávoly* Mária: A szárnysegéd jelenti. (Az olasz fegyverszünet 1943. szeptember 8-án.) — Mo, 1983. 37. sz. 38—39. p.

665. *Fóti* Klára: Teherán. — ÉT, 1983. 3. sz. 70—71. p.

666. *Fóti* Klára: Jalta. — ÉT, 1983. 4. sz. 106—107. p.

667. *Fóti* Klára: Potsdam. — ÉT, 1983. 5. sz. 134—135. p.

668. *Balázs* József: Jalta, Potsdam és a jelenlegi nemzetközi viszonyok. — Reflektor, 1983. 1. sz. 5—21. p.

669. (*Sipos* Attila): A háború vége (1945. május 9.) (Évfordulók '84. Összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1983.) 124—132. p.

670. 0 óra 43 perc volt. Május 9-én a győzelem napjára emlékezünk... [Írta:] Z. F. — Hétfői Hírek, 1983. 19. sz. 2. p.

Magyarország a második világháborúban

671. *Pintér* István: Miért történt így? [A magyar uralkodó osztály felelősségéről.] — Magyar Nemzet, 1983. 79. sz. 7. p.

672. *Vigh* Károly: A Kéri Kálmán-dosszióból. Teleki Pál futára Alois Éliás cseh miniszterelnöknél. — Mozgó Világ, 1983. 9. sz. 62—64. p.

673. *Szakály* Sándor: A második világháborús magyar katonai felső vezetés összetétele. (Tények és adatok.) — Valóság, 1983. 8. sz. 78—91. p.

674. *Szakály* Sándor: Hadtörténet — csak pontosan. (Visszhang rovat.) — Élet és Irodalom, 1983. 9. sz. 2. p.

675. *Szakály* Sándor: A vezérezredes altábornagy. (Visszhang rovat. Faraghó Gáborról.) — Élet és Irodalom, 1983. 16. sz. 2. p. (Helyreigazítás a 17. sz. 2. oldalán „Még egyszer a vezérezredes altábornagy" címmel.)

676. *Simonffy* András: Faraghó altábornagy — vezérezredes. (Visszhang rovat.) — Élet és Irodalom, 1983. 24. sz. 2. p.
(Szakály Sándor leveléhez kiegészítés.)

677. *Soós* László: Fehér pázsit. Dokumentumregény a második világháborúból. Bp. Magvető K. (1983.) 299 p.
678. *Gosztonyi* Péter: Hogyan vélekedett Hitler a magyarokról? — Irodalmi Újság, (Páris) 1980. 7—8. sz. 3. p.
679. *Nádányi* Pál: Rosevelt (!) és a második világháborús magyar tragédia. — Irodalmi Újság (Párizs), 1981. 7—10. sz. 14—15. p.
60. *Szombathelyi* Ferenc visszaemlékezései. (Bev. Gosztonyi Péter.) Washington, Occidental Press, 1980. 63 p.
681. *Lakatos* Géza: Ahogy én láttam. (Visszaemlékezések.) München, Auróra, 1981. 214 p. 6 t.
(Auróra könyvek.)
682. *Gosztonyi* Péter: Magyarország katonai szerepe a második világháborúban. 3—8. r. — Katolikus Szemle, (Róma), 1982. 3. sz. 213—235., 4. sz. 309—333., **1983. 1. sz. 25-?, 2. sz.** 140-?, 3. sz. 261—284. p. 4. sz. 341—364. p.
A 7. rész. „Magyarország katonai története a második világháborúban" címmel jelent meg.
683. *Ionita,* Gheorghe I.: Le nation roumaine s'est fait justice. — Revue Roumaine, 1983. 11—12. sz. 201—212. p.
A 2. világháború, Erdély kérdése. Magyarország és a balkáni államok. Horthy szerepe.
684. *Sajti* Enikő, A.: Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken 1941. április. (Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. 72. köt. Szeged, JATE, 1982.) 3—32. p.
685. Der Angriff auf die Sowjetunion. (Aut.) Horst Boog. Jürgen Förster usw. Mit einem Beiheft. Stuttgart, Deutsche Verl. 1983. XIX, 1172 p. 27 térk.
(Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Bd. 4.)
Bibliogr. 1089—1156. p.
Magyarországról: 347—360., 889—893. p.
686. *Gosztony,* Peter: Deutschlands Waffengefährten an der Ostfront. 1941—1945. Stuttgart, Motorbuch Verl. 1981. 266 p. illusztr.
687. *Ölvedi* Ignác: Kassa bombázásáról ... Adatok, dokumentumerejű történetek, kérdőjelek és legendák. — Repülés, **1983. 1. sz. 14., 2. sz. 14—15. p.**
688. *Borsányi* Julián: Gábor arkangyal eltakarta a napot. (Gondolatok a kassai bombatámadás 40. évfordulóján.) — Új Látóhatár (München), **1981. 1.** sz. 99—103. p.
689. *Borsányi* Júlián: Kassa és a „casus belli". — Új Látóhatár (München), 1983. 2. sz. 261—268. p.
690. *Szabó* László: Még egyszer a Szabad Európa Rádió hangszereléséről. (Borbándi Gyula, Litterathy Lootz Gyula, Borsányi Julián múltja és jelene. Kassa Bombázása 1941-ben.) — Népszabadság, 1983. 60. sz. 12. p.
691. *Gosztonyi* Péter: A magyar hadbalépés története. — Irodalmi Újság (Párizs), 1981. 5—6. sz. 1—3. p.
692. *Füzi* Imre: A 2. magyar hadsereg felvonulása és megsemmisülése a Donnál. — Ho, 1983. 1. sz. 109—117. p.
693. *Füzi* Imre: Don kanyar. A 2. magyar hadsereg pusztulása. — ÉT, 1983. 6. sz. 166—167. p.
694. *Füzi* Imre: A 2. magyar hadsereg pusztulása. — Hadtudományi Füzetek, 1982. 1. sz. 27—46. p.
695. *Szabó* Miklós, M.: Repülők a Donnál. — ÉT, 1983. 7. sz. 202—204. p.
696. *Szabó* Miklós: A 2. repülődandár és a doni katasztrófa. — Ho, 1983. 4. sz. 99—106. p.
697. *Dombrády* Lóránd: A doni hadsereg fegyverzete — História, 1983. 1. sz. 19—21. p.
698. *Generál* Tibor—*Szauter* Lajos: A 2. magyar hadsereg ellátó szolgálata. — HK, 1983. 2. sz. 230—254. p.
699. *Nemeskürty* István: Requiem egy hadseregért negyven esztendő múltán. — Magyar Nemzet, 1983. 6. sz. 9. p.
700. *Nemeskürty* István: Tél, csend, hó, halál. — Mozgó Világ, 1983. 9. sz. 35—47. p.
701. Képek, dokumentumok a 2. magyar hadsereg történetéből, 1942—1943. — Mozgó Világ, 1983. 9. sz. 34—39. p.
702. Pergőtűz. Krónika a 2. magyar hadsereg pusztulásáról. (Előszó: Juhász Gyula.) [Bp.] RTV — Minerva, 1983. 490 p.
703. *Berecz* János: A Don-kanyar krónikájához. — Népszabadság, 1983. 79. sz. 17. p.
704. *Tóth* Sándor: Ami a „Krónika" sorozatból kimaradt. — N, 1983. 7. sz. 13. p.
705. *Juhász* Gyula: A második magyar hadsereg a Donnál. Megjegyzések Sára Sándor filmjéhez. — Népszabadság, 1983. 36. sz. 15. p.
706. *Berki* Mihály: Példaképek? Ellenállók? Áldozatok? [Észrevételek Sára Sándor „Krónika" sorozatával kapcsolatban.] — Ho, 1983. 7. sz. 92—97. p.
707. *Ránki* György: „Hol van a sok sírkereszt?" — Élet és Irodalom, 1983. 4. sz. 3—4. p.
708. *Báron* György: Túlélők. Sára Sándor

dokumentumfilmjéről. — Mozgó Világ, 1983. 9. sz. 69—70. p.

709. *Sipos* Péter: Pergőtűzben. Sára Sándor filmsorozata a 2. magyar hadseregről. — História, 1983. 1. sz. 18—19. p.

710. *Gyuris* Tamás: Pergőtűzben. Beszélgetés Sára Sándorral. — Kritika, 1983. 4. sz. 7—9. p.

711. *Boldizsár* Iván: Don—Buda—Párizs. (2. kiad.) Bp. Magvető, (1983.) 410 p. (Tények és tanúk.)
Ism. Pamlényi Ervin. — Magyar Nemzet, 1983. 43. sz. 6. p.

712. Dunától a Donig. Részletek Kossa István könyvéből. — Népszabadság, 1983. 48. sz. 14. p.

713. *Major* László: Csonka Gyula naplójából. + Csonka Gyula: Doni napló. (Dokumentum.) — Életünk, 1983. 2. sz. 98—113. p.

714. *Mizser* Lajos: A Don-kanyartól Kölcséig. Dokumentum. (Máté Sándor, a 2. magyar hadsereg katonája elmeséli, hogy az összeomlás után hogyan került haza.) — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1983. 3. sz. 51—53. p.

715. *Szabó* László, B.: „Az utolsó emberig kitartani!" (A 2. magyar hadsereg 107. honvéd utászszázada parancsnokának visszaemlékezése 1943. január 16-i visszavonulásukra a Dontól.) — Forrás 1983. 1. sz. 10—33. p.

716. Voronyezs 1942—1943. Hej, búra termett idő... Részletek Kónya Lajos háborús naplójából. — Kritika, 1983. 4. sz. 3—5. p.

717. *Ágh* Attila: Egy halott arca. Filmeposz a 2. magyar hadseregről. — Vígh Károly: Katasztrófa a Donnál. A történész szemszögéből. — Tóth Pál Péter: Nemzedékek nőttek fel azóta. Egyetemisták beszélgetése a filmről. — Filmvilág, 1983. 3. sz. 3—19. p.

718. *Vígh* Károly: Újabb Teleki-tragédia. [Teleki Géza öngyilkossága kapcsán emlékezés részvételére az 1944. októberi moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokon.] — Magyar Nemzet, 1983. 40. sz. 9. p.

719. *Somlyai* Magda: A Szálasi-hatalom néhány intézkedése, hatásuk a lakosság magatartására. — PK, 1983. 3. sz. 68—101. p.

720. *Szabó* Miklós: A proklamáció napja a Sándor utcai palotában. (1944. október 15.) — Jel—Kép, 1982. 1. sz. 95—99. p.

721. *Bokor* Péter: Merénylet, magyar módra. Politikai krimi 1944-ből. (A bárciházi Bárczy István elleni merénylet). — Élet és Irodalom, 1983. 28. sz. 5. p., 29. sz. 7—8. p.

722. Felszabadítás vagy felszabadulás? Zöldi László beszélgetése Ölvedi Ignác hadtörténésszel. — Élet és Irodalom, 1983. 13. sz. 7. p.

723. *Korom* Mihály: Az ország felszabadulásának megindulása és az elsőnek szabaddá vált magyar község kérdése. (Magyarország felszabadulásának megindulása. Tanulmányok, dokumentumok. Bp. MM Marxizmus—leninizmus Okt. Főoszt. 1982.) 9—33. p.

724. *Zielbauer* György: Nagylak vagy Elek az esőnek véglegesen felszabadult magyar község? (Magyarország felszabadulásának megindulása. Tanulmányok, dokumentumok. Bp. MM Marxizmus—leninizmus Okt. Főoszt. 1982.) 35—54. p.

725. *Kanyó* Ferenc: Szeged stratégiai légibombázásai 1944-ben. (MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának Évkönyve, 1983.) 153—178. p.

726. *Fekete* István: Hadi tevékenységek Heves megyében 1944-ben. — Hevesi Szemle, 1983. 4. sz. 51—54. p.

727. Bezerédy Győző: Adatok Pécs felszabadulásának történetéhez, 1944. (Tanulmányok Pécs város történetéből. Pécs, Baranya m. Levéltár, 1982.) 125—129. p.

728. *Nagy* Gábor: Adalékok Komárom megye felszabadításának történetéhez. (1944. december 24—31.) — HK, 1983. 3. sz. 426—433. p.

729. *Ruszszijanov,* I(van) N(ikitics): V bojah rozsdennaja... M. Voenizdat, 1982. 253 p. 9 t.
Az 1. gépesített gárda hadtest harci útja. Magyarországi harcok 188—215. p.

730. *Evsztigneev,* K(irill) A(lekszeevics): Krülataja gvardija. M. Voenizdat. 1982. 222 p. 6 t.
A 178. gárda vadászrepülő ezred harci útja. Magyarországi harcok 184—215. p.

731. [*Zsák* Ferenc]: Híres pilóták és repülőgépek a Magyarország feletti légiharcokban. — Repülés, 1983. 4. sz. 5. p.

732. [*Zsák* Ferenc]: Harcok Magyarországért. [A szovjet légierő részvétele hazánk felszabadításában.] — Repülés, 1983. 4. sz. 3—5. p.

733. *Balogh* László: Harmincnyolc éve történt. 1. r. Harc a pesti hídfőben. — Ostromgyűrű a város körül. — „Rettenetes csata..." (Beszélgetés Tóth Sándor alezredessel.) — Esti Hírlap, 1983. 34. sz. 4. p.

734. *Balogh* László: Harmincnyolc éve történt. 2. r. Négy gyűrű Budán... — Figyelmeztet a nuncius. — Gille SS-tábornok sem segíthet. (Beszél-

getés Tóth Sándor alezredessel.) — Esti Hírlap, 1983. 35. sz. 4. p.

735. *Pintér* István: Már Budán sem dörögtek az ágyúk. (1945. február 13.) — Népszabadság, 1983. 37. sz. 4. p.

736. Vértessy Sándor: A városparancsnok. 1945. február 13. emlékére. (Ivan Terent'evics Zamercev.) — Budapest, 1983. 2. sz. 2—3. p.

737. *Mabire*, Jean: Die SS-Panzer-Division „Wiking". Germanische Freiwillige im Kampf für Europa. (La panzer division SS Wiking. Übers. Erich Kopp.) Oldendorf, Schütz. (1983.) 432 p. 18 t.
Magyarországi harcok, 393—420. p.

738. *Táborosi* Zsuzsa: A népi demokratikus kibontakozás lehetősége Fejér megyében a hadműveletek ideje alatt. (1944. december 3—1945. március 27.) (A Nehézipari Műszaki Egyetem Kohó- és Fémipari Kar Közleményei. 4. köt. Dunaújváros, 1982.) 99—115. p.

739. *Veress D.* Csaba: Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. (Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. Történelem. 15. köt. 1980.) 167—202. p.

740. *Godó* Ágnes: Politicseszko i operativno-sztrategicseszko znacsenie na dejsztvijata na pörva bölgarszka armija v Ungarija prez 1945. g. (Bölgarija 1300. Szofija, Bölg. Isztor. Druzsesztvo, 1983.) 691—696. p.

741. (*Sipos* Attila): „... a magyar ember németellenessé fog válni". (1945. április 4.) (Évfordulók '84 Összeáll. Gárdos Miklós. Bp. Kossuth K. 1983.) 103—109. p.

742. *Gibianszkij*, L. Ja.: Szovetszkij Szojuz i szoglascsenija o peremirii sz Rumüniej, Bolgariej i Vengriej. — Études Balkaniques, 1983. 1. sz. 3—26. p.

743. *Zsignja*, Klara Leonidova: Podgotovka i zakljucsenie mirnüh dogovorov sz Bolgariej, Vengriej i Rumüniej poszle vtoroj mirovoj vojnü. (Diplomaticseszkaja isztorija.) Kisinev, Stiinca, 1981. 222 p.

744. *Karsai* Elek: Az ideiglenes Nemzeti Kormány Debrecenben az angol és amerikai levéltárak forrásainak tükrében. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 9. köt. 1982.) 141—188. p.

745. *Szeredi* Péter: Ankét Korom Mihály: Magyarország ideiglenes kormánya és a fegyverszünet (1944—1945) c. könyvéről. — TSz, 1983. 3—4. sz. 458—463. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

746. *Réthy* István: Régi harcok emlékei. Beszélgetés az ellenállók és antifasiszták szövetségének titkárával (Kerekes Imrével.) — Népszabadság, 1983. 14. sz. 6. p.

747. A Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége országos bizottságának ülése. [Írta:] F. I.— Népszabadság, 1983. 99. sz. 4. p.

748. *Faludi* András: A történelem országútján. Ispánovits Márton, a MEASZ főtitkára a nemzeti ellenállásról. — Magyar Nemzet, 1983. 268. sz. 6. p.

749. Magyar sorsfordulók. (Összeáll. Nonn György. Szerk. Vagyóczkyné Kékes Viktória. Bp. Kossuth K. [1983.] 47 p. illusztr.
Fasizmus és ellenállás 33—43. p.

750. Két tűz közt égtek. Összeáll. Vincze Péter. (A magyar antifasiszta ellenállási mozgalomról.) — Magyar Hírlap, 1983. 102. sz. Képes mell. 9—17. p.

751. Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok. (Anyagot gyűjt., szerk. és írták Győrffy Sándor, Pintér István, Sebestyén László stb. Főszerk. Pintér István.) [Kiad. a] (Hazafias Népfront Országos Tanácsa.) [Bp.] Kossuth K. 1983. 447 p. illusztr.

752. *Koncz* István: Diósgyőr, 1943. szeptember. Munkástüntetés a békéért. — Népszabadság, 1983. 212. sz. 4. p.

753. Mire az erdők kizöldülnek... A sátoraljaújhelyi börtönkitörés évfordulóján. (1944. március 22) — Népszava, 1983. 68. sz. 5. p.

754. *Dobos* József: A Szőnyi-csoport antifasiszta fegyveres harcai a második világháború időszakában. A Heves megyei munkásmozgalom története. 3. köt. Eger, MSZMP Heves m. Biz. 1982.) 125—134. p.

755. *Gazsi* József: Egy partizán halála. (Ihász-Kovács Sándor.) — N, 1983. 11. sz. 15. p.

756. *Kiss* Sándor, M.: A politizálgatástól az ellenállásig. A Szent-Györgyi Albert vezette politikai mozgalom és ellenállási csoport történetéből. — Mozgó Világ, 1983. 11. sz. 113—128. p.

757. *Demény* Pál: Ellenállók, antifasiszták, 1944. — História, 1983. 2. sz. 7—9. p.

758. *Farkas* Dezső: A debreceni ellenállási mozgalom történetéhez. — Debreceni Szemle, 1983. 2. sz. 115—124. p.

759. *Molnár* Béla: Visszaemlékezések a Debrecenben kibontakozó ellenállá-

si mozgalomra. — Debreceni Szemle, 1982. 2. sz. 111—125. p.

760. A múltat ne hagyjuk befejezetlenül tovább élni. Beszélgetés Kis György esperes plébánossal. (Az interjút készítette, a bevezetőt és a jegyz. írta: Szenes Sándor.) [A magyar katolikus egyház embermentő tevékenysége a második világháború folyamán.] — Kritika, 1983. 1. sz. 10—18. p.

761. *Nyéki* Károly: „Nem fogtok szégyent vallani velem!" Vázlat Odescalchi Miklósról. — Szabolcs—Szatmári Szemle, 1983. 1. sz. 86—98. p.

762. (*Sárhidai* Gyula—*Nyéki* Károly): Prince Miklós Odescalchi (1902—1945.) Bp. Akad. K. (1983.) 193—220. p.
Klny. Acta Agronomica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1983. 32. sz.-ból.

763. *Kiss* Sándor, M.—*Vitányi* Iván: A Magyar Diákok Szabadságfrontja. (Kiad. az Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű szervezőbizottsága. Bp. — Dabas, Dabasi ny. 1983.) 272 p.

764. Hősök a város peremén. A XIII/1. Honvéd Kisegítő Karhatalmi Zászlóalj történetéből. [Kiad. a] (Népművelési és Prop. Iroda.) Bp. 1983. 20 p. Kézirat gyanánt.

765. *Gazsi* József: Akik mertek és akik vártak. — Magyar Hírlap, 1983. 102. sz. Képes mell. 16—17. p.

766. Két tűz közt égtek. (Kis András és Pozsonyi Tivadar tanulmányainak felhasználásával összeáll. Vincze Péter. — Magyar Hírlap, 1983. Képes mell. 8—15. p.

767. Emlékezés Kiss János altábornagyra. A kőszegi emlékünnepség dokumentumai. (1983. március.) [Kiad. a] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ. [Bp.[(MNMK ny.) 1983. 34 p. illusztr.
Kiss János születésének 100. évfordulóján Horváth István, Nagy Gábor, Tóth Sándor beszéde.

768. *Tóth* Sándor: „Hazámért és a magyar népért halok meg!" Kiss János altábornagy. (Lányok könyve. Bp. Móra K. 1983.) 14—17. p.

769. *Hetés* Tibor: Kiss János. — Népszava, 1983. 70. sz. 5. p.

770 *Rátkai* János István: Kiss János vezérezredes. (1883—1944.) — Magyar Hírlap, 1983. 70. sz. 4. p.

771. *Vadász* Ferenc: Hűséggel, emberséggel. (Kiss János altábornagy.) — ISz, 1983. 3. sz. 9 p.

772. *Vigh* Károly: A császárvadászoktól a Margit körútig. Száz éve született Kiss János altábornagy. — Magyar Nemzet, 1983. 70. sz. 5. p.

773. *Szakály* Sándor: Kiss János altábornagyról — pontosan! — Magyar Nemzet, 1983. 103. sz. 8. p.

774. *Vigh* Károly: Kiss János altábornagyról — pontosan! — Magyar Nemzet, 1983. 103. sz. 8. p.

775. *Kónya* József: Egy mártír katona emléke. Száz éve született Kiss János altábornagy. — Népszabadság, 1983. 70. sz. 6. p.

776. *K[acsó]* L[ajos]: A hős tábornok. (100 éve született Kiss János altábornagy.) — N, 1983. 12. sz. 12. p.

777. *Borbély* József: A mártír. Kiss János élete és hősi halála. — Mo, 1983. 13. sz. 67. p.

778. *Lagzi* István: A hitleri Drang nach Osten ellen. Gondolatok Bajcsy-Zsilinszky Endréről. (Emberek, sorsok, forradalmak, Történelmi arcképvázlatok. Szeged, JATE, 1983.) 77—80. p.

779. *Pethő* Tibor: Lámpagyújtás nappal. Nyersvázlat Bajcsy-Zsilinszky Endréről. — Magyar Nemzet, 1983. 67. sz. 8. p.

780. *Szabó* György: Autóval a fegyházba. (A Sopronkőhidáról készülő filmürügyén.) — Élet és Irodalom, 1983. 1. sz. 3. p.

781. *Csákvári* Benedek: Sopronkőhida, 1944. (Megjegyzések Szabó György: Autóval a fegyházba c. filmelőzetesére.) — Élet és Irodalom, 1983. 4. sz. 2. p.

782. *Pethő* Lajos: Sopronkőhida, 1944. (Megjegyzések Szabó György: Autóval a fegyházba c. filmelőzetesére.) — Élet és Irodalom, 1983. 4. sz. 2. p.

783. *Borbély* József: Börtön a határon. (Sopronkőhidai história. Gyászos fejezet: 1944 decembere.) — Mo, 1983. 6. sz. 21. p.

784. *Bognár* Dezső: Észrevételek Szita Szabolcsnak „Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez (1944—1945)" című cikkéhez. — Soproni Szemle, 1983. 4. sz. 305—324. p.

785. *Veress D.* Csaba: Antifasiszta katonai ellenállás a balatoni arcvonal-szakaszon (1944. november—1945. március). (Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok, 9. köt. 1983.) 7—29. p.

786. *Burcev,* M(ihail) I(vanovics): Prozrenie. M. Voenizdat, 1981. 318 p. 14 t. Szovjet antifasiszta propaganda az ellenséges hadseregek számára. Magyar antifasisztákkal is foglalkozik.

787. *Herencsár* Lajos: Frontpropagandisták. — HSz, 1983. 4. sz. 91—94. p.

788. *Szabó* Sándor, P.: Önkéntes partizánként. (1944. június közepén fogságba esett, és a partizániskolán kiképzett katonák.) — N, 1983. 7. sz. 9. p.

789. *Rác T.* János: Palackposta. (Gallyas Ferenc volt haditudósító emlékezése.) — Népszabadság, 1983. 119. sz. 4. p.
790. *Gallyas* Ferenc: Katonai eskü, hazaszeretet, hadifogság. — Valóság, 1983. 7. sz. 77—88. p.
791. *Gallyas* Ferenc: A Magyar Légióért. — HSz, 1983. 1. sz. 89—92. p.
792. *Fazekas* György: A krasznogorszki antifasiszta iskolán. — HSz, 1983. 11. sz. 95—98. p.
793. *Kornis* Pál: A juzsai antifasiszta iskolán — HSz, 1983. 2. sz. 86—89. sz.
794. *Szabó* István: A brjanszki erdőben. (Beszélgetés Kende Béla ny. ezredessel.) — HSz, 1983. 5. sz. 92—95. p.
795. *Kékesdi* Gyula: Partizánok gyógyítója. (Kőrösi Andor sebészfőorvos életútja.) — Népszabadság, 1983. 179. sz. 4. p.
796. Volt egyszer egy Kossuth Rádió... 1302 nap. (Horváth Vera) [emlékezése a moszkvai rádióadásra.] — Magyar Nemzet, 1983. 79. sz. 9. p.
797. *Stemlerné Balog* Ilona: A jugoszláviai Petőfi-dandár. — História, 1983. 1. sz. 35. p.
798. A Petőfi-dandár. Írta: B. I. — N, 1983. 33. sz. 15. p.
799. *Döndő* Rezső: Szerbiától Szlavóniáig. (Kelédi Béla ny. alezredes életútja.) — HSz, 1983. 6. sz. 85—88. p.
800. *Godó* Ágnes: A „partizánköztársaság" magyar védői. — HSz, 1983. 3. sz. 90—93. p.
801. *Pozsonyi* Tivadar: Honvédek a Moldva mentén. — HSz, 1983. 12. sz. 92—95. p.
802. *Bóc* Imre: A könnyek diadala. (A francia ellenállásról.) — Valóság, 1983. 3. sz. 98—101. p.
803. *Bajomi Lázár* Endre: Hamvak az urnában. (Jean Moulin, a francia Ellenállás Nemzeti Tanácsának elnöke.) — Mo, 1983. 37. sz. 12. p.
804. *Bajomi Lázár* Endre: Emléktáblák sorsa. (Józsa Béla, Békés-Glasz Imre.) — Magyar Nemzet, 1983. 81. sz. 8. p.
805. *Kellner* György: Magyar antifasiszták Angliában 1940—1945. Bp. Magvető, (1983.) 277 p.
(Tények és tanúk.)
806. *Varga F.* János: Az Angliai Magyar Tanács története. (1944—1945.) — Sz, 1983. 1. sz. 152—175. p.
807. *Hiller* István: Sopron és környékének munkásmozgalma a Hitler- és Volksbund-ellenes küzdelmek időszakában. 1939—1945. Sopron, MSZMP Győr-Sopron m. Biz. 1983. 195 p. 12 t.
808. *Tilkovszky* Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon a második világháború időszakában. — PK, 1983. 4. sz. 45—83. p.
809. *Fehér* István: A bonyhádi hűségmozgalom történetéhez. [Kiad. az] (MTA Kelet-Európai és Nemzetiségi Komplex Bizottsága.) Bp. Akad. K. 1983. 73 p.
(Nemzetiségi füzetek 4.)
810. *Macskásy* Pál: Holland menekültek Magyarországon. — Magyar Nemzet, 1983. 175. sz. 8. p.
811. *Macskásy* Pál: Egy belga hadifogoly Magyarországról. — Magyar Nemzet, 1983. 198. sz. 8. p.
812. Refuge en Hongrie. 1941—1945. [Paris, 1946.] (Publ. par L'amicale des P. G. Francais Evades en Hongrie. Melun) [1980—1984?] 81 p. 10 t. illusztr.
813. *Winkler* László: Lengyelek Magyarországon. Menekülés a fasizmus elől. — Repülés, 1983. 9. sz. 7. p.
814. *Kapronczay* Károly: Lengyel orvostábornok mártírhalála Magyarországon 1944-ben. (Jan Srzednicki-Kollataj.) — Magyar Nemzet, 1983. 220. sz. 14. p.
815. *Mészáros* Györgyné: Amit tehettünk, megtettük... Lengyel menekülttábor Balatonbogláron. — Somogy, 1983. 5. sz. 85—90. p.
816. *Lagzi* István: Uchodzcy polscy Wegrzech w latach drugiej wojny swiatowej. (Warszawa,) WMON, (1980.) 335 p. 16 t.
817. *Marek* Árpád—*Kowalski* (Marian): Droga wiodla przez Wegry. Warszawa, WMON, 1981. 125 p.
818. *Csorba* Ilona—*Csorba* Tibor: Losy mlodziezy polskiej na wegrzech w latach 2 wojny swiatowej. Warszawa, Paast. Wyd. Nauk. 1981. 295 p. 8 t.
819. *J[ózsa]* Gy[örgy Gábor]: Ezer ember megmentője. (Oskar Schindler német gyáros.) — Magyar Nemzet, 1983. 61. sz. 9. p.
820. *Szokolay* Katalin: És a varsói gettó felkelt... (Bp. Kossuth K. 1983.) 221 p. 4 t.
(Népszerű történelem.)
821. Gettófelkelés-dosszié. (A varsói felkelés negyvenedik évfordulója.) — Mo, 1983. 17. sz. 6. p.
822. *Karsai* Elek: Harc az emberi méltóságért. A varsói gettófelkelés 40. évfordulóján. — Népszabadság, 1983. 113. sz. 8. p.
823. *Lagzi* István: Grossaktion in Warschau — a varsói nagy akció. — Tiszatáj, 1983. 9. sz. 52—58. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

824. *Kende* István: Über die Kriege seit 1945 mit einer Zusammenstellung der Kriege von 1945 bis 1982. Bonn, Deutsche Gesellschaft für Friedens- und Konfliktforschung, 1982. 40 p.

825. *Zimits* Rezső: A helyi háborúk tapasztalatairól. — HSz, 1983. 9. sz. 6—9. p.

826. *Malik*, I.—*Valdés* Vivó, R.—*Seme*, V.: A helyi konfliktusok az imperializmus stratégiájában. Kommentár. — Béke és Szocializmus, 1983. 1. sz. 33—38. p.

827. *Salgó* László: „Viszontlátásra tábornokom!" A Dien Bien Phu-i csata. (Bp. Kossuth K. 1983.) 157 p. 8 t. (Népszerű történelem.)

828. Árkus István: Az utolsó gyarmatok. (Bp.) Kossuth K. 1983. 157 p. (Nemzetközi Zsebkönyvtár.)

829. *Ortutay Lovas Gyula:* Tűzhányók gerillái. (Bp.) Kossuth K. 1983. 184 p. 8 t.

830. *Jánossy* Imre: A közép- és dél-amerikai szabadságküzdelmek és a felszabadítás teológiája. — Világtörténet, 1983. 3. sz. 145—151. p.

831. *Sárhidai* Gyula: 1982-es légi-tengeri hadműveletek a Közel-Keleten. (MALÉV Repülés- és Üzemtörténeti Kör. Önképző és Módszertani konferencia. Boglárlelle, 1983. november 5—6. [Bp.] MALÉV Kiad. 1983.) 6 lev. Soksz. kézirat.

832. *Ovcsinnikov*, Vszevolod: Az atomzsarolás történetéből. — Népszabadság, 1983. 197. sz. 9. p.

833. *Várnai* Ferenc: A szovjetellenes provokációk történetéből. — Népszabadság, 1983. 250. sz. 9. p.

834. *Nagy* Csaba: Az amerikai intervenciók történetéből. (Korea, Kuba, Vietnam stb.) — Népszabadság, 1983. 267. sz. 9. p.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek története 1945—1983

835. *Mucs* Sándor: A Nemzeti Parasztpárt katonapolitikájáról. 1944—1948. — HK, 1983. 4. sz. 637—650. p.

836. *Mucs* Sándor: A Független Kisgazdapárt katonapolitikájáról 1944—1948. — HK, 1983. 2. sz. 257—276. p.

837. *Gerencsér* Miklós: Az önkéntes. (Gáspár János emlékezése a Temesvári Első Önkéntes Magyar Hadosztály megalakulására.) — Népszabadság, 1983. 77. sz. 5. p.

838. *Bárkányi* Pál: Újra találkoznak az egykori temesvári önkéntesek. — Népszabadság, 1983. 236. sz. 10. p.

839. *Feleki* László: Jogos büszkeség. (Hozzászólás Bárkányi Pál: Újra találkoznak az egykori temesvári önkéntesek c. írásához.) — Népszabadság, 1983. 244. sz. 8. p.

840. *Döndő* Rezső: A 8. önálló magyar század. (Pagony Iván életútja.) — HSz, 1983. 9. sz. 88—91. p.

841. *Pásztor* Béla: Gödöllőtől Laa an der Thayáig. (— — emlékezése a 3. vasútépítő dandár 2. zászlóaljának tevékenységére.) — HSz, 1983. 10. sz. 90—93. p.

842. Az ország újjáépítéséért. (Gyémánt András ny. ezredes emlékezése a műszaki hadosztály tevékenységére, 1945—1946. Lejegyezte: Mucs Sándor.) — HSz, 1983. 7. sz. 93—96. p.

843. A szökevény bevonult... (A demokratikus új magyar hadsereg 1945-ben.) — Magyar Hírlap, 1983. 102. sz. Képes mell. 14—15. p.

844. *Sárközi* Sándor—*Susa* István: Híradó csapatok 1945—1948. Bp. Zrínyi K. 1983. 87 p. illusztr.

845. *Kis* András: A csongrádi katonák és elődeik története 1945—1980. Bp. Zrínyi K. 1983. 88. p. illusztr. (Csapattörténet — Műszakiak.)

846. *Györkei* Jenő: Az Ezredes utcaiak. (A Magyar Néphadsereg gépkocsiszín alakulatának története.) — ISz, 1983. 8. sz. 6—7. p.

847. *Szegedi* Mihály: Toborzással, sorozással a haza szolgálatában. (Az új magyar hadseregről 1948—1949 között.) — N, 1983. 9. sz. 8. p.

848. *Molnár* István: Fejezetek a néphadsereg légierejének életéből. — Repülés, 1983. 4. sz. 15., 5. sz. 8. p.

849. *Móricz* Lajos: A Honvéd Hadiakadémia hallgatója voltam. — HSz, 1983. 8. sz. 91—94. p.

850. *Róder* László: A munkásőrség megalapítása. (Tudományos Közlemények, SOTE Marxizmus—Leninizmus Intézet, 13. köt. 1983.) 235—243. p.

851. *Róder* László: A munkásőrség megalakulása és szerepe a munkás-paraszt hatalom konszolidációjában 1957-ben Budapesten. (Szemelvények a magyar népi demokrácia történetéből. p. Kossuth K. 1982.) 67— 98. p.

852. 25 éves a Munkásőrség. Somogyi vonatkozású közlemények bibliográfiája. Összeáll. és szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, Munkásőrség Somogy m. Pság, Togliatti Megyei Könyvtár, 1982. 85 p.

853. *Szebelkó* Imre: 35 éve alakult a Magyar Szabadságharcos Szövetség. — Határőr, 1983. 9. sz. 14. p.

854. A Magyar Honvédelmi Szövetség harmincöt éve. — Repülés, 1983. 2. sz. 3. p.

Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom

855. *Sereg* József: Válság és megújulás. Adatok az ellenforradalmi lázadás és a szocialista megújulás történetéhez a Mátra vidékén. (A Heves megyei munkásmozgalom története. 3. köt. Eger, MSZMP Heves m. Biz. 1982.) 135—165. p.
856. *Komornik* Ferenc: Emlékhely a Köztársaság téren. (A Néphatalom Hőseinek Emlékhelye.) — Népszabadság, 1983. 260. sz. 4. p.
857. *Verbai* Lajos: Szeretettel, kötelességtudattal emberséggel. Kovács László születésének 60. évfordulóján. [Emlékezés az 1956. október 23-án a rádió védelmében elesett Kovács László őrnagyra.] — Népszava, 1983. 11. sz. 5. p.
858. A magyar forradalom és szabadságharc a hazai rádióadások tükrében. 1956. október 23—november 9. 2. kiad. Kiad. a Hídfő Baráti Kör. San Francisco, Fabó László [1981?] 368 p.
859. *Lomax*, Bill: Magyarország 1956-ban (Hungary 1956. Ford. és kieg. Krassó György. Utóirat ford. Schöpflin Gyula. Bőv. magyar nyelvű kiad.) Párizs, Magyar füzetek. 1982. XI. 239 p. (Adalékok az újabb kori magyar történelemhez 1.)
860. *Pongrátz* Gergely: Corvin Köz — 1956. Chicago, Szerző, 1982.

Tudósítások, riportok a Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek életéről

861. Ünnepség a szovjet hadsereg születésének 65. évfordulóján. Czinege Lajos távirata a szovjet honvédelmi miniszternek. — Népszabadság, 1983. 45. sz. 1., 3. p.
— Ua. Magyar Hírlap, 1983. 45. sz. 4. p.
862. *Csémi* Károly: Összefogott erővel a békéért. — Népszabadság, 1983. 113. sz. 3. p.
863. *Ujvári* Imre László: Egy századparancsnok naplójából. Bp. Zrínyi K. 1983. 252 p.
864. Honvéd kalendárium 1984. (Szerk. Pusztay Sándor. Ill. Bálványos Huba, Dallos Jenő stb. Fotó: Fuszek Ferenc, Kiséri Nagy Ferenc stb.) Bp. Zrínyi K. 1983. 206 p.
865. Építő katonák a népgazdaságban. — Népszabadság, 1983. 38. sz. 9. p.
866. *Kónya* József: Kimenőkor katonáéknál. — Népszabadság, 1983. 13. sz. 4. p.
867. *Sztankay* József: Repülőeskü, földközelben. [Eskütétel egy pápai repülőegységnél.] — Népszava, 1983. 73. sz. 5. p.
868. *Kónya* József: Katonakoszton. (Étkezési körülmények egy tüzéralakulatnál.) — Népszabadság, 1983. 160. sz. 6. p.
869. *Barkovits* István: Neveljenek! (Századpolitikai-megbízottak kiképzése Kalocsán.) — Mo, 1983. 7. sz. 21. p.
870. *Kónya* József: Politikai munkás sorkatonák. — Népszabadság, 1983. 66. sz. 8. p.
871. *Kónya* József: Gazdag program egy szép házban. Rangot szerzett a Magyar Néphadsereg Művelődési Háza. Beszélgetés Kutsági Tamás alezredessel, a közművelődési és könyvtárosztály vezetőjével. — Népszabadság, 1983. 3. sz. 6. p.
872. *Rábai* Ferenc: Bemutatkozik a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó. — Könyvvilág, 1983. 9. sz. 3. p.
873. *Bertalan* István Béla: Amazon angyalbőrben. (Nők a hadseregben a történelem folyamán és a néphadseregben.) — Mo, 1983. 20. sz. 29. p.
874. *Gados* László: A tudományos munka folyamatosságáért. (A Magyar Néphadsereg térképész szolgálata.) — Ho, 1983. 2. sz. 93—95. p.
875. *Németh* Ottó: A néphadseregi tudományos aktívaülés hatása a Zrínyi Akadémia tudományos életére. — Ho, 1983. 1. sz. 118—122. p.
876. *Simon* Sándor: A haza szolgálata. Németh György beszélgetése — — vezérőrnaggyal, a ZMKA parancsnokával. (Honvéd kalendárium 1984. Bp. Zrínyi K. 1983.) 38—44. p.
877. *Farkas* Attila: Bemutatjuk a Kossuth Lajos Katonai Főiskolát. — HSz, 1983. 8. sz. 38—42. p.
878. *Kónya* József: A zalkások. (Látogatás a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskolán.) — Népszabadság, 1983. 197. sz. 4. p.
879. *Kónya* József: A „szárnyas" szolnokiak. Látogatóban a Killián György Repülő Műszaki Főiskolán. — Népszabadság, 1983. 264. sz. 4. p.
880. *Kozma* László: A katonapolitikai oktatás helyzete főiskolánkon. (Pedagógia. Munkaközi Közlemények, Pollack Mihály Műszaki Főiskola, 1982.) 44—46. p.
881. *Bertalan* István Béla: Tiszti színvonal. (Katonai középiskolai kollégium.) — Mo, 1983. 12. sz. 25. p.

882. *Sztankay* József: Helytállás, biztonságérzet, elkötelezettség. Beszélgetés Borbély Sándorral, az MSZMP Központi Bizottságának tagjával, a munkásőrség országos parancsnokával. — Népszava, 1983. 24. sz. 3. p.

883. *Kónya* József: Munkásőrök erőpróbája. Kemenes '83. — Népszabadság, 1983. 222. sz. 5. p.

884. *Gerencsér* Miklós: Vívmányaink védelme az egész nép cselekvő részvételét kívánja. Sarlós István beszélt a sárvári munkásőrség gyűlésén. — Népszabadság, 1983. 25. sz. 3. p.

885. Kitüntetett zászlóalj. Munkásőr-egységgyűlés a Csepel Vas- és Fémművekben. Maróthy László felszólalása. — Esti Hírlap, 1983. 25. sz. 3. p.

886. *Komornik* Ferenc: Szovjet gárdisták vendégségben. Kitüntető címük: „Budapesti." (Látogatás a szovjet déli hadseregcsoport egyik magasabbegységénél.) — Népszabadság, 1983. 107. sz. 6. p.

887. *Szabó* László: Lengyel katonák között. 1—2. r. — Népszabadság, 1983. 237—238. sz. 6. p.

NÉVMUTATÓ

Abdurrahman Abdi Arnaut 448
Ábrahám Géza 214
Abrahamowicz, Zygmunt 426
Ács Tibor 63, 69, 70, 267, 500, 518, 520
Ács Zoltán 177, 383
Ágh Attila 81, 84, 717
Aichelburg, Wladimir 142
Ambrus Béla 33
Ananev, V. I. 298
Anderle Ádám 541
Andrásfi Gyula 215—217
Andrássy Antal 531—533
Antonov-Ovszejenko, Vladimir 218
Apafi Mihály 439—441
Arany László 534
Árkus István 828
Ármos Előd Endre 456
Árokay Lajos 584, 608—610
Artl, Gerhard 556
Asboth Oszkár 151

Bagi András 592
Bajáki Ferenc 219
Bajcsy-Zsilinszky Endre 365, 778, 779
Bajomi Lázár Endre 316, 803, 804
Balkay Kornél 186
Bakonyiné Ficzura Judit 55
Balázs György 351
Balázs József 668
Balázs Sándor 335
Bálint Csanád 348
Baló László 220
Baló Péter 221
Baló Zoltán 221—222
Balogh László 661, 733, 734
Bán János 571
Bánkúti Imre 420
Bányai Júlia 511
Barabás Péter 627
Baranyi Béla 570
Barbie, Klaus 199—201
Bárczy István 721
Bárkányi Pál 838, 839
Barkovits István 869
Bariska István 178
Barla Ferenc 31
Báron György 708
Barta János 412
Bartal Ernő 176
Bartha Antal 352
Bartha Lajos 45
Bartók János 483
Bassa Endre 580
Báthori Gábor 410, 411
Báthori István 390—392
Batov, P. I. 660
Batthyány Lajos 213, 223, 524
Bátyai Jenő 140
Baumkircher, Andreas 363
Békés-Glasz Imre 804
Belard, Mathilde Lucie 127
Beleznay Péter 154
Bellér Béla 405
Bem József 224, 522
Benczédi László 430
Benda Kálmán 95, 401, 410
Bercsényi László 461, 462, 463
Berecz János 703
Berend T. Iván 598
Berki Imréné 10
Berki Mihály 706
Bertalan István Béla 873, 881
Bertényi Iván 19, 20
Berzsenyi Lénárd 527
Bethlen Gábor 406—411
Bezerédy Győző 727
Bihl, Wolfdieter 547
Bimbó József 117
Bíró Mihály 32
Blanqui, Auguste 225

Blaskovits János 56
Bodnár Gábor 603
Bodó László 94
Bodó Sándor 159
Bodor György 388
Bogáti Péter 263
Bóc Imre 802
Bognár Dezső 784
Bognár Jenő 153
Bojcsuk Vladimir 55
Bóka Éva 377
Bókai Bátor 272
Bokor István 721
Boldizsár Iván 711
Bolgár Elek 226
Bolivar, Simon 227
Bona Gábor 170, 497, 499, 502, 503, 526, 535
Borbándi Gyula 690
Borbély József 777, 783
Borbély Sándor 882
Borosy András 347, 354
Borovicka, Vaclav Pavel 132
Borsányi Julián 688—690
Borsi Emil 611
Borzsák István 436
Botos János 318, 319
Bőhm Jakab 515
Bőhm Vilmos 228
Brodarics István 379
Broucek, Peter 464
Budai Nagy Antal 359
Bugyonnij, Szemjon, Mihajlovics 212, 229—231
Bunta, Petru 409
Burcev, Mihail Ivanovics 786

Ceausescu, Ilie 101
Chlepko Ede 232
Clausewitz, Karl 68
Csákvári Benedek 781
Csémi Károly 862
Csendes László 44
Cserei Mihály 420
Cseterki Lajos 233
Csillik Éva 339
Csonka Gyula 713
Csonkaréti Károly 111, 550
Csontos Vilmos 327
Csorba Csaba 158, 375, 385
Csorba Ilona 818
Csorba Tibor 818
Csöbör Balázs, szigetvári 393
Csuta Károly 234, 235
Csutaki Kálmán 501
Czeglédy Károly 349
Czigány István 428
Czinege Lajos 861

Dancs József 289
Danis Győző 606
Darkó Jenő 471
Dávid Géza 399
Deák Ferenc 478
Deák István 481
Deák Mihály 649
Degré Alajos 236
Deighton, Len 646
Demény Lajos 389
Demény Pál 757
Diósdi László 328
Diószegi István 605
Dobai András 46
Dobos József 754
Dobrossy István 571
Dombi Kiss Imre 554
Dombrády Lóránd 636—638, 697,
Dózsa György 373
Döme Piroska 237
Döndő Rezső 799, 840
Duchkowitsch Wolfgang 491
Dusnoki József 172

Éberling György 119
Elias, Alois 672
Engel Pál 363
Engels, Friedrich 77, 80
Erdődy Gábor 78
Erdődy János 254
Esze Tamás 23, 451
Eszes Máté 106
Evsztigneev, Kirill Alekszeevics 730

Fajnstejn, Emmanuil 160
Faludi András 748
Faragho Gábor 675, 676
Farkas Attila 877
Farkas Dezső 758
Farkas Márton 573
Fazekas György 792
Fehér István 809
Fehér Péter G. 204
Fehérváry Miklós 238
Fejér Gyula 89
Fekete István 726
Fekete Sándor 469
Feleki László 839
Felkai Dénes 239
Ferdinánd, I. 381, 382, 387
Fischer Ferenc 542
Fischer, Holger 57
Firon András 158
Fitz Jenő 338
Flór Ferenc 512
Fodor László 583
Fodor Pál 399
Fodor Zoltán 240
Fóti Klára 665—667
Földváry Károly 503
Fucik, Julius 241
Fügedi Erik 363
Fülöp Gyula 47
Fülöp Imre 650
Für Lajos 367, 391
Füzes Oszkár 196
Füzi Imre 692—694

Gács László 242
Gadanecz Béla 234, 589
Gados László 874

Gallyas Ferenc 789—791
Garamvölgyi Dezső 592
Gárdos Miklós 250, 283, 288, 314
Garibaldi, Giuseppe 536
Gáspár János 837
Gavrilovic, Slavko 495
Gazsi József 216, 226, 244, 320, 755, 765
Generál Tibor 698
Geraszimov, P. 543
Gerencsér Miklós 161, 441, 837, 884
Gergely András 54
Gergely Ferenc 602
Geszti Pál 662
Gibianszkij, L. Ja. 742
Gilbert, Martin 208
Gion Béla 120
Glatz Ferenc 49, 83
Godó Ágnes 92, 612, 740, 800
Gorskov, Szergej Georgievics 112
Gosztony (Gosztonyi), Peter 678, 680, 682, 686, 691
Görgey Artur 486, 487
Grecsko, Andrej Antonovics 212
Gurvics, M. M. 652
Gyáros László 243—246
Gyémánt András 842
Győrffy György 350
Győrffy Sándor 751
Györkei Jenő 229, 846
Gyuris Tamás 710

Hadrianus 337
Haimann György 32
Hajdú András 475
Hajdú György 247
Hajdú Tibor 308, 607
Halmosy Dezső 595
Hamar Imre 613
Hamburger Jenő 248
Hanák Péter 83, 99
Hankiss Ágnes 407
Haraszti Éva 630
Hárs József 48
Harsányi Iván 55
Haselsteiner, Horst 467
Hazai György 264
Házi Árpád 249
Heckenast Gusztáv 418, 444
Hefty, Georg P. 617
Hegyi András 80
Hegyi Klára 378
Held József 361
Heltay János 411
Henrik, V. angol király 265
Herencsár Lajos 787
Héri Vera 446
Hetés Tibor 323, 769
Hetvényi István 507
Hevesi Ákos 250
Hiller István 807
Hitchins, Keith 2
Hitler, Adolf 621—630, 645, 678
Hollós József 555
Hornyák Mária 225
Horthy Miklós 251, 252
Horváth Ernő 148, 332
Horváth Ferenc 356
Horváth Gábor 202, 205
Horváth István 767
Horváth János 145
Horváth Jenő 634
Horváth Lajos 29, 162
Horváth Vera 796
Hunyadi János 360
Husak, Gustav 253
Husz János 254

Ibrányi Mihály 413
Ihász-Kovács Sándor 755
Ikvai Nándor 165
Ionita, Gheorghe I. 683
Isolano, Giovanno Marco 401
Ispánovits Márton 748
István, I. magyar király 350—353
Iszlamov, Tofik Muszlimovics 255
Iván Géza 551
Izsépy Edit 413
Jahn Ferenc 256
Jakovlev, N. N. 653
Jalsovszky Katalin 629
Jambor, Franz 97
Jámbor Gizella 257
Jankovich B. Dénes 187
Jánossy Imre 830
Jaruzelski, Wojciech 258
Jeanne d'Arc 358
Jegorov, Alekszandr Il'ics 259
Jemnitz János 557
Jónás Ilona, Sz. 66
Józsa Antal 231, 262
Józsa Béla 804
Józsa György Gábor 395, 432, 499, 519, 626, 819
József, II. magyar király 467
Juhász Gyula 50, 618, 702, 705
Juhász Nagy Sándor 260
Julius Caesar 334
Jurisics Miklós 387

Kacsó Lajos 17, 27, 35, 40, 41, 64, 65, 115, 499, 509, 776
Kálmán Gyula 282, 506, 511
Kamody Miklós 451
Kanyó Ferenc 725
Kapisztrán János 360
Kapitány Gyula 262
Kapronczay Károly 814
Kara Musztafa 435, 438
Károlyi Mihály 576
Karpov, V. 130
Karsai Elek 744, 822
Karsai Ferenc 175
Kastély Erika 146
Kászonyi Dániel 263
Kaszszisz, V. 124
Katona M. István 23, 39
Katona Tamás 525
Kazinczy Lajos 487
Kékesdi Gyula 215, 247, 257, 273, 281, 287, 290, 295, 321, 795

Kelédi Béla 799
Keleti György 123
Kellner Béla 805
Kemál Atatürk, Musztafa 264
Kemény Zsigmond 380
Kende Béla 794
Kende István 824
Kende János 548, 575, 591
Kerekes György 227
Kerekes Imre 746
Kéri Kálmán 672
Kertész Erzsébet 513
Kertész István 333
Keserű Ernő 60
Király Albert 266
Király Miklós 455
Kis Aladár 198
Kis András 766, 845
Kis György 760
Kisfaludy Károly 267
Kisfaludy Katalin 364
Kiss Anikó 173
Kiss István, N. 415
Kiss János 212, 767—777
Kiss Károly (1793—1866.) 69, 70
Kiss Károly (1903—1983.) 268, 269
Kiss Lajos 88
Kiss Sándor, M. 756, 763
Klaniczay Tibor 67
Kleopátra 336
Klinghammer István 43
Kmety György 505, 506
Kocsis Bernát 72, 73
Kókay György 468, 472
Komor Vilma 90
Komornik Ferenc 241, 856, 886
Koncz István 752
Konev, Ivan Sztepanovics 648
Kónya József 88, 775, 866, 868, 870, 871, 878, 879, 883
Kónya Lajos 716
Korom Mihály 723, 745
Kosáry Domokos 52, 449
Kosciuszko, Tadeusz 468
Kossa István 712
Kossuth Lajos 213, 481—486
Kossuth Zsuzsanna 512, 513
Kornis Pál 793
Kottra Györgyi 21
Kovács Csilla 9
Kovács Endre 225
Kovács István 224
Kovács László 857
Kovács Sándor Iván 417
Kovássy Zoltán 486—488, 504, 505
Kováts Mihály 465
Kowalski, Marian 817
Kozlowski, Eligiusz 498
Kozma László 880
Kozma M. István 510
Köles Ferencné 10
Kőmüves Imre 324
Könyves Tóth Mihály 261
Köpeczi Béla 425, 427
Kőrösi Andor 795
Kőszegfalvi Ferenc 174
Kőszeghy Mártony Károly 140
Kövér Lajos 492
Köves Judit 201, 217, 311
Krassó György 859
Kreutz Róbert 270, 271
Kristó Gyula 189, 343, 344, 346
Kulcsár Kálmán 100
Kulin Ferenc 373
Kumorovitz L. Bernát 355
Kun Béla 567, 568
Kun Erzsébet 109
Kun Miklós 218, 259, 562, 569
Kun Sándor 553
Kuti György 116
Kutsági Tamás 871
Kutuzov, Mihail Illarionovics 470
Kvasz András 332

La Noue, Francois de 66
Lagzi István 552, 778, 816
Lajos, I. magyar király 355
Lakatos Géza 681
Lakos Éva 326
Lancranjan, Ion 102, 103
László Gyula 344
László Imre 512
Lavrov, Nikolaj Matveevics 545
Leblancné Kelemen Márta 528
Lénárt Andor 188
Lengyel Balázs 376
Lengyel László 292, 477
Lenkey János 504
Lévai Béla 245, 246
Lévai Jenő 272
Liebknecht, Karl 82
Lipszky János 45
Liptai Ervin 64, 590
Litschauer, Gottfried Franz 97
Litterathy Lootz Gyula 690
Litván György 576
Lomax, Bill 859
Lugosi József 134—139, 148, 593
Lukács György 585

Mabire, Jean 737
Maclean, Donald 131
Macskásy Pál 222, 285, 810, 811
Madách Imre 528—530
Major László 713
Major Tamás 256
Majoros Zsigmond 592
Makra Zsigmond 152
Malik, I. 826
Malinovszkij, Rodion Jakovlevics 212
Mályusz Elemér 370
Marek Árpád 817
Markó György 155, 156
Marosán György 274
Marosi Endre 158, 384
Maróthy László 885
Márton József 473
Marx, Karl 71—81
Máté György 242
Máté Sándor 714

Mátraházi Zsuzsa 195
Matthaeidesz Konrád 37, 143
Mátyás, I. magyar király 22, 67, 364—371
Mednyánszky László 526
Megay László 560
Meruk József 131
Mészáros Györgyné 815
Mészáros Lázár 500
Mészáros Sándor 658
Mészöly Gábor 18
Mészöly Miklós 85
Merényi László 577, 578
Mickun, Nina 474
Miklós Zsuzsa 171
Miklya Jenő 429
Mikó Pálné 473
Milei György 284
Millar, George 114
Mizser Lajos 714
Mód Aladár 275
Mollay Károly 386
Molnár Béla 759
Molnár Imre 192—193, 416
Molnár István 297, 848
Molnár József 38, 572
Molnár László 185
Molnár László, V. 443, 470
Móra László 514
Móricz Lajos 63, 69, 301, 849
Moulin, Jean 803
Mucs Sándor 65, 835, 836, 842
Mucsi Ferenc 99
Mulató János 276, 277

Nadányi Pál 679
Nagy Csaba 834
Nagy Éva 4
Nagy Gábor 728, 767
Nagy Imre, K. 570
Nagy István György 113
Nagy László 398, 404, 410, 414, 421, 422
Nagy Sándor 278
Nagy Zsuzsa, L. 599
Napóleon 469—475
Naszály Sándor 168
Nehring, Karl 369, 403
Nemes Dezső 582
Nemeskürty István 91, 92, 374, 699, 700
Nemeslaki Tivadar 279
Németh Adél 178
Németh György 876
Németh György, G. 578
Németh István 614, 615
Németh János 592
Németh Margit 337
Németh Ottó 875
Németh Péterné 581
Németi Lajos 280, 281
Niederhauser Emil 87, 96, 539
Nonn György 749
Noszlopy Gáspár 531—533
Nyakas László 261
Nyakas Miklós 521
Nyéki Károly 761, 762

Odescalchi Miklós 761, 762
Oláh István 16
Ordas Iván 476
Ormos Mária 604, 606, 623, 647
Ortutay Lovas Gyula 829
Ovcsinnikov, Vszevolod 832
Ölvedi Ignác 55, 687, 722
Őrsi Ferenc 304

Pach Zsigmond Pál 86
Paget János 282
Pagony Iván 840
Pálffy György 283
Palotás Emil 538
Pamlényi Ervin 406, 711
Papp Gábor 86, 265, 358, 366, 390, 439
Papp-Váry Árpád 43
Pascu, Stefan 458
Pastor, Peter 546
Pásztor Béla 841
Pataki Ferenc 284, 501
Pataki János 193
Pataki József 389
Péner Imre 622
Pénzes Géza 285
Perczel Mór 28, 286, 492, 493
Perger, N. 107
Perjés Géza 68, 434, 438
Pesováv Ferenc 108
Péter Katalin 392, 408
Péter László 555
Pethő Gyula 3
Pethő Lajos 782
Pethő Tibor 779
Petőfi Sándor 213, 508
Petrov, V. 564
Pintér István 220, 597, 671, 735, 751
Pogány Péter 510
Póka-Pivny Aladár 465
Polinsky, Antony 600
Polónyi Béla 566
Pongrátz Gergely 860
Popov, Cedomir 494
Pothornik József 287
Pozsonyi Tivadar 766, 801
Pörtner, Rudolf 341
Prejczer Paula 4
Puchner Antal 522, 523
Pusztay Sándor 864
Puzsoma József 592

Quisling, Vidkun 647

Rábai Ferenc 872
Rabinovits József 288
Rácz Lajos 289
Rácz T. János 331, 789
Rada Ferenc 10
Radó Sándor 132
Raj Tamás 448
Rákóczi György, II. 414
Rákóczi Ferenc, II. 450—456
Rákóczy Rozália 15
Ránki György 58, 596, 638, 645, 707
Rapcsányi László 274
Rataj Endre 74

Rátkai János István 310, 769, 770
Rázsó Gyula 69, 342, 368, 381, 382
Regős László 239
Rektor Béla 601
Répási Imre 182
Réthy István 746
Réti László 290
Rétyi Péter 419

Réz Miklósné 635
Rimay János 404
Róder László 850, 851
Rónai Mihály András 499
Roosevelt, Franklin Delano 679
Rózsa György 435
Rózsa László 462, 463
Rozsos László 149
Ruszszijanov, Ivan Nikitics 729

Ságvári Endre 291
Sajerman István 292
Sajti Enikő 684
Salgó László 827
Sakmyster, Thomas 251
Sándor András 624
Sándor László 255
Sándor Pál 478
Sápi Vilmos 194
Sára Sándor 702—710
Sárhidai Gyula 762, 831
Sárközi Sándor 844
Sarlós István 884
Sárvári Márta 183
Sass Ervin 553
Sávoly Mária 664
Schmidt László 144
Schöpflin Gyula 859
Schupita, Peter 549
Schwartz Béla 147
Scolari, Filippo 293
Sebes György 294, 295
Sebestyén László 751
Sebestyén Sándor 540
Seme, V. 826
Senga Toru 345
Sereg József 164, 855
Shvoy Kálmán 296
Siklós András 558, 579
Simics Sándor 297
Simon János 592
Simon László 157, 181
Simon Sándor 876
Simon V. Péter 527
Simóné Avarosy Éva 651
Simonffy András 676
Simonyi József 476
Sipek (Sipka) Lajos 298
Sipos Attila 669, 741
Sipos Csaba 852
Sipos Imre 592
Sipos Péter 548, 709
Sirgado Rost, Nicolas 129
Sitzler, Kathrin 489
Sobieski János 426
Sokol, Antony Eugene 110

Solymosi László 372
Solymár Imre 286
Sólyom László 212, 299—301
Soltész István 559
Somlyai Magda 719
Somorjai József 587
Soós László 677
Soós Péter 195
Söptei István 26
Spáczay Hedvig 529, 530
Spartacus 335
Spira György 213, 493
Srzednicki-Kollotaj, Jan 814
Stegena Lajos 42
Stejnberg, V. A. 588
Steinböck, Erwin 150
Steinmetz Miklós 302—304
Stemlerné Balog Ilona 797
Strassenreiter Erzsébet 312
Strausz Sándor 305
Sugár István 442, 453
Susa István 844
Sükösd Mihály 103, 586
Sütheő Péter 387

Szabó Ágnes 322, 597
Szabó Balázs 663
Szabó Borbála 306
Szabó György 780, 781, 782
Szabó István 517, 794
Szabó János 252
Szabó Jolán 159
Szabó László 657, 690, 887
Szabó László (hadtört.) 141
Szabó László, B. 715
Szabó Miklós (M.) 636, 638—644, 646 655, 695, 696, 720
Szabó Sándor, P. 788
Szabó Pap Lóránt 24
Szádeczky-Kardoss Samu 339, 340
Szakály Ferenc 393, 423
Szakály Sándor 11, 620, 636, 673—676, 773
Szálasi Ferenc 719
Szállási Árpád 16
Szántó Béláné 307
Szántó Imre 485
Szántó Mihály 480
Szántó Zoltán 308, 309
Száraz György 102—104, 317, 353
Szauter Lajos 561, 698
Szebelkó Imre 853
Széchényi István 213
Szegedi Mihály 847
Székely Gábor 621
Székely Lajos 79
Szekfü Gyula 406
Szekrényes János 30
Szendrey István 424
Szenes Sándor 206, 760
Szent-Györgyi Albert 756
Szenti Tibor 554
Szeredi Péter 745
Szigethy Gábor 379, 380, 534
Szikora András 121, 122

Szimonidesz Lajos 314
Szita Szabolcs 209, 210, 784
Szokolay Katalin 820
Szombathelyi Ferenc 680
Szőcs János 429
Szőnyi János 207
Szőnyi Márton 754
Szőnyi Tibor 310—313
Sztankay József 867, 882
Sztepanov, V. Sz. 563
Szuhe Bator, Damdinij 315
Szuvorov, Alekszandr Vaszilevics 470

Táboros Sándor 180
Táborosi Zsuzsa 738
Takáts László 191
Tardy Lajos 440
Tatár Imre 211
Teke Zsuzsa 293
Teleki Géza 718
Teleki Pál 59, 672
Teleki Sándor 316
Temesváry Ferenc 133, 524
Thököly Imre 421—430
Tihanyi János 34
Tilkovszky Lóránt 59, 616, 808
Tito, Joszip Broz 317
Tokody Gyula 96, 574
Tóth Antal 22
Tóth Ferenc 460
Tóth Gábor 167
Tóth Ilona 5
Tóth István 360
Tóth Pál Péter 717
Tóth Sándor 299, 303, 400, 402, 656, 704, 733, 734, 767, 768
Tovsztuha P. P. 118
Tőke László 318
Tömpe András 319, 320
Török Sándor 371
Tripolszky László 87
Trócsányi Zsolt 457
Truszov, N, M. 130
Turtegin Elek 230, 437, 445, 565
Tuza István 280
Türr István 535

Ujvári Imre László 863
Unger László 321
Uraszov, Vladimir 281
Urbán Aladár 223, 466, 496, 508, 516,519
Utcsenko, Szergej Lvovics 334
Ürögdi György 336

Vadász Ferenc 219, 232, 248, 249, 266, 268, 270, 279, 291, 330, 771
Vadász Géza 166
Vadász Sándor 75
Vági István 322—324
Vágó Béla 590
Vajda Péter 203, 654
Valdes Vivo, R. 826
Valkó Arisztid 184
Várady Géza 479
Varga Domokos 357
Varga F. János 806
Varga J. János 447
Varga József 570
Vargyai Gyula 619, 620, 636
Várkonyi Ágnes, R. 450
Várkonyi Tibor 199
Várnai Ferenc 833
Varsányi György 628
Varsányi Péter István 484, 507
Vas Zoltán 482
Vásárhelyi Miklós 536
Vaskó János 592
Vasváry Pál 325
Vég László 246
Verbai Lajos 214, 235, 294, 313, 659, 857
Veréb István 592
Veress D. Csaba 28, 163, 739, 785
Veress Dániel 397
Veress Géza 594
Verseghi Mária 9, 537
Vértessy Sándor 736
Vető Károly 93
Vicsotka Mihály 151
Vida Sándor 238
Vigh Károly 260, 672, 717, 718, 772, 774
Vikol Katalin 396
Vincze Péter 750, 766
Viniczai István 6, 7
Vitányi Iván 763
Vittay Győző 179
Vörös Dezső 592
Vörös Gyula 82
Vörös Mihály 174
Vratislav Vencel 396

Wesselényi István 454
Williamson, Samuel 546
Wimmer, Jan 431, 433
Windisch Aladárné 6, 7, 61
Winkler László 332, 813

Zachár András 326
Zachar József 53, 71, 105, 278, 459—463, 465
Zajcsek Lajos 327
Zalabai Zsigmond 452
Zalka András 633
Zamercev, Ivan Terentevics 736
Zay Ferenc 362
Zewell, Rudolf 490
Zgyerka János 328
Zielbauer György 724
Zimányi Vera 394
Zimits Rezső 825
Zinner Tibor 197
Zolnay László 169
Zombori István 190
Zöldi László 722
Zöld Sándor 329, 330
Zöldi Sándor 331
Zrínyi Miklós 67, 415—417
Zsák Ferenc 731, 732
Zsélyi Aladár 332
Zsignja, Klara Leonidova 743

Abda 161
Amerikai Egyesült Államok 129, 200, 202, 203, 465, 466, 653, 654, 665—668, 679, 739, 832—834
Anglia 265, 646, 665—668, 805, 806
Arad 30, 524, 525
Athén 31
Auschwitz 206
Ausztria / Osztrák—Magyar Monarchia 34, 97, 110, 142, 150, 363, 381, 382, 399—403, 421, 441, 464, 467, 490, 538, 546 547, 549, 550, 556, 558, 573, 631

Bag 162
Balkony 163, 195
Balaton 785
Balatonboglár 815
Balkán 538, 543, 544
Bécs 53, 431—441
Belgium 811
Benevár 164
Bereg megye 488
Bizánc 339, 340
Bonyhád 809
Brjanszki erdő 794, 795
Buda 447, 448
Budapest (Pest-Buda) 37, 306, 447, 448, 733—736, 851
Bulgária 539, 543, 544, 611, 612, 740, 742, 743

Cegléd 165
Chile 542
Csákberény 166
Csehszlovákia (Csehország, Szlovákia) 156, 158, 241, 253, 254, 635, 672, 800, 801
Csesznek 195
Csoma 506
Csongrád megye 5, 725, 845
Csót 613

Debrecen 167, 261, 424, 594, 744, 758, 759
Dél-Tirol 556
Dien Bien Phu 827
Diósgyőr 752
Don-kanyar 692—717
Duna 111, 153
Dunavecse 168

Eger 453
Egyiptom 336
El Alamein 60
Elek 724
Erdély 101—104, 388—392, 397, 399—414, 439—441, 457, 458, 522, 523, 683
Érsekújvár 446
Esztergom 169, 445

Fejér megye 738
Flensburg 130
Franciaország 79, 127, 199—201, 225, 358, 459—463, 469—475, 477, 802—804, 812

Geszt 170
Gorsium 47
Gödöllő 171
Győr 471—473
Gyula 172—174

Hága 450
Hajdú-Bihar megye 570
Havasalföld 355
Heves megye 572, 726, 754, 855
Hollandia 810

Indokína 827
Ipolypásztó 452

Jalta 666, 668
Jánoshalma 175
Japán 550, 653, 654
Jugoszlávia 36, 317, 684, 797, 799
Juzsa 793

Kabold 176
Kaposvár 443
Karancs 35
Kassa 687—691
Kína 632
Kisköre 592
Kisvárda 177, 383—385, 428
Kolin 464
Komárom megye 728
Kőszeg 4, 178, 372, 386, 387
Közel-Kelet 825, 831
Közép- és Kelet-Európa 58, 596, 598, 600, 645
Krasznogorszki 792
Kuba 129
Kurszk 663
Latin-Amerika 227, 541, 542, 545, 829, 830, 834
Lengyelország 221, 222, 224, 258, 426, 468, 498, 813—818, 820—823, 887,
Lepanto 394, 395
Lipcse 475, 629
Lyon 199—201

Magyarország 33, 57, 58, 61, 76—78, 95, 97—100, 107, 108, 110, 111, 141, 142, 144, 145, 150, 153—195, 212—217, 219—224, 226, 228, 232—240, 242—252, 256, 257, 260—263, 266—314, 316, 318—332, 343—357, 359—393, 397—430, 439—465, 467, 468, 471—473, 475, 476, 478—535, 537, 538, 546—561, 567, 568, 570—594, 596—611, 613—620, 633, 636—644, 671—818, 835—887
Máramaros megye 488
Melk 179
Mexikó 545
Mezőcsát 180
Mezőkeresztes 402
Mohács 379, 380

Mongólia 315
Morvaország 345
Moszkva 562, 652
München 635

Nagykőrös 181
Nagylak 724
Nándorfehérvár 360—362
Németország 80, 96, 126, 128, 152, 199—211, 542, 574, 614—617, 621—630, 635, 645—652, 655—663, 669, 670, 678, 737, 819
Norvégia 647
Nürnberg 211
Nyíregyháza 154

Olaszország 535, 536, 634, 664
Olmütz 527

Padova 604, 605
Pákozd 27, 517—520
Pannónia 337
Pápa 163
Párizs 466
Pearl Harbor 653, 654
Pécs 727
Potsdam 667, 668
Przemysl 551—554
Putnok 182

Római birodalom 333—338
Románia 101—104, 158, 355, 594, 683, 742, 743

Salvador 829
Sárvár 25, 26
Sátoraljaújhely 753
Segesd 183
Solymár 184
Somogy megye 46, 185, 443, 852
Somogyvár 186
Sopron 48, 386, 807
Sopron megye 784
Sopronkőhida 780—783

Spanyolország 474, 633, 634
Szabolcs megye 521, 581

Szárszó 751
Szarvas 187
Szarvaskő 188
Szeged 189—191, 485, 725
Székelyudvarhely 389
Szentgotthárd 3
Szigetvár 192, 193
Szovjetunió (Oroszország) 33, 37, 112, 126, 130, 131, 143, 155, 157, 160, 204, 212, 218, 229—231, 238, 255, 259, 281, 284, 292, 297, 298, 302—305, 470, 539, 562—572, 648—652, 665—670, 685—718, 722—736, 742, 743, 786—796, 833, 861, 886
Sztálingrád 60, 655—662

Teherán 665, 668
Temesvár 837—839
Thaiföld 125
Thesszaloniké 339
Tokaj 571
Törökország (Oszmán birodalom) 24, 53, 264, 356, 360—362, 375—387, 393—396, 399—403, 408, 416, 417, 431—438, 440—448, 539, 543, 547
Trianon 604—607

Ung megye 488

Vác 194
Várad 413
Várpalota 163
Varsó 820—823
Veszprém 28, 163
Veszprém megye 739, 785
Vietnam 827, 834

Zirc 195
Zsitvatorok 403

Összeállította:
Damó Csilla
Viniczai István

TARTALOM

FELSZABADULÁSUNK 40. ÉVFORDULÓJÁRA

BERÁNNÉ NEMES ÉVA — A MOKAN-komité tevékenysége — — — — — 3
SÁRKÖZI ZOLTÁN—TÓTH RÓBERT — Egykorú feljegyzés a Szovjetunió Barátai Magyarországi Egyesületének (SZUBME) a hazai antifasiszta ellenállásban betöltött szerepéről, 1944—1945 — — — — 29
MARSI LÁSZLÓ—R. KIRÁLY IMRE — A Gyulán telepített szovjet hadikórház és a magyar lakosság kapcsolata (1944—1945) — — — — — 43
MOLNÁR JÓZSEF — A felszabadult Magyarország legelső és legújabb kitüntetése — — — — — — — — — — 62

KÖZLEMÉNYEK

WINKLER GYÖRGY — A térkép szerepe az 1848/49. évi szabadságharc honvédseregeinek vezetésében — — — — — — — 74
PETNEHÁZY ZALÁN — A Vörös Dunai Hajóhad 1918/1919-ben — — — — 97

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

BŐHM JAKAB — Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékiratai az 1848/49. évi magyar szabadságharcról — — — — 129

MŰHELY

KOTTRA GYÖRGYI—MAKAI ÁGNES — Az amerikai függetlenségi háborút lezáró 1783-as párizsi béke 200. évfordulójának emlékérmei — — — — 149

SZEMLE

* * * — Isztorija vtoroj mirovoj vojnü. 12. k. *(Nádor Tibor)* 161
GERDA BEITTER — Die Rote Armee im 2. Weltkrieg *(Bencze László)* — — 164
M. I. NAUMOV — Partizánportya *(Gazsi József)* — — — — — — 166
ALMÁSY PÁL — Sopronkőhidai napló *(Sz. S.)* — — — — — — 168
VIGH KÁROLY — Ugrás a sötétbe *(Vargyai Gyula)* — — — — — 170
VARGYAI GYULA — Sisak és cilinder *(Szakály Sándor)* — — — — — 173
MERÉNYI LÁSZLÓ — A cattaróí matrózfelkelés *(Csonkaréti Károly)* — — 175
OSZETZKY TAMÁS — Arab—izraeli háborúk (1948—1982) *(Gazdik Gyula)* 178

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1983-ban megjelent magyar és magyar vonatkozású hadtörténelmi irodalom bibliográfiája *(Damó Csilla—Viniczai István)* — — — — — — — — — 182

СОДЕРЖАНИЕ

В ЧЕСТЬ 40. ГОДОВЩИНЫ НАШЕГО ОСВОБОЖДЕНИЯ

ЭВА БЕРАН-НЕМЕШ — Деятельность Противофашистского Комитета Венгерских Коммунистов (МОКАН) — — — — — — — 3

ЗОЛТАН ШАРКЁЗИ—
—РОБЕРТ ТОТ — Былые записи о роли Организации Друзей Советского Союза в Венгрии (СУБМЭ) в домашнем антифашистском сопротоивлении 1944—45. гг. — — — — — 29

ЛАСЛО МАРШИ—
—ИМРЕ Р. КИРАЙ — Связь военного пазарета советских войск в городе Дюла с местными жительями. (1944—45. гг.) — — 43

ЙОЖЕФ МОЛЬНАР — Первый и новейший орден освобожденной Венгрии 62

СООБЩЕНИЯ

ДЁРДЬ ВИНКЛЕР — Роль карты в управлении Хонведской армией во время освободительной войны 1848—49-ого года — — — 74

ЗАЛАН ПЕТНЕХАЗИ — Дунайская Красная Флоттилия в 1918—19-ом гг — — 97

ДОКУМЕНТЫ

ЙАКАБ БЁМ — Восспоминания Миклоша Дюлаи Гала, генерала Хонведской армии о венгерской освободительной войне 1848—49-ого гг. — — — — — — — — — 129

МАСТЕРСКАЯ

ДЁРДИ КОТТРА—
—АГНЕШ МАКАИ — Памятные медали 200. годовщины Парижского мира 1783-его года, завершающего войны за независимость в Америке — — — — — — — — — — 149

ОБЗОР

* * * — История второй мировой войны, Т. 12. *(Тибор Надор)* 161

ГЕРДА БЕИТТЕР — Die Rote Armee im 2. Weltkrieg *(Ласло Бёнцё)* — — 164

М. И. НАУМОВ — Партизанский рейд *(Йожеф Гажи)* — — — — 166

ПАЛ АЛМАШИ — Записки с тюрмы в Шопронкёхида *(Шандор Сакай)* 168

КАРОЙ ВИГ — Прыжок в темноту *(Дюла Вардяи)* — — — — — 170

ДЮЛА ВАРДЯИ — Шлем и цилиндр *(Ш. С.)* — — — — — — 173

ЛАСЛО МЕРЕНИ — Восстание матросов в г. Каттаро *(Карой Чонкарети)* 175

ТАМАШ ОСЕЦКИ — Арабо-израильские войны (1948—1982. гг.) *(Дюла Газдик)* — — — — — — — — — — 178

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография венгерской военно-исторической литературы за 1983. год *(Чилла Дамо—Иштван Винцаи)* 182

INHALT

ZUM 40. JAHRESTAG DER BEFREIUNG

ÉVA BÉRÁN—NEMES — Die Tätigkeit des Antinazi-Komitees der Ungarländischen Kommunisten (MOKAN) — — — — — 3

ZOLTÁN SÁRKÖZI—RÓBERT TÓTH — Zeitgenössische Aufzeichnung über die Rolle des Ungarländischen Vereins der Freunde der Sowjetunion (SZUBME) in der inländischen antifaschistischen Tätigkeit 1944—1945 — — — — — — — — — — 29

LÁSZLÓ MARSI—IMRE R. KIRÁLY — Die Verbindungen des in Gyula angesiedelten sowjetischen Lazaretts und der ungarischen Stadtbevölkerung 1944—1945 — — — — — — — — — — 43

JÓZSEF MOLNÁR — Die erste und die neueste Auszeichnung des befreiten Ungarns — — — — — — — — — — 62

MITTEILUNGEN

GYÖRGY WINKLER — Die Rolle der Landkarten in der Führung der Honvédarmeen im Freiheitskampf 1848—1849 — — — — 74

ZALÁN PETNEHÁZY — Die Rote Donauflottille 1918—1919 — — — — 97

QUELLENPUBLIKATIONEN

JAKAB BÖHM — Die Memoiren des Honvédgenerals Miklós Gyulai Gaál über den ungarischen Freiheitskampf von 1848—1849 129

WERKSTATT

GYÖRGYI KOTTRA—ÁGNES MAKAI — Die Gedenkmedaillen zum 200. Jahrestag des den amerikanischen Unabhängigkeitskrieg abschliessenden Pariser Friedens von 1783 — — — — — — — 149

RUNDSCHAU

* * * — Istoria wtoroi mirowoi woiny. Bd. 12. *(Tibor Nádor)* 161

GERDA BEITTER — Die Rote Armee im 2. Weltkrieg *(László Bencze)* — — 164

M. I. NAUMOW — Partisanenstreifzug *(József Gazsi)* — — — — — 166

PÁL ALMÁSY — Tagebuch aus Sopronkőhida *(Sándor Szakály)* — — 168

KÁROLY VIGH — Sprung in die Dunkelheit *(Gyula Vargyai)* — — — 170

GYULA VARGYAI — Helm und Zylinder *(Sándor Szakály)* — — — — 173

LÁSZLÓ MERÉNYI — Der Matrosenaufstand von Cattaro *(Károly Csonkaréti)* 175

TAMÁS OSZETZKY — Arabisch—israelische Kriege 1948—1982 *(Gyula Gazdik)* 178

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Die Bibliographie der i.J. 1983 erschienenen ungarischen militärgeschichtlichen Literatur *(Csilla Damó—István Viniczai)* — — — — — — — — — — 182

Ára: 13,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

Urbán Aladár PÁKOZD, 1848	35 Ft
Serfőző L.–Sterl I. TESTVÉRI SZÖVETSÉG A SZOCIALIZMUSÉRT, A BÉKÉÉRT	200 Ft
ÚJ HAZA, ÚJ HADSEREG II., bővített kiadás	47 Ft
A HAZA SZOLGÁLATÁBAN	36 Ft
Sárközi Sándor LÉGVÉDELMI TÜZÉRCSAPATOK 1945–1958	50 Ft
Harmath Ádám VÉDELEM ERDŐS-HEGYES KÖRZETEKBEN	35 Ft
Györe Imre A SZABADSÁG AZ SZÉP SZÓ	23 Ft
HADIHAJÓK, TÍPUSKÖNYV	110 Ft